কটনিয়ান

বছৰেকীয়া
প্ৰকাশ

৪৫ শ সংখ্যা

১৯৬৮-৬৯ চন

১৮৯০-৯১ শক

সম্পাদনাত

সমীৰ কুমাৰ বৰুৱা

কটন কলেজ, গুৱাহাটী

॥ আমাৰ কৃতজ্ঞতা ॥

এই সংখ্যা 'কটনিয়ান'ৰ
বেটুপাত আৰু গল্প-প্ৰবন্ধৰ
ব্যাখ্যা-চিত্ৰৰ শিল্পী—

শ্ৰীঅমূল্য বৰুৱা,
প্ৰথম বাৰ্ষিক বিজ্ঞান

●

সম্পাদনা-সমিতিৰ সদস্যঃ
অধ্যাপক ভূপেশ দত্ত
অধ্যাপক শ্যামা প্ৰসাদ শৰ্মা
অধ্যাপক হেমন্ত কুমাৰ শৰ্মা

●

সম্পাদনাৰ বিভিন্ন দিশত সহায়
আগবঢ়োৱা—
শ্ৰীযুত হোমেন বৰগোহাঞি
ডঃ হীৰেণ গোহাঁই
অধ্যাপক কমলেশ্বৰ শৰ্মা
অধ্যাপক আনন্দেশ্বৰ শৰ্মা
অধ্যাপক কমলেন্দু দেৱ ক্ৰোৰী
অধ্যাপক হৰিদেৱ গোস্বামী

●

ট্ৰিবিউন প্ৰেছৰ কৰ্মীবৃন্দ

●

কটনিয়ান-বন্ধু—
শ্ৰীতৰুণ শৰ্মা, শ্ৰীবিষ্ণু শৰ্মা,
শ্ৰীপ্ৰদীপ কাকতি, শ্ৰীৰণজিত
শৰ্মা, শ্ৰীচম্পেশ্বৰ পাটৰ,
শ্ৰীঅজিত বিশ্বাস, শ্ৰীশেখৰ
দাস, শ্ৰীঅঞ্জন খাউণ্ড আৰু
বহুতো।

ষ্টুডিও বৰ্ণালী—

॥অসমীয়া বিভাগ॥

সূচীপত্ৰ

প্ৰবন্ধ ঃ **পৃষ্ঠা**

বিশ্ববিদ্যালয়ৰ প্ৰশাসনত ছাত্ৰৰ অংশ গ্ৰহণ ঃ ডঃ হীৰেণ গোহাঁই ৭
গান্ধীক বুজাৰ প্ৰচেষ্টা ঃ ৰঞ্জিৎ কুমাৰ দেৱগোস্বামী ১৪
ভাৰতৰ অৰ্থনৈতিক উন্নয়নত পৰোক্ষ-কৰৰ ভূমিকা ঃ
অধ্যাপিকা তৃষ্ণা মহন্ত ১৭
ইলিয়টৰ কবিতাত এভুমুকি ঃ অমৰজ্যোতি চৌধুৰী ৩৩
মাই চনস্ ফাদাৰ আৰু এটি তৰুণ প্ৰতিভাৰ চিনাকি ঃ পংকজ ঠাকুৰ ৪৩
সংগীত আৰু আধ্যাত্মিকতা ঃ তৰুণ শৰ্ম্মা ৫৬
ৰাভাৰ স্মৃতিত ঃ মুনিন ভুঞা ৬১
সাম্প্ৰতিক অসমীয়া কবিতাৰ ভাষাঃ কৃষ্ণকান্ত পাটোৱাৰী ৭৩
হলগ্ৰাফি ঃ ৰমেশ চন্দ্ৰ গোস্বামী ৮৩

কবিতা ঃ

অনুৰ্বৰ ঃ স্বাধীনতা মহন্ত ৯
মৌচুমী ঃ অনুপমা দত্ত ১৬
মোৰ মন এক নৃসিংহ মন ঃ চৈতন্য শইকীয়া ২১
জেঠৰ দুপৰীয়া ঃ নগেন বৰা ২৭
অকবিতা ঃ অপূৰ্ব্ব কুমাৰ মেধি ৪২
হে বিজয়ী ৰক্ত ঃ ভূপেন্দ্ৰ নাথ শৰ্ম্মা ৪৯
লাজ ঃ কেশব বৰুৱা ৫৫
আকাশ ৰঙা মদাৰজুপিলৈ ঃ মহেশ চন্দ্ৰ মেধি ৬৫
মই ৰচোঁ স্বপ্ন ঃ চম্পেশ্বৰ পাতৰ ৭২
এক মহান ছবি ঃ বিজন কুমাৰ চৌধুৰী ৮২

গল্প ঃ

দুৱাৰ মুকলি কৰোঁ ঃ শিল্পী দত্ত ১০
পেহীদেউৰ বাবে ঃ ৰবীন্দ্ৰ নাথ মজুমদাৰ ২২
মৰীচিকা ঃ অমলা শইকীয়া ২৮
ফ্লেছ্‌বেক ঃ ধ্ৰুৱজ্যোতি দাস ৩৬
স্বৰ্গচ্যুত ঃ ৰন্তি শইকীয়া ৫০
সুৰ আৰু সুৰভিৰ বাবে ঃ বিৰিঞ্চি কুমাৰ মেধি ৬৬
শান্তিনিকেতন ঃ ৰেখা দেৱী ৭৮

অন্যান্য ঃ

সম্পাদকীয় ১
গীত ঃ অধ্যাপিকা লক্ষ্যহীৰা দাস ১৬
দৃষ্টিকোণ (প্ৰশ্নোত্তৰ প্ৰসংগ) ৮৬

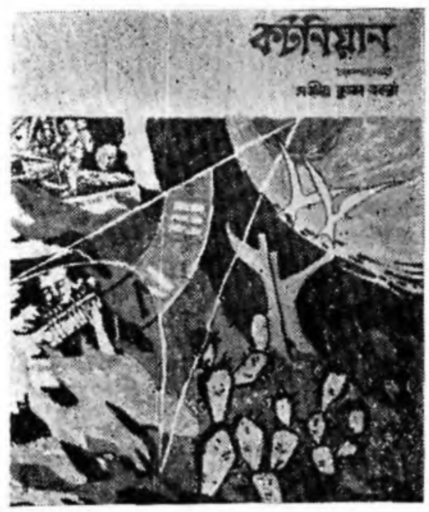

সম্পাদকীয়

৪৫শ সংখ্যা, ১৯৬৮-৬৯ চন

নতুন পুৰুষৰ ৰাজনীতি

এটা সময় আছিল যেতিয়া ছাত্ৰৰ কৰ্ত্তব্যক অধ্যয়নৰ মাজতে সীমিত কৰি ৰখা হৈছিল আৰু ছাত্ৰ জীৱনৰ বৰ্ত্তমানটোক অস্বীকাৰ কৰি জীৱনৰ সেইছোৱা কালক মাথো ভৱিষ্যত জীৱনৰ প্ৰস্তুতি বুলিহে গণ্য কৰা হৈছিল। কিন্তু আজিৰ ছাত্ৰসমাজে তেওঁলোকৰ পাৰিপাৰ্শ্বিক জীৱনৰ ঘটনাক্ৰমৰ নীৰৱ দৰ্শক হৈয়ে ক্ষান্ত নাথাকে, তাৰে সৈতে সক্ৰিয়ভাৱে জড়িত হৈয়ো পৰে। সমস্যাৰ সৈতে নতুন পুৰুষৰ সক্ৰিয় অংশ গ্ৰহণৰ সাম্প্ৰতিক চিত্ৰখনৰ যেইৰূপ দেখি কিন্তু সক্ৰিয়তাৰ মাত্ৰা বাঢ়ি যোৱাৰ লগে লগে ছাত্ৰ-ৰাজনীতিৰ দীনতা স্পষ্টতৰ হৈ উঠিছে নেকি প্ৰশ্ন হয়। ছাত্ৰ-শক্তি যিটো সময়ত সকলোৰে শ্ৰদ্ধা বা সন্ত্ৰাসৰ কাৰণ, বিশ্ববিদ্যালয়ৰ উচ্চতম গোট চিনেট বা এক্সিকিউটিভ কাউন্সিলত ছাত্ৰৰ প্ৰতিনিধিত্ব যিটো সময়ত পৰীক্ষামূলকভাৱে হলেও কাৰ্য্যকৰী হৈ উঠিছে, সেইটো সময়ত ছাত্ৰ-ৰাজনীতিক সমৃদ্ধ কৰাটোক নিঃসন্দেহে যুগৰ দাবী বুলিয়েই ক'ব লাগিব। পৰিতাপৰ কথা যে যুগৰ চিন্তাপ্ৰবাহ যেতিয়া সেই পথে, আমাৰ দেশত আদৰ্শবান বয়োজ্যেষ্ঠ এচামে এতিয়াও ছাত্ৰ আৰু ৰাজনীতিৰ মাজৰ অহি-নকুল সম্পৰ্ক ব্যাখ্যা কৰাতে ব্যস্ত।

জাতীয় জীৱনৰ বাস্তৱ আৰু তৎকালীন প্ৰয়োজনবোৰক ৰাজনৈতিক বিচাৰৰ বলি হবলৈ এৰি দিলে এটা জাতিৰ অৰ্থনীতিসন্মত আৰু সেই অৰ্থত স্বাভাৱিক প্ৰগতিত বাধা আহি পৰে প্ৰচুৰ। অথচ যোৱা বাইশ বছৰে আমাৰ জ্যেষ্ঠসকলে প্ৰধানতঃ তাকেই কৰি আহিছে। ৰাজনীতি কৰিছে অৱসৰ বিনোদনৰ দৰে, দেশৰ বা জাতিৰ প্ৰগতিৰ প্ৰতি নিতান্তই অমনোযোগী হৈ। ফলস্বৰূপে আমাৰ জাতীয় জীৱনলৈ এক স্থবিৰতা নামি আহিছে। আৰু এচাম চিন্তাশীল ভাৰতীয়ই তাত অদূৰ ভৱিষ্যতে আন এটা সাম্ৰাজ্যবাদৰ অধীন হৈ পৰাৰ সম্ভাৱনাৰ ইংগিত পাই চিঞৰি উঠিছে। ভাৰতীয় ইতিহাসৰ সাম্প্ৰতিক কালছোৱাক তেওঁলোকে 'দুই সাম্ৰাজ্যবাদৰ মাজৰ ক্ষণিক অন্তৰা' বা 'ৰাজনৈতিক স্বাধীনতা আৰু শাসন-স্বাতন্ত্ৰ্যৰ এক অস্থায়ী অৱস্থা'[১] বুলি ভাবিবলৈ বাধ্য হৈছে।

ছাত্ৰ হিচাপে আমাৰ সমস্যা কেৱল সিমানেই নহয়। পৰীক্ষা এটাৰ বাবে কাৰোবাৰ টোকা মুখস্থ কৰাৰ সময়ছোৱাকে শিক্ষা-লাভ বুলি সকলোৱে গ্ৰহণ কৰিব নোৱাৰে। আমাৰ মনৰ কথাকে আমেৰিকান ছাত্ৰ-নেতা নেচনেল ষ্টুডেণ্টচ্ এছ'চিয়েচনৰ ১৯৬৭-৬৮ চনৰ প্ৰেছিডেণ্ট এড্ৱাৰ্ড স্কোৱাৰ্ট্জৰ ভাষাৰে কওঁ–[২] "When professors read verbatim from ancient lecture notes, or when they refuse to discuss material with their students, they reinforce an impression that while the professor may care deeply about his subject, he does not care about his students". এইবোৰৰ উপৰিও ডিগ্ৰী লাভৰ অন্তত সংস্থাপন লাভ কৰাৰ ভয়াবহ অনিশ্চয়তাখিনিতো আছেই। শ্ৰেণীৰ চাৰিবেৰৰ ভিতৰত সোধা প্ৰশ্নবোৰ আৰু বাহিৰৰ জীৱনৰ মাজত সম্পৰ্ক বিচৰাসকলক বৃঢ় বাস্তৱে মাথো বুজাই দিয়ে যে প্ৰণালীবদ্ধ আৰু শৃংখলিত বৌদ্ধিক প্ৰচেষ্টা মাত্ৰেই হ'ল সময়, শক্তি আৰু অৰ্থৰ এক বিৰাট অপব্যয়। আমাৰ বিশ্ববিদ্যালয়বোৰত আকৌ আওপুৰণি পাঠ্যক্ৰমবোৰৰ শিক্ষাদানেই চলি আছে। (অৱশ্যে গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ে যোৱা বছৰ কৰা অৰ্থনীতি অনাৰ্চ পাঠ্যক্ৰমৰ আধুনিকীকৰণে দিয়া সম্ভাৱনাৰ ইংগিত খুবেই স্বস্তিকৰ।) কোনোটো বিষয়ৰ একেখন পেপাৰ একে কেইখন পাঠ্যপুথিৰেই আকৌ সাধাৰণ স্নাতক শ্ৰেণীতো পঢ়ুৱাইছে, স্নাতক অনাৰ্চটো পঢ়ুৱাইছে আৰু স্নাতকোত্তৰ শ্ৰেণীতো পঢ়ুৱাইছে। কেতিয়াবা আকৌ নতুনত্ব অনাৰ খাতিৰতে হঠাতে একোটা নতুন ব্যৱস্থা কৰি এটা বছৰৰ পৰীক্ষাৰ্থীক ব্যতিব্যস্ত কৰি তুলিছে। পৰীক্ষকৰ খেয়াল-খুচিয়ে প্ৰায়ে ছাত্ৰৰ ভৱিষ্যত নিৰ্ণয় কৰি দিছে। অথচ এই ত্ৰুটিপূৰ্ণ ব্যৱস্থা পৰিবৰ্তনৰ বাবে কোনো আন্তৰিক প্ৰচেষ্টা আমাৰ চকুত পৰা নাই।

---

১ "Imperial interegnum or interlude of political independence and self-government" — The oft-used phrases of Nirad C. Chowdhury.

২ A view from the liberal left—Edward Schwartz's article originally published in the Progressive, Reprinted in American Review.

এনেবোৰ সমস্যাই স্বাভাৱিকতেই আজিৰ নতুন পুৰুষক বাৰে বাৰে ৰাজপথলৈ হাতবাউল দি মাতিছে। কিন্তু দুখৰ কথা, আমাৰ দেশত নতুন পুৰুষৰ ৰাজনীতিৰ সাম্প্ৰতিক চিত্ৰখনত সমস্যাবোৰৰ সমাধানৰ প্ৰতিশ্ৰুতি নাই। ৰাজনীতিত নতুন পুৰুষে অংশ গ্ৰহণ কৰিছে প্ৰধানতঃ আঞ্চলিক, সাম্প্ৰদায়িক বা ভাষাগত ভেটিত। ভাৰতীয় সমাজত ছাত্ৰ হিচাপে এক শ্ৰেণী-সচেতনতাই গঢ় লোৱা নাই বাবে নতুন ৰাজ্য গঠন, ভাষা সমস্যা, দেশৰ বিভিন্ন অংশত সঘনাই দেখা দিয়া সাম্প্ৰদায়িক সংঘৰ্ষ, কোনো বৃহৎ উদ্যোগৰ সংস্থাপন প্ৰভৃতি লৈহে আমাৰ দেশৰ যুৱসমাজ ব্যস্ত হৈ পৰিছে। ৰাজনৈতিক দলৰ নেতৃত্বক তেওঁলোকে খুব সহজভাৱে মানি লৈছে। সমস্যাৰ সমাধানৰ প্ৰতি নিজস্ব মনোভংগী নাই। ৰাজনৈতিক দল বা অনুৰূপ সংগঠনৰ সিদ্ধান্তৰ পৰিপ্ৰেক্ষিতত হঠাতে এদিন ছাত্ৰ-নেতাসকল মিলিত হয় আহ্বায়িত প্ৰতিবাদ দিৱসত সমৰ্থন আগবঢ়োৱাৰ সিদ্ধান্ত লোৱাৰ বাবে। ইয়াৰ বাহিৰে ছাত্ৰ-নেতাৰ সভাত কোনো সমস্যাৰ বিভিন্ন দিশৰ বিশ্লেষণেৰে স্বাধীন আৰু আন্তৰিকতাপূৰ্ণ আলোচনা হোৱা আমাৰ চকুত নপৰে; সমস্যাৰ সমাধানকল্পে প্ৰথমে এটা এটাকৈ সাংবিধানিক উপায় নিয়োগ কৰি সেইবোৰ বিফল হলে আন্দোলনাত্মক ৰীতি প্ৰণালীবদ্ধভাৱে প্ৰয়োগ কৰাৰ ব্যৱস্থাৰে এক সুপৰিকল্পিত আঁচনি ছাত্ৰ নেতাৰ সভাত গ্ৰহণ কৰাৰ দৃষ্টান্ত প্ৰায় নাই। আমাৰ শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ কেতবোৰ শোচনীয় ত্ৰুটি থকা সত্বেও একাডেমিক সমস্যা লৈ ভাৰতৰ নতুন পুৰুষ এতিয়াও ব্যস্ত হৈ পৰা নাই। যি দুই এটা তেনে ধৰণৰ দাবী উত্থাপিত হৈছে সেয়া হ'ল শিক্ষাৰ মান নিম্নীকৰণৰ দাবী; পাছৰ হাৰ বৃদ্ধি, সহজ পৰীক্ষা ৰীতি, কৰ্চৰ সংক্ষিপ্তকৰণ আদি দাবীৰ পূৰণে শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ উন্নতি সাধন কৰিব নোৱাৰে। অৱশ্যে উৎসাহী দুই-এজন ছাত্ৰ-নেতাৰ মুখত কেতিয়াবা প্ৰাসংগিক একাডেমিক দাবী উচ্চাৰিত হৈছে। কিন্তু আচৰিত হ'বলগীয়া কথা যে চৰবৰ্ন বা কলম্বিয়াৰ আহিৰ্তে বিশ্ববিদ্যালয়ৰ প্ৰশাসনত ছাত্ৰৰ অংশ গ্ৰহণৰ দৰে গুৰুত্বপূৰ্ণ আৰু গঠনমূলক একাডেমিক প্ৰশ্ন সন্দৰ্ভত ভাৰতীয় ছাত্ৰক সচেষ্ট কৰি তোলাৰ উদ্দেশ্যেৰে ছাত্ৰ-নেতাৰ সন্মিলন আয়োজিত হৈছে বিশ্ববিদ্যালয় অনুদান আয়োগ, আকাশবাণী প্ৰমুখ্যে চৰকাৰী প্ৰতিষ্ঠানৰ সৌজন্যত। কিন্তু এনে প্ৰচেষ্টাই ভাৰতৰ ছাত্ৰ আন্দোলনক অৰ্থপূৰ্ণ, পৰিকল্পিত আৰু গঠনমূলক কৰি তোলা নাই এতিয়াও।

তাৰোপৰি আকৌ গণতন্ত্ৰৰ সহজাত ত্ৰুটিসমূহেও নতুন পুৰুষৰ ৰাজনীতিৰ সুস্থতাক বিপৰ্যস্ত কৰি তুলিছে। ছাত্ৰক উপযুক্তভাৱে নেতৃত্ব দিয়াৰ বাবে যি বিশ্লেষণ, দূৰদৰ্শিতা আৰু স্বাধীন চিন্তাৰ আৱশ্যক তাৰ অধিকাৰী ছাত্ৰ দায়িত্ব গ্ৰহণৰ বাবে আগবাঢ়ি অহাৰ আৰু আহিলেও নিৰ্বাচনত সদায়ে কৃতকাৰ্য্য হোৱাৰ নিশ্চয়তা নাথাকে। ছাত্ৰৰ নিৰ্বাচনত প্ৰাৰ্থীৰ যোগ্যতাৰ বাহিৰে আন কোনো ধৰণৰ দলাদলি অথবা নিৰ্বাচনী অভিযানৰ আকৰ্ষণ আদিয়ে ফলাফল নিৰ্ণয় কৰাতো নিতান্তই অনভিপ্ৰেত হলেও অবাস্তৱ নহয়। বাস্তৱ ক্ষেত্ৰত এটা ছাত্ৰ সম্প্ৰদায়ৰ উৎকৃষ্ট ছাত্ৰ এজনক ছাত্ৰ-নেতা হিচাপে পোৱাৰ দৃষ্টান্ত কম। ছাত্ৰ-সন্থা আৰু ছাত্ৰ-ৰাজনীতিৰ সৈতে জড়িত হবলৈ চিন্তাশীল ছাত্ৰসকল আগবাঢ়ি নাহে, কিয়নো তেওঁলোকে

কাৰ্য্য ব্যৱস্থাৰ নিয়ন্ত্ৰণত থকা আবেগমিশ্ৰিত অভিমতৰ সৈতে বা তাৰ বিৰুদ্ধে কোনোটোতে কাম কৰিবলৈ নিজকে প্ৰস্তুত কৰি তুলিব নোৱাৰে। ফলস্বৰূপে আমাৰ দেশৰ নতুন পুৰুষৰ ৰাজনীতিত বুদ্ধিমত্তা আৰু নেতৃত্বৰ মাজত এক ব্যৱধান স্পষ্ট হৈ উঠিছে। এনে পৰিস্থিতিত আমাৰ নতুন পুৰুষৰ ৰাজনীতিৰ মান নিম্নগামী হৈ পৰিছে দিনে দিনে। এই পটভূমিত সেয়ে Robinhood of the feverish journees of May হিচাবে সুখ্যাত ফৰাচী ছাত্ৰ-নেতা ডেনিয়েল ক'ন বেণ্ডিটৰ জ্যাঁ পল ছাত্ৰৰ সৈতে হোৱা সাক্ষাৎ প্ৰসঙ্গত[৩] প্ৰকাশ পোৱা ছাত্ৰ-নেতাজনৰ গভীৰ অন্তৰ্দৃষ্টি, অসাধাৰণ বিশ্লেষণ-শক্তি আৰু সামগ্ৰিক ব্যক্তিত্ব দেখি পাশ্চাত্যত নতুন পুৰুষৰ নেতৃত্বৰ উচ্চ মানৰ সম্ভেদ পাই আমি মাথো স্তম্ভিত হব পাৰো।

নতুন পুৰুষৰ ৰাজনীতিক যথেষ্ট পৰিমাণে সুস্থ কৰি তুলিব পাৰে সৰ্বসাধাৰণ ছাত্ৰৰ সজাগতাই। কিন্তু এটা প্ৰতিবাদ দিৱস পালনৰ আহ্বানক সমৰ্থন দিয়াৰ পক্ষত যুক্তি যিমানেই দুৰ্ব্বল নহওক তাত আমাৰ মৌন সম্মতি প্ৰায় থাকেই। অৱসৰ আমাৰ ভাল লাগে বুলিয়েই মৌলিক নীতিৰ বিনিময়ত অৱসৰ বিচৰা এখন গণতান্ত্ৰিক দেশৰ ছাত্ৰ সমাজৰ পক্ষত কিমান দূৰ যুগুত ভাবি চাবলগীয়া। আমি বাছি পঠিওৱা প্ৰতিনিধি সকলৰ সিদ্ধান্ত আৰু কাম-কাজৰ যুক্তিযুক্ততা বিচাৰ কৰাতো আমাৰে দায়িত্ব।

আজি সন্ধিক্ষণৰ দাবী— নতুন পুৰুষৰ ৰাজনীতিক আমি নতুন পুৰুষে সুস্থ কৰি তুলিব লাগে। আজিৰ বিপ্লৱী নতুন পুৰুষৰ সমস্যাবোৰৰ সমাধান বিচাৰি গ্ৰহণযোগ্য কাৰ্য্যপন্থা তৈয়াৰ কৰি নেতৃত্ব দিয়াৰ বাবে উপযুক্ত ছাত্ৰ সংগঠনৰ প্ৰয়োজনীয়তা আছে। খুব মহৎ উদ্দেশ্য লৈয়ে গঠন কৰা হলেও অ'ৰ ত'ৰ কেইজনমান উৎসাহী ছাত্ৰৰে গঠিত এটা ছাত্ৰ সংগঠনৰ নেতৃত্বতকৈ বিভিন্ন শিক্ষানুষ্ঠানৰ সমূহ ছাত্ৰৰ দ্বাৰা নিৰ্বাচিত প্ৰতিনিধিৰে গঠিত সংগঠনৰ চহৰ, জিলা বা ৰাজ্যিক পৰ্য্যায়ৰ সংগঠনৰ এক নেট-ৱৰ্কেহে গ্ৰহণযোগ্য নেতৃত্ব দিব পাৰে। এনে নেট-ৱৰ্ক সোনকালেই সক্ৰিয় কৰা প্ৰয়োজন। অন্যান্য ছাত্ৰ সংগঠনৰ সংক্ৰামক সংখ্যা-বৃদ্ধিক বাধা দিয়াৰ সময় হ'ল। ছাত্ৰ-ৰাজনীতিৰ প্ৰতি উদাসীন হৈ থাকিলে আৰু তাত লগাৰ দায়িত্ব কেৱল লিবাৰেল আৰ্টচৰ ছাত্ৰখিনিৰ অথবা নিম্ন স্তৰৰ এক শ্ৰেণী ছাত্ৰৰ বুলি ভাবিলে আমাৰ সমস্যাবোৰৰ সমাধান নহব কোনো দিনে। ● ●

● ●

কটন কলেজৰ উন্নতিকৰণ

আজিৰ কটন কলেজত এটা কথা অনুভৱ কৰিছো যে কলেজখনৰ অতীত লৈ আমি যিমান সচেতন বৰ্ত্তমানক লৈ সিমান নহয়। স'চাকৈয়ে কটন কলেজৰ বৰ্ত্তমানে এদিন গৌৰৱময় ঐতিহ্য গঢ়িব নে নগঢ়ে সেই বিষয়ত বহুতেই সন্দিহান। সৌ সিদিনালৈকে স্কুলৰ শেষ পৰীক্ষাত উৎকৃষ্ট ফল দেখুৱা অসমৰ বিভিন্ন ঠাইৰ ছাত্ৰসকল এই কলেজলৈ আহে, বিশ্ববিদ্যালয়ৰ পৰীক্ষাত শীৰ্ষ আসন লাভ কৰে এই কলেজৰ ছাত্ৰই আৰু এই কলেজলৈ অধ্যাপনাৰ বাবে অহা

---

৩ The Student Revolt: The Activists Speak (Panther edition), compiled by Herve Bourges, Translated by B. R. Brewster

সকল বিশ্ববিদ্যালয়ৰ শ্ৰেষ্ঠ সৃষ্টি। এই শিক্ষানুষ্ঠানক সেয়ে প্ৰতি অসমীয়াই শ্ৰদ্ধাৰ চকুৰে চায়, কটন কলেজক লৈ অসমীয়াই গৌৰৱ কৰে। দৰাচলতে বিংশ শতিকাৰ প্ৰথম দশকৰ পৰা যি এটা নিয়মিত গতি লৈ কটন কলেজে প্ৰগতি আৰু বিকাশৰ পথত আগবাঢ়ি আহি আছিল সেই গতিৰ এক অপৰিহাৰ্য্য পৰিণামৰূপে সকলোৱে আশা কৰিছিল যে অতি সোনকালেই কলিকতাৰ প্ৰেচিডেন্সী কলেজ, মাদ্ৰাজৰ খৃষ্টিয়ান কলেজ বা দিল্লীৰ চেইণ্ট ষ্টিফেন্‌চ, ৰামজাছ কলেজ আৰু হিন্দু কলেজৰ দৰে কটন কলেজে বহিৰ্অসমৰ মেধাবী ছাত্ৰক আকৰ্ষণ কৰিব। সেয়ে কলেজখনত বিভিন্ন বিষয়ৰ স্নাতকোত্তৰ শ্ৰেণী খুলি, অধ্যাপকসকলক বিশ্ববিদ্যালয়ৰ অধ্যাপকৰ মৰ্য্যাদা দি আৰু অন্যান্য সা-সুবিধাৰে কলেজখনক অচিৰেই উন্নীত কৰা হ'ব বুলি আশা কৰাৰ থল আছিল। কিন্তু এই সকলো আশাকে অশ্ৰদ্ধা কৰি চলিত শতিকাৰ সপ্তম দশকত কলেজখনৰ প্ৰগতিৰ নিৰৱচ্ছিন্ন গতিলৈ এক অকাল ছন্দপতন নামি আহিল।

কটন কলেজক অসমৰ বাহিৰৰ প্ৰখ্যাত কলেজ কেইখনৰ শাৰীত থিয় দিয়াব পাৰি—এই সম্ভাৱনাই আমাৰ ৰাজ্য চৰকাৰক যি ধৰণে পৰিচালিত কৰিব লাগিছিল কাৰ্য্যতঃ তাৰ বিপৰীতহে পৰিলক্ষিত হ'ল। অসমৰ অন্যান্য ঠাইৰ অসংখ্য কলেজবোৰৰ তুলনাত কটন কলেজ যে বহুত আগবাঢ়ি গ'ল সেয়া যেন বৰ দোষৰ কৰা হৈ গ'ল আমাৰ চৰকাৰে তেনে মনোভাৱহে পোষণ কৰিলে। সমাজবাদ নে কিহৰ প্ৰেৰণাত নাজানো, অসম চৰকাৰে কটন কলেজৰ শিক্ষকৰ দৰমহাৰ সৈতে অন্যান্য সাহায্যপ্ৰাপ্ত কলেজৰ শিক্ষকৰ দৰমহাৰ পাৰ্থক্য নোহোৱা কৰিলে। প্ৰকৃততে নৈশ শাখাৰ বানচেৰে অন্যান্য সাহায্যপ্ৰাপ্ত কলেজৰ শিক্ষকতা কটন কলেজৰ শিক্ষকতাতকৈ অধিক আকৰ্ষণৰ কেন্দ্ৰ হৈ পৰিল আৰু যিখন কটন কলেজলৈ এসময়ত বিশ্ববিদ্যালয়ৰ কাম এৰিও অধ্যাপক আহিছিল সেই কলেজৰ তুলনাত এতিয়া যোগ্য লোকে অন্যান্য যি কোনো এখন সাহায্যপ্ৰাপ্ত কলেজৰ পদহে বাচি লব লগা হ'ল। কেৱল সেয়ে নহয়, কটন কলেজৰ অধ্যাপকৰ পদৰ সৈতে একে মৰ্য্যদাসম্পন্ন শিক্ষা বিভাগৰ প্ৰশাসনীয় পদবোৰৰ মৰ্য্যদা বঢ়াই যথাৰ্থতে কটন কলেজৰ অধ্যাপক পদৰ মৰ্য্যাদা নিম্নিত কৰা হ'ল। যিটো যুগত বিশ্ববিদ্যালয়ৰ প্ৰশাসনীয় পদতকৈ একাডেমিক পদৰ মৰ্য্যাদা অধিক কৰাৰ আৱশ্যকতা সমগ্ৰ বিশ্বতে স্বীকৃত সেই সময়ত অসমৰ শিক্ষা বিভাগত এনে ব্যৱস্থা কৰাটো সঁচাকৈয়ে বিস্ময়কৰ কথা। এনে পৰিস্থিতিত কটন কলেজত শিক্ষা দানৰ মান হঠাতে নিম্নগামী হোৱা অস্বাভাৱিক নহয়।

আমি আশা কৰো যে আমাৰ চৰকাৰে তেওঁলোকৰ ভুল নীতিৰ ফলত ঘটা কলেজখনৰ অৱনতিৰ কথা উপলব্ধি কৰিব। কটন কলেজত অলপতে হোৱা পদাৰ্থ বিজ্ঞানৰ স্নাতকোত্তৰ শ্ৰেণীৰ উদ্বোধন যেন কলেজখনৰ উন্নীতিকৰণৰ পথত এক দৃঢ় পদক্ষেপ বুলি গণ্য হ'ব পাৰে। সকলোবোৰ বিষয়তে স্নাতকোত্তৰ শ্ৰেণী খুলি, স্নাতক পৰ্য্যায়ত প্ৰয়োজন হলে কলিকতাৰ প্ৰেচিডেন্সী কলেজৰ আৰ্হিত কেৱল অনাৰ্চ পাঠ্যক্ৰমৰহে ব্যৱস্থা ৰাখি আৰু অন্যান্য ব্যৱস্থাৰে কটন কলেজক উন্নীত কৰাৰ বাবে আমাৰ চৰকাৰে এক সিদ্ধান্ত লোৱালৈ অপেক্ষা

কৰি ৰ'বলৈ আমাৰ যথেষ্ট থল আছে। কটন কলেজৰ অধ্যাপকক বিশ্ব-বিদ্যালয়ৰ অধ্যাপকৰ মৰ্য্যদা দি এই কলেজত শিক্ষকতাৰ আকৰ্ষণ পুনৰ আনি দিয়া একান্ত প্ৰয়োজন। অৱশ্যে অধ্যাপকৰ মৰ্য্যদা বঢ়োৱাৰ লগে লগে অধ্যাপক নিযুক্তিৰ মানো বিশ্ববিদ্যালয়ৰ সম-পৰ্য্যায়ৰ কৰি তুলিবলৈ আমাৰ চৰকাৰে ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰিব লাগিব।

• •

আমাৰ কথা

• •

ভাল-বেয়া বিবেচনাৰ দায়িত্ব পঢ়ুৱৈৰ হাতত এৰি দি কলেজ আলোচনীৰ সম্পাদকীয়ত গতানুগতিক ভাৱেই সম্পাদকে ক্ষমা প্ৰাৰ্থনা কৰে দুটা দোষৰ বাবে—প্ৰথমে আলোচনী প্ৰকাশত হোৱা অনিচ্ছাকৃত পলমৰ বাবে আৰু দ্বিতীয়তে ছপাশালৰ ভুল-ত্ৰুটিবোৰৰ বাবে। ইচ্ছা আছিল— ক্ষমা বিচাৰিব নলগাকৈয়ে নিজৰ দায়িত্ব পালন কৰিম। চেষ্টাও কৰিছিলো। হয়তো প্ৰতিজন সম্পাদকেই কৰে। কিন্তু নোৱাৰিলো। বাৰে বাৰে অনুৰোধ কৰিও সময় মতে প্ৰবন্ধ-পাতি গোট খুৱাব নোৱাৰিলো। ছপাশালৰ ভুলবোৰকো নেওচা দিব নোৱাৰিলো। ভুল নুবুজিব—মোৰ অকৃতকাৰ্য্যতাৰ বাবে অবান্তৰ কৈফিয়ৎ দিয়াৰ প্ৰয়াস মই কৰা নাই। তথাপি অভিজ্ঞতাই স্পষ্টভাৱে বুজাই দিয়া এবাৰ কথা কব খুজিছো—ছপাশালৰ ভুলে কোনো পৰিমাণৰ সতৰ্কতাৰে বাধা নামানে। সেয়ে হয়তো স্বয়ং বাইবেলেই এদিন ধৰ্মপ্ৰাণ-সকললৈ ঈশ্বৰৰ বাণী কঢ়িয়াই আনিলে— "Thou shalt commit Adultery." অৱশ্যে এই ভুলেই সেই সংস্কৰণটোক Wicked Bible ৰ খ্যাতি আৰু বৃটিছ যাদুঘৰত এক স্থায়ী আসন প্ৰদান কৰিলে। একেদৰেই জিনিভিয়ান বাইবেলে ঘোষণা কৰিলে-"Blessed are the place-makers." কোনে জানে peace-makers শব্দৰ এনে ভুল প্ৰয়োগেই ধৰ্মপ্ৰাণ ইংৰাজ জাতিক কিজানি সাম্ৰাজ্য বিস্তাৰৰ প্ৰেৰণা দিলে! এনে ভুলেও মোৰ সম্পাদনাক ঠায়ে ঠায়ে বিদ্ৰূপ কৰি নুঠিব বুলি দাবী কৰিব নোৱাৰো। মোৰ পক্ষৰ পৰা মাথো ক'ম—চেষ্টাৰ ত্ৰুটি মই কিঞ্চিতো কৰা নাছিলো। তাতো যিখিনি ছপাৰ ভুল আৰু সম্পাদনাৰ ত্ৰুটি হৈ গ'ল তাৰ বাবে দায়ী মোৰ অনভিজ্ঞ আৰু অপৈণত নিৰ্দ্দেশনা। সহৃদয় পঢ়ুৱৈয়ে ক্ষমা কৰিব—এই আশা।

নিৰ্বাচনত বিজয়ী কৰি এই সংখ্যা 'কটনিয়ান' সম্পাদনাৰ সুযোগ দিয়া কটনিয়ান বন্ধু-বান্ধৱী সকলক মই নাপাহৰো—পাহৰিব নোৱাৰো। কটন কলেজ আৰু 'কটনিয়ান'খনৰ গৌৰৱ উপচি পৰক দিনে দিনে--মনৰ এই কামনা মোৰ সদায়ে আছে আৰু থাকিব।

প্ৰীতি আৰু শুভেচ্ছাৰে—
[illegible]

বিশ্ববিদ্যালয়ৰ প্ৰশাসনীয় ব্যৱস্থাত ছাত্ৰৰ অংশগ্ৰহণ

: এটা আলোচনাৰ সাৰমৰ্ম্ম

ডঃ হীৰেণ গোহাঁই
গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়

অলপতে আকাশবাণীৰ সৌজন্যত এখন আলোচনা-চক্ৰত উপস্থিত থকাৰ সৌভাগ্য ঘটিছিল। আলোচনা-চক্ৰত কেইজনমান উদীয়ান ছাত্ৰনেতাই বিশ্ববিদ্যালয়ৰ প্ৰশাসনীয় ব্যৱস্থাত ছাত্ৰৰ অংশগ্ৰহণ সম্পৰ্কে তেওঁলোকৰ মতামত ব্যক্ত কৰে। তেওঁলোকৰ সমুখত কেইটামান সমস্যা উৎথাপন কৰাৰ সুযোগ মযেই পাওঁ আলোচনাৰ পৰিচালক হিচাবে।

বিভিন্ন দেশৰ ছাত্ৰসকলৰ মাজত দেখা দিয়া নানা আন্দোলন আৰু বিক্ষোভৰ বতৰা বাতৰিকাকতে প্ৰায়ে পৰিবেশন কৰে। এই বিশ্বব্যাপি ছাত্ৰজাগৰণে ক'ৰ-বাত বহল সামাজিক তথা ৰাজনৈতিক আন্দোলনৰ লগত হাত মিলাইছে, ক'তোবা তাৰ লক্ষ্য সম্পূৰ্ণ ছাত্ৰ সম্পৰ্কিত, কোনো ঠাইত সি বা সুসংগঠিত, কোনো ঠাইত সি অন্ধ বিক্ষোভ আৰু উদ্ভওালিৰ শাৰীলৈ নামি গৈছে।

ক'ব পৰা যায় যে এই ছাত্ৰ-আন্দোলন প্ৰকৃততে পৃথিৱী জোৰা গণতান্ত্ৰিক উত্তৰণৰে এটা শেহতীয়া স্তৰ। পৰিয়াল আদি সামাজিক অনুষ্ঠানবোৰত ইতিমধ্যে শাসন আৰু শৃঙ্খলাই গণতান্ত্ৰিক ৰূপ লৈছে—ব্যক্তিৰ মৰ্যাদাৰ প্ৰতিও সাধাৰণৰ দৃষ্টি সকলো ঠাইতে আকৃষ্ট হৈছে। আনহাতে উচ্চতৰ শিক্ষনুষ্ঠানবোৰত বহু ঠাইত এতিয়াও এক পুৰণিকলীয়া কৰ্তৃত্বাভিমানী শাসন চলি আছে। ছাত্ৰৰ ব্যক্তিত্বৰ প্ৰতি তেনে শিক্ষানুষ্ঠানত সম্যক স্বীকৃতি নাই। ছাত্ৰসকলৰ দাবী-দাৱা, অভাৱ-অভিযোগৰ গণতান্ত্ৰিক ৰীতিত উথাপন বা পূৰণ নহয়।

ব্ৰিটে'ন আদি দেশত ওঠৰ বছৰীয়া যুৱক ভোটা-ধিকাৰ লাভ কৰাৰ পথত। অথচ বিশ্ববিদ্যালয়ৰ পৈণত বয়সৰ ছাত্ৰসকলক আত্মনিয়ন্ত্ৰণৰ সুবিধাৰ পৰা বঞ্চিত কৰি ৰখা হৈছে। কিন্তু বিশ্ববিদ্যালয় খন শিক্ষক আৰু ছাত্ৰৰ এখন যুটীয়া সমাজ। তাৰ শাসনভাৰৰ পৰা ছাত্ৰক বহিৰ্ভূত কৰি ৰখাটো প্ৰাচীন বৃদ্ধতন্ত্ৰৰে (Gerontocracy) যেন আন এক নিদৰ্শন। বহুদূৰলৈ নগৈও শিক্ষা আৰু ছাত্ৰাবাস বা পৰিবহন বা মাচুল আদি ক্ষেত্ৰতে বহুসময়ত আমোলাতন্ত্ৰই ছাত্ৰৰ লগত আলোচনা চলোৱা দেখা নেযায়। কোনো কোনো ক্ষেত্ৰত ছাত্ৰৰ **Union** খনেই কৰ্তৃপক্ষই স্বীকাৰ নকৰাৰ উদাহৰণ আছে।

আনহাতে সমাজৰ এটা শকত অংশই আজিকালি উচ্চশিক্ষা অৰ্জনত বহু বছৰ ব্যস্ত থাকিব লগা হৈছে। এওঁলোকে এটা স্বকীয়া মণ্ডল বা গোষ্ঠি হিচাবে নিজৰ অস্তিত্ব অনুভৱ কৰিছে। তদুপৰি বৰ্ত্তমান সমাজৰ নানা সমস্যা আৰু সেইবোৰ সমাধানৰ নানা প্ৰস্তাৱিত পথ এটা বৌদ্ধিক দূৰত্বৰ পৰা পৰীক্ষা কৰাৰ সুযোগ এওঁ-লোকে পাইছে। পৰিৱৰ্ত্তনৰ ধতাহ গাত লগাত এওঁ-লোকে অতীতৰ আভ্যন্তৰীণ শৃঙ্খলা আদিতো বহু মলি-মামৰ দেখা পাইছে। এওঁলোকে স্বাভাৱিকতে প্ৰবীণ শিক্ষাগুৰুসকলৰ সাৱধানবাণীত বিশেষ পুলক অনুভৱ কৰা নাই।

ছাত্ৰৰ সুবিধাৰ বাবেই ছাত্ৰৰ শিক্ষা। সেইবাবেই বিশ্ববিদ্যালয়ৰ সংস্কাৰ আৰু সম্প্ৰসাৰণতো ছাত্ৰৰ মতা-মত লব লাগে বুলি এওঁলোকে বিশ্বাস কৰে। বৰ্ত্তমান সমাজৰ গতিধাৰা অনুযায়ী যদি শিক্ষা-ব্যৱস্থা প্ৰৱৰ্ত্তিত হোৱা উচিত তেন্তে এই সমাজৰ কোলাত ডাঙৰ দীঘল হোৱা ছাত্ৰসকলৰ পৰা দিহাপৰামৰ্শ লোৱাটো শিক্ষা-বিদৰ জৰুৰী দায়িত্ব।

বিলাতৰ ছাত্ৰ-আন্দোলনৰ চাক্ষুস্ অভিজ্ঞতা আৰু সেই আন্দোলনৰ আদৰ্শবাদ আৰু নিষ্ঠাৰ পৰিচয় মোৰ ভাগ্যত ঘটিছে। সেয়ে ভাৰতৰ তথা অসমৰ ছাত্ৰসকলৰ মনৰ ভাবধাৰা গমি চাবলৈ মোৰ বিশেষ আগ্ৰহ আছিল। সিদিনা মাথোন কেইজনমান ছাত্ৰনেতাৰ লগত উক্ত বিষয়টো আলোচনা কৰি এই সম্পৰ্কে অলপ আভাস পালো। ছাত্ৰনেতা কেইজন আছিল গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ আইন বিভাগৰ ছাত্ৰসন্থাৰ সম্পাদক শ্ৰীপাটৰ, গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ছাত্ৰসন্থাৰ উপ সাধাৰণ সম্পাদক শ্ৰীকোঁৱৰ, অসম ইঞ্জিনিয়াৰিং কলেজৰ সাধাৰণ সম্পাদক শ্ৰীবৰকটকী আৰু কটন কলেজৰ ছাত্ৰসন্থাৰ সম্পাদক শ্ৰীমান্নান্।

লক্ষ্য কৰিবলগীয়া যে উক্ত আলোচনাৰ সুযোগ দিছিল "আকাশবাণী"য়ে—ছাত্ৰসকলে কোনো দাবী উত্থাপন কৰাৰ আগতে। এতিয়াও এই বিষয়ে ছাত্ৰসকলৰ মতামত সুস্পষ্ট আৰু সংগঠিত হৈ উঠা নাই। আনহাতে চৰ্কাৰৰ পৃষ্ঠপোষকতাত হোৱা বস্তু—সি ভূমি-সংস্কাৰেই হওক বা বিশ্ববিদ্যালয়ৰ আভ্যন্তৰীণ সংস্কাৰেই হওক— চৰ্কাৰী নীতিৰহে অস্ত্ৰ হৈ পৰিব পাৰে। সেয়ে ছাত্ৰনেতা কেইজনৰ আগত কেইটামান প্ৰশ্ন ডাঙি ধৰিবলৈ পাই বিশেষ আনন্দ পাইছিলো।

প্ৰথমতে প্ৰশ্ন তোলা হৈছিল ছাত্ৰসকলৰ পৰিপক্কতা (Maturity) সম্পৰ্কে। প্ৰশাসনীয় দায়িত্ব লোৱাৰ যোগ্যতা তেওঁলোকৰ হৈছে জানো ? বিদেশত মানুহ সৰুৰে পৰা স্বাৱলম্বী— গুৰুদায়িত্ব পালনত অভ্যস্ত। শিক্ষা তথা চেতনাৰ মানো তাত যথেষ্ট উন্নত। কিন্তু আমাৰ সামাজিক পৰিবেশত মানুহ বহুদিনলৈ পৰনিৰ্ভৰশীল, পৰমুখাপেক্ষী হৈ থাকে। বিশ্ববিদ্যালয়ৰ প্ৰশাসনীয় ব্যৱস্থাত অংশগ্ৰহণ কৰিবলৈ জানো তেওঁলোকৰ অৰ্হতা তথা অভিজ্ঞতা আছে। উত্তৰত ছাত্ৰনেতাসকলে আঙুলিয়াই দিয়ে যে অভিজ্ঞতাৰ পৰাই অভিজ্ঞতা হয়। প্ৰথমতে অলপ ভুল-ভ্ৰান্তি হলেও সময়ত অভিজ্ঞতাৰ সহায়েৰেই ছাত্ৰই প্ৰয়োজনীয় অৰ্হতাখিনি অৰ্জন কৰিব। দ্বিতীয়তে তেওঁলোকে আঙুলিয়াই দিয়ে যে বিশ্ববিদ্যালয়ৰ পৰা ওলাই গৈয়েই বহু ছাত্ৰই চৰ্কাৰৰ গুৰু দায়িত্বৰ পদত অধিষ্ঠিত হয়—তেনেস্থলত বিশ্ববিদ্যালয়ৰ কালছোৱাতো তেওঁলোকৰ তেনে দায়িত্ব বহন কৰাৰ যোগ্যতা আছে বুলি ধৰিলব লাগিব। তেওঁলোকৰ এজনে কয় যে curriculam বা শিক্ষাদান বা পৰীক্ষা প্ৰভৃতি বিষয়ত ছাত্ৰৰ মতামত গ্ৰহণীয় নহবও পাৰে। কিন্তু তেনেবোৰ বিষয়ত ছাত্ৰক প্ৰশাসনীয় দায়িত্ব নিদিলেও আন ঠাইত তেওঁলোকৰ মতামত লোৱাটো নিতান্ত প্ৰয়োজনীয়। তদুপৰি এনে দায়িত্ব হাতত পৰিলে তেওঁলোকে Union প্ৰভৃতিও বিশেষ সতৰ্কতা আৰু দায়িত্বেৰে চলাবলৈ আৰম্ভ কৰিব, আৰু Union ৰ কাৰ্য্যকলাপো আগৰ দৰে নগণ্য হৈ নেথাকিব। গণতন্ত্ৰৰ সাফল্য নিৰ্ভৰ কৰে নাগৰিকৰ স্বত্বৰ সদ্ব্যৱহাৰৰ ওপৰত। ছাত্ৰসকলৰ অধিকাৰৰ পৰিপূৰ্ণ ব্যৱহাৰ তেতিয়াহে সম্ভৱ হব যেতিয়া তেওঁলোকে বিশ্ববিদ্যালয়ৰ প্ৰশাসনীয় ব্যৱস্থাত অংশ গ্ৰহণ কৰিব পাৰিব।

একে কাৰণতে কেৱল পৰামৰ্শদানতে (Consultative capacity) তেওঁলোকৰ ক্ষমতা সীমাবদ্ধ কৰিবলৈ তেওঁলোক অমান্তি হয়। Executive Council লৈকে তেওঁলোকৰ প্ৰতিনিধি যাব পাৰিব লাগিব। তদুপৰি Court তো কেৱল 'নাম কা ৱাস্তে' দুই এজন প্ৰতিনিধি পঠাবলৈ তেওঁলোকৰ ইচ্ছা নাই। ভোটদানত যাতে আন গোষ্টিয়ে তেওঁলোকৰ প্ৰতিনিধিক শক্তিহীন কৰিব নোৱাৰে সেয়ে তেওঁলোকে বহুজন সংখ্যক প্ৰতিনিধিৰ দল এটা Court লৈ পঠাব খোজে।

এজন ছাত্ৰই কয় যে বিশ্ববিদ্যালয়বিলাকত ক্ৰমে বাঢ়ি অহা অশান্তি আৰু বিশৃঙ্খল অৱস্থা ভাললৈ আহিব —যদিহে ছাত্ৰসকলক প্ৰশাসনত সংযুক্ত কৰা হয়। লাইব্ৰেৰিৰ পুথিৰ পাত কটাৰ পৰা হোষ্টেলৰ চোৰদত উৎপাত কৰালৈ সকলো ক্ষেত্ৰতে ছাত্ৰৰ প্ৰতিনিধিত্বই দুৰ্নীতিৰ প্ৰতিকাৰ কৰিব পাৰিব বুলি তেওঁ ভাবে। আৰু এনে ব্যৱস্থাৰ পৰা কৰ্তৃপক্ষ আৰু ছাত্ৰৰ মাজত সম্প্ৰীতিৰ ভাবো বাঢ়িব বুলি তেওঁ মত প্ৰকাশ কৰে। অন্ততঃ বৰ্ত্তমানৰ দুৰ্বোধ্যতাৰ দেৱালখন এনে সংযোগে ভাঙি পেলাব।

এতিয়ালৈকে বিশ্ববিদ্যালয়ৰ বাহিৰৰ ৰাজনৈতিক দলবোৰে ছাত্ৰ সংগঠন আৰু ছাত্ৰসকলৰ প্ৰতি বিশেষ মনোযোগ দিয়া নাই। কিন্তু ছাত্ৰই অধিকাৰৰ উপৰিও ক্ষমতা অৰ্জন কৰিলে বিশ্ববিদ্যালয় শীঘ্ৰে ৰাজনৈতিক ৰণাঙ্গণত পৰিণত হোৱাৰ সম্ভাৱনা। তদুপৰি Academic

standard ও বহুসময়ত তল পৰাৰ সম্ভাৱনা। এই গুৰুতৰ প্ৰশ্নৰ উত্তৰত ছাত্ৰনেতাসকলক মুঠতে আশাবাদী যেন দেখা গ'ল। তেওঁলোকে প্ৰথমতে ক'লে যে আধুনিক গণতন্ত্ৰত ৰাজনৈতিক শিক্ষাৰ বিশেষ প্ৰয়োজন-হাতে-কামে এই শিক্ষালাভৰ সুযোগ পালে, লোকচান নাই। দ্বিতীয়তে ছাত্ৰসকল ৰাজনৈতিক দলসমূহৰ হাতৰ পুতলা হোৱাৰ সম্ভাৱনা কম। তেওঁলোকে তেওঁলোকৰ বিশেষ interest বাহিৰৰ হেঁচাৰ পৰা সদায় ৰক্ষা কৰিব পাৰিব বুলি ছাত্ৰনেতা কেইজনে ভাবে। সেইদৰে standard কেৱল শিক্ষকৰে সম্পত্তি নহয়--ছাত্ৰয়ো standard ৰ কথা ভাবে। কোনো কোনো ক্ষেত্ৰত দেখা যায় যে প্ৰাচীন পাঠ্যক্ৰম সংস্কাৰত ছাত্ৰইহে আগভাগ লৈছে। এজন নেতাই মন্তব্য কৰে যে Academic standard সমাজৰ অন্যান্য প্ৰয়োজনৰ পৰা বেলেগকৈ বিবেচনা কৰিব নোৱাৰি। কেৱল standard ৰক্ষাতে মনোনিবেশ কেতিয়াবা বাস্তৱ পৰিস্থিতিত সম্ভৱ নহয়গৈ।

উত্তৰ প্ৰদেশৰ বিশ্ববিদ্যালয়সমূহত প্ৰতিক্ৰিয়াশীল ৰাজনীতিৰ যি ভূমিকা তালৈ আঙুলিয়াই দিবলৈ নহ'ল। ফলত এই প্ৰশ্নটোৰ আলোচনা সিমান গভীৰ নহ'লগৈ। কিন্তু ই ঠিক বিশ্ববিদ্যালয় সমাজৰ অঙ্গ--বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ৰাজনীতি দুষিত হ'লে সি সমগ্ৰ সমাজৰে অনুন্নত বা দুষিত ৰাজনীতি প্ৰতিফলিত কৰে মাত্ৰ।

প্ৰসঙ্গক্ৰমে ছাত্ৰসকলে আৰু দুটামান মূল্যবান মন্তব্য কৰে। শিক্ষক আৰু ছাত্ৰৰ বৰ্ত্তমান নিষ্প্ৰাণ সম্পৰ্ক তেওঁলোকে পীড়াদায়ক বুলি ভাবে। সেয়ে সকলো স্তৰতে সমন্বয়ৰক্ষী কমিটি থকাৰ প্ৰয়োজন তেওঁলোকে অনুভৱ কৰে। যিজন অধ্যাপকৰ শিক্ষাদান ছাত্ৰৰ বাবে দুৰ্বোধ্য বা আন দোষত দোষী--তেওঁ যেন ছাত্ৰসকলৰ সৈতে পৰামৰ্শ কৰি তেওঁৰ শিক্ষাদানত উন্নতি লভিব পাৰে তাৰ ব্যৱস্থা থকা উচিত। তদুপৰি শিক্ষক-ছাত্ৰৰ সম্পৰ্ক মানৱীয় হোৱাটোও শিক্ষাদানৰ সাফল্যৰ বাবে গুৰুত্বপূৰ্ণ--এই ক্ষেত্ৰত এনে কমিটিৰ বিশেষ অৱদান থাকিব পাৰে।

ছাত্ৰনেতা কেইজনৰ এইবোৰ মন্তব্যৰ পৰা যে তেওঁলোকৰ মতামতেই জানিলো, এনে নহয়। মোৰ নিজৰো কেইটামান সন্দেহ খণ্ডন হ'ল। কিন্তু এই বিষয়ে আৰু বহল, আৰু সঘন ঐকান্তিক আলোচনাৰ প্ৰয়োজন।

আলোচনাৰ শেষৰ ফালে তেওঁলোকক সুধিছিলো এই ক্ষমতা তেওঁলোকে কেনেকৈ অৰ্জন কৰিব বুলি ভাবে। এটাইকেইজনে বিনা দ্বিধাই উত্তৰ দিলে : "আন্দোলনৰ জৰিয়তে।"

কিন্তু এই আন্দোলন আৰম্ভ হবলৈ সাধাৰণ ছাত্ৰৰ মাজত যিখিনি চেতনাৰ প্ৰয়োজন তাৰ দহভাগৰ এভাগো মোৰ চকুত পৰা নাই। আৰু বহল, আৰু সঘন আলোচনাইহে এনে সজাগ অৱস্থাৰ উন্মেষ কৰিব।

অনুবৰ্তৰ

প্ৰথম স্তৱক এয়া :
বাস্তৱৰ নিস্তব্ধতা
ঠেকা খালে শৰত বনত,
তাতে যেন কঁপি ৰ'ল
তাঁৰ গছি মোহ স্বপ্নৰ,
বিয়পি বিয়পি গ'ল
কোনো এক শৈল শিখৰত।
ধূৰ্জটিৰ সাধনাত প্ৰেৰণা দিবলৈ'
বাদ্য পালো প্ৰাণৰ মঞ্জিৰা,
প্ৰবেশিলো মন্দিৰ কক্ষত
য'ত আছে--
ছন্দহীন, প্ৰাণহীন (?)
এখনি প্ৰতিমা।
শলিতাৰ আলোকত
উদ্ভাসিত প্ৰতিমাত
পালো যেন অনেক প্ৰত্যয়
আজি যেন দেখিছিলো
ধূপৰ ধোঁৱাৰ সতে
পূৰৱী অণুয়,
বাধ্য হৈ ভাবিছিলো মই
হয়তো আমাৰ জীৱনজ্যোতি
কাহানিও নহ'ব নিৰ্ণয়।
প্ৰত্যাশিত সাঁথৰো নুবুজি
উলটি দেখিলো :
মন্দিৰে মন্দিৰে আজি
দেৱতায়ো মানুহক
ফুৰিছে বিচাৰি !

স্বাধীনতা মহন্ত,
দ্বিতীয় বাৰ্ষিক কলা

১৬ মে'

সোণাৰু, কৃষ্ণচূড়াবোৰ বৰকৈ ফুলিছে। দীঘলীপুখুৰীৰ কাষৰ ৰাস্তা কেইটা খুব ধুনীয়া হৈ গৈছে। আচৰিত এই গুৱাহাটীখন, লেতেৰা বুলি নাম থকা ইয়াৰ ৰাস্তাবোৰো ফুলৰ ৰঙীন পৰশত সজীৱ হৈ উঠিছে। দেখিছো, এই পৃথিবীৰ সবেই এটা সময়ত সুন্দৰ হৈ উঠে, মাত্ৰ এই মানুহবোৰ....। আজিলৈ থাওক আৰু।

১৭ মে'

ছবিখন আঁকিবলৈ আৰম্ভ কৰিলো আজি। অৱশেষত ভাবি-চিন্তি ঠিক কৰিলো, কলেজৰ এগ্‌জিবিশ্যনত নইও

ছবি দিম, আৰু, আৰু, সবকে দেখুৱাই দিম, কৃষ্ণচূড়া, সোণাৰুৱে শান্তনু বৰুৱা নামৰ লৰাটোৰ মনটোকো দোলাই থৈ যায়।

১৮ মে'

আজি দেখিলো চাৰ্চৰ্চ ফিল্ডখনত বহুত অধৰী মানুহে সিহঁতৰ ক্ষন্তেকীয়া সংসাৰখন ধুনীয়াকৈ থান্‌থিত্ লগাই লৈছে। এই মানুহবোৰ, সিহঁত নিজে লেতেৰা হ'ল বুলি ধুনীয়া সেউজীয়া ফিল্ডখন নষ্ট কৰিব কোন অধিকাৰত? এই ফিল্ডখনৰ দৰে মানুহবোৰে বহুত ধুনীয়া বস্তু নষ্ট কৰি পেলাইছে। দেউতাই মাৰ সুন্দৰ জীৱনটো নষ্ট কৰি পেলালে, কাৰো হকাবধা নেমানি কৰোৱা বিয়াখনৰ অসফলতাই অনা অহঙ্কাৰী, আলসুৱা জীয়েকজনীৰ আত্মহত্যাই আইতা, ককা-দেউতাৰ জীৱনটো থান্‌বান্ কৰি পেলালে আৰু সৰুৰে পৰা মাক বাপেকৰ মৰম নোপোৱা বুলি উপযাচি কৰা সকলোৰে পুতৌৱে শান্তনু বোলা লৰাটোৰ সহজ হব লগা জীৱনটো অনাহকতে অসহ্য কৰি পেলালে, দুঃসহ কৰি পেলালে। জন্মৰে পৰা আজি এই সোতৰ বছৰলৈকে এদিনো জানো কোনোবাই আন দহোটা লৰাৰ দৰে ব্যৱহাৰ কৰিছে? সৰুতে এদিন জিতুৱে মাৰোতে মামীয়ে ক'ৰবাৰ পৰা দৌৰি আহি মোক সাৱটি ধৰি, জিতুক ধমকি দিছিল, শান্তক মাৰিছ কিয় বুলি। সেইদিনা জিতুৱে মাকলৈ খঙেৰে চাই আছিল, কাৰণ আচল দোষ মোৰেই আছিল। কিন্তু তাৰ পিছৰ পৰা মোৰ সকলো অত্যাচাৰ সি বিনাপ্ৰতিবাদে সহি গৈছিল, আৰু এদিন মন কৰি দেখিলো, মাত্ৰ জিতুৱেই নহয়, আইতা, ককাদেউতা, ধনমামা, মামী, স্কুলৰ চাৰ আৰু লৰাবোৰে আৰু সব, সব মানুহেই মোৰ প্ৰতি অহৈতুক পক্ষপাতিত্ব লৈছে। কিবা এটা সৰু ভাল কাম কৰিলে প্ৰশংসাত উচ্ছসিত হৈ উঠিছে, কিবা ভুল কৰিলে যিমান পাৰে সিমান মৰমেৰে বুজাই দিবলৈ চেষ্টা কৰিছে। সৰুতে সেই কথাত ভাল পোৱাতকৈ আচৰিতেই হৈছিলো বেচি। কিন্তু আজি বুজিছো সেইবোৰ সব মাত্ৰ এসোপা মিছা সহানুভূতি। মই পৃথিৱীৰ সব মানুহকে কৈ দিম, তোমালোকৰ পুতৌ নোহোৱাকৈয়ে মই জীয়াই থাকিব পাৰিম। আজি বহুত লেখিলো, কাকো কব নোৱাৰা ভাববোৰ লিখিলে কিছু শান্ত হৈ যায়।....ছবিখন এবাৰো নুধুলোৱেই।

২২ মে'

মাজতে এইকেইদিন নেলেখিলো। মন নোযোৱা কাৰণে। এই গোটেইকেদিন খুব ব্যস্ত হৈ আছিলো। এগ্‌জিবিশ্যনৰ কাৰণে কেবাখনো ছবি আঁকিলো। আগৰ ছবিবোৰ, যিবোৰ নিজৰ কাৰণে আঁকিছিলো, সেইবোৰ সব পাতল, শেঁতা ৰঙৰ, কিন্তু এইকেইখন উজ্বল ছবি, এইবোৰ আন বহুতে দেখিবতো, সিহঁতক মোৰ মনৰ শেঁতা ৰঙৰ খবৰ দিম কিয়?

২৩ মে'

আমনি লাগি গৈছে। পৰীক্ষা অলপদিনৰ আগতে শেষ হৈ গৈছেহে। নতুনকৈ একো ছবি আঁকিবলৈকো মন যোৱা নাই।

২৪ মে'

সুনীল আহিছিল, আমনি লাগি গৈছে বুলি কওঁতে ক'লে গল্প কিতাপ পঢ়িবলৈ। মই একো নক'লো। গৈ থৈ শেষত সব কাব্য, উপন্যাসেইতো ক'ব বিচাৰে, 'সবাৰ ওপৰে মানুষ সত্য', দৰ্কাৰ নাই মোৰ সেইবোৰৰ।

২৮ মে'

কাইলৈ এগ্‌জিবিশ্যন, কিয় জানো ভয় লাগিছে। মানুহে মোৰ বিষয়ে কি কয় তাৰ ওপৰত কেতিয়াও একো মূল্য নিদিও, কিন্তু তথাপি...., এইবাৰ যে মই প্ৰথমবাৰৰ বাবে মোৰ ছবিবোৰ আনক দেখুৱাম।

২৯ মে'

মোৰ কি হ'ল বাৰু? আজিলৈকেতো এনেকুৱা কেতিয়াও লগা নাছিল। ৰাতিপুৱাৰে পৰা গোটেই দিনটো ছবিবোৰৰ কামত ব্যস্ত হৈ আছিলো, আনে সবেই নিজে আঁকা ছবিবোৰৰ কামত ব্যস্ত আছিল, দৰ্কাৰ হলে ছবিবোৰৰ বিষয়ে কিবা বুজাই দিবলৈ। চাবলৈ অহা সবেই মোৰ ছবিবোৰৰ বিষয়ে

প্ৰশংসা কৰিছিল। শৰ্মা চাৰে কৈছিল, "দুষ্ট লৰা, ইমানদিনে কাকো কোৱা নাছিলা কিয় ছবি অঁকাৰ কথা", মই মাত্ৰ হাঁহি আছিলো। প্ৰথমে সঁচাই ভাল লাগিছিল, অলপ সময়ৰ পিচত হঠাতে অনুভৱ কৰিলো, এই যে উচ্ছসিত প্ৰশংসাবোৰ, এইবোৰ সহানুভূতিৰে আন এটা ৰূপ, আৰু তেতিয়াই খণ্ডত মই আনমনা হৈ পৰিছিলো। হঠাৎ শুনিছিলো—

"গোটেইবোৰ ছবিৰ ভিতৰত এইকেইখন আটাইতকৈ ভাল লাগিছে নহয় ?"

"ভাল লাগিছে হয়। কিন্তু আটাইতকৈ ভাল লাগিছে বুলি কবলৈ আমিনো ছবিৰ কিমানখিনি বুজো।"

"তোৰ কিন্তু সদায়ে তৰ্ক, মুঠতে যিমানখিনি মই বুজি পাওঁ, তাৰ পৰা কৈছো, ইয়াৰ ভিতৰত শান্তনু বৰুৱাই আটাইতকৈ ভাল ছবি আঁকে।"

"আৰু মই যিমানখিনি বুজি পাওঁ, তাৰ পৰা কৈছো, শান্তনু বৰুৱাই ভাল আঁকিব পাৰে, কিন্তু সেই বুলিয়েই আটাইতকৈ ভাল আঁকে বুলি কোৱাৰ একো মানে নাই।"

কথাবোৰ সৰু সৰুকৈ ক'লেও আমি স্পষ্টকৈ শুনিছিলো। দেখিলো দুজনী ছোৱালী, কলেজত কেতিয়াবা কেতিয়াবা দেখো যদিও আগতে ভালদৰে মন কৰা নাছিলো। লগৰ আৰু কেবাজনীও ছোৱালী অলপ পিচ পৰি আছিল। কথাবোৰ, কথাবোৰৰ সুৰটো কিবা যেন বেলেগ। হঠাতে মোৰ কি হ'ল, অলপ আগুৱাই গৈ সুধিলো, "কিয় তোমালোকে এই ছবিবোৰ বেয়া পাইছা নেকি ?" সিহঁত দুয়োজনীয়ে থতমত খাই কলে, "নাই পোৱাতো"। সুনীলে মই খং কৰা বা বেয়া পোৱা বুলি ভাবিলে হয়তো, সেই কাৰণেই নেকি অলপ খঙেৰে সুধিলে, "তেনেহলে এনেকৈ কৈছা কিয় ?"

ইতিমধ্যে গোটেইকেইজনী ছোৱালী আহি পাইছিল। আমাৰ কথা-বতৰা কাষৰ আন আন লৰা-ছোৱালীবোৰেও শুনিছিল হবলা, সিহঁতে বাৰে বাৰে আমালৈ চাইছিল। গোটেইকেজনী ছোৱালীয়ে বৰ লাজ পাইছিল, আৰু লাজ আৰু খণ্ডত ক'ব নোৱাৰা হৈ সেই ছোৱালীজনীয়ে উত্তৰ দিছিল, "মিছা কথাতো কোৱা নাই"।

"কি ?" সুনীলে ছোৱালীজনীৰ এই অস্বাভাৱিক সাহসত অবাক হৈ গৈছিল আৰু মই একো নুবুজাৰ দৰে মাথো চাই আছিলো।

"ও, সঁচাই কৈছো, মাত্ৰ কেইখনমান ফুল, পাত, চৰাইৰ ছবি অলপ আধুনিক ধৰণে কায়দা কৰি আঁকিলেই ছবি অঁকা নহয়। আপোনাৰ শান্তনু বৰুৱাক যদি এখন মানুহৰ ছবি আঁকিবলৈ দিয়া হয়, তেনেহলে মই আঁকিব নজনা ছোৱালীজনীয়ে তাতকৈ বহুত ভালকৈ আঁকিম।"

"বা, নিজৰ ওপৰত বিশ্বাস দেখোন খুব বেছি।" ৰঞ্জিতে কৈছিল।

মই দেখিছিলো খণ্ডত ছোৱালীজনীৰ ওঁঠ দুটা ফুলি গৈছিল, গোটেই মুখখন ঈষৎ ৰঙা হৈ গৈছিল, আৰু চকুত জিলমিলাই থকা পানী কেইটোপালক শাসন কৰি কৈছিল, "কাৰণ মই দেখিয়েই বুজিছো, তেওঁ কেতিয়াও মানুহৰ ছবি আঁকিব নোৱাৰে, মানুহৰ ছবি বুজিব নোৱাৰি আৰু মানুহক বুজিব নোৱাৰিলে মানুহৰ বিষয়ে লিখিব বা আঁকিব নোৱাৰি।"

কথাখিনি কৈয়েই ছোৱালীজনী বাকী বহুতো ছবি নোচোৱাকৈ ওলাই গৈছিল, লগৰ গোটেই বন্ধু কেইজনীও কোনোফালে নোচোৱাকৈ দুৱাৰৰ পিনে আগবাঢ়ি গৈছিল। আৰু তেতিয়াই মই যে কেনেকুৱা আনন্দ অনুভৱ কৰিছিলো, বুজাব নোৱাৰো। এই প্ৰথম-বাৰৰ বাবে এজনী মানুহে মোক পুতৌ কৰা নাই। জানো ছোৱালীজনীয়ে পৰিস্থিতিত পৰিয়েই ইমান কথা কলে। হে ঈশ্বৰ, তোমাক কি বুলি ধন্যবাদ দিম। ভাল ব্যৱহাৰ কৰা নাই নেলাগে, কিন্তু পুতৌ যে কৰা নাই সেয়া জানো মোৰ বাবে কম ? আজি বহুত, বহুত কথা লিখিলো, তথাপিও মনটো চোন শান্ত হোৱা নাই। আজি কিয় জানো মালৈ খুব মনত পৰিছে। ৰাতি মাই মোক সাৱটি ধৰি কান্দোতে কেবাদিনো টোপনিৰ পৰা সাৰ পাই গৈছিলো।

৩০ মে'

মই সঁচায়ে মানুহক ভাল নেপাওঁ নেকি ? নেপালেও মোৰ একো দোষ নাই। মাই মোক ভাল পাইছিল, মই মাক এতিয়াও কিবা ভাল নেপাওঁ নেকি ? কিন্তু তাৰ

বাহিৰে সবেই যদি পুতৌ কৰিবলৈ যায়, মই সিহঁতক ভাল পাম কিয় ? কিন্তু, সঁচাই সবেই জানো মোক মাত্র পুতৌৱেই কৰে, সৰুতে স্কুললৈ যাবলৈ লৰালৰি কৰি প্রায়েই ভাত নেখাই যাবলৈ ওলালে মামীয়ে যে জোৰ কৰি নিজহাতে ভাত খুৱাই দিছিল, ককাদেউতাই যে এতিয়াও সব শোৱাৰ পিচত মোৰ ৰুমলৈ আহি বিচনাৰ কাপোৰ-কানি ঠিক কৰি থৈ যায়, আইতাই যে সদায় যিমান দেৰিয়েই নহওক কিয়, মোৰ লগত একেলগে খাবলৈ বৈ থাকে, আৰু স্কুল কলেজত লগ পোৱা ইমানবোৰ ল'ৰা ছোৱালীয়ে মানে এই সুনীল-হঁতে যে মোক সদায় সব কথাতে সহায় কৰি আহিছে এই সকলোবোৰ মাত্র সহানুভূতি নেকি ? তাত জানো অকণমানো মৰম, ভালপোৱা মিহলি হৈ থকা নাই ? মোৰ কি হ'ল, কালিলৈকে যিবোৰক মাত্র সহানুভূতি, পুতৌৰ বহিঃপ্রকাশ বুলি ভাবিছিলো আজি দেখিছো, সেইবোৰত বহুতো মৰম, বহুতো ভাল পোৱা লুকাই আছে। সবেই যদি মোক ইমান ভাল পায়, তেনেহলে মই সবকে ভাল নেপাম কিয় ? আচৰিত, ইমান দিনেনো ইমান সহজ কথা এটাকে বুজা নাছিলো কিয় ?

১ জুন

সুনীলৰ লগত ফুৰিবলৈ ওলাই গৈছিলো, দেখিলো চাৰ্চ্চ ফিল্ডৰ সেই অধৰীবোৰ গ'লগৈ। বেচেৰা। সিহঁতলৈ মোৰ বেয়া লাগিছে। নিজৰ ঘৰবাৰী নাই, এনেকৈ সদায় ঘূৰি ফুৰিবলৈ সিহঁতৰ নিশ্চয় কেতিয়াবা মন নেথায়। এয়া, মই দেখোন নিজেই লোকক সহানুভূতি দেখুৱাবলৈ আৰম্ভ কৰি দিছো। আচল কথা, ভাল নেপালেতো সহানুভূতি নোপজে আৰু আজি যে মোৰ সবকে ভাল পাবলৈ মন গৈছে—আইতা, ককাদেউতা, ধন মামা, মামী, জিতু, সুনীল আৰু সবকে ; আনকি মুখখনেই মনত নপৰা দেউতাকো। দেউতা যে বিলাতৰ পৰা ঘূৰি নাহিলে, তাতে কোনোবা বেলেগক বিয়া কৰালে কি পৰিস্থিতিত পৰি, মই কিবা জানো নেকি ? আৰু তাৰ পিছত হয়তো দেউতাই মনত কিমান কষ্ট পাইছে, মই কিবা জানো নেকি ? আৰে, মোৰ কি হ'ল ? সবকে দেখোন মাত্র ভালেই লাগিছে, উত্তম পুৰুষ হৈ যোৱা নাইতো ?

২ জুন

কালি সুনীলক কৈছিলো, মই এইবাৰ মানুহৰ ছবি আঁকিম আৰু প্রথমে যিখন ছবি আঁকিম, সেইখন কস্তুৰীৰ খঙত ৰঙাপৰি থকা মুখখন। মই সুনীলক কৈছিলো, ছোৱালীজনীক কথাটো কবলৈ। সুনীলে হয়তো মোৰ এই প্রচেষ্টাক কিবা চেলেঞ্জ বুলি ভাবিলে, সেইকাৰণে অলপ আচৰিত হৈ কৈছিল "সঁচাই কম নেকি ?" মই হাঁহি কৈছিলো, "ও সঁচাই, তুমি নোকোৱালৈকে মই ছবিৰ কাম আৰম্ভ নকৰো।"......... সুনীল আজি নাহিল।

৪ জুন

এইকেদিন এনেয়ে ব্যস্ত হৈ আছিলো। আজি সুনীল আহিছিল। কস্তুৰীক মই কোৱা কথাবোৰ কওঁতে বোলে মাত্র এটা কথাই উচ্চাৰণ কৰিলে, সেইটো হ'ল, "অভদ্র"। সুনীলে কৈছিল, "আচলতে ছোৱালীজনীৰ খং কমাই নাই। সেইদিনা ইমান লাজ পাইছিলেতো, ইমানবোৰ ল'ৰা-ছোৱালীয়ে শুনিছিল।"

সুনীলৰ কথা শুনি মই হাঁহি হাঁহি আবৃত্তি কৰাৰ দৰে কৈছিলো, "একো নহয় বন্ধু, দুৰ্গম এই জীৱন-পথত আমাৰ বাবে আছে দুখ, মাথো বহু দুখ।"

সুনীলে মোৰ মুখলৈ আচৰিত হৈ চাই আছিল। এনেকুৱাকৈ আগেয়ে মই কেতিয়াও কথা কোৱা নাইতো। অলপ সময়ৰ পিছত সি কৈছিল, "নেলাগে দিয়া তুমি সেইজনীৰ ছবি আঁকিবলৈ"। মই তৎক্ষণাৎ উত্তৰ দিছিলো "ও, কেতিয়াও নাআঁকো।" কবলৈ মন গৈছিল, বহুত ধুনীয়াকৈ ভাবি থকা কথা কৈ দিলেই বেয়া হৈ যায়। আৰু বহুত ধুনীয়া ছবি আঁকিলেই কিবা অসুন্দৰ হৈ যায়। মাৰ ছবি অঁকা নাই সেইকাৰণেই। পিছে সুনীলক একো নকলো।

৫ জুন

আজি এখন ছবি শেষ কৰিলো। চাৰ্চ্চ ফিল্ডৰ সেই অধৰী সংসাৰখনৰ ছবিখন মোৰ নিজৰ খুব ভাল লাগিছে। সুনীল আহিলে দেখুৱাব লাগিব। পিছে অলপ ঠিক্থাক্ কৰি—কস্তুৰীক এটা কথা ক'ব লাগিছিল। পিচে মই জানো সেই কথা আৰু কেতিয়াও কোৱা নহয়, হয়তো মই ক'লেও কস্তুৰীয়ে নুশুনিব, আৰু কস্তুৰীয়ে শুনিব খুজিলেও মই নক'ম, মানে ক'ব নোৱাৰিম। ক'ব পৰা হ'লে কলোহেঁতেন, "তুমি যিখন খিৰিকী ঈষৎ মুকলি কৰি, তাৰ ফাঁকেৰে এটুকুৰা আকাশ দেখুৱালা, মনৰ সেই খিৰিকীখন নিজে নিজেই একেবাৰে মুকলি হৈ গ'ল ; এতিয়াৰ পৰা সেই পিনেৰে অবাধে ৰ'দ সোমাব আৰু জোনাকো।"

গান্ধীক বুজাৰ প্ৰচেষ্টা

ৰঞ্জিৎ কুমাৰ দেৱগোস্বামী
২য় বাৰ্ষিক কলা

The Aethiopians say that their Gods are snub-nosed and black-skinned, and the Thracians that theirs are blue-eyed and red-haired. If only oxen and horses had hands and wanted to draw with their hands or to make the works of art that men make, then horses would draw the figures of their Gods like horses, and oxen like oxen, and would make their bodies on the model of their own.—Xenophanes

ইতিহাসৰ অৰ্থনৈতিক ব্যাখ্যানুযায়ী মানুহৰ চিন্তা আৰু ইচ্ছা-শক্তিয়েই চালক-শক্তি নহয়। জলবায়ুৰ পৰিবৰ্ত্তন, কেঁচামাল আবিষ্কাৰ কিম্বা নিত্যনতুন যান্ত্ৰিক পদ্ধতিৰ আবিষ্কাৰেই ইতিহাসৰ গতিপথ নিৰ্ণয় কৰে। কাজেই সাধাৰণতঃ দেখাৰ দৰে যান্ত্ৰিক আবিষ্কাৰ বা সৃষ্টিয়েই স্বাভাৱিক মানসিক কাৰ্য্য নহয়, সিবোৰ বৰং পাৰিবেশিক পটভূমিৰহে by-product। এনে ব্যাখ্যাৰ পৰা পৃথক এটি ব্যাখ্যা দিছিল পোন্ধৰ শতিকাৰ ইটালীয় দাৰ্শনিক মেকিয়াভেলিয়ে। মেকিয়াভেলিৰ মতে ইতিহাসৰ প্ৰগতিৰ কোনো ধৰাবন্ধা নিয়ম নাই, ঐতিহাসিক ঘটনাসমূহো ভাগ্যৰ লিখন। 'The Prince' গ্ৰন্থত এনে কেতবোৰ কথা পোৱা যায় যিবিলাকত মানুহৰ প্ৰতি এক নিন্দুক মনোভাৱ আৰু অনাস্থা বৰ্তমান। এনেকি থমাচ হ'ব্‌চেও যেতিয়া যুদ্ধ মানৱ ইতিহাসৰ স্বাভাৱিক ঘটনা কিম্বা ই অৱশ্যম্ভাৱী বুলি কৈছিল, তেতিয়া তেওঁ প্ৰকাৰান্তৰে মেকিয়াভেলিয় নিন্দাবাদতেই সমৰ্থন জনাইছিল। গান্ধীয়ে কিন্তু মানুহৰ আত্মিক মৰ্য্যাদাত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছিল; মানুহৰ আত্মিক প্ৰচেষ্টা বহুদূৰ পৰিবেশ সৃষ্টিৰ সমৰ্থ আৰু এনেদৰে মানুহে ইতিহাসৰ প্ৰগতিত নিজৰ প্ৰভাৱ বিস্তাৰ কৰে। গান্ধীয়ে নিশ্চয় উপলব্ধি কৰিছিল যে প্লেটোৰ সেই দুঠেঙীয়া পাখিহীন জন্তুটোতকৈ মানুহৰ অধিক কিবা এটা আছে। কিন্তু অৰ্থনৈতিক বিৱৰ্তনৰ মাজত মানুহৰ পতন দেখুৱালে প্লেটোৰ সংজ্ঞাতকৈ কোনোগুণে ওপৰত নুঠিব। অৰ্থনৈতিক ব্যাখ্যা বৈজ্ঞানিক যুক্তি-নিৰ্ভৰ সন্দেহ নাই; কিন্তু অৰ্থনৈতিক পৰিবেশেই ইতিহাস নিৰ্ম্মাতা বুলিলে যে চূড়ান্ত ভুল হ'ব, গান্ধীয়ে তাক বিশ্বাস কৰিছিল।

আনহাতে পুঁজিবাদৰ বিৰুদ্ধে মাৰ্ক্সৰ লগতে গান্ধীও আছিল আপাতদৃষ্টিত একমত। কিন্তু গান্ধীৰ মতে পুঁজিবাদ ওফৰাব লাগিব অহিংস উপায়েৰে। মন কৰিবলগীয়া যে যন্ত্ৰবিৰোধী আছিল বাবেই যে গান্ধী পুঁজিবাদ বিৰোধী আছিল তেনে নহয়। কাৰণ চৰ্খা পদ্ধতিতো যে পুঁজিবাদ প্ৰতিষ্ঠিত হ'ব নোৱাৰে, সি অমূলক। কিন্তু যিকোনো ধৰণৰ শোষণ নীতিৰ প্ৰতি গান্ধীয়ে কঠোৰ বিৰুদ্ধাচৰণ কৰিছিল। অৱশ্যে গান্ধীৰ পুঁজিবাদ-বিৰোধী নীতি কোনো বিশেষ বৈজ্ঞানিক যুক্তি-নিৰ্ভৰ নহয়; নতুবা সমাজবাদৰ গুৰুতৰ সীমাৰ অন্তৰ্দেশলৈ ঘূৰি অহাৰ গান্ধীয় নীতি বিশেষো মই নেদেখো। কিন্তু সামাজিক বিচাৰ (justice)ৰ দৃষ্টিৰ পৰা মাৰ্ক্স আৰু গান্ধী দুয়ো পুঁজিবাদ বিৰোধী। কাৰ যৌক্তিকতা কিমান ডিগ্ৰীৰ এই ক্ষেত্ৰত সি অবিচাৰ্য্য।

আধ্যাত্মিক উপলব্ধিৰ বাবে গান্ধীয়ে স্বেচ্ছাই নিৰ্বাচিত দাৰিদ্ৰ্যপথৰ কথা কৈছে আৰু এনে উপলব্ধিৰ অন্তৰালতে জীৱনৰ সাৰ্থকতা বুলি গান্ধীয়ে বিশ্বাস কৰে। আনহাতে গান্ধীৰ ঈশ্বৰ অধিজাগতিক স্বপ্ন-বিলাস কিম্বা মানৱ-বিমুখী পলায়ন নহয়। তেখেতৰ জীৱনী অধ্যয়ন কৰিলেই কথাটি প্ৰতীয়মান হয়। যিকোনো বিষয়ৰ

ওপৰত শেষ সিদ্ধান্ত কৰি পেলোৱাৰ আগেয়ে প্ৰাৰ্থনাৰ আয়োজন তেখেতে কৰিছিল আৰু প্ৰাৰ্থনান্তত অন্তঃ-কণ্ঠৰ নিৰ্দ্দেশ শুনিছিল। নেহৰুৱে কৈছে (আত্মজীৱনীত), এই নিৰ্দ্দেশ প্ৰায়েই শুদ্ধ আছিল। এই আধ্যাত্মিক গভীৰতাই যেন তেখেতৰ চালক-শক্তি আছিল। সমাজৰ পদদলিত, ঘৃণিতজনৰ প্ৰতি তেখেতৰ সঁচা প্ৰেমো যেন আছিল এই উপলব্ধিৰেই ৰূপান্তৰ। (কোৱা বাহুল্য যে গান্ধীৰ 'হৰিজন' নীতি তেখেতৰ লেখত লবলগীয়া অৱদান সমূহৰ ভিতৰত অন্যতম।) সেই উপলব্ধি আছিল ৰবীন্দ্ৰনাথৰো। কিন্তু জীৱনৰ চৰম আধ্যাত্মিক উপলব্ধিৰ পিচতো ৰবীন্দ্ৰনাথৰ জীৱনত চূড়ান্ত কৰ্ম্মপ্ৰেৰণাৰ অভাৱ দেখি মোৰ দৰে ৰবীন্দ্ৰভক্তয়ো এনে ক্ষেত্ৰত তেখেতৰ প্ৰতি সহাঁৰি দিবলৈ কুণ্ঠিত হওঁ।

আনহাতে গান্ধী আছিল কৰ্ম্মসাধক। সত্য আৰু অহিংসা জীৱনৰ সাধনা বুলি কৈয়েই গান্ধী ক্ষান্ত নাথাকিল; ব্যৱহাৰিক জীৱনতো নিজেই দেখুৱাই গ'ল: অন্যায়ৰ বিৰুদ্ধে অহিংসাই একমাত্ৰ strategy।

প্ৰসঙ্গক্ৰমে কথা এটি কোৱা প্ৰয়োজন। অলপতে গুৱাহাটীৰ 'সন্ধানী' যুৱক আয়োজিত দুদিনীয়া বৈঠকৰ দ্বিতীয় দিনৰ আলোচনা চক্ৰত অসমৰ ৰাজনৈতিক পৰিস্থিতি আলচ কৰিবলৈ গৈ পুঁজিবাদৰ বিৰুদ্ধে মাৰ্ক্সীয় বিপ্লৱ-সূত্ৰ প্ৰকাৰান্তৰে সমৰ্থন কৰি এজন বক্তাই থোৰতে এনে মন্তব্যও কৰিছিল যে হিংস্ৰতা অতীব প্ৰয়োজনীয়। এই ক্ষেত্ৰত বক্তাজনে আৰু কৈছিল যে গান্ধীৰ পদ্ধতিও সম্পূৰ্ণ অহিংস নাছিল। এই প্ৰসঙ্গত কাৰ্ল জেচ্‌পাৰ্চৰ সুৰত অন্ততঃ কব পাৰি: If Gandhi's method of Non-violence could-not actually exclude violence but only shift it, he has yet achieved his political success without any physical violence, even though accompanied by a minimum physical violence on the part of the individual Indian. ব্যক্তিগত ভাৰতীয়ৰ ক্ষেত্ৰত ইঙ্গ-বিৰোধী প্ৰবৃত্তি কোনো সময়ত হিংসাৰ উন্মত্ততা মাথোন হৈ পৰিলেও গান্ধীয়ে যে প্ৰায় ক্ষেত্ৰতে তাৰ বিৰুদ্ধাচৰণ কৰিছিল তাকো সোঁৱৰাই দিব লাগিব নেকি?

গান্ধীৰ স্বদেশী পূৰ্ব্বসূৰী বুদ্ধ আৰু অশোক তথা আন দুজনা মহাপুৰুষ যীশু আৰু মহম্মদৰ লগত তেখেতৰ সাদৃশ্য-বৈসাদৃশ্য সম্বন্ধে আৰ্ণল্ড টইন্‌বীৰ সুন্দৰ ব্যাখ্যা স্মৰণীয়। নিজৰ নিজৰ বংশগত পৰম্পৰাৰ বাবে বুদ্ধ আৰু অশোকে ৰাজনীতিৰ পৰা সম্পূৰ্ণ ৰূপে হাত এৰাব পৰা নাছিল। কিন্তু এনে বিপদৰ পৰা হাত সাৰিবলৈ বুদ্ধই পৰিয়াল কিম্বা সংসাৰৰ বান্ধোন চিঙি ওলাই আহিছিল। কিন্তু অশোক আনহাতে ৰাজনীতিত সোমাইছিল আৰু কলিঙ্গ যুদ্ধৰ দৰে এক বিৰাট ৰাজনৈতিক হত্যাকাণ্ডতো লিপ্ত হৈছিল। তাৰ বাবে শেহত অনুতাপত দগ্ধ হৈছিল আৰু বৌদ্ধ ধৰ্ম্মত দীক্ষা লৈ তাৰ প্ৰচাৰত ৰত হৈছিল। কিন্তু ৰাজনৈতিক ধাণ্ডাৰ পৰা আঁতৰি নাহি সেই ক্ষমতা জনসাধাৰণৰ হিতাৰ্থে খটুৱাবলৈ চেষ্টা কৰিছিল আৰু সফলো হৈছিল।

টইন্‌বীয়ে কিন্তু বুদ্ধ আৰু অশোকৰ লগত গান্ধীৰ সাদৃশ্যতকৈ এই ক্ষেত্ৰত যীশু আৰু মহম্মদৰ লগত তেখেতৰ সাদৃশ্য হে স্বীকাৰ কৰিছে। যীশু আৰু মহম্মদ দুয়ো ৰাজনৈতিক বান্ধোনৰ নিলগত আছিল। তেনেকৈয়ে কোনো পৰম্পৰাগত কাৰণত গান্ধীৰো ৰাজনীতিত সোমাবৰ ইচ্ছা নাছিল, কিন্তু অৱস্থাইহে তেওঁক তাত সোমাবলৈ বাধ্য কৰিছিল। কিন্তু যীশু আৰু গান্ধীৰ মৌলিক আৰু আন্তৰিক মিলৰ বাহিৰেও গান্ধীৰ জীৱনত এনে কেতবোৰ ঘটনা দেখা যায় যিবোৰ হয়তো যীশুৰ জীৱনতো ঘটি গৈছে। জনসাধাৰণৰ হিতাৰ্থে আত্মবলিদানৰ পথত ওলোটাই ৰাইজৰ পৰা বাধা পোৱাটো মহৎ লোকৰ জীৱনত কোনো নতুন কথা নহয়। যীশুৰ দৰে গান্ধীকো শিষ্যসবেই শেহত অৱমাননা কৰিছিল: যেতিয়া তেখেতৰ ইচ্ছাৰ প্ৰতিকূলে সিবিলাকে দেশবিভাজনত মত দিছিল আৰু বিভাজন সফলকাম কৰি তুলিছিল।

য়ুটোপিয়ান স্বপ্ন-বিলাস বুলি গান্ধীৰ মতবাদৰ কঠোৰ সমালোচনাও হৈছে। কিন্তু গান্ধীৰ পৰা আমাৰ লবলগীয়া একোৱেই নাইনে? প্ৰশ্নটি গুৰুতৰ। গান্ধী-স্মৰণৰ এই ক্ষণত কথাটি ভবাৰ থল নিশ্চয় আছে। এই প্ৰবন্ধৰ চিন্তাচৰ্চ্চাই যদি কোনো কৌতূহলী পাঠকৰ দৃষ্টি আকৰ্ষণ কৰে, তেন্তে গান্ধীৰ পৰা আমি কি কি লোৱাটো অত্যন্ত দৰ্কাৰ, চিন্তা কৰক। কিন্তু সি যেন ধোদৰ বিলাস নহয়।

গীত

- আইলৈ কিমান যে লিখিলো চিঠি
আয়ে মোৰ পালেবানে নাই
চিঠিলৈ বাট চাই, শাহুকে লুকুৱাই
কান্দো, তাকে ধিয়াই ধিয়াই ॥

- আজুৰি আজুৰি ঘৰৰ বনে কৰো
ডাকোৱাল কেতিয়া আহে
বেৰৰ জলঙাৰে ঘনাই চাওঁ আলিলৈ
বাতৰি আহে কি নাহে,
ইমানযে দূৰণি আইৰ গাঁৱেখনি
মনতযে পৰে মোৰ ঘনাই ঘনাই ॥

- ভৰপূৰ এখনি ঘৰবে বোৱাৰী
কতো নাই অভাবৰ ছাঁয়া
যিহকে বিচাৰেঁ৷ পাওঁ সকলোটি
লখিমী ঘৰবে কায়া ॥

- শহুৰৰ পুতেকৰ চেনেহৰ সীমা নাই
দেওৰৰ মিঠাকৈ মাত
শাহুআইৰ মৰমে ছাঁ দি ৰাখিছে
খাইছো সুখেৰে ভাত ।
তথাপি আইলৈ পাহৰো কেনেকৈ
সেয়েহে কান্দো মই লুকাই লুকাই ॥

কথা ॥ অধ্যাপিকা লক্ষ্যহীৰা দাস
সুৰ ॥ জীতেন দেব

মোচন্দ্ৰমী

তাহানিযে প্ৰাগ্‌ঐতিহাসিক যুগত—
মহেঞ্জোদাৰোত খন্দা মূৰ্ত্তিবোৰ,
তাৰ পাৰ্থক্য তোমাৰ লগত মই এতিয়াও নেদেখিলোঁ !

প্ৰস্তৰ শান্ত মূৰ্ত্তিবোৰৰে যেন
তুমিও এটা
নিৰ্ব্বাক, নিস্পন্দ-খণ্ডশিলা —
মুখত ভাষা নাই
অন্তৰত আশা নাই
আৰু নাই মনোৰাজ্যত বেদনাৰ শিখা ।

শান্ত, সৌম্য দেখি তোমাক সিদিনা—
পূজা দিলোঁ সহৃদয়েৰে !
সুৰৰ ঝঙ্কাৰেৰে কণ্ঠ ওপচাই—
প্ৰতিধ্বনিৰে সেই মন্দিৰৰ
দেৱাল আৰু চৌদিশ কঁপাই--
যেতিয়া গীত গালো বহু বহুবাৰ--
তেতিয়াও মই ভাবিছিলোঁ
প্ৰাণ আছে তোমাৰ মাজত ।

পূজাৰ শেষতো তুমি মোৰ নৈবেদ্যক
নকৰিলা এবাৰো গ্ৰহণ,
তেতিয়া বুজিলোঁ :
তুমি গতিহীন—মন্থৰ
তুমি প্ৰাণহীন—মৃতপ্ৰায় ; পঙ্গু--
সেই যে প্ৰত্ন-প্ৰস্তৰ যুগৰ--
সময়ৰ চৌৱে হাত দুখনি ভাঙি থৈ যোৱা
শিলৰ প্ৰাণহীন শেঁতা মূৰ্ত্তিটো
তোমাৰ লগত তাৰ পাৰ্থক্য নাই !!

অনুপমা দত্ত,
প্ৰথম বাৰ্ষিক কলা

ভাৰতৰ অৰ্থনৈতিক উন্নয়নত পৰোক্ষ কৰৰ ভূমিকা

অধ্যাপিকা তৃষ্ণা মহন্ত
অৰ্থনীতি বিভাগ

ভাৰতৰ অৰ্থনৈতিক উন্নয়নত বিশেষকৈ প্ৰথম পাঁচবছৰীয়া পৰিকল্পনাৰ সময়চোৱাৰে পৰা পৰোক্ষ কৰে কিদৰে ইন্ধন যোগাইছে তাৰেই আলোচনা এটি ইয়াত কৰিছোহঁক। উন্নয়নৰ ক্ষেত্ৰত ইয়াৰ সহায়, কাৰ্য্যকাৰিতা অৰ্থ সংগ্ৰহৰ ফালৰ পৰাহে বিচাৰ কৰি চাব লাগিব। আন কথাত ক'বলৈ গলে পৰোক্ষ কৰে দেশৰ সৰ্ব্বমুঠ কৰ-ৰাজহ আৰু সৰ্ব্বমুঠ জাতীয় আয়ত কি পৰিমাণৰ বৰঙনি যোগাইছে তালৈ লক্ষ্য কৰিহে ইয়াৰ ভূমিকাৰ এটি সাধাৰণ আভাস পোৱা যাব। এই দুই ক্ষেত্ৰত পৰোক্ষ কৰৰ বৰঙনি যিমানেই বেছি হয় সিমানেই আৰ্থিক উন্নয়নত ইয়াৰ গুৰুত্ব বেছি হয়। এতিয়া পৰোক্ষ কৰৰ বৰঙনিৰ পৰিমাণৰ কথালৈ আহো।

প্ৰথম পাঁচবছৰীয়া পৰিকল্পনাৰ সময়চোৱাত আমাৰ জাতীয় আয়ৰ শতকৰা ৭.২ ভাগ সৰ্ব্বমুঠ কৰৰ (প্ৰত্যক্ষ আৰু পৰোক্ষ কৰ) বৰঙনি আছিল। তৃতীয় পৰিকল্পনাৰ সময়চোৱাত এই পৰিমাণ বৃদ্ধি পাই শতকৰা ১২.৬ হয়গৈ। এইফালৰ পৰা চাবলৈ গলে আমাৰ জাতীয় আয়লৈ কৰৰ বৰঙনি বৰ বেছি নহয়। তথাপিতো দেশৰ উন্নয়ন কাৰ্য্যত কৰৰ গুৰুত্ব কম বুলি ক'ব নোৱাৰি। বৰং দ্ৰুত উন্নয়নৰ বাবে প্ৰয়োজনীয় প্ৰচুৰ অৰ্থৰ বাবে কৰৰ ওপৰতে প্ৰতি পৰিকল্পনাতে অধিকৰ পৰা অধিকতৰ গুৰুত্ব আৰোপন কৰা হৈছে। সেয়ে প্ৰত্যক্ষ আৰু পৰোক্ষ দুইবিধ কৰৰ বৰঙনি ক্ৰমানুয়ে বাঢ়ি গৈ আছে। প্ৰতিখন পৰিকল্পনাতে উন্নয়নৰ বাবে যথেষ্ট পৰিমাণে অৰ্থ আৰু মূলধন খটুওৱা হৈছে উন্নয়নৰ আঁচনিবোৰত। ইয়াৰে ফলস্বৰূপে দেশৰ জাতীয় আয় আৰু জাতীয় উৎপাদন বৃদ্ধি পাইছে। প্ৰত্যক্ষ আৰু পৰোক্ষ কৰে এই বৃদ্ধিৰ পৰা ক্ৰমানুয়ে বেছিকৈ অৰ্থ সংগ্ৰহ কৰিছে। পুনৰ দ্ৰুত উন্নয়নৰ বাবে দেশৰ কৰ ব্যৱস্থাৰ এনে কাৰ্য্যই প্ৰয়োজনীয়। তুলনামূলকভাৱে চালে দেখা যায় যে অৰ্থ সংগ্ৰহ কাৰ্য্যত প্ৰত্যক্ষ কৰতকৈ পৰোক্ষ কৰহে বেছি কাৰ্য্যক্ষম হৈছে। অৰ্থাৎ ই বেছিকৈ অৰ্থ সংগ্ৰহ কৰিছে। প্ৰথম পাঁচবছৰীয়া পৰিকল্পনাৰ সময়চোৱাত জাতীয় আয়ৰ অংশ হিচাবে প্ৰত্যক্ষ কৰৰ পৰিমাণ আছিল শতকৰা ২.৫, তৃতীয় পৰিকল্পনাত ই বৃদ্ধি পাই শতকৰা ৩.৫ হয়গৈ। পৰোক্ষ কৰৰ বেলিকা প্ৰথম পাঁচবছৰীয়া পৰিকল্পনাত জাতীয় আয়ৰ অংশ হিচাবে ইয়াৰ পৰিমাণ আছিল শতকৰা ৪.৭, তৃতীয় পৰিকল্পনাত ই বৃদ্ধি পাই শতকৰা ৯.১ হয়গৈ। গতিকে দেখা গ'ল যে পৰোক্ষ কৰৰ বৰঙনি এই সময়চোৱাৰ ভিতৰত দ্বিগুণৰো অধিক হ'লগৈ। এইখিনিতে প্ৰত্যক্ষ আৰু পৰোক্ষ কৰৰ বৰঙনিৰ তালিকা এখন দিওঁ।

জাতীয় আয়ৰ অংশ হিচাবে কৰ-ৰাজহৰ পৰিমাণ

কৰৰ উৎস	১৯৫১-৫২ৰ পৰা ১৯৫৫-৫৬লৈ	১৯৫৬-৫৭ৰ পৰা ১৯৬০-৬১লৈ	১৯৬১-৬২ৰ পৰা ১৯৬৫-৬৬লৈ
১। **সৰ্ব্বমুঠ কৰ-ৰাজহ**	৭'২	৯'০	১২'৬
(ক) কেন্দ্ৰীয় কৰ-ৰাজহ	৪'৬	৫'৯	৮'৮
(খ) ৰাজ্যিক কৰ-ৰাজহ	২'৫	৩'০	৩'৮
২। **প্ৰত্যক্ষ কৰ-ৰাজহ**	২'৫	২'৮	৩'৫
(ক) কৃষিৰ্বাদে (non-agricultural) আন প্ৰত্যক্ষ কৰ-ৰাজহ	১'৮	২'০	২'৮
(১) আয়কৰ	১'৩	১'৩	১'৩
(২) কৰ্পোৰেচন কৰ	০'৪০	০'৬১	১'৪
(খ) কৃষিজ প্ৰত্যক্ষ কৰ-ৰাজহ	০'৭১	০'৮০	০'৬৯
(১) কৃষি আয়কৰ	০'০৫	০'০৭	০'০৫
(২) ভূমি কৰ	০'৬৫	০'৭৩	০'৬৪
৩। **পৰোক্ষ কৰ-ৰাজহ**	৪'৭	৬'২	৯'১
(ক) সৰ্ব্বমুঠ আবকাৰী কৰ-ৰাজহ	১'৫	২'৯	৪'৪
(১) কেন্দ্ৰীয় আবকাৰী কৰ	১'০	২'৫	৪'০
(২) ৰাজ্যিক আবকাৰী কৰ	০'৪৬	০'৩৮	০'৪২
(খ) সাধাৰণ বিক্ৰী কৰ	০'৬২	০'৯৩	১'৪
(গ) আমদানি-ৰপ্তানি কৰ	১'৮	১'৩	১'৯

উৎস : দি ইকনমিক টাইমচ্, ৭ ফেব্ৰুৱাৰী, ১৯৬৮ চন
The Economic Times, 7th February, 1968

এই তালিকাখন চালেই প্ৰত্যক্ষ আৰু পৰোক্ষ কৰৰ বৰঙনি (জাতীয় আয়ৰ অংশ হিচাবে) আৰু পৰোক্ষ কৰৰ অধিক কাৰ্য্যকাৰিতা ওলাই পৰে। এইখিনিতেই প্ৰশ্ন এটা উঠিব পাৰে—অদূৰ ভৱিষ্যতত দেশৰ উন্নয়নৰ বাবে চৰকাৰে কোনবিধ কৰৰ সহায় বেছিকৈ ল'ব লাগিব—প্ৰত্যক্ষ নে পৰোক্ষ কৰৰ ? প্ৰত্যক্ষ কৰৰ বৰঙনি সৰহ হোৱা নাই। সেয়ে ইয়াৰ পৰাই সৰহ অৰ্থ সংগ্ৰহ কৰিব লাগে বুলি কিছুমানে

অভিমত দিব পাৰে। আনহাতে পৰোক্ষ কৰ বেছি কাৰ্য্যকৰী হোৱাত ইয়াৰ ওপৰতেই চৰকাৰে অধিক গুৰুত্ব দিব লাগে বুলিয়ো বহুতে অভিমত দিব পাৰে। এইটো অৱশ্যে থিক যে ভাৰতৰ উন্নয়নৰ বাবে চৰকাৰে দুইবিধ কৰৰ ওপৰতে যথেষ্ট গুৰুত্ব আৰোপন কৰিব লাগিব। আমাৰ পৰিকল্পনাৰ খচৰাবোৰত এই কথা-কেই বাৰে বাৰে কোৱা হৈছে। দুইবিধ কৰৰে কাৰ্য্য-ক্ষেত্ৰ বহলোৱাৰ সুবিধা আছে, কৰৰ হাৰ বৃদ্ধি কৰাৰ সুবিধাও আছে। কৰৰ হাৰ বৃদ্ধি কৰোতে অৱশ্যে চাৰিওফালে ভালদৰে লক্ষ্য ৰাখিহে কৰিব লাগিব। তথাপিতো পৰোক্ষ কৰৰ ওপৰতে (প্ৰত্যক্ষ কৰৰ তুলনাত) বেছি গুৰুত্ব দিব লাগিব। তৃতীয় পৰিকল্পনাৰ খঁচৰাত এই কথা স্পষ্টকৈ এইদৰে কোৱা হৈছে— "তৃতীয় পৰিকল্পনাৰ সময়চোৱাত প্ৰত্যক্ষ কৰৰ বৰঙনি বাঢ়িব বুলি আশা কৰা হৈছে যদিও উন্নয়নৰ বাবে প্ৰয়োজনীয় অৰ্থ ব্যক্তিৰ ভোগ্য বস্তুৰ ওপৰত কৰ বহুৱাইহে সংগ্ৰহ কৰিব লাগিব আৰু ইয়াৰ কাৰ্য্যক্ষেত্ৰ যথেষ্ট বহল কৰিব লাগিব।" বেচ কিছুদিনলৈ আমাৰ দেশে উন্নয়নৰ অৰ্থৰ বাবে পৰোক্ষ কৰৰ ওপৰতে বেছিকৈ নিৰ্ভৰ কৰিব লাগিব। ইয়াৰ যথেষ্ট কাৰণ আছে। তলত তাৰেই আলোচনা কৰো।

কৰৰ অতীত ইতিহাস চালে দেখা যায় যে এসময়ত প্ৰত্যক্ষ কৰকে পৰোক্ষ কৰতকৈ শ্ৰেষ্ঠ বুলি ভবা হৈছিল। এই মতবাদৰ ভিত্তি হ'ল এয়ে যে পৰোক্ষ কৰ অতি-ৰিক্ত বোজা সাপেক্ষ (Excess burden doctrine)। তত্ত্বটো অলপ বহলাই কওঁ। পৰোক্ষ কৰ বহুৱালে কৰ বহুওৱা বস্তু-বাহানিবোৰৰ দাম বৃদ্ধি পায়। ফলত মানুহে নিজৰ স্বাভাৱিক পঁচন্দ বা অভিৰুচি মতে বস্তু কিনিব নোৱাৰে। ইচ্ছা থাকিলেও কৰ বহুওৱা বস্তু-বোৰ কমকৈ কিনিবলগীয়া হয় বা কিনিবই নোৱাৰা হয়। আকৌ কৰ নোহোৱা বস্তুবোৰ অনিচ্ছা স্বত্বেও কিনিবলগীয়া হয়। এনেদৰে বস্তু-বাহানি কিনোতে ব্যক্তিয়ে পাব খোজা সুখ-সম্ভোগৰ বহুতোখিনি হেৰু-ৱায়। আন কথাত ক'বলৈ গলে তলে তলে মানসিক অশান্তিহে পায়। বিখ্যাত অৰ্থনীতিবিদ এলফ্ৰেড মাৰ্শ্বেলেও পৰোক্ষ কৰ সম্বন্ধে এইদৰে কৈছিল—পৰোক্ষ কৰ বহুৱালে ব্যক্তিয়ে পাব খোজা অতিৰিক্ত সুখ-সম্ভোগৰ লোকচান (Loss of consumer's surplus) হয়। এই মতবাদৰ সত্যতাত এতিয়া অৱশ্যে বহুতেই সন্দিহান হৈ পৰিছে। এইচ্ পি ৱাল্ডৰ (H.P.Wald) মতে পৰোক্ষ কৰৰ এই মতবাদ প্ৰত্যক্ষ কৰৰ ক্ষেত্ৰতো প্ৰযোজ্য। প্ৰত্যক্ষ কৰ, যেনে আয়কৰেও ব্যক্তিৰ আয় বিতৰণত খেলিমেলি লগাব পাৰে। আয়কৰৰ বাবেই আয়কৰ প্ৰদানকাৰীয়ে ভাবিবলগীয়া হয়—টকা আৰু আৰ্জ্জিব নে বেছিকৈ অৱসৰ লব, বা টকা বেছিকৈ খৰচ কৰিব নে সাঁচিব ইত্যাদি। গতিকে ইয়াতো মানুহৰ স্বাভাৱিক পঁচন্দৰ সালসলনি হয়।

পৃথিৱীৰ বিভিন্ন দেশৰ কৰ-ব্যৱস্থালৈ চালে দেখা যায় যে পৰোক্ষ কৰে প্ৰায় সকলো দেশৰে উন্নয়নৰ প্ৰথম অৱস্থাত অৰ্থ সংগ্ৰহ আৰু মূলধন বৃদ্ধিত সহায় কৰিছে। ইংল্যাণ্ড, আমেৰিকা আদি দেশত বৰ্ত্তমানে প্ৰত্যক্ষ কৰ, যেনে আয় আৰু সম্পদ কৰৰ ওপৰত বেছি গুৰুত্ব দিলেও উন্নয়নৰ প্ৰথম অৱস্থাত পৰোক্ষ কৰেই উন্নয়নৰ মূলধন যোগাইছিল। বৰ্ত্তমানে অনুন্নত আৰু উন্নয়নৰ পথত অগ্ৰসৰ হোৱা দেশসমূহলৈ লক্ষ্য কৰিলেও দেখা যায় যে ইবোৰ দেশে প্ৰত্যক্ষ কৰ বেছি কাৰ্য্যকৰী কৰাত জোৰ দিলেও উন্নয়নৰ অৰ্থৰ বাবে পৰোক্ষ কৰৰ ওপৰতেই বেছি নিৰ্ভৰশীল হৈ পৰিছে। ল্যাটিন আমেৰিকাৰ দেশবোৰে পৰোক্ষ কৰৰ ওপৰত অধিক গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছে। ইবোৰ দেশে বস্তু-বাহানি আৰু ডাক টিকটৰ ওপৰত কৰ বহুৱাই যথেষ্ট অৰ্থ সংগ্ৰহ কৰিছে উন্নয়নৰ বাবে। ফলত কৰৰ বোজা কম আয়ৰ মানুহৰ ওপৰত ক্ৰমশ বৰ্দ্ধিত হাৰত বেছিকৈ পৰিছে। এচিয়া আৰু আফ্ৰিকাৰ দেশসমূহেও পৰোক্ষ কৰৰ ওপৰতে বেছিকৈ নিৰ্ভৰ কৰা দেখা গৈছে। উদাহৰণস্বৰূপে সংযুক্ত আৰব গণৰাজ্যত ১৯৫৭-৫৮ চনত সৰ্ব্বমুঠ কৰৰ শতকৰা ৬৭ ভাগ পৰোক্ষ কৰৰে বৰঙনি আছিল। ১৯৬৩-৬৪ চনত এই পৰিমাণ বৃদ্ধি পাই শতকৰা ৭৫ অংশ হয়গৈ। আফ্ৰিকাৰ আন বহুতো দেশত এই কৰে সৰ্ব্বমুঠ আয়ৰ এক বুজন অংশৰ যোগান ধৰিছে। পৰোক্ষ কৰে ১৯৬০-৬১ চনত চিৰিয়া লিওনৰ সৰ্ব্বমুঠ আয়ৰ শতকৰা ৭০ ভাগ, ইউগ্যাণ্ডাৰ শতকৰা ৭৬ ভাগ, নাইজেৰিয়াৰ শতকৰা ৭৯ ভাগ, ঘ্যানাৰ শতকৰা ৮৫ ভাগ আৰু জাঞ্জিবাৰৰ শতকৰা ৯০ ভাগ যোগাইছে। ভাৰতৰ ক্ষেত্ৰতো সৰ্ব্বমুঠ কৰত পৰোক্ষ কৰৰ বৰঙনিয়েই বেছি বুলি আগতে

উন্নুকিয়াই আহিছো। আমাৰ কৰ-ব্যৱস্থা অইন বহুতো অনুন্নত দেশৰ তুলনাত বহু উন্নত আৰু কাৰ্য্যক্ষম। কিন্তু তথাপিও বেচ কিছুদিনলৈ আমাৰ দেশে উন্নয়নৰ অৰ্থৰ বাবে পৰোক্ষ কৰৰ ওপৰতে নিৰ্ভৰ কৰিব লাগিব। ইয়াৰ কাৰণ হ'ল—আমাৰ দেশৰ সৰহ সংখ্যক মানুহেই দুখীয়া। মানুহৰ আয় আৰু সা-সম্পত্তিৰ মূল্য নিম্ন-খাপৰ হোৱাত ইবোৰৰ ওপৰত প্ৰত্যক্ষ কৰ, যেনে আয়কৰ বা সম্পদ কৰ বহুৱাব নোৱাৰি। কৰ-ৰেহাইৰ সীমা আৰু তললৈ নমালে বহুতৰে ওপৰত এই কৰ বহুৱাব পৰা যাব সঁচা কিন্তু তেনে প্ৰচেষ্টাৰ ফলত খৰচহে বেছি হোৱাৰ সম্ভাৱনা। মুঠতে ইয়াৰ দ্বাৰা বৰ বেছি অৰ্থ সংগ্ৰহৰ আশা কম। পৰোক্ষ কৰ বস্তু-বাহানিৰ ওপৰত বহুৱা বাবে প্ৰায় সকলো শ্ৰেণীৰ আয়ৰ মানুহৰে পৰা ইয়াক আদায় কৰিব পাৰি। সেয়ে ইয়াত আদায়ৰ পৰিমাণো বেছি হয়। দেশৰ উন্নয়ন সকলোৰে বাবে। চৰকাৰৰ এই কাৰ্য্যত সকলোৰে অৰিহণা যোগাব লাগে। পৰোক্ষ কৰৰ দ্বাৰাই চৰকাৰে সকলোৰে পৰা ধন আদায় কৰিব পাৰে। অৱশ্যে এই নীতিৰ দ্বাৰা অনেক সময়ত নিম্নখাপৰ আয়ৰ মানুহৰ ওপৰতে কৰৰ বোজা বেছি হয়—বিশেষকৈ দৈনন্দিন জীৱনৰ অতি প্ৰয়োজনীয় বস্তুৰ ওপৰত যদি এই কৰ বহুওৱা হয়। তৃতীয় পৰিকল্পনাৰ খচৰাত এনেকি উৎপাদনৰ কেঁচা সামগ্ৰী আৰু মধ্যৱৰ্ত্তী (intermediate products) বস্তুৰ ওপৰতো পৰোক্ষ কৰ বহুৱাব লাগে বুলি কোৱা হৈছে। পৰোক্ষ কৰ বহুৱালে বস্তুৰ দাম বাঢ়িব আৰু কিনোতাই বেছি দামত কিনিব লাগিব। দ্ৰুত উন্নয়নৰ বাবে এইখিনি অসুবিধা মানুহে মানি লব লাগিব। অৱশ্যে সেইবুলি বস্তুৰ দাম যাতে অধিক হাৰত নেবাঢ়ে তালৈ লক্ষ্য ৰাখিব লাগিব। তাৰোপৰি এই কৰ বহুৱাওতে কি বস্তুৰ ওপৰত বহুৱালে দুখীয়াৰ ওপৰত বৰকৈ বোজা নপৰিব তাক চাব লাগিব। প্ৰত্যক্ষ কৰৰ দৰে পৰোক্ষ কৰৰ ক্ষেত্ৰতো সৰহ আয়ৰ মানুহৰ ওপৰত ইয়াৰ বোজা ক্ৰমশ বেছি হাৰত বঢ়াব পাৰি। অৰ্থাৎ এই শ্ৰেণীৰ মানুহে ব্যৱহাৰ কৰা চৌখিন বস্তুৰ ওপৰত বেছিকৈ কৰ বহুৱাব পাৰি। এই কৰৰ দ্বাৰা আৰু অৰ্থ সংগ্ৰহৰ সুবিধা ওলাই থাকিব। উন্নয়নৰ লগে লগে দেশত সকলো বস্তুৰে উৎপাদন ক্ৰমান্বয়ে বাঢ়ি গৈছে। তাৰোপৰি হৰেক ৰকমৰ নতুন নতুন বস্তুৰ উৎপাদন হৈ আছে। এইবোৰ বস্তুৰ ওপৰত কৰ বহুৱাই আৰু অৰ্থ সংগ্ৰহ কৰিব পৰা যাব। ইয়াৰ কাৰ্য্যক্ষেত্ৰ সেয়ে প্ৰশস্ত হৈ থাকিব।

মুঠতে এইটো ঠিক যে আমাৰ দেশে উন্নয়নৰ বাবে পৰোক্ষ কৰৰ ওপৰতে কিছু বছৰ অধিক নিৰ্ভৰ কৰিব লাগিব। এই কৰৰ সপক্ষে আৰু এইদৰে ক'ব পাৰি যে ই কৰ-প্ৰদানকাৰীসকলৰ মনত বৰ বেয়া প্ৰতি-ক্ৰিয়া নকৰে। প্ৰফেচাৰ ডব্লিউ, এ, লুইচৰ (Prof. W.A. Lewis) মতে পৰোক্ষ কৰ বহুৱালে বস্তুৰ মূল্য ইয়াৰ বাবে কিমানখিনি বাঢ়িলে তাক কিনোতাই সাধাৰণতে ধৰিব নোৱাৰে, সেয়ে প্ৰত্যক্ষ কৰ বহুৱাতকৈ পৰোক্ষ কৰেই ভাল, কিয়নো ই কৰ- প্ৰদানকাৰীৰ মনত বেয়া প্ৰতিক্ৰিয়াৰ সৃষ্টি নকৰে। আন এজন অৰ্থনীতি-বিদ ডি মাৰ্কো ডি ভিটিৰ মতেও যেতিয়াই কোনো এখন দেশে কৰৰ ওপৰত ক্ৰমান্বয়ে বেছিকৈ নিৰ্ভৰ কৰিবলগীয়া হয়, তেতিয়া (আন সকলো কথা স্থিতা-ৱস্থাতে থাকিলে) পৰোক্ষ কৰৰ গুৰুত্বই বাঢ়ি যায়।

এতিয়া আমাৰ দেশৰ বিভিন্ন পৰোক্ষ কৰ আৰু সিবিলাকৰ কাৰ্য্যকাৰিতাৰ কথালৈ আহো। পৰোক্ষ কৰৰ ভিতৰত আবকাৰী-কৰ, সাধাৰণ বিক্ৰী-কৰ আৰু আমদানি-ৰপ্তানি কৰেই প্ৰধান। এইবোৰ কৰে জাতীয় আয়ত কি পৰিমাণৰ বৰঙনি যোগাইছে তাক তালিকাখন চালেই ওলাই পৰিব। তালিকাখনৰ পৰা এইটো ওলাই পৰিছে যে সকলো পৰোক্ষ কৰৰ ভিতৰত আব-কাৰী কৰেই জাতীয় আয়ত বেছি পৰিমাণৰ বৰঙনি যোগাইছে। আনবোৰৰ তুলনাত ই ক্ৰমশ বেছি হাৰত অৰ্থ সংগ্ৰহ কৰিছে আৰু সেই হিচাবে উন্নয়নত সহায় কৰিছে। আকৌ কেন্দ্ৰীয় চৰকাৰৰ আবকাৰী কৰ ৰাজ্যিক চৰকাৰৰ আবকাৰী কৰতকৈ বেছি কাৰ্য্যকৰী হৈছে। তালিকাখনৰ পৰাই এই কথা ওলাই পৰিছে। ৰাজ্য চৰকাৰে অৱশ্যে এই কৰ আৰু কাৰ্য্যকৰী কৰি তুলিবলৈ চেষ্টা কৰিব লাগিব যাতে ইয়াৰ পৰা পোৱা অৰ্থৰ পৰিমাণ বৃদ্ধি পায়। ৰাজ্যিক আবকাৰী কৰৰ তুলনাত সাধাৰণ বিক্ৰী কৰ বেছি কাৰ্য্যকৰী হৈছে। তথাপিতো বিক্ৰী কৰৰ ক্ষেত্ৰত থকা ক্ৰটিবোৰ আঁতৰাই ইয়াক আৰু বেছি কাৰ্য্যকৰী কৰিব লাগিব। আম-দানী-ৰপ্তানি কৰে অৰ্থ সংগ্ৰহত বৰ বেছি সহায় কৰিব পৰা নাই। দ্বিতীয় পৰিকল্পনাৰ সময়চোৱাত জাতীয় আয়লৈ ইয়াৰ বৰঙনি হ্ৰাস পাই শতকৰা ১'৩

হয়গৈ । প্ৰথম পাঁচবছৰীয়া পৰিকল্পনাত ইয়াৰ পৰিমাণ আছিল শতকৰা ১'৮ । তৃতীয় পৰিকল্পনাত আকৌ শতকৰা ১'৯ লৈ বাঢ়িলেও ইয়াৰ বৃদ্ধিৰ হাৰ বৰ মন্থৰ গতিৰ হৈছে। এইবিধ কৰৰ পৰা আগলৈকো বৰ বেছি অৰ্থ সংগ্ৰহ কৰিব পাৰিব বুলি ক'ব নোৱাৰি। প্ৰথম কথা হ'ল—আমাৰ দেশে এতিয়া আমদানি কৰা প্ৰায়বোৰ বস্তুৱেই যেনে যন্ত্ৰ-পাতি, কল-কাৰখানা, কল-কাৰখানাৰ অংশ, কেঁচা সামগ্ৰী, মধ্যবৰ্ত্তী উৎপাদনৰ বস্তু আদি আমাৰ পৰিকল্পনাৰ সাফল্যৰ বাবে অপৰিহাৰ্য্য। সেয়ে এনেবোৰ বস্তুৰ ওপৰত সৰহকৈ কৰ বহুৱালে ইবোৰৰ আমদানি কমি যাব আৰু ইয়াৰ দ্বাৰা তৈয়াৰী বস্তুৰ দাম বাঢ়িব। আমদানি কমি গলে আমাৰ উন্নয়নত বাধা পৰিব। সেয়ে আমদানি কৰৰ পৰা সৰহ অৰ্থ আদায়ৰ সুবিধা কম। দ্বিতীয় কথা হ'ল—ৰপ্তানি কৰৰ ক্ষেত্ৰতো অৰ্থ সংগ্ৰহৰ সুবিধা কম। উন্নয়নৰ বাবেই যিমান দ্ৰুত হাৰত পৰা যায় আমাৰ ৰপ্তানি বঢ়াব লাগে। ৰপ্তানি দ্ৰব্যৰ ওপৰত কৰ বহুৱালে ইবোৰৰ দাম বৃদ্ধি পাব। তেতিয়াহলে বিদেশৰ বজাৰত সমানে অইন দেশৰ বস্তুৰ লগত ফেৰ মৰা টান হৈ পৰে। ৰপ্তানি বৃদ্ধিৰ বাবে বস্তুবোৰৰ দাম কম হব লাগিব। অৱশ্যে বস্তুৰ গুণো ভাল হব লাগিব। ইতিমধ্যে আমাৰ দেশৰ ৰপ্তানি-দ্ৰব্যৰ দাম বেছি হোৱা বাবে বিদেশৰ বজাৰত আশা কৰা মতে বিক্ৰী নহয় বুলি ওজৰ-আপত্তি শুনা গৈছে। এনে অৱস্থাত ৰপ্তানি কৰৰ হাৰ বঢ়োৱাৰ সুবিধা নাই। বৰং এই কৰ বহুতো বস্তুৰ পৰা একেবাৰে উঠাই দিব লাগে বুলিহে চৰকাৰৰ ওচৰত দাবী জনোৱা হৈছে। সেয়ে এই দুইবিধ কৰৰ ওপৰত উন্নয়নৰ অৰ্থৰ বাবে বৰ বেছি ভৰষা কৰিব নোৱাৰি। আবকাৰী কৰ আৰু বিক্ৰীকৰৰ ওপৰতে সেয়ে বেছি গুৰুত্ব দিব লাগিব।

ভাৰতৰ আৰ্থিক উন্নয়নত পৰোক্ষ কৰৰ গুৰুত্ব যে বেছি আৰু বেছি হোৱাৰ সম্ভাৱনা—সেয়া ওলাই পৰিল।

মোৰ মন এক নৃসিংহ মন

এই ক্ষণ এক সন্ধিক্ষণ
মোৰ মন এক নৃসিংহ মন ॥
মোৰ মন জ্বলে
চাইগনৰ আকাশত
শগুণ দেখি
মোৰ প্ৰাণ জ্বলে
গধূলিৰ আঁৰত
ফেঁচাৰ চিঞৰ শুনি।
বুদ্ধৰ মূৰ্ত্তি ফালি মই
আহিম ওলাই
কশিপুক কৰিম দংশন।
এই ক্ষণ এক সন্ধিক্ষণ
মোৰ মন এক নৃসিংহ মন ॥

চৈতন্য শইকীয়া
৩য় বাৰ্ষিক বিজ্ঞান '৬৮

ষ্টেচনটো সৰু। একেবাহে প্ৰায় পাঁচ ঘণ্টা গৰুগাড়ী যোৱাদি ৰেলখন দুডলীয়া ৰেলপথেৰে গৈ যেতিয়া ষ্টেচনটোৰ প্লেটফৰ্মত ৰ'লগৈ তেতিয়া বিৰক্তিপূৰ্ণ আৰু আমনি লগা এক দীৰ্ঘ ভ্ৰমণৰ ওৰ পৰিল বুলি স্বস্তিৰ নিস্বাস পেলালো। গাড়ীৰ পৰা নামি যেতিয়া প্লেট-ফৰ্মত ভৰি দিলো তেতিয়া গাড়ীখনে দীঘল কাণতাল মৰা উকি এটা মাৰি আকৌ তাৰ গতি আৰম্ভ কৰিবলৈ সাজু হ'ল। দুজনমান উঠিল খৰখেদাকৈ। নমা যাত্ৰীৰ ভিতৰত একমাত্ৰ ময়েই। ষ্টেচনত হুলস্থূল নাই, জন-সমাগম কম। বাৰাণ্ডাইদি আহি একেবাৰে পিচফালৰ ৰাস্তাটো পালোহি, যিটো ৰাষ্টাৰে ষ্টেচনটো ওচৰ পাজৰৰ ঠাইৰ লগত সংলগ্ন। তেতিয়া পশ্চিমত বেলি মাৰ যোৱাৰ বেচ কিছু সময় হৈছিল ; প্ৰায় সাজ লাগো লাগো। কেউফালে চালো, এখন ৰিক্সা পোৱাৰ আশাত। কিন্তু চকুত হলে নপৰিল। হয়তো তালৈ ৰিক্সাৰ আগমন এতিয়াও হোৱা নাই। ওচৰত দুখনমান চাহৰ দোকান আৰু পান-তামোলৰ দোকান। দোকানী এজনক ৰিক্সা পায়নেকি সুধিম বুলি ভাবিলো। কিন্তু নুসুধিলো, সুধি লাভ নাই, থকা হলে ৰিক্সা নিশ্চয় ওচৰে-পাজৰেই থাকিলহেতেন। কিয়নো সেইখিনিতকৈ আৰু বেচি জনপূৰ্ণ ঠাই সেই ঠাইত আৰু আন ক'ৰবাত আছে বুলি মোৰ ভাব নহ'ল। গতিকে খোজকাঢ়িয়েই যাবলগীয়া হ'ল। অলপমান আগলৈ কেইখনমান দোকান পাৰ হৈ সোঁ ফাললৈ যোৱা ৰাস্তাটোৰে খোজ ললোঁ। হাতত মাত্ৰ এটেচি কেচ এটাহে, বৰ বেছি গধুৰ নহয়।

ৰাস্তাটো কেঁচা। মাথো কিছু দূৰে দূৰে ৰাস্তাৰ দাঁতিত শিলগুটি দ'ম হৈ থকা দেখিলো। তাৰে কিছুমান আহি ৰাস্তাত সিচঁৰিত হৈ পৰি ৰাস্তাটো আৰু বেছি বেয়া কৰিহে তুলিছিল। কোনোবা এদিন ৰাস্তাটোৰ যে অলপ উন্নতি হ'ব সেইটো হলে বুজিব পৰা যায়। গাওঁখনলৈ ষ্টেচনটোৰ পৰা দুমাইলমান হ'ব। বৰ বেছি দূৰত্ব নহয় যদিও সেইখিনিকেই তেতিয়া বৰ বেছি যেন লাগিল। ৰাস্তাটোও জনপ্ৰাণীহীন প্ৰায়। মাথো--কিছুদূৰত মোৰ আগে আগে কেইটামান গৰু গৈ থকা দেখিলো। সাঁজ লাগি আহিছিল, গাৰ নোমো আনকি মনিব পৰা নগৈছিল। খোজবোৰ ভালদৰে পৰা নাছিল। জোতাৰ আগ দুটাই বাৰে বাৰে শিলগুটিত খুন্দিয়াইছিল। তথাপিও তেনেকৈয়ে আগবাঢ়িছিলো, কাৰণ আন উপায় আৰু নাছিল।

মই মাথো মোৰ গন্তব্যস্থললৈ আগবাঢ়িছিলো আৰু ভাবিছিলো বহুত কথা। নানা ভাবে আহি মোৰ মনটোত বাৰে বাৰে খুন্দিয়াইছিলহি। ভাবিছিলো পেহীদেউৰ কথা, ৰমা পেহীৰ কথা। পেহীৰ মুখখনে আহি ভুমুকি

মাৰিছিল—সেই মুখ বহুদিনৰ আগৰ, পেহীৰ বিয়াৰ তিনি চাৰি বছৰমানৰ পিচৰ মুখ। এখন সুন্দৰ, লাৱনী মৰম লগা মুখ। অলপ অলপ মনত পৰে। আজি বহুদিন মানে বহুবছৰ হৈ গ'ল ৰমাপেহীৰ বিয়াৰ। কিয় তেওঁৰ ডাঙৰ ল'ৰা অৰুনেই চোন বিয়া কৰোৱা বছৰ-চেৰেক হৈ গ'ল। সেই তেতিয়াৰ লাৱনী মুখখনৰ ঠাইত অন্য এখন মুখ, আনধৰণৰ এখন মুখৰ ছবি—কিন্তু একেই সেই ৰমা পেহীৰ—মনতে আঁকিবলৈ চেষ্টা কৰিলোঁ। এখন মুখ—সময়ৰ, বয়সৰ, নিষ্ঠুৰ চাঁপ পৰা, চুলিবোৰৰ দুই এডালত বগা ৰঙৰ হয়তো নিৰ্ম্মম বোল পৰিছে আৰু—আৰু এখন বহল কপাল—সেন্দুৰৰ ৰঙা ফেঁটটিৰে বহল কপাল এখনৰ সলনি এখন উকা কপাল, হয় সঁচাকৈয়ে এখন বহল উকা কপাল।

আৰু হঠাৎ এনেকৈ ওলালেগৈ নিশ্চয় এটা হুলস্থুল লাগি পৰিব, ঘৰখন হয়তো মুখৰ হৈ উঠিব মোৰ এই আকস্মিক আৱিৰ্ভাৱত। পেহীদেৱে নিশ্চয় প্ৰথমেই মৰমসনা ডাবি কেইটামান দি আগতে খবৰ নিদিয়াৰ বাবে আক্ষেপ কৰিব। কিয়নো মই যে হঠাৎ এনেকৈ ওলাবগৈ পাৰো সেইটো তেওঁলোকৰ কল্পনাৰো বাহিৰত আৰু ময়ো যে এয়া কিমান বছৰৰ মূৰত আহিছোঁ, পেহীৰ ওচৰলৈ। সেয়া হয়তো কেইবাটিও যুগ। আৰু আহিছোঁও তেনেই আকস্মিক ভাবে ; কোনো খবৰ নিদিয়াকৈ। আহিলো মানে আহিব লগা হ'ল। কিন্তু যিটো কাৰণে আহিছোঁ সেই কাৰণটো যে সিমান আনন্দৰ, সুখৰ নহয়। আহিছোঁ তপনৰ বিষয়ে অৰ্থাৎ পেহীৰ সৰু পুতেকৰ বিষয়ে, চহৰত আমাৰ ঘৰত থাকি পঢ়া-শুনা কৰা তপনৰ বিষয়ে চয়-নিচয় কিবা এটা শেষ ব্যৱস্থা কৰিবলৈ আৰু পেহীক সকলোবোৰ বুজাই ক'বলৈ, যাতে পেহীয়ে ভুল নুবুজে। গতিকে ই নিশ্চয় মোৰ আগমনৰ খন্তেকীয়া সুখৰ পৰিবেশত নিৰানন্দৰ চেঁচা পানী ঢালিব। কিন্তু কৰিম কি ? মই যে নিৰুপায়।

অ' সোৱাচোন পালেহিয়েই। এইখনেই নহয় জানো পেহীদেউহঁতৰ গাওঁ ? সৌটো সেয়া দীঘলকৈ কিহৰ ঘৰ বাৰু ? নামঘৰ চাগৈ। তেতিয়াহ'লে পেহীহঁতৰ ঘৰলৈ আৰু বেছি বাট নাই। এটেচি কেচটো হাত সলাই আনটো হাতে ললো। বৰ গধুৰ গধুৰ লাগিছিল। সঁচাকৈয়ে দূৰৈৰ পানখিলাও গধুৰ। দহ-বাৰটামান পদূলি এৰি গৈ এটা পদূলিমূৰত হঠাৎ মোৰ ভৰি দুটা ৰৈ গ'ল। এইটোৱেই হ'ব লাগে, হয় মাই কৈ পঠিওৱা মতে পেহীদেউহঁতৰ ঘৰ এইটোৱেই হব। আৰু এজোপা ডাঙৰ তেতেলী গছ থকাৰ কথাও কৈছিল। অ' সৌজোপাচোন কিবা বৰ ডাঙৰ গছ। কি গছ বাৰু ? ভালদৰে নিৰীক্ষণ কৰিলো, কিন্তু চিনিব হলে কোনোমতেই নোৱাৰিলো, কাৰণ তেতিয়া সন্ধ্যা ভালকৈয়ে লাগিছিল। গোটেই গাওঁখনেই এন্ধাৰৰ বুকুত সোমাই পৰিছিল। অনুমানত বুজিছিলো সেইজোপাই তেতেলীজোপা হ'ব। এইটোৱেই ৰমা পেহীহঁতৰ ঘৰ বুলি সন্দেহ দূৰ কৰি সোমাই গৈ একেবাৰে চোতাল পালোগৈ। বাহিৰত কোনো নাছিল, মাতিবলৈ প্ৰথমে সঙ্কোচ লাগিছিল। কি বুলি মাতো বাৰু ? পেহীদেউ বুলি ? কিন্তু যদিহে নহয় ? মোৰ মনটো দমি গ'ল। কিন্তু নাই, নহয় মাতিব'ই লাগিব। শেষত সৰুকৈ কাহ এটা মাৰি অৰুণক নামকাঢ়ি মাতিলো। প্ৰথমে কোনো সহাৰি নাহিল। আৰু এবাৰ মতাতহে ভিতৰৰপৰা চাকি এটা লৈ বুঢ়ী এগৰাকী ওলাই আহি বেচ কঠিন সুৰত সুধিলে—"কোন ? কাক লাগে ?" মই বেচ থতমত খাই গলো। এইবাৰ মোৰ কাষচাপি তেওঁ মোৰ সাজপাৰ আৰু ধৰণ-কৰণ দেখি ভাব পৰিবৰ্ত্তন কৰি কোমল সুৰত সুধিলে—"কোন ? চিনিতো পোৱা নাই।" মই কিন্তু এইবাৰ তেওঁক চিনি পালো। নিসন্দেহে তেৱেঁইতো ৰমা পেহী। কিন্তু ইমান পৰিবৰ্ত্তন ? মই হাঁহিবৰ চেষ্টা কৰি প্ৰায় উত্তেজিত হৈ কলো—"কিয় পেহী, মোক চিনি পোৱা নাই ? মই কিৰণ, পেহীদেউ তোমাৰ কিৰণ মই।"— এইবাৰ পেহীদেৱে বহুতদিন পাহৰি থকা কথা এটা হঠাৎ মনত পৰি যোৱাৰ দৰে প্ৰায় চিঞৰিয়েই ক'লে—"অ' মোৰ গোঁসাই, তই কিৰণ, ইমানটো হ'লিনে ? তোক তো চিনিবই পৰা নাই। মোৰেই কপাল বোপাই।" পেহীয়ে আনন্দৰ আতিশয্যত হাঁহিবই নে কান্দিবই একো যেন উৱাদিহ নোপোৱা হ'ল। খন্তেক পিচতে সেপ ঢুকি কলে—"হেৰ' তাতেই থিয় হৈ ৰ'লিচোন, আহ আহ ভিতৰলৈ। মই ভিতৰলৈ সোমাই গৈ চকী এখনত বহি পৰিলো। পেহীয়ে পানী এঘটি আনি দি ঘৰৰ খবৰ-বাতৰি, মাৰ

কথা সুধিলে। ময়ো সেইবোৰ এটা এটাকৈ জনাই সম্প্ৰতি আমাৰ ঘৰৰ পৰিস্থিতিৰ সম্পৰ্কে এটি আভাস দিয়াৰ চেষ্টা কৰিলো। যাওঁতে লৈ যোৱা মিঠাইৰ টোপোলাটো পেহীৰ হাতত দিলো। পেহী ভিতৰলৈ উঠি গ'ল আৰু অলপ পাচতে বোৱাৰীয়েক অৰ্থাৎ অৰুণৰ ঘৈণীয়েকে ডাঙৰকৈ বাটি এটাত এবাটি জলপান এমথা মিঠৈৰে সৈতে এবাটি গাখীৰ লৈ ওলাই আহি মোৰ সমুখতে থৈ আকৌ ভিতৰলৈ সোমাই গ'ল। মুখেৰে এটা কথাও নক'লে, বুজিলো খুব অপ্ৰস্তুত হৈছে। পেহী আহি আকৌ মোৰ কাষতে পীৰা এখনত বহি খাবলৈ ক'লে। মই তেতিয়া ভাবিছিলো কেৱল পেহীৰ কথা আৰু চাইছিলো অবাক হৈ তেওঁৰ মুখলৈ। ইমান পৰিবৰ্ত্তন? সঁচাকৈয়ে এয়া মোৰ সেই ৰমা পেহী জানো? মই মনতে আঁকা ৰমা পেহীৰ ছবিখনৰ লগত বাস্তৱৰ, মোৰ সমুখত বহি থকা এই-গৰাকী ৰমা পেহীৰ কিবা সাদৃশ্য আছে নে বিচাৰি চালো। সাদৃশ্য খুব কম। উকা কপাল ঠিকেই। কিন্তু চুলিবোৰতো গোটেইবোৰ পকিল, চকু দুটা কোঁটৰলৈ বহুখিনি সোমাই গৈছে। কপালখন কোঁচখাই সোতোঁৰা পৰি গালৰ হনু দুটা বহুখিনি ওলাই আহিছে বাহিৰলৈ। পেহীৰ বয়স ইমান বেছি হ'লনে? ক'তা হবতো নেলাগে। তেন্তে পেহীৰ এই অকাল বাৰ্দ্ধক্য? নিশ্চয় বয়সৰ বাবে নহয়। পেহীৰ এই অৱস্থা অস্বাভাৱিক যেন লাগিল আৰু সেয়া নিশ্চয় কিবা অভাৱনীয় মানসিক আঘাত আৰু সংঘাতৰ পৰি-ণতি। নহলে সেই লাৱনী সুন্দৰী, স্বাস্থ্যৱতী ৰমা পেহী ইমান সোনকালে....।

জলপানৰ বাটিটো হাতত তুলি লৈছিলো নিজৰ অজ্ঞাতসাৰেই। পেহীক হ'লে তেতিয়াও খুঁটি খুঁটি চাই-ছিলো। মনত নানা প্ৰশ্নই তোলপাৰ লগাইছিল। শেষত নিৰ্ব্বিকাৰ ভাৱে চাই থকা পেহীক সুধি পেলাই-ছিলো—"পেহী, তোমাৰ এই অৱস্থা? ইমান পৰি-বৰ্ত্তন, মইতো নিজৰ চকুকে বিশ্বাস কৰিব পৰা নাই?" ভাবিছিলো খুব আচৰিত হব মোৰ প্ৰশ্নত। কিন্তু নহ'ল। মাথোঁ অলপ হাঁহিবৰ চেষ্টা কৰিলে। হাঁহিটো বিকৃত হৈ ওলাল। ক'লে--"কি পৰিৱৰ্ত্তনৰ কথা কৈছ অ'? বুঢ়া হৈ আহিছো, মৰিবলৈ আৰু নো কেইটা দিন বাকী? তই বৰ অঁকবাটো হৈ আছ অ'।" পেহীৰ পৰা সঁচা উত্তৰ পোৱা নাছিলো। পেহীয়ে তেনেকৈ কৈ অন্তৰৰ থুপ খোৱা বেদনাবোধ মাথো লুকুৱাই ৰাখিবৰ বৃথা চেষ্টা কৰিছিল। কিন্তু শেষলৈ আৰু নোৱাৰিলে। সঁচা উত্তৰ পালো, কিন্তু বহুত পিচত। আৰু যেতিয়া পালো তেতিয়া মোৰ তালৈ যোৱা উদ্দেশ্যই সম্পূৰ্ণৰূপে ব্যৰ্থ হৈ গ'ল।

কিছুসময়ৰ পিছত ভিতৰলৈ গৈ বোৱাৰীয়েকক ৰন্ধা-বঢ়াৰ দিহা দিয়াৰ উমান পালো। শাহু-বোৱাৰী-য়েকৰ কথা-বতৰাৰ পৰা পেহীহঁতৰ আৰ্থিক অৱস্থা যে ভাল নহয় বুজিব পাৰিছিলো। দুই-এসাজৰ পিচত কোনোবা সাজৰ বাবে টনা-আজোঁৰা নোহোৱা নহয় চাগৈ। বেয়া লাগিল, ঘৰখনৰ কথা ভাবি। বেছি বেয়া লাগিল তেওঁলোকৰ তেনে অৱস্থাত মই আহি জঞ্জাল বঢ়োৱা বাবে। কিন্তু তেতিয়া আৰু গত্যন্তৰ নাছিল। তাৰ পিছত পেহী যেতিয়া আকৌ ওলাই আহিল, মই অৰুণ আৰু জীৱনৰ কথা সুধিলো। মই জলা জুইত যেন ঘিউহে ঢালিলো। পেহী খঙত জলিপকি উঠিল।—"সেইকেইটাৰ কথা সুধিছ? সেই অধঃপাতে যোৱা কেইটাৰ কথা। জহন্নামে যাওক। সিহঁতৰ কথা কি কবি অ' কিৰণ? সিহঁতে মোক জলালে, জীয়াই জীয়াই খালে। আৰু এয়া চা গাৰ মঙহ টুকুৰা-টুকুৰ কৈ খাই খাই কি কৰিছে দেখিছ মোক? কণা গোসাঁয়ে যমৰ যাতনা দি কি যে ৰং চাইছে! সিহঁত পিশাচ। লাজ লাগে সেই পিশাচ কেইটাক নিজৰ ল'ৰা বুলি পৰিচয় দিবলৈ। কিন্তু কি কৰিবি সকলো মোৰ কপাল।" ইমানখিনি কৈয়েই পেহী ৰ'ল। আৰু কব নোৱাৰা হ'ল, গাত শক্তি যেন আৰু নাই। পুতেকহঁতৰ প্ৰতি থকা খং আৰু ক্ষোভ সকলো যেন কথাৰ মাজেদিয়েই প্ৰকাশ কৰিব খুজিলে। কিছুসময় ৰৈ আকৌ ক'বলৈ ধৰিলে পেহীয়ে—বহু কথাকেই ক'লে।

....পেহীহঁতৰ অৱস্থা বৰ টনকিয়াল নাছিল যদিও দিনবোৰ বেচ সুখতেই গৈছিল আৰু অৰুণ, জীৱন-হঁতৰ পঢ়া-শুনাৰ সুবিধা দিয়াতো কোনো ত্ৰুটি হোৱা নাছিল। কিন্তু পেহাদেউৰ অকাল বিয়োগে তেওঁলোকৰ অৱস্থাৰ বিৰাট পৰিবৰ্ত্তন ঘটালে। পেহীয়ে নবা

তিনিটাক লৈ যেন অথাই সাগৰত পৰিল। কিন্তু, পেহী অলপো বিচলিত নহল। সংসাৰত জীয়াই থাকিবলৈ, লৰাকেইটাক মানুহ কৰিবলৈ পেহী দৃঢ়সঙ্কল্প হ'ল। সিহঁতৰ ভালৰ কাৰণে সা-সম্পত্তি সকলো বেচি প্ৰায় শেষ কৰিলে। পেহীৰ হাতৰ কাণৰ যিমান গহনা আছিল সকলো বেচিলে কেবল সিহঁতে কেইটাৰ মুখলৈ চাই। তেতিয়া অৰুণ, জীৱন দুয়োটাই ডাঙৰ, ভালদৰে বুজিব পৰা হৈছিল। মাথো তপনহে সৰু হৈ আছিল। পেহীয়ে ভাবিছিল ধন-সম্পত্তি গলেও এদিন সকলো উভতি আহিব। সিহঁতেই আকৌ ওভতাই আনি তেওঁৰ হাতত তুলি দিবহি, তেওঁ হাঁহিমুখে আকৌ সাবটি ল'ব, যেতিয়া সিহঁত মানুহ হ'ব, সিহঁতে নিজে কৰিব পৰা হ'ব। কিন্তু পেহীয়ে ভুল ভাবিছিল। পেহীয়ে তেতিয়া সপোনতো ভবা নাছিল যে সিহঁতে তেওঁক এনেকৈ ঠগিব, ছলনা কৰিব। অৰুণ, জীৱন তেতিয়া বুজিব পৰা হৈছিল, সংসাৰৰ আওভাও বুজিব পাৰিছিল। কিন্তু বুজিব পৰা নাছিল পেহীৰ আশা-আকাঙক্ষা, তেওঁৰ দুখ, তেওঁৰ বেদনা। আৰু হয়তো বুজিও বুজিবৰ চেষ্টা কৰা নাছিল। আৰু সেই কাৰণেই সিহঁতেও পেহীৰ আশা-আকাঙক্ষাত নিৰাশাৰ চেঁচা-পানী ঢালি তেওঁক বিৰাট ফাঁকি দিছিল আৰু তেওঁৰ মৰম, অন্তৰ নেউচি সিহঁত জীৱনৰ সংগ্ৰামৰ বাটৰ পৰা ফালৰি কাটি গৈ পলায়ন কৰিছিল। ইমান আশা-ভৰষাৰে সকলো বিপদ-বিঘিনি কেৱল সিহঁতৰ বাবেই নুৰ পাতি লৈ, নিজৰ জীৱিকাৰ শেষ সম্বলকো দিবলৈ কুণ্ঠা বোধ নকৰি পেহীয়ে অৱশেষত পাইছিল কি? দুটা অপদাৰ্থ মানুহ, —যি আনকি নিজৰ মাককো মাক বুলি গণ্য নকৰে, আনকি দুবেলা দুমুঠি মোকলা-লাবলৈকো যি অক্ষম, আৰু দুটা মদপী, জুৱাৰী, অসৎ পুতেক। অথচ পেহীয়ে ভাবিছিল সিহঁতেই আকৌ আগৰ দিন ঘূৰাই আনিব। কিন্তু সেইবোৰ একো নেপালে, পালে মাথো জীৱনত হতাশা, ব্যৰ্থতা, দুখ-যাতনা আৰু পৰাজয়ৰ গ্লানি। এনেকৈয়ে জীৱনৰ হাটত ৰমা পেহীয়ে ৰৰকৈ ঘাটি খালে। এতিয়া একমাত্ৰ আশা তেওঁৰ তপন। তপনক সৰুতেই আমাৰ ঘৰত থৈছিল। অন্ততঃ আন দুটা লৰাই পেহীক বিশ্বাসঘাতকতা কৰিলেও, বিপথে গলেও সি নিশ্চয় ভাল সঙ্গত, ভাল পৰিৱেশত থাকি পঢ়ি-শুনি মানুহ হবগৈ। সেই আশা কৰিয়েই তাক আমাৰ তাত থৈছিল আৰু আমিও ৰাখিছিলো। কিন্তু সিও পেহীক ফাঁকি দিলে, মানুহ হোৱাৰ বাটৰ পৰা ফালৰি কাটিলে। স্কুললৈ যোৱাৰ নামত গুণ্ডামি, বদমাইচি কৰিবলৈ ধৰিলে আৰু ফাঁকি দিবলৈ শিকিলে। দিনে দিনে তাৰ উৎপাত আৰু চৰিহে গ'ল। তাৰ বিৰুদ্ধে মানুহৰ অভিযোগত আমি অতীষ্ঠ হৈ উঠিলো। তাৰ বাবেই সমাজত আমাৰ প্ৰতিষ্ঠা আৰু সন্মান বহুখিনি তললৈ নামি যোৱাৰ উপক্ৰম হ'ল। চেষ্টা কৰিছিলো তাক সেই পথৰ পৰা ওভতাই আনিবলৈ। কিন্তু সকলো বিফল হ'ল। আৰু অৱশেষত অতীষ্ঠ হৈ উঠি মাই আজি মোক জোৰকৈ পঠিয়াই দিছে পেহীক তাৰ কথা বুজাই কৈ তাৰ কিবা এটা ব্যৱস্থা কৰিবলৈ, অৰ্থাৎ তাক যাতে ঘৰলৈ লৈ আহে তাৰে ব্যৱস্থা কৰিবলৈ। কিন্তু এয়া পেহীৰ আগত মই কওঁ কেনেকৈ বাৰু? বিশেষকৈ পেহীয়ে যেতিয়া ক'লে—"এতিয়া মোৰ আৰু একো নাই বুজিছ? সিহঁত দুটাতো আঁতৰিয়েই গ'ল। একে ঘৰতে থাকিলেও সিহঁত মোৰ পৰা বহুত আঁতৰত। সিহঁতৰ পৰা একো নেপালো। পুতেক হিচাপে যি দিব লাগিছিল, তাৰ যৎসামান্যও সিহঁতে মোক নিদিলে। মই কি লৈ জীয়াই থাকো ক'? কিন্তু তথাপিও মই জীয়াই আছো। কিয় জান? তপন, তপনৰ বাবে। আৰু এই আজলী বোৱাৰীজনীৰ মুখলৈ চাই। এৰা, তপনে মোক ফাঁকি দিব নোৱাৰে। ইহঁতে যি দিব নোৱাৰিলে সি দিব সেয়া। সি আমাৰ আগৰ দিন ঘূৰাই আনিব চাবি। কিন্তু তাৰ বাবে মই যে তহঁতৰ ওচৰত, তোৰ মাৰৰ ওচৰত চিৰ ধৰুৱা হৈ থাকিম।" শেষলৈ পেহীৰ মাতটো সৰু হৈ গৈছিল আৰু বৰ কৰুণ শুনাইছিল। চকু দুটা সেমেকি গৈছিল। এনে অৱস্থাত মই কেনেকৈ কওঁ তপনৰ কথা, তপনে দিবলৈ ধৰা বিৰাট ফাঁকিৰ কথা, তাৰ অত্যাচাৰ, উৎপাতৰ কথা। পেহীৰ আশাত চেঁচাপানী ঢালিবৰ মোৰ কোনোমতেই সত নগ'ল। দুয়োটা পুতেকৰ পৰা বহু আশা কৰি শেষত ব্যৰ্থতা, বেদনা, লাঞ্চনা পাই সৰু পুতেকৰ ৰঙীণ ভৱিষ্যতৰ সপোন দেখা ৰমা পেহীক কেনেকৈ কওঁ তপনৰ বৰ্ত্তমান স্বৰূপ? কেনেকৈ স'হিব পেহীয়ে সেই বেদনা? কি লৈ জীয়াই থাকিব মোৰ মৰমী ৰমা পেহী? ক'ব মই নোৱাৰিলো, নোৱাৰিলো

তাক ঘৰলৈ লৈ অনাৰ কথা ক'ব । সিমানখিনি আঘাত দিবলৈ মোৰ সাহ নহ'ল । ভাবিলো আনধৰণে কথাটো উলিয়াবলৈ এবাৰ শেষ চেষ্টা কৰি চাম । কাৰণ মই যে আহিছোৱেই সেই কাৰণে । কথাৰ মূৰ সলাবলৈ সুধিলো—"অৰুণ, জীৱনহঁতে বৰ্ত্তমান কি কৰে ?" একেই বিতৃষ্ণাৰে উত্তৰ দিলে—"কি কৰিব ? অৰুণে হেনো কিবা বেপাৰত সোমাইছে । মাহেক-পষেকৰ মূৰত টকা দহ-বিশটা বোৱাৰীৰ হাতত দিয়া দেখো । মোৰ কিন্তু মনে নধৰে, ক'ত বেপাৰ কৰে ? সেয়া জুৱাৰ বাহিৰে আন একো নহয়, সি কাৰ চকুত ধূলি মাৰিব আহিছে ? ই জীৱনে এইট নে নাইনলৈকে পঢ়ি স্কুল এৰিলে । এতিয়া চাকৰি লাগে । মাটি অলপমান আছে—তাকেই বোলো যি পাৰ খেতি কৰ । নাই নুশুনে—সি হেনো চাকৰিহে কৰিব । সদায় হেনো চাকৰি বিচাৰি ফুৰে । ৰাতি এপৰমানত ঘৰ সোমাইহি, কেতিয়াবা মুখত কিহবাৰ ভেকেটা-ভেকেট গোন্ধ পাওঁ । সিহঁতে মোক এনেকৈয়ে খালে ।" —এনেতে বোৱাৰীয়েকে আহি খাবলৈ হোৱা বুলি ক'লে । মই জোতাযোৰ খুলি হাত-মুখ ধুই খাবলৈ ওলাইছোহে এনেতে জীৱন ওলালহি । আহিয়েই—"নবৌ, ভাত হ'লনে নাই ? ভোক লাগিছে ।" বুলি ক'বলৈহে পালে, পেহীয়ে খঙত গেঙেৰি দি উঠিল—"ভাত খাব, হেৰ' কিমান খেতি কৰি থৈছ ? ভোক লাগিছে—ক'বলৈ লাজ নেপাৱ ?"

"উস্, তোমাৰ পৰা আৰু এখন্তেকো শান্তি নাই । খেতি ? ইমানখিনি পঢ়ি উঠি এতিয়া খেতি কৰিম ? বাঃ মোৰ মান-ইজ্জত নাই ?" বিতৃষ্ণাৰে জীৱনে উত্তৰ দিলে । তাৰ পিছত হঠাৎ মোক দেখি ভাব পৰিবৰ্ত্তন কৰি সুধিলে—"অ' কিৰণদাচোন ? কেতিয়া আহিলা নো ? ভাল নহয় ? বাৰু দাদা তোমালোকৰ তাত কিবা চাকৰি নাই নে ? এই পঢ়ি-শুনি উঠি যদি চাকৰিয়েই পোৱা নাযায়, তেন্তে পঢ়াৰ পৰা লাভ কি ?" কথাখিনি এজন বিজ্ঞৰ মতামত যেনহে লাগিল । মই মাথো হাঁহিলো, বিশেষ একো নক'লো । মোৰ লগতে খাবলৈ মাতিলো । খাবলৈ বহাত পেহীয়ে ওচৰতে বহি ভাঁজী আঞ্জা এবিধ এবিধকৈ দি থাকিলে । ভোক লগা সত্বেও ভালদৰে খাব পৰা নাছিলো । কেৱল মাথো পেহীদেউৰ কথাই ভাবিছিলো আৰু পেহীৰ জীৱনত পোৱা-নোপোৱাৰ খতিয়ানখন চালি-জাৰি চাইছিলো আৰু আয়ৰ ঘৰত কেবল শূন্যই দেখিছিলো । পেহীৰ বেদনা, অশান্তি আৰু আঘাতৰ ফলত হোৱা অকাল বাৰ্দ্ধক্যই মোক খুব বেজাৰ দিছিল । মই তাৰ একো প্ৰতিকাৰ বিচাৰি পোৱা নাছিলো । নিস্বা, বিক্তা ৰমা পেহীৰ মুখত অকণমান হাঁহি বিৰিঙোৱাৰ কিবা উপায় আছে নেকি ভাবিছিলো । অৰুণ, জীৱনেতো সেই পথ বন্ধ কৰি দিছে । আছে গৈ মাথো তপন, কিন্তু সিও .. । খোৱাৰ পৰা উঠি পৰিলো । ভাগৰ লাগিছিল, গতিকে সোনকালেই বিচনাত পৰিলো । টোপনি কেতিয়া আহিল গমেই নেপালো । টোপনি ভালেই হৈছিল । কিন্তু হঠাৎ কিবা এটা শব্দত সাৰ পাই গলো । তেতিয়া ৰাতি কিমান হৈছিল নেজানো ; বোধহয় ৰাতি পুৱাবলৈ বৰ বেছি পৰ নাছিল । সিটো কোঠাত কাৰোবাৰ কথা-বতৰা শুনিলো । পাৰ্য্যমানে সৰুকৈ কথা পাতিছে । তথাপিও কথাবোৰৰ কিছুমান টুকুৰা-টুকুৰ হৈ আহি কাণত সোমাইছিল । কথাৰ পৰা বুজিছিলো সেয়া অৰুণ আৰু তাৰ ঘৈণীয়েক । অৰুণে কিবা বোধহয় গাৰ গহনা খুজিছে । ঘৈণীয়েকে সেয়া মাক-দেউতাকে দিয়া শেষ চিন বুলি দিব খোজা নাই । কিন্তু অৰুণে প্ৰলোভন দেখুৱাইছে বহুত টকাৰ, মাথোঁ এবাৰ হলেই, এইবাৰ সি বহুত টকা পাব, বহুত টকা—তাইৰ সকলো তেতিয়া আকৌ ঘূৰি আহিব । তথাপিও দিব নোখোজাত সি ভয় দেখুৱাইছে, ডাবি দিছে । একেলগে তাৰ আশা, মোহ আৰু ব্যৱহাৰ দেখি মোৰ পুতৌ হ'ল আৰু খঙো উঠিল । বুজিলো নিশ্চয় ক'ৰবাত জুৱাৰ আড্ডাত বহিবগৈ, বহুত টকা পোৱাৰ আশাত, আগৰ সকলো ঘূৰাই অনাৰ আশাত । তাৰ কাৰ্য্য দেখি মোৰ খুব খং উঠিল । ভাবিলো উঠি গৈ ভালকৈ অলপ কৈ দিওঁ । কিন্তু সেই ইচ্ছা মনতে মাৰ নিয়ালো । ভাবিলো কথাটো বৰ ভাল নহব । অলপ পিছতে সন্তোষ মনেৰে সি ওলাই যোৱা গম পালো, নিশ্চয় গিৰিয়েকৰ কথামতে দি দিছে । হায় পতিব্ৰতা নাৰী ! টোপনি যাবলৈ চেষ্টা কৰিলো যদিও টোপনি নাহিল । ৰাতি আৰু বেছি পৰ নাছিল, অলপ পিছতে পূবে ধলফাট দিলে । মই বিচনা এৰি উঠি গলো । পেহীহঁতো উঠিল ।

মই উভতি আহিব ওলালো, কাৰণ ৰেল নিচেই পুৱাতে। ভাবিলো এইবাৰ অন্ততঃ পেহীক কথাটো ক'ব লাগিব। মই ইমান খৰখেদাকৈ আহিব ওলোৱাত পেহীয়ে আক্ষেপ কৰিলে যদিও খাবলৈ কিবা অলপ যতনাই দি ফুলাম গামোছা দুখন আনি হাতত দি ক'লে-- "হেঁা এই দুখন লৈ যা। এখন তই ল'বি আৰু এখন তপনক দিবি। সি আকৌ ফুলাম গামোছা বৰ ভাল পায় নহয়। তাক নপঠিয়াবি এতিয়াই, ইয়ালৈ আহিলেই এইসোপাৰ লগত পৰি তেনেই নষ্ট হব।".... মই আৰু কি ক'ম এনে অৱস্থাত? তপনৰ কোনো কথাই উলিয়াবলৈ মই সাহ কৰিব নোৱাৰিলো। ইমান আশা পালি থকা পেহীক নিৰাশ কৰিবলৈ, বিমুখ কৰিবলৈ আৰু আঘাত দিব মই নোৱাৰিলো। ভাবিলো এইবাৰ শেষবাৰৰ বাবে নতুনকৈ চেষ্টা কৰি চাম তাক ঘূৰাই আনিবলৈ, তাক মানুহ কৰিবলৈ। অন্ততঃ পেহীৰ বাবেই মই সেইখিনি কৰিব লাগিব। আৰু অলপো পলম নকৰি মই উঠি পৰিলো। পেহীক শেষবাৰৰ বাবে মাত লগাই মই ওলাই আহিলো। দেখিলো পেহীয়ে সেমেকা চকুজুৰিৰে মোলৈকে চাই ৰৈ আছে। মই ষ্টেচনলৈ বুলি খৰকৈ খোজ দিলো।

জেঠৰ দুপৰীয়া

জেঠৰ দুপৰীয়া বতাহত স্ফটিকৰ জলমল
সূৰ্য্যৰ আয়নাত পৃথিৱীৰ প্ৰতিবিম্ব!
শৰীৰৰ ভিতৰত এডাল বিদ্যুত তাঁৰ
বাহিৰত ডেই যোৱা এখিলা কাগজ।
গছৰ পাতত কঁপনি নাই বুদ্ধ স্থবিৰতা
ৰাজ আলি বাট নহয় ভূতে খেদা পথ।
পথাৰত বোৱনীৰ মুখত বিন্দু বিন্দু অ য়না
মূৰৰ ওপৰত কাল নাগৰ ফনাৰ ছাঁ।
ৰাজআলিৰ কাষৰ এজোপা গছ
গছ নহয়, ভোকাতুৰ শগুনৰ মৰাশ।
গছৰ তলত মানুহৰ স্বস্তিৰ নিশ্বাস
গৰু-ছাগলীৰ মুখত মুক্তিৰ নিৰ্লিপ্ততা।
জেঠৰ দুপৰীয়া মাজ-ৰাতিৰ নগৰ
খন্তেক বন্ধ হোৱা এটা ছাবি থকা ঘড়ী।

নগেন বৰা
তৃতীয় বাৰ্ষিক বিজ্ঞান

বিয়াঘৰ বুলিলে যেনেকুৱা এটা পৰিবেশৰ সৃষ্টি হয়—গোটেই ঘৰখনতে ঠিক তেনেকুৱা এটা পৰিবেশৰে পূৰ্ণ সৃষ্টি হৈছে। চাৰিওফালে এটা নতুন গোন্ধ। লৰাবোৰে লগ লাগি সজা এখন ধুনীয়া গেট। ছোৱালী-বোৰে লগ লাগি গোঠা কেঁচা আমপাতৰ মালা দুৱাৰে দুৱাৰে। ফুলৰ থোপা ৰভাঘৰৰ চুকে-কোণে। প্ৰতিটো কমৰ আচ্‌বাব-পত্ৰবোৰ স্থানচ্যুত হৈছে নতুন বহুতৰে আগমনত। বংশৰ কোন ক'ত আছে প্ৰায় সকলোৱেই বিয়ালৈ আহিছে। নাহিবনো কিয়? অধ্যাপক শ্ৰীদেবেন বৰুৱাৰ একমাত্ৰ সন্তান, একমাত্ৰ কন্যা অৱন্তীৰ বিয়া। অকল দেবেন বৰুৱাৰ ঘৰতেই নহয়, অৱন্তী গোটেই বংশটোৰে যেন এগছ অক্ষয় বন্তি। সাতাইশ বছৰীয়া এটা অক্ষত কুমাৰী মন। অনাঘ্ৰাতা এপাহি গন্ধপুষ্প। অৱন্তীৰ বিয়া। হৰ্ষ আৰু বিষাদে আবৰা এই বিবাহোৎসৱ। অধ্যাপক বৰুৱাৰ মুখমণ্ডলে কি ভাব প্ৰকাশ কৰিছে বুজিব নোৱাৰি। ধন উম্বাউল। বায়েকৰ বিয়া। আগফালৰ পৰা পাছফাললৈকে সকলোতে চকু দিছে সি। ক'তো যেন একো ক্ষতি হ'ব নোৱাৰে। ক'তো যেন একো এটা খুঁত বৈ নাযায়—তাৰবাবে সচেতন। আনফালে এইখন বিয়াত আটাইতকৈ উৎসাহিত, আটাইতকৈ ম্ৰিয়মান, আটাইতকৈ উদ্‌গ্ৰীব হ'ব লাগিছিল যি—তেওঁ, মানে অধ্যাপক বৰুৱাৰ পত্নী, কইনা অৱন্তীৰ মাক যশোদা নিৰ্ব্বিকাৰ। তেওঁৰ চিৰপৰিচিত শয্যাতেই অলস ভাবে পৰি আছে, অন্য দিনাৰ দৰেই। মাত্ৰ অস্পষ্টকৈ বাহিৰৰ হুলস্থুল-বোৰে তেওঁৰ কাণত আমনি দি আছে। কমটোৰ দুৱাৰ-মুখত বৈ আছে ভতিজা ছোৱালী অনিমা। তাইৰ তদাৰকতেই দুই এগৰাকী অভ্যাগত মহিলাই তেওঁৰ ওচৰত মাত লগাবলৈ আহিছে আৰু খুব সোনকালেই বিদায় লৈ গুচি গৈছে। অত্যন্ত নিৰাসক্ত ভাবেৰে তেওঁ সেইসকলক মাত লগাইছে। কিবা এটা অদ্ভুত আশঙ্কাত তেওঁৰ মনটো মুহূৰ্ত্তে মুহূৰ্ত্তে কঁপি আছে। অৱন্তী—তেওঁৰ একমাত্ৰ জীয়েকৰ বিয়া। আজি সাতাইশটা বছৰে তেওঁৰ আগত লহ্‌পহ্‌কৈ বাঢ়ি অহা বন্তীজনী লোকৰ ঘৰলৈ গুচি যাবলৈ ওলাইছে। বন্তীক বিয়া দিয়াৰ সকলো দিহা তেৱেঁই দিছে, তেৱেঁই কৰিছে যদিও, তেওঁ আজি বন্তী গুচি যোৱাৰ ওপৰত বেচি গুৰুত্ব দিয়াতকৈ দিছে ধনৰ ওপৰত। প্ৰতিটো মুহূ-ৰ্ত্ততে, প্ৰতিটো ক্ষণতে যশোদা বৰুৱা আতঙ্কিত হৈ উঠিছে—অৱন্তীৰ কথা ভাবি নহয়, ধনৰ কথা ভাবিহে। তেওঁৰ জীৱনৰ চৰম বিপৰ্য্যয়ত পৰি দুহাতে বুকুত সাৱতি লোৱা সেই অকণমানি ধনটো আজি ওঠৰ বছৰীয়া যুবক। 'মামীদেউ' বুলি সম্বোধন পাবলগীয়া ধনৰ পৰা তাৰ মাত নুফুটা অৱস্থাৰ পৰাই 'মা' সম্বোধন আদায় কৰি যশোদা বৰুৱা তৃপ্ত হৈছিল এদিন। এতিয়াও অতৃপ্ত নহয়। স্বামী দেবেন বৰুৱাক ধনে 'দেউতা' বুলি মাতিলে তেওঁ আনন্দিত হয়। অশেষ গৌৰৱত তেওঁৰ বুকু ডাঠ হৈ যায়। প্ৰথম সন্তান অৱন্তীৰ জন্মৰ পাছত এটি দুটিকৈ তিনিটি পুত্ৰ সন্তানক যেতিয়া জন্মৰ

পাছতে মৃত্যুৰ কোলাত শুৱাই দিব লগা হ'ল যশোদা বৰুৱাই তেতিয়া নিজৰ বুকুখন শুদা হৈ যোৱা বুলি ভবাতকৈ বেচিকৈ ভাবিছিল দেবেন বৰুৱাৰ হৃদয়ৰ কথা। তেওঁ ভাবিছিল এই প্ৰতিটো দুৰ্ঘটনা বা অদৃষ্টই জানো একোপাত চোকা বিষকাড়ৰ দৰে বৰুৱাৰ হৃদয়ত আঘাত কৰা নাই ? বৰুৱাৰ এই যন্ত্ৰণা, এই দুৰ্ভাগ্যৰ বাবে যেন দায়ী একমাত্ৰ যশোদাহে। এনে এটা ভাবতেই মানুহজনী দিনে দিনে জ্বলি পুৰি অশান্ত হৈ পৰিছিল। নিৰ্দ্দোষ ভাবে, সহজ হৈ স্বামীৰ চকুলৈ চোৱাৰ সাহসকণো হেৰুৱাই পেলাইছিল। অবুজ এক অপৰাধী ভাবত দিনে দিনে লেৰেলি গৈছিল যশোদা বৰুৱা। অধ্যাপক বৰুৱাই বুজিছিল সকলো। পত্নীৰ মনোভাব তেওঁ অনুভব কৰিছিল। সেয়ে তেওঁ সচেতন হৈ পৰিছিল। পত্নীৰ এই ভাবনা, দিনে দিনে হেৰাই যোৱা স্বাস্থ্য আৰু আশঙ্কাই তেওঁৰ জীৱনলৈ অন্য এক দুৰ্ভাগ্য মাতি আনে বুলি সন্ত্ৰস্ত হৈ পৰিছিল। কণমানি অবন্তীজনীৰ প্ৰতি অমনোযোগী হৈ পৰা পত্নীক তেওঁ অবন্তীৰ প্ৰতি আকৰ্ষণ ঘূৰাই আনিবলৈ যত্ন কৰিছিল। দৰ্শনৰ অধ্যাপক দেবেন বৰুৱা ধীৰ, স্থিৰ, ধাৰ্মিক মানুহ। ঈশ্বৰত তেওঁৰ বিশ্বাস একান্ত। সেয়ে জন্ম-মৃত্যুৰ ওপৰত ভগবানৰ প্ৰভাৱক তেওঁ কেতিয়াও নুই কৰিব নোৱাৰে বা নকৰে। কৰা নাছিল--যেতিয়া এটি দুটিকৈ তেওঁৰ তিনিটি পুত্ৰ সন্তানে ভূমিষ্ঠ হৈয়েই পৃথিৱীৰ পৰা বিদায় লৈ গুচি গ'লগৈ। অব্যক্ত বেদনাত জৰ্জ্জৰিত হোৱা পত্নীক মাত্ৰ তেওঁ কৈছিল-- "এয়াতো আমাৰ দুৰ্ভাগ্য নহয় যশোদা। নিষ্পাপ আত্মাক বন্দী কৰি যথোপযোগী সেৱা আগবঢ়াব নোৱাৰা-টোহে দুৰ্ভাগ্য। সেইয়া নহওঁতেই যে ভগবানৰ অতিথি ভগবানৰ ওচৰলৈ গুচি গ'লগৈ তাত আমাৰ আক্ষেপ নৰজে যশোদা।" ---স্বামীৰ সান্ত্বনা যশোদাই বুজি পাইছিল। বুজি পাইছিল উপায়হীনতাৰ এই আশ্বাস। তথাপিও কিয় যে যশোদা বৰুৱাৰ মনটো ঘনে ঘনে অবুজন হৈ পৰিব খুজিছিল।

তাৰ পাছত কিছুমান দিন আহিল—যশোদাই অবন্তীৰ ফালে চকু দিলে। মৰহি যাব খোজা অবন্তীজনী ঠন ধৰি উঠিল। তাই স্কুললৈ যায়, পঢ়ে, খেলে। অবুজ শিশুৰ মনে—মাকৰ বেদনাসিক্ত হৃদয়ৰ কথা একো নুবুজে। তথাপি তাই যেন নিষ্পাপ হাঁহিৰে মাকক সান্ত্বনা দিয়াৰ যত্ন কৰে। অকণমানি অবন্তীজনী স্কুললৈ গুচি যোৱাৰ পাছত নিৰ্জন ঘৰখনত যশোদাৰ বৰ অস্বস্তি লাগে। দেবেন বৰুৱাই কথাটো বুজি পাইছিল। সেয়ে তাৰ প্ৰতিকাৰ কৰিবলৈ বৰুৱাই পত্নীক ঘৰৰ ভিতৰৰ পৰা উলিয়াই বাহিৰৰ বহল পৰিবেশত মন মোকলোৱাৰ পৰামৰ্শ আগবঢ়ালে। পোনতে ঘোৰ আপত্তি কৰিলেও শেষত যশোদা বৰুৱা সন্মত হ'ল। অকল নিজৰ কথা ভাবি নহয়—স্বামীৰ বিমৰ্ষতা আঁতৰাবলৈকো তেওঁ এদিন বাহিৰ ওলাই আহিল।

যশোদা বৰুৱা অশিক্ষিতা নাছিল। বিশ্ববিদ্যালয়ৰ স্নাতক ডিগ্ৰীৰে সৈতে যশোদা বৰুৱা আছিল সুৰুচি-সম্পন্না এগৰাকী মাৰ্জ্জিত মহিলা। খুব কম সময়ৰ ভিতৰতে দেখা গ'ল—নগৰখনৰ বহুতো সৰুস্বৰা মহিলা তথা অন্যান্য অনুষ্ঠান আৰু সংঘৰ লগত তেওঁ জড়িত হৈ পৰিছে। সভাই সমিতিয়ে এখন সন্মানিত আসনৰ ভাগ তেওঁ পোৱা হ'ল। অনুষ্ঠানসমূহৰ উন্নয়নমূলক কামত যশোদা বৰুৱাই আগভাগ নললে নহয়। মিটিঙত যশোদা বৰুৱাৰ উপস্থিতি সকলোৰে কাম্য। তেওঁৰ বক্তৃতা অবিহনে মিটিঙত সফলতা নাই। নিজৰ সহজ প্ৰবৃত্তি আৰু অকৃত্ৰিমতাৰ কাৰণে যশোদা বৰুৱা সেইখন পৃথিৱীত বেচ জনপ্ৰিয় হৈ পৰিল। অধ্যাপক বৰুৱাই এইবোৰ দেখি ভাল পাইছিল। ভাবিছিল পুত্ৰশোকত লেতুসেতু হৈ পৰা যশোদাই নিশ্চয় এইবাৰ অদৃষ্টৰ ওচৰত সেও মানিছে। সঙ্কুচিত মনটো তেওঁৰ নানাজনৰ সংস্পৰ্শত বহল হৈ গৈছে। সমাজৰ কামত লাগি ব্যক্তিগত আকাঙ্ক্ষাক নিশ্চয় তেওঁ জলাঞ্জলি দিব পাৰিছে। এতিয়া মাত্ৰ অন্য এটা প্ৰধান কৰ্তব্য হ'ল অবন্তীক গঢ় দিয়াতো। সন্তান হিচাপে--তেওঁলোকৰ যুগ্মজীৱনৰ সাক্ষী হিচাবে একমাত্ৰ অবন্তীজনীয়েই তেওঁলোকৰ জীৱনৰ আধাৰ। তাইক উপযুক্ত কৰি তোলাৰ ক্ষেত্ৰত বৰুৱা আৰু তেওঁৰ পত্নী যাতে অকণো বিচলিত নহয় তাৰহে চেষ্টা কৰিলে বৰুৱাই।

কিন্তু সকলোৰে অজ্ঞাতে পুত্ৰহাৰাৰ শোকে যশোদাৰ পৰা বিদায় লোৱা নাছিল। দোষী দোষী এটা ভাবৰ পৰা তেওঁ নিজকে মুক্ত কৰিব পৰা নাছিল। এটি পুত্ৰসন্তানে তেওঁক 'মা' বুলি মাতক, স্বামীক 'দেউতা' বুলি মাতক সেই আশা তেওঁ পৰিত্যাগ কৰিব পৰা নাছিল। কোনোবা সময়ত জোৰ কৰি সেই আশা

ত্যাগ কৰিলেও তৃপ্ত কিন্তু কোনোদিনেই হ'ব পৰা নাছিল তেওঁ।

অবন্তী ডাঙৰ হৈ আহিল। প্ৰাইমাৰী স্কুল এৰি হাইস্কুললৈ যোৱা হ'ল। ঠিক সেই সময়তে নগৰৰ্থনলৈ ট্ৰেন্সফাৰ হৈ আহিছিল প্ৰতিম বৰকাকতি, দেবেন বৰুৱাৰ ভনী জোঁৱায়েক। সপৰিয়ালে আহি পোনতে নতুন ঠাইত তেওঁ বহুতো অসুবিধাৰেই সন্মুখীন হৈছিল। বিশেষকৈ এটা থকা ঘৰৰ অভাৱ। দেবেন বৰুৱাই কিছুদিনলৈ তেওঁৰ ঘৰতে থাকিবলৈ ভনীয়েক আৰু জোঁৱায়েকক সন্মত কৰালে। তিনিটা লৰাৰে প্ৰতিম বৰকাকতিৰ পৰিয়ালটোৱে বৰুৱাৰ ঘৰখন পূৰ্ণ কৰি তুলিলেহি। অবন্তীয়ে ভাল পালে অকলশৰীয়া ঘৰখনত তিনিটাকৈ ভায়েক পাই তাই নাচি উঠিল। মৰমীয়াল পেহীয়েকজনীয়ে সোধ-পোচ কৰাত তাই আনন্দ পায়। নহলে মেল-মিটিঙত ব্যস্ত থকা মাকে যে তাইক ইমান জুখি জুখি মৰম কৰে মাকৰ মনত বাৰু পেহীয়েকৰ সমান মৰম নায়েই নেকি? পেহীয়েকে নিজৰ তিনিটা লৰাৰ উপৰিও অবন্তীকো ইমান মৰম কৰে, অথচ মাকে তাইক অকলেই ইমান মৰম কৰিব নোৱাৰে। কিয় জানো পেহীয়েকৰ উপস্থিতিয়ে অবন্তীক মাকৰ প্ৰতি বিতুষ্ট কৰি তোলে।

নন্দেক কল্যাণীক পাই প্ৰথমে যশোদা বেচ আনন্দিত হৈছিল। নিৰস ঘৰখন সজীৱ কৰি তোলাত আগৰে পৰা ৰাংঢালী কল্যাণীয়ে যথেষ্ট অৰিহণা যোগালে। ককায়েক-বৌৱেকৰ ঘৰখনত নিজকে ইমান সোনকালে খাপ খুৱাই ল'লে যে পোন্ধৰদিনৰ ভিতৰতে বৌৱেক যশোদাই মহিলা সমিতিৰ পৰা ঘূৰি আহি পাকঘৰৰ চিন্তাত ডুব যাব নলগীয়া হ'ল। কল্যাণীয়েই চব কৰে। হিচাব-পত্ৰ ৰাখে। স্বামীৰ খোৱা-বোৱা, অবন্তীৰ পৰিচৰ্য্যা ক'তো ব্যাঘাত নঘটাকৈ ঘৰখন চলি যায়। নন্দেকৰ পাৰদৰ্শিতাত যশোদা মোহিত হয়। উপযুক্ত স্বামী—সন্তানেৰে কল্যাণীক নিজতকৈ বেচি ধন্যা যেন লাগি যায়। ইমান যে সুখী তাই। কল্যাণীৰ সুখ, কল্যাণীৰ পৰিয়ালৰ কথা ভাবি কেতিয়াবা যশোদা আনমনা হৈ পৰে।

কিন্তু নন্দেকৰ সুখী পৰিয়ালটোৰ প্ৰতি শুভাকাঙ্খী যশোদা বৰুৱাৰ মনটোত কিয় যে বঘুনলাই শিপা ধৰে। তিনিটা লৰাই কল্যাণীক 'মা' বুলি মাতিলে, প্ৰতিমক 'দেউতা' বুলি মাতিলে তেওঁৰ বুকুত কিহবাই বিন্ধে। পুতেকহঁতক আলপৈচান ধৰা নন্দেকক দেখিলে তেওঁৰ বুকুখন কিয় যেন পোৰে। লাটু, নিতু, পুতু তিনিটা ল'ৰাই বৰুৱাক 'মামা' বুলি মাতিলে তেওঁৰ ভাব হয় এটা লৰাই স্বামীক 'দেউতা' বুলি নামাতে কিয়? পুৰণি বেমাৰে উক্ দিয়াৰ দৰে যশোদা আকৌ জঁই পৰিল— স্বামীৰ অজ্ঞাতে। নন্দেকেও বৌৱেকৰ পৰিবৰ্ত্তন ধৰিব নোৱাৰিলে। অবন্তীয়েতো পেহীয়েকৰ আলপৈচানত মাকক প্ৰায়েই এৰাই ফুৰিছিল।

উপযুক্ত ভাৰাঘৰ এটাৰ অভাৱত তিনিটা মাহেই প্ৰতিম বৰকাকতী দেবেন বৰুৱাৰ ঘৰত থাকিল। তাৰ এমাহৰ পাছত ঘৰ পালেও কিন্তু তেওঁলোক নতুন ঘৰলৈ যাব নোৱাৰিলে। কাৰণ সেইসময়তে তেওঁলোকৰ পৰিয়াললৈ অন্য এক নবাগত আগমনৰ ইঙ্গিত। দেবেন বৰুৱাই ভনীয়েকক, যশোদা বৰুৱাই নন্দেকক তেনে অৱস্থাত নতুন ঘৰলৈ নপঠিয়াই নিজৰ লগতে ৰাখিলে। অসুবিধা কেনিও হোৱা নাছিল। কিন্তু অসুবিধাই দেখা দিছিল যশোদাৰ মনত। কল্যাণীৰ কোচলৈ আৰু এটি সন্তান আহিব। মাতৃৰ আশীৰ্ব্বাদ শিৰত লৈ সেই নৱজাতক জীয়াই থাকিব। কিয় জানো কথাটো ভাবি যশোদাৰ ভাল নালাগিল। নিজৰ উকা উকা লগা মনটো কিয় যেন আৰু বেচি উকা হৈ যোৱা যেন লাগিল। স্বামীৰ সন্মুখত তেনে এটা পৰিস্থিতিৰ সন্মুখীন হ'বলৈ তেওঁ কোনোৰকমেই সাজু হ'ব নোৱাৰিলে। কোনে জানে—যশোদাৰ এই মনোভাবে কি ৰূপ ল'ব পাৰে।

যথা সময়ত কল্যাণীৰ পুনৰ এটি পুত্ৰ সন্তান জন্ম হ'ল। আৰু সেই সন্তানৰ জন্মই দেবেন বৰুৱা আৰু প্ৰতিম বৰকাকতিৰ সংসাৰ দুখনলৈ বোৱাই আনিলে দুটা নতুন ধাৰা। কল্যাণীৰ জীৱনৰ শেষ দুৰ্ভাগ্যই কঢ়িয়াই আনিলে যশোদাৰ জীৱনলৈ অন্য একদুৰ্ভাগ্য। সন্তান জন্ম দিয়াৰ পাছত সাধাৰণ এটা অপাৰেশ্যনৰ ফলতে পেটৰ এডাল প্ৰধান নাড়ী কটা গৈ কল্যাণীয়ে প্ৰাণ ত্যাগ কৰে। সেইদিনাও যশোদা বৰুৱা মহিলা সংঘলৈ গৈছিল। নন্দেকৰ এই দুৰ্ঘটনাত তেওঁ ম্ৰিয়মান হৈ পৰিল। ভগ্নীশোকত আতুৰ হৈ দেবেন বৰুৱাই এবাৰ পত্নীক কৈ উঠিল—"তুমি যদি আজি কল্যাণীৰ ওচৰত থাকিলাহেঁতেন।"—এৰা, এদিন যদি সংঘলৈ

নগৈ যশোদা নন্দেকৰ ওচৰত থাকিলহেঁতেন। তেন্তে বাৰু এনে এটা অঘটন নহ'লহেঁতেন নেকি? আকৌ এটা দোষী দোষী ভাবত জৰ্জ্জৰিত হৈ পৰিল যশোদা বৰুৱা। এই অঘটনৰ মূলো তেওঁ নিজকে বুলি বিবেচনা কৰিলে। তেওঁৰেই যেন অহিত বাঞ্ছাত এনে ঘটনা হ'বলৈ পালে। কণমানি লৰাটো এৰি কল্যাণী গুচি গ'ল। প্ৰতিম বৰকাকতীৰ সুখৰ সংসাৰখনত যেন যশোদাই নিজে ছাই চটিয়াই দিলে। জোঁৱায়েকৰ মলিন মুখখনলৈ চাই অধ্যাপক বৰুৱাও ম্ৰিয়মান হৈ পৰিল। মনৰ দুখতে প্ৰতিম বৰকাকতীয়ে পুনৰ ট্ৰেন্সফাৰ লৈ এই নগৰখন ত্যাগ কৰিব খুজিলে। ঠিক সেই সময়তে সমস্যাই দেখা দিলে অকণমানি কেচুৱাটো লৈ।

আউলী বাউলী হৈ বিমৰ্ষবদনে যশোদা বৰুৱাই স্বামীৰ আগত ক'লেহি—"মোৰ মনত বহুত পাপ সোমাল। মোৰ পাপৰ কাৰণেই কল্যাণীৰ সোণৰ সংসাৰ পুৰি ছাই হৈ গ'ল। ইয়াৰ প্ৰায়শ্চিত্ত হ'ব লাগে। এই কেচুৱাটো মই ৰাখো। কল্যাণীৰ হৃদয়ৰ সকলো আবেগেৰে ডাঙৰ দীঘল কৰি তাক উপযুক্ত কৰিলেহে মোৰ প্ৰায়শ্চিত্ত হ'ব।"— পত্নীৰ কথাত বৰুৱা আকৌ নতুন সমস্যাত পৰিল। যশোদাৰ কথা তেওঁ আগৰ পৰা জানে। আৰু আনফালে প্ৰতিমৰ হাতৰ পৰা কেচুৱাটো কাঢ়ি অনাটো যুক্তিসঙ্গত নেদেখি তেওঁ ক'লে—"পাপ মানুহে কৰো বুলি নকৰে যশোদা। নিজৰ অজ্ঞাতে যদি পাপ কৰিছা ভগবানে প্ৰায়শ্চিত্ত কৰোৱাব। নিজে জানো পাৰিবা?"— কিন্তু যশোদা কোনো পিনৰ পৰাই সন্মত নহ'ল। শেষত কণমানি কেচুৱাটোৰ আলপৈচানত ব্যাঘাত হ'ব বুলি ভাবি প্ৰতিম বৰকাকতিয়েও তাক যশোদা বৰুৱাৰ হাতত গটাই দিলে। তিনিটা লৰা বুকুত লৈ এদিন প্ৰতিম বৰকাকতি গুচি গ'ল।

কণমানি কেচুৱাটোৱেই হৈ পৰিল যশোদাৰ আচলৰ ধন। সেই ধন। ধনক কেন্দ্ৰ কৰিয়েই ঘৰখনত নতুন সোঁত ব'লে। দুগুণ উৎসাহ উদ্দীপনাৰে যশোদা ব্যস্ত হৈ পৰিল ধনক লৈ। অধ্যাপক বৰুৱাকো বেচ আনন্দিত দেখা গ'ল। আৰু অৱন্তী! অৱন্তীৰ উৎসাহ যেন বৰুৱা বৰুৱানীতকৈও বেছি। স্কুললৈ যোৱা সময়খিনিৰ বাহিৰে আন সময়ত তাই ক'লৈকো নাযায়। কণমানি ভায়েকৰ পৰিচৰ্য্যা কৰি তাইৰ ততেই নাই। পেহীয়েকৰ অনুকৰণতেই তাই সব কাম কৰে। যশোদা বৰুৱাই সভা-সমিতিলৈ যাবলৈ বাদ দিলে। অনুষ্ঠান সমূহে আপত্তি কৰিছিল। কিন্তু নৰজিল। যশোদা বৰুৱাই ধনক লৈয়ে একমাত্ৰ অজুহাত দেখুৱালে। মাত মাতিবলৈ আৰু কাৰো একো নাথাকিল।

অধ্যাপক দেবেন বৰুৱা, যশোদা বৰুৱা আৰু অৱন্তীৰ একাণপতীয়া যত্ন, বহুতো মৰম-চেনেহৰ মাজত ধন ডাঙৰ হৈ আহিল। দুটা মাত ফুটুতে নুফুটুতেই নিজলৈ বুলি 'মা' সম্বোধন আদায় কৰি স্বামীক 'দেউতা' বুলি মাতিবলৈ ধনক এদিন যশোদায়ে শিকালে। আৰু প্ৰথম ধনৰ মুখত 'দেউতা' উচ্চাৰণ শুনাৰ পাচত যশোদাৰ আনন্দত চকুলো ওলাই অহাৰ উপক্ৰম হৈছিল। আবেগতে ধনক স্বামীৰ কোলাত গুজি দি তেওঁ আত্মহাৰা হৈ পৰিছিল। কিবা এটা মাতৃত্বৰ গৌৰৱে যশোদাক যেন বিজয়ী কৰি তুলিছিল। বৰুৱাই কিন্তু পত্নীৰ এই আনন্দ উল্লাস দেখি নীৰৱে মাত্ৰ এটা দীঘল হুমুনিয়াহ এৰি দি ভাবিছিল এই কৃত্ৰিমতাৰ পৰিধি জানো যশোদাই অসীমত লয় পোৱাব পাৰিব? কোনোবা এটা নিৰ্দ্দিষ্ট সীমাত যদি যশোদাই হাৰ মানিব লগীয়া হয়—যদি চৰম পৰাজয়ক আকোঁৱালি লব লগা হয়—তেন্তে?

এটা দিনৰ পৰা ধন মণ্টেশ্বৰী স্কুললৈ যোৱাটোও আৰম্ভ কৰিলে। দ্বিতীয় এগৰাকী পত্নীৰ পাণি গ্ৰহণ কৰি প্ৰতিম বৰকাকতীয়েও দেবেন বৰুৱাৰ উকা সংসাৰখনৰ পৰা ধনক লৈ অনাৰ কথাত বৰ গুৰুত্ব নিদিলে। বৰুৱাৰ পৰিয়ালটো সন্তুষ্ট হ'ল। দিনবোৰ আগবাঢ়িল। পেহীয়েকৰ দ্বিতীয় এক সংস্কৰণৰ দৰেই অৱন্তী ঠন ধৰি উঠিল। ধন, ধন কেবল ধন। ধনেও বায়েকৰ মৰমত যেন কিবা এটা বেলেগ গোন্ধ পায়। কেতিয়াবা দেখা যায় ধনে যেন মাকতকৈ বায়েকৰ প্ৰতিহে বেচি আকৃষ্ট। অথচ ধনৰ প্ৰতি যশোদা সদায় উদাৰ। ধনৰ প্ৰতি তেওঁৰ যত্নৰ অকণো ত্ৰুটি নাই। তথাপি কিয় যেন ধনে অৱন্তীৰ মৰমতহে জুৰ পায়। যশোদা ক্ষুব্ধ হয়। জীয়েক অৱন্তীলৈ কিবা এটা ভয় লাগে। কিবা এটা আশঙ্কাত আতঙ্কিত হৈ পৰে তেওঁ।

ওচৰত ৰৈ যাব। তাতকৈ আৰু তেওঁক একো নালাগে পুত্ৰ বুলি সাৰটি লোৱা ধনক বুকুৰ পৰা হেৰুৱাৰ ভয়ে তেওঁক জীয়েকৰ প্ৰতি এনে নিষ্ঠুৰ কৰি তুলিলে। ছোৱালী যেতিয়া--তাইকতো সদায় ঘৰত ৰাখিবও নোৱাৰি। ধন যে থাকি যাব। ধনবো এদিন বিয়া হব। অৱন্তীৰ নিচিনা এজনী ছোৱালী আহি তেওঁক 'মা' বুলি মাতি জীয়েকৰ আসন পূৰাবহি। কিন্তু ধন গুচি গ'লে জানো তেওঁৰ বুকু পূৰ হ'ব কাহানিবা? কিন্তু তেওঁ এবাৰো নাভাবিলে ধনৰ যে প্ৰকৃত পিতৃ জীৱিত। ধনৰ যে সহোদৰ ভাতৃ তেতিয়াও জীৱিত। সেইবোৰ সঁচা সম্বন্ধই যে তেওঁৰ ভুৱা মাতৃত্বক কেতিয়াবা ইতিকিং কৰিব পাৰিব।

অৱশেষত এয়া সঞ্জীৱৰ লগতেই অৱন্তীৰ বিয়া। এমাহৰ পাছতে তাই সঞ্জীৱৰ লগত লিবিয়ালৈ যাবগৈ। দেবেন বৰুৱা ম্ৰিয়মান হৈ পৰিছে। আত্মীয় স্বজনৰ উপস্থিতিতো ঘৰখনত বিষাদৰ কালিমা ঘন হৈ পৰিছে। যশোদা নিৰ্ব্বিকাৰ। পৰিচিত পালেংখনত অলস হৈ পৰি পৰি নিজৰ জীৱনৰ বিগত দিনবোৰ শুঁৰৰিছে, ধন উৰাউল। তাৰ চেনেহৰ বায়েকৰ বিয়া। মাজে মাজে তাৰ মনটো মৰি যায়। বায়েকজনীয়ে সঁচাকৈ তাক এৰি গুচি যাব।

বিবাহোৎসৱ সুকলমেই সমাপ্ত হ'ল।

তাৰ তিনি দিনৰ পাছৰ কথা। ঘৰৰ পিছ ফালৰ বাৰান্দাত হেলনীয়া চকি এখনত যশোদাক কোনোবাই ধৰি ধৰি আনি বহুৱাই দিছিল। পিছফালৰ চোতালৰ ৰভা তেতিয়াও ভঙা নাই। আত্মীয়-স্বজন সকলোবোৰ তাতেই ঠায়ে ঠায়ে বহি বিয়াখনৰ কথাকে পাতি আছিল। বহি আছিল দেবেন বৰুৱা, প্ৰতিম বৰকাকতী আৰু তেওঁৰ দ্বিতীয় পত্নীও। অদূৰতে ধনে মাহীমাকৰ জীয়েক ৰুমীৰ লগত ধেমালি কৰি কথা পাতি আছিল। যশোদাই ধনৰ ফালে চাই এটা স্বস্তিৰ নিশ্বাস পেলালে। মনে মনে ভাবিলে--অৱন্তীৰ বিবাহোৎসৱৰ সামৰণি পৰাৰ লগে লগে তেওঁৰ সকলো আশঙ্কাবো যেন অন্ত পৰিল। অৱন্তী গুচি গ'ল। ধন ৰৈ গ'ল। ধন ৰৈ যোৱাতো-কেই যে তেওঁ কামনা কৰিছিল। এই স্বাৰ্থৰ কাৰণে যে তেওঁৰ কি বৃহৎ স্বাৰ্থত্যাগ। নিজৰ সন্তান অৱন্তীক কাষৰ পৰা দূৰলৈ আঁতৰাই, মৃত তিনিটা পুত্ৰৰ এক জীৱন্ত সংৰক্ষন ধনৰ প্ৰতি এক অহৈতুক আকৰ্ষণ।

যশোদাই কথাবোৰ ভাবি থকা অৱস্থাতে এটা ঘটনা হ'ল—যিটোৰ কথা অকল তেওঁ কিয় কোনোৱেই ভবা নাছিল। আত্মীয় অতিথিসকলে দম্পতীৰ পৰা বিদায় লৈছিল। বিয়া হৈ গল। প্ৰতিম বৰকাকতিয়েও কৈছিল—"এবা আমিও দুই এদিনতে যাওঁগৈ বুলি ভাবিছো।" তেওঁক সমৰ্থন কৰি পৰিবাৰেও কলে—

"ৰুমী, লাটু, নিটুহঁতবো স্কুল ক্ষতি হৈছে। পুতু ঘৰত অকলে আছে। আমনি পাইছে চাগে। সোনকালে গুচি যোৱাই ভাল হ'ব।" ঠিক সেই মুহূৰ্ত্ততে সেই পৰিবেশতে ৰভাৰ এচুকত ৰুমীৰ লগত কথা পাতি ধেমালি কৰি থকা ধনে ৰুমীক হাতত ধৰি আগুৱাই আহি সদায় পেহী বুলি সম্বোধন কৰা মানুহজনীক প্ৰথমবাৰলৈ 'মাহী' বুলি মাতি কৈ উঠিল—

"ময়ো তোমালোকৰ লগতে যাওঁগৈ মাহী। তোমালোকৰ লগত মোক নাৰাখা নেকি? মই আৰু ইয়াত কি কৰিম? বাইদেউজনী নহ'লে মোৰ বৰ বেয়া লাগে। ৰুমীহঁতৰ লগতে মই তাত ভাল পাম।"—ৰভাতলৰ সকলোৱেই থৰ হৈ গ'ল। দেবেন বৰুৱা উচাপ খাই উঠিল। এয়া ধনে সঁচাকৈ কৈছে নেকি? কিন্তু যশোদাৰ মৰমক নেওচা দি ধন জানো ইমান অবুজ হ'ব পাৰিব? ধন যে যশোদাৰ প্ৰাণতকৈও আপোন হৈ পৰিছে। বৰুৱাই দেখিলে ধনে ৰুমীৰ হাতখনত ধৰি থাকিয়েই সন্মতিৰ আশাত আকুল ভাবেৰে মাহী-য়েকৰ মুখলৈ চাই আছে। প্ৰতিম বৰকাকতিৰ মুখখন আগতকৈ যথেষ্ট উজ্জ্বল হৈ পৰিছে। তেৱেঁ৷ পুতেকৰ ওপৰত এক আকুল দৃষ্টি নিক্ষেপ কৰিছে, পত্নীৰ ফালে খপকৈ ঘূৰি চাই বৰুৱাই দেখিলে—ধনে যিমান আকুল ভাবত মাহীয়েকৰ ফালে চাইছে যশোদাই তাতকৈ ব্যাকুল ভাবত ধনলৈ থৰ লাগি চাই ৰৈছে। হয়তো তেওঁ নিজৰ কাণ দুখনক, নিজৰ চকু দুটাক বিশ্বাস কৰিব পৰা নাই। ভাবিবলৈ সক্ষম হোৱা নাই—ধনে যে এয়া তেওঁক পৰাজয়ৰ গহ্বৰলৈ ঠেলি দিছে। মৰুভূমিত মৰীচিকা খেদি খেদি ভাগৰত অলস হৈ পৰিও তেওঁ সন্মুখত মাত্ৰ উত্তপ্ত বালিৰ বাহিৰে আৰু একো দেখা নাই। ●

ইলিয়টৰ কবিতাত এভুমৰ্মাকি

অমৰজ্যোতি চৌধুৰী
তৃতীয় বাৰ্ষিক বিজ্ঞান

Let us go then, you and I,
When the evening is spread out against the sky
Like a patient etherised upon a table,
Let us go, through certain half-deserted streets
The muttering retreats
Of restless nights in one night cheap-hotels.
And saw-dust restaurants with oyster-shells.

আধুনিক জীৱনৰ কৃত্ৰিমতা আৰু মূল্যবোধ শূন্যতাক কবিতাৰ শাৰীয়ে শাৰীয়ে প্ৰবাহিত হোৱা প্ৰতীকেৰে উদঙাই দিয়া ইলিয়টৰ বলিষ্ঠ প্ৰকাশৰ এয়া মূৰ্ত্ত চানেকি। যুদ্ধোত্তৰ বাস্তৱৰ এই খণ্ড খণ্ড চিত্ৰাঙ্কণেৰেই সমসাময়িক জীৱনৰ গভীৰতালৈ যাবলৈ ইলিয়টে কৰা প্ৰয়াসৰ এয়া এটি বোৱতী সুঁতি। নতুন আঙ্গিক আৰু বিষয়েৰে পুৰণি কবিতাৰ ধাৰাক নিষ্ঠুৰ আঘাত কৰা ইলিয়টৰ এই গভীৰতাই তেওঁৰ কাব্যিক-শক্তিৰ উচ্ছল নিজৰাৰ অফুৰন্ত উৎস।

অথচ এনে এটা নতুন চেতনাৰ সৃষ্টি কৰা তেতিয়াও সহজ কথা নাছিল। সৰু সৰু পৰিবৰ্ত্তনৰ চৌৰ মাজতো উনৈশ শতিকাৰ কাব্যিক আদৰ্শ ইংৰাজী কবিতাত তেতিয়াও উজলি আছিল। পিতৃ-পুৰুষৰ চেতনাৰে শৃংখলিত জৰ্জ্জিয়ান কবিসকলেই জনপ্ৰিয় আবেদনৰ শিখৰত জিলিকি আছিল; কিন্তু যুদ্ধোত্তৰ যুগৰ পৰিবৰ্ত্তিত পটভূমিত জৰ্জ্জিয়ানসকলৰ একসুৰীয়া বিলাসিতাৰ সমসাময়িক জীৱন প্ৰতিফলনৰ সামৰ্থ্য নাছিল। সেয়ে নতুন বিন্যাস আৰু প্ৰতীকৰ অভিনৱ প্ৰয়োগেৰে সেই একসুৰীয়া ধাৰণা ভাঙি পেলাবলৈ যুদ্ধোত্তৰ যুগৰ অৰ্থনৈতিক আৰু আধ্যাত্মিক স্খলনৰ পৰিপ্ৰেক্ষিতত ৰোমাণ্টিক বিলাসিতাৰ প্ৰতি ইলিয়টে এক নতুন প্ৰত্যাহ্বান জনালে। ফৰাচী সাহিত্যৰ প্ৰগতিৰে অনুপ্ৰাণিত হৈ ইলিয়টে ইংৰাজী কবিতাতো প্ৰচলিত আদৰ্শৰ বিৰুদ্ধে এক জেহাদ ঘোষণা কৰিলে—সৃষ্টি কৰিলে এক বৈপ্লৱিক জাগৰণ। এই জাগৰণেই কুৰি শতিকাৰ কাব্য-আন্দোলনৰো গতি নিৰ্ণয় কৰিলে। সেয়ে ইলিয়টেই আধুনিক কবিতাৰ নমস্য জনক।

অনন্য প্ৰতিভাশালী ইলিয়টে মানুহৰ শিল্পী আৰু আধ্যাত্মিক মনৰ আপুৰুগীয়া সঞ্চয়ন ঐতিহ্যৰ বুকুতে বিচাৰি পালে সত্যৰ চিৰন্তন ক্ৰমবিকাশ। সেই উপলব্ধিতেই ঐতিহ্যক নিজস্ব অনুভূতিতকৈ উচ্চ আসন দি তেওঁ সৃষ্টি কৰিলে কবিতাত নৈৰ্বক্তিক অভিব্যক্তিৰ অভিনৱ সূত্ৰ। শব্দ-বিলাসেৰে বাহ্যিক আড়ম্বৰ সৃষ্টিৰ পৰিবৰ্ত্তে গভীৰলৈ যোৱাৰ এই প্ৰয়াসতেই সৃষ্টি হ'ল তেওঁৰ কাব্যিক চেতনা। সেই চেতনাকেই সাৱটি লৈ জনপ্ৰিয়তাৰ আশা বাদ দি সীমাবদ্ধ বৌদ্ধিক গোষ্ঠীৰ মাজতে এই বিদ্ৰোহ সৃষ্টি কৰিবলৈ ইলিয়টে প্ৰয়াস কৰিলে।

এই প্ৰয়াসেই প্ৰথম প্ৰকাশ পালে 'প্ৰুফক এণ্ড আদাৰ অৱজাৰভেচনচ'ত। ইয়াতেই তেওঁ কবিতাক নতুন আঙ্গিকেৰে পৰিবেশন কৰিলে। এই কবিতাৰ প্ৰবাহত আধুনিক জীৱনৰ মগ্নচেতনাৰ নিকৰুণ অথচ সত্য উপলব্ধিবোৰ তেওঁৰ কবি-প্ৰতিভাৰ মাধ্যমেৰে নিজৰি পৰিছে। কৃত্ৰিমতাৰ বেলুন উৰুওৱা আধুনিক জীৱনৰ অৱক্ষয়িষ্ণু মূল্যবোধৰ প্ৰতি বিদ্ৰূপ আৰু শ্লেষ বিভিন্ন প্ৰতীকেৰে এই কবিতাসমূহত ফুটাই তুলিছে। তেওঁৰ প্ৰতিভাৰ আলমতেই জীৱনবোধৰ শূন্যতাই মানৱ সমাজত সৃষ্টি কৰা তীব্ৰ এনট্ৰপিয়ে কবিতা ৰূপেৰে আহি ওৰণি দাঙিছে। ইলিয়টে উপলব্ধি কৰিলে যে, কোনো এটা স্থায়ী ৰূপ সাৱটি লোৱাৰ পৰিবৰ্ত্তে তালৈ

ক্ৰমে ক্ৰমে অগ্ৰসৰ হোৱা আৰু আকৌ আঁতৰি অহাতহে কবিতাৰ সঞ্জীৱনী শক্তি লুকাই থাকে। সেয়ে এই কবিতাত পোৱা যায় গতানুগতিকতাৰ পৰা আঁতৰি অহা খণ্ড খণ্ড কল্পচিত্ৰৰে কোনো এটা ৰূপক আঙুলিয়াবলৈ সাৰ্থক প্ৰয়াস। খণ্ড খণ্ড কল্পচিত্ৰেৰে অখণ্ড চেতনা সৃষ্টি কৰিবলৈ প্ৰচেষ্টা চলাই এইদৰেই তেওঁ কবিতাত নতুন প্ৰত্যাহ্বান জনালে। এই অভিনৱত্বই ইলিয়টৰ কাব্যিক সাফল্যৰ সঁচাৰ কাঠি।

ইলিয়টৰ কাব্যিক সাফল্যৰ মিনাৰস্তম্ভ হ'ল 'ৱেষ্ট-লেণ্ড'। ইয়াত কবিয়ে কবিতাৰ এক্সৰেৰ সহায়ত যুদ্ধোত্তৰ যুগৰ বাহ্যিকতাৰ গহ্বৰ ভেদি আতঙ্ক, নিৰাশা আৰু কৃত্ৰিমতাৰ উৎপীড়নত অশান্ত মানৱ-সত্বাৰ স্বৰূপক উদঙাই দিছে। "পতিত-ভূমি" এই নামটোৱে সঁকিয়াই দিয়াৰ দৰেই কবিতাৰ ছত্ৰে ছত্ৰে প্ৰকাশিত অতীতৰ ঐতিহ্যৰ উজ্জলতা, বৰ্ত্তমানৰ হতাশা আৰু সপোন ভঙাৰ বেদনা আৰু ভবিষ্যতৰ অন্ধকাৰ অনিশ্চয়তাই 'ৱেষ্টলেণ্ড'ক মানৱ-ইতিহাসৰ এটি বেদনা-উদ্দীপক চিত্ৰপটলৈ ৰূপান্তৰিত কৰিছে। তাৰেই কাব্যিক প্ৰকাশৰ কাৰণে কবিয়ে স্থান আৰু সময়ৰ পৰিধি চেৰাই গৈ বৌদ্ধিক আভিজাত্যৰ সহায়েৰে বিভিন্ন আখ্যান, উপাখ্যান আৰু আনকি বৌদ্ধ আৰু উপনিষদৰ দৰ্শনৰ মৌ আহৰণ কৰি লৈ ভাব আৰু প্ৰতীকৰ সাৰ্থক সমন্বয়েৰে মৌজাল সৃষ্টিৰ প্ৰয়াস কৰিছে। এই প্ৰতীকসমূহৰ অধিকাংশই অতীতৰ ঐতিহ্যৰ সন্মুখত বৰ্ত্তমানৰ সকৰুণ নিঃস্বতা প্ৰকাশৰ দায়িত্ব বহন কৰিছে। লগতে অৱশ্যে নিজস্ব ধাৰণাক আঁকোৱালি লৈ তেওঁ ৱেষ্টলেণ্ডক এটা স্থায়ী গঢ় লবলৈ নিদি তাৰ কেউকাষে আবৰ্ত্তন কৰা সীমনা-তেই বন্দী কৰিছে। মুঠ কথাত ঠাই আৰু সময়ৰ পৰিধি চেৰাই যোৱা অসংখ্য মূৰ্ত্তিৰ অলেখ চঞ্চল পদ-চালনাই স্মৃতি আৰু ইচ্ছাৰ কঁপনিৰ সৈতে অনুনাদৰ সৃষ্টি কৰি এই পতিত ভূমিৰ চিত্ৰ অঙ্কণ কৰিছে।

আৰম্ভনিতেই শীত আৰু বসন্তৰ দোমোজা আৰু জড়তা আৰু গতিশীলতাৰ দোমোজাৰ চিত্ৰাঙ্কণেৰে কবিয়ে লাহে লাহে উন্মিলিত কৰিব খোজা অস্থিৰতা-ৰেই ইঙ্গিত দিছে। সেয়ে কবিয়ে গাইছে—

April is the cruelest month, breeding
Lilacs out of dead land, mixing
Memory and desire, stirring
Dull roots with spring rain.

পতিত-ভূমিত মৰুভূ-প্ৰান্তৰ মৰীচিকাৰ পম খেদাৰ দৰে আশা ভাঙি যোৱাৰ নিঠুৰ বেদনাই কবিক শতাব্দিৰে আহত কৰিছে। শতিকাৰ অৰ্থনৈতিক আৰু নৈতিক গৰাখহনীয়াৰ ফলত সৃষ্টি হোৱা মৰুভূমি সদৃশ পৰিস্থিতিৰ আতঙ্কত কবিয়ে চিঞৰি উঠিছে—

Here is no water but only rock
Rock and no water and sandy road.

খৃষ্টীয় উপাখ্যানত গ্ৰেইল চেপেললৈ যাত্ৰাৰ দৰেই আধুনিক জীৱনৰ এই যাত্ৰাৰো বিঘিনিৰ অন্ত নাই। সেয়ে ক্ষয়িষ্ণু আৰু ৰুগ্ন বৰ্ত্তমানৰ আশাত যেন কেন্সাৰ হৈছে। নিৰাশাৰ পক্ষাঘাতে বৰ্ত্তমানক যেন নিসঙ্গ শয্যাশায়ী কৰিছে। অথচ বৰ্ত্তমানক শুৱাই থোৱা খেৰী ঘৰৰ চৌপাশে বনজুইৰ দৰে জুইশিখা বিয়পি পৰিছে। সেই উপলব্ধিতেই কবিয়ে প্ৰকাশিছে—

To carthage then I came
Burning burning burning burning
O Lord thou pluckest me out
O Lord thou pluckest.

কাৰ্থেজ আৰু জুই—এই দুটা শব্দৰেই কবিয়ে ৱেষ্টলেণ্ডৰ মানুহৰ নিঃস্বতাৰ পটভূমিত স্মৃতি ৰোমন্থনৰ কাৰুণ্যক ভয়ানক ক্ষোভেৰে সজাই তুলিছে।

এই ৰুগ্ন, ক্ষয়িষ্ণু বৰ্ত্তমানক চিতাজুইৰ শিখাৰে ভষ্মীভূত কৰিবলৈ কবিৰ আশাৰ অন্ত নাই। তাৰ ঠাইত কবিয়ে বিচাৰিছে নতুন প্ৰতিশ্ৰুতি লৈ অহা ভবিষ্যতৰ নতুন জন্মলগ্ন। হয়তো ত্যাগ আৰু অনুশাসনেৰে সেই নতুন জীৱন জুয়ে পোৱা সোণ হৈ আহিব—এয়ে কবিৰ আশা। তথাপিও অনিশ্চিত অন্ধকাৰলৈ অগ্ৰসৰ হোৱা সময়-প্ৰবাহক কবিয়ে আশাৰে গ্ৰহণ কৰিব পৰা নাই, নাইবা আশাপ্ৰদ সমাধানো বিচাৰি পোৱা নাই। সেয়ে নিৰাশা আৰু স্বপ্নভঙ্গৰ বেদনাৰে জৰ্জ্জৰিত কবিয়ে এন্ধাৰহে দেখিছে—এন্ধাৰ ভেদিবলৈ জোনাকী পৰুৱাও যেন হেৰাই গৈছে। এই নিৰাশা আৰু আধুনিক জীৱনৰ কদৰ্য্যতাৰ চেতনাই ইলিয়টৰ 'ৱেষ্টলেণ্ড'ৰ মূল সুৰৰূপে প্ৰকাশিত হৈছে।

'জিৰন্‌চন' কবিতাও ইলিয়টী চিন্তাধাৰাৰ এক অসামান্য প্ৰকাশ। এই কবিতাৰ নায়ক বৃদ্ধকালৰ

পৰশত পঙ্গু। দৃষ্টিশক্তি হেৰুৱাই এটা ভঙা ঘৰৰ মজিয়াত বহি ভবিষ্যতৰ কথা গুণা আৰু অতীতক সুঁৱৰি আবেগত উথলি উঠা বৃদ্ধই উপলব্ধি কৰিছে নিজৰ জীৱনৰ ব্যৰ্থতা। বিংশ শতিকাৰ কৃত্ৰিম জীৱনকে যেন তেওঁ উপলব্ধি কৰিছে। কবিতাৰ প্ৰবাহৰ লগে লগে এই বৃদ্ধই নিজস্ব সত্ত্বা হেৰুৱাই পেলাইছে। ব্যৰ্থতা উপলব্ধিৰ ৰক্তাক্ত আঘাতে সৃষ্টি কৰা এই নিৰাশাই আধুনিক জীৱনৰ অশান্ত স্বৰূপৰ নিৰাশাৰ সৈতে ক্ৰমান্বয়ে একীভূত হৈ পৰিছে। কিন্তু কাব্যিক-আদৰ্শৰ আনুষঙ্গিক স্তৱৰূপেই তেওঁ সুনিৰ্দ্দিষ্ট বৰ্ণনাৰ মাধ্যমেৰে জিৰণ্চনক এটা বিশেষ চৰিত্ৰ ৰূপে গঢ়ি উঠিবলৈ দিয়া নাই। তাৰ পৰিবৰ্ত্তে বিভিন্ন আখ্যান আৰু উপাখ্যানৰ প্ৰতীকেৰে তেওঁ ইঙ্গিত দিয়াতেই ক্ষান্ত হৈছে।

'দি হল' মেন্' আৰু 'এচ্-ৱেদ্‌নেচ্‌দে' এই দুই কবিতাতো আশা হেৰোৱাৰ বেদনাই সীমা চেৰাই গৈছে। প্ৰতিশ্ৰুতি-দীপ্ত এক নতুন জীৱনৰ সৃষ্টি কৰিবলৈ সেই বেদনায়েই এক নতুন প্ৰেৰণা দিছে। ইয়াত ধৰ্ম্মানুৰাগৰ প্ৰাবল্যও অনুভূত হয়। বিশেষকৈ দ্বিতীয়টো কবিতাত সেই বিষাদবোধৰ পৰা পৰিত্ৰাণ পাবলৈ পৰমাত্মাৰ সৈতে আত্মবিলীন হবলৈ এক অনুপম আশা দেখা যায়।

'ফ'ৰ কোৱাৰ্টেটচ'ত ইলিয়টৰ ৰেষ্টলেও সুলভ চিন্তাধাৰালৈ পুনৰ প্ৰত্যাবৰ্ত্তন পৰিলক্ষিত হয়। পুৰণি প্ৰতীকসমূহেই ইয়াত এক নতুন ৰূপত ভূমুকি মাৰিছে। চাৰিটা খণ্ডত সমাপ্ত এই কবিতামালাতো বাস্তৱতা, স্মৃতি আৰু চিন্তাৰ অসাধাৰণ সমন্বয়ত সৃষ্টি হোৱা এক অনুপম কাব্যিক ৰস অনুভূত হয়। শেষৰ পৰ্য্যায়ত ইলিয়টৰ নিৰাশাই এক শীৰ্ষতৰঙ্গত থমকি ৰৈছে। তথাপিও আধ্যাত্মিকতাকেই তেওঁ এই গভীৰ নিৰাশাৰ পৰা সুস্থ সামাজিক জাগৰণৰ সঞ্জীৱনী শক্তি বুলি উপলব্ধি কৰিছে। লগে লগে ঐতিহ্যময় অতীতৰ প্ৰেৰণা লৈ বৰ্ত্তমানৰ অনুশাসনেৰে ভবিষ্যতলৈ দৃঢ় পদক্ষেপ কৰাৰ ব্যঞ্জনাও ইয়াত অনুভূত হৈছে। ভাবৰ ক্ৰমবিকাশৰ সুসংযত আৰু পৈণত প্ৰকাশেও এই কবিতামালাক মহীয়ান কৰিছে। মুঠ কথাত এই কবিতামালা আধুনিক ইংৰাজী কবিতাত ইলিয়টৰ অনুপম কীৰ্ত্তিৰ স্বাক্ষৰ।

এই কবিতাসমূহৰ বিশ্লেষণেই ইলিয়টৰ কাব্যিক-প্ৰতিভা নিসন্দেহে প্ৰমাণিত কৰে। বিশেষকৈ কাব্য-চেতনা এক বিশৃংখলাত পৰিণত হোৱা সময়তে তেওঁ কাব্যিক-আন্দোলনক যি দিগ্‌দৰ্শন কৰিলে সেয়ে তেওঁৰ প্ৰতিভাৰ সম্যক পৰিচায়ক। অৱশ্যে জীৱনৰ সমালোচনা ৰূপে ইলিয়টৰ কবিতা কিমান সফল সি বিতৰ্কৰ বিষয়। কিয়নো আধুনিক মনৰ আতঙ্ক আৰু নিৰাশাই তেওঁৰ কবিসত্ত্বা আৱৰি ৰখা বুলি অভিযোগ তোলা হয়। তদুপৰি অগ্ৰজসকলৰ মানবীয় সহানুভূতি বা নৈতিক আসক্তিৰ তীব্ৰতাও তেওঁৰ কবিতাত অনুভূত নহয়। তথাপিও ত্যাগ আৰু অনুশাসনেৰে হলেও মানবাত্মাৰ মুক্তিৰ প্ৰতি তেওঁৰো আশা আৰু সহানুভূতিৰ অন্ত নাই। মেঘালীৰ তীব্ৰ গৰ্জ্জনত মানৱ-মুক্তিৰ বাবে উপনিষদৰ ত্যাগৰ বাণী শুনাৰ তাৎপৰ্য্যও হয়তো সেয়েই।

ফ্লেছবেক

ধ্ৰুৱজ্যোতি দাস
২য় বাৰ্ষিক (বিজ্ঞান)

এমাহমানৰ পৰা এটা কথাই শান্তনুক বৰ বেচিকৈ আমনি কৰি আছে। ভৱাই তুলিছে। যি শান্তনুৱে অনবৰতে হাঁহি মাতি হুলস্থূল কৰি ফুৰে, নানা হাঁহি উঠা কথা কৈ নিজেও হাঁহে, আনতো ইহঁতৰায় সেই শান্তনুৰ হাঁহি নাইকিয়া হৈছে—এটা কথাৰ কাৰণে। বিচনা খনত শুই শুই চিলিঙৰ চুকত থকা মকৰাজাল খিনিত চটফটাই থকা পোকটোলৈ চাই চাই সেই একে কথাকে ভাবি থাকিল শান্তনুৱে। কেনেকৈ কয় ৰুমীক কথাটো ? এই নিৰ্ম্মম সত্যটোৱে যদি ৰুমীৰ মন ভাঙি পেলায়। ৰুমীৰ মুখৰ হাঁহি যদি হেৰাই যায়। সিহঁতৰ জীৱনৰ ছন্দ যদি হেৰাই যায় !! কিন্তু ক'ব যে লাগিব'ই। আজিয়েই। আজিয়েই সেই দুই জুন। এই জীয়া সত্য যদি আজিয়েই প্ৰকাশ কৰা নহয় তেন্তে সি সেই পোকটোৰ দৰেই চট্‌ফটাই থাকিব লাগিব। কিন্তু কয় কেনেকৈ ? আৰু ৰুমীৰ এইটো অৱস্থাত কোৱা উচিত হ'ব নে নহয় ? কিন্তু ক'ব যে লাগিব'ই, নহ'লে সি শান্তি নেপায়। এটা উপায় অৱশ্যে নোপোৱা নহয়। শান্তনুৱে উপায়টো আকৌ এবাৰ মনতে জুকিয়াই চালে। এতিয়া দহ বাজিছে। দেউতাৰ ওচৰত পানী এগিলাচ আৰু টৰ্চটো থোৱা, মাৰ বিচনাৰ তলত চৰিয়াটো থোৱা, পাক ঘৰৰ পৰা গাখীৰ খিনি আনি মিট্‌ছেফত থোৱা, দুৱাৰ খিৰিকী বোৰ বন্ধ আছে নে নাই চোৱা ইত্যাদি কামবোৰ অতাই অলপ পাছতে ৰুমী আহিব। দুৱাৰ-খন মাৰি নীলা কম পোহৰৰ লাইটটো জ্বলাই ৰুমী বিচনাত উঠিব। এই নীলাভখিনি বৰ ভাল লাগে শান্তনুৰ। চাৰিওকাষে আঠুৱাখন খচি লব। তাৰ পাছত গাৰুত মূৰটো থৈ দীঘলকৈ এটা উশাহ লব আৰু লাহেকৈ সুধিব "এই টোপনি গ'লা নেকি ?"। তাৰ পাছত সিহঁতে সদায় পতাৰ দৰে অলপ পৰ কথা পাতিব। কত কথা। মিঠা মিঠা। কত কল্পনা কত আঁচনি। আজি পিছে ভালেমান দিনৰ পৰাই নিশাৰ এই মধুৰ

কথা পতাৰ সময় খিনিত সিহঁতৰ আহিবলগীয়া প্ৰধান-মানিটোৰ কথা পাতোতেই যায়। তাৰ নাম কি থব, কেনেকৈ ৰাখিব, কি পিন্ধাব, কি খুৱাব। কোনো নামতেই সন্তুষ্ট নহয় ৰুমী। এইটো নাম পুৰণি হৈ গৈছে ; সেইটো আকৌ কমন্ হৈ গৈছে। অমুকটোৰ অৰ্থটো ভাল নহয় তমুকটো শুনিবলৈ ভাল নহয়। কত যে আপত্তি। ৰুমী নিশ্চিত যে সিহঁতৰ প্ৰথম সন্তানটো ল'ৰা হবই। আজিও নিশ্চয় ৰুমীয়ে নামৰ কথা উলিয়াব আৰু তেতিয়াই সিও কথাটো উলিয়াব পাৰিব।.........

সৌজনী ৰুমী আহিছে। বেচ শকত শকত লগা হৈছে। দুৱাৰৰ হুকটো লগাবলৈ কিঞ্চিৎ ওথ হওতে শান্তনুৱে নতুনকৈ লক্ষ্য কৰিলে ৰুমীৰ দেহৰ পৰিবৰ্ত্তন। ৰুমী মা হবলৈ আগবাঢ়িছে—ভাবিলে তাৰ এটা অবুজ আনন্দ লাগে। তাৰ মানে সি দেউতা হ'বলৈ আগবাঢ়িছে। অলপ অলপ কিবা এটা লাজো লাগে তাৰ।
"তনু, টোপনি গ'লা ?" ৰুমীয়ে তাৰ চুলিখিনিত আঙুলি বুলাই সুধিলে।
"এই, এইফালে চোৱানা", শান্তনুৱে ঘূৰি ৰুমীৰ ফালে মুখ কৰিলে। নাম ঠিক কৰিলা তাৰ ?" শান্তনুৱে ভাবিলে এইয়ে সুযোগ। অলপ পৰ বৈ সি ক'লে–"ৰূপম"।

লগে লগেই সি আশা কৰা দৰেই চক্ খাই উঠিল ৰুমী। ভীতিবিহ্বল ভাবে শান্তনুৰ হাত দুখন নিজৰ হাতৰ মাজত লৈ ৰুমীয়ে সুধিলে–"তনু, তুমি মোক কিবা সন্দেহ কৰিছা নেকি ?" "ধেৎ পাগলী"-দুই হাতেৰে ৰুমীক গাৰ কাষলৈ টানি আনি শান্তনুৱে ক'লে "তোমাক আকৌ মই কিয় সন্দেহ কৰিম ? তুমি যি দিছা তাতেই মই সুখী সোণজনী"। "কিন্তু মোৰ মাজে মাজে ভয় লাগে, ভাব হয় তুমি যেন মোৰ পৰা আঁতৰি যাবা।" তোমাক এৰি মই ক'লৈ যাম ? আৰু কেনেবাকৈ মই আঁতৰি গলেও ৰূপমটো থাকিব"। "তনু" শান্তনুৰ মুখত সোপা দি ৰুমীয়ে কলে তেনে কথা নকবা আৰু তনু, মোৰ অনুৰোধ, আমাৰ ল'ৰাটোৰ নাম ৰূপম নাৰাখিবা।" "কিয় ? ৰূপম নামটোতো বেয়া নহয়" "মই বেয়া পাও। তনু, মই তোমাক এটা কথা কও বুলিও কব পৰা নাই। কিজানি তুমি ভুল বুজা, আতঁৰি যোৱা মোৰ পৰা।"

"গোটেই পৃথিবীৰ বিনিময়তো তোমাক মই এৰিব নোৱাৰো ৰুমী।" ৰুমীৰ কপালতে চুমা এটা আঁকি শান্তনুৱে ক'লে কি ক'ব খুজিছা, নিৰ্ভয়ে, নিঃশঙ্কোচে কোৱা। মই অকণো বেয়া নেপাও, ভুল নুবুজো।" "তোমাক মই আজি সকলো কথা ক'ম।" "কৈ যোৱা"— চিগাৰেট এটা জ্বলাই ললে শান্তনুৱে। শান্তনুৱে জানে কি ক'ব ৰুমীয়ে।

.........ৰূপম নামটো মই বেয়া পাও। কিয়নো ৰূপম এটা বিশ্বাসঘাতক, মিছলীয়া, প্ৰবঞ্চকৰ নাম আছিল যাক মই দেৱতা বুলি ভাবিছিলো। আমাৰ ঘৰৰ ওচৰেৰে চাৰি আলিটোৰ কাষতে এটা মেচ আছিল মৰম–আলয়। তাতে আছিল ৰূপম। শিল্পী ৰূপম বৰুৱা। গান গাই-ছিল, গীটাৰ বজাইছিল। খুব ভাল লাগিছিল তেওঁৰ গানবোৰ। সদায় আবেলি ফুৰিবলৈ যাওতে সেই মৰম-আলয়ৰ পৰা ভাঁহি অহা গীতাৰৰ কৰুণ সুৰ শুনিছিলো, শুনি খুব ভাল লাগিছিল। সদায় শুনি শুনি পাছলৈ এদিন নুশুনিলেই বেয়া লগা হৈছিল। সেই সুৰৰ আকৰ্ষণতে মই সদায় সেইফালে যাবলৈ বাধ্য হৈ পৰিছিলো। এখন বিচিত্ৰানুষ্ঠানত তেওঁৰ অটোগ্ৰাফ লওতে তেওঁ কৈছিল "ৰুমী নামটো মোৰ খুব ভাল লাগে।" ৰূপমৰ মিঠা হাঁহিটোৱে সেই নিশা মোক ভালেমান পৰলৈ আমনি কৰি আছিল। সেই সাধাৰণ চিনাকিয়ে এদিন প্ৰেমৰ ৰূপ ললে, যিদিনা মোৰ এটা গানৰ লগত ৰূপমে গীতাৰেৰে সহযোগ কৰিলে। আমাৰ মৰম দিনে দিনে গাঢ় হৈ আহিল। কাছাৰী ঘাটৰ ফালে যোৱাটো আমাৰ নিত্য নৈমিত্তিক কাম হৈ পৰিল। মধুমিতা, ডিলাইট, অশোকাৰ কেবিনবোৰ আমাৰ মৰমৰ হৈ পৰিল।

ঘাটৰ ওচৰৰে শিলত বহি কত যে কথা পাতিছিলো। কত আশা কৰিছিলো। কল্পনাৰ ৰংঘৰ সাজিছিলো— কিন্তু সেয়া ৰংঘৰ নাছিল—বালিঘৰহে আছিল। ৰূপমৰ কথাবোৰ গানতকৈ মিঠা আছিল। এদিন ৰূপম গহীন হৈ থকা দেখি কৈছিলো—

"ৰূপ, গহীন হৈ নেথাকিবা, মোৰ ভয় লাগে।" হাঁহি হাঁহি ৰূপে সুধিছিল "কিয় ?" মই কৈছিলো "ভয় লাগে, তুমি যেন মোক বেয়া পাইছা, আৰু বেয়া পাই যদি তুমি আঁতৰি যোৱা।"

"ধেৎ পাগলী, ক'বলৈ আৰু কথা নাই নহয় ?"

"নহয় ৰূপ, তোমালোক শিল্পীবোৰৰ একো ঠিক নাই। কত ধুনীয়া ধুনীয়া ছোৱালী আহে তোমালোকৰ সান্নিধ্যলৈ।

"কিন্তু সকলোবোৰ ছোৱালীয়ে জানো ৰুমী হব পাৰে ?" কৃত্রিম খঙেৰে কৈছিল ৰূপে "আৰু এনেকৈ ক'লে মাৰ খাবা কিন্তু।" তেতিয়া সেইষাৰ কথাতে এসাগৰ বিশ্বাস পাইছিলোঁ। কিন্তু পিছতহে বুজিলো, যি কোনো ছোৱালীয়েই ৰুমী হব পাৰে।

শান্তনুৱে আৰু এটা চিগাৰেট জলালে। তাৰ মন তেতিয়া ৰুমীৰ কথাত নাছিল, সি ভাবি আছিল—ৰুমীৰ কথা শেষ হলেই যে তাৰ পাল। কিন্তু কেনেকৈ ক'ব সেই নির্ম্মম সত্য। কোঠালীটো বৰ গৰম আৰু আন্ধাৰ যেন লাগিল শান্তনুৰ।

"তনু, তুমি মোক ভুল নুবুজিবা, তনু, গহীন হৈ গ'লা কিয় ?" ৰুমীয়ে ভয়ে ভয়ে সুধিলে। "ৰুমী, কৈছো নহয় তোমাক মই অকণো ভুল নুবুজো, অকণো বেয়া নাপাওঁ। তুমি কৈ যোৱা।"

তাৰ পাছত ৰূপম যাবলগীয়া হৈছিল বোম্বেলৈ বোলছবি সম্পৰ্কীয় কিবা অধ্যয়নৰ কাৰণে। যোল্ল মাহৰ বাবে ৰূপমৰ পৰা আঁতৰি থাকিবলগীয়া হোৱাত মই কান্দি দিছিলো। ৰূপমে মোক বুজাইছিল—"চোৱা মোৰ জানো বেয়া নালাগিব তোমাক এৰি থাকিবলৈ। তুমি বাৰু তোমাৰ বন্ধু-বান্ধৱীবোৰকে পাই থাকিবা কিন্তু মই যে সম্পূর্ণ অকলশৰীয়া হৈ পৰিম। যাব যে লাগিবই আমাৰ ভৱিষ্যত জীৱনৰ সু সংস্থাপনৰ বাবে, আমাৰ সপোনবোৰ বাস্তৱত পৰিণত কৰিবলৈকে যাব লাগিব মই। কিয়নো আমাৰ অসমত গান নাই, গীতাৰ বজাই সুন্দৰৰ পূজা কৰি জীয়াই থাকিব নোৱাৰি। আমাৰ ইয়াত শিল্পী সকলৰ অৱস্থা শোচনীয়। অসমত শিল্পী বুলিলে চকুৰ আগত ভাঁহি আহে চিঙা চেন্দেল, বহল লেতেৰা পাইজামা আৰু দীঘল চুলি আৰু কেবা-দিনো নুখুৰোৱা দাঢ়িৰে ৰ'দে বৰষুণে টলৌটলৌ কৰি ঘূৰি ফুৰা কিছুমান মানুহ। সেয়ে বুজিছা জীৱিকাৰ বাবে কিবা এটা লাগিব। চৰকাৰী চাকৰি মই কৰিব নোৱাৰো কাৰণ কোনো দিনে মই আনৰ তলত থাকি পোৱা নাই আৰু নাথাকোও। ফিল্ম এডিটিং ডাইৰেক্-চন বা তেনে ধৰণৰ কিবাতু লাগো বুলি ভাবিছো। জ্যোতি চিত্ৰবনটো সম্পূর্ণ হৈ উঠিলে তাতে হয়তো চাকৰি এটা পাম।" সপ্তাহত এখনকৈ চিঠি দিয়াৰ প্ৰতিশ্ৰুতিৰে ৰূপমে মোৰ পৰা বিদায় লৈছিল।

ৰূপম বম্বে পালেগৈ। সপ্তাহে সপ্তাহে শকত শকত গধুৰ গধুৰ একপ্ৰেছ চিঠিবোৰ অহা যোৱা কৰিব ধৰিলে। ধুনীয়া চিঠি লিখিব জানে ৰূপমে। ৰূপমৰ কথাবোৰতকৈ চিঠিবোৰ আৰু মিঠা আৰু মধুৰ। কিন্তু সেই মধুৰতাৰ আৰত থকা কুটিলতাখিনি মোৰ চকুত পৰা নাছিল। হঠাতে ৰূপমৰ চিঠি অহা বন্ধ হৈ গ'ল। কেইদিন পিছত ৰূপমৰ চিঠি এখন আহিল সেই চিঠিখনে মোক স্তব্ধ কৰি দিলে। পবিত্ৰ প্ৰেমৰ এই বিকৃত ৰূপ দেখি মই শিয়ৰি উঠিলো। ইমান নিষ্ঠুৰ, প্ৰতাৰক, নীচ এই ৰূপম। লিখিলে—

মিচ্ বৰুৱা,

অটোগ্ৰাফত চহীটো দিলো বুলিয়েই মই তোমাৰ হৈ গলো নেকি ? সেই আশা এৰা। মই ইতিমধ্যে বিয়া কৰাই পেলাইছো—জুলিয়ানাক।

—ৰূপম।

ৰূপমৰ চিঠিয়ে মোক বুজাই দিলে—এই পৃথিৱীত মানুহ চিনাটো খুব টান। এই মানুহবোৰৰ দুটা ৰূপ থাকে। ভিতৰত এটা ৰূপ আৰু বাহিৰত এটা। আৰু সেই বহিৰ্ৰূপ আৰু অন্তৰ-ৰূপৰ মাজত থাকে বিৰাট পাৰ্থক্য। মানুহ মানুহেই। দেৱতা হবনোৱাৰে। ৰূপমৰ প্ৰতি থকা মোৰ গভীৰ ভালপোৱা পৰিণত হ'ল খঙ, ঘৃণা, বিদ্বেষলৈ। সৰুৰে পৰা মই বৰ জেদী আছিলো। ৰূপমে যদি দেখুৱাব পাৰে—যি কোনো ছোৱালীয়েই ৰুমী হব পাৰে মইও দেখুৱাই দিম—যি কোনো ল'ৰাই ৰূপম হব পাৰে। ৰূপমৰ ওপৰত প্ৰতিশোধ লবলৈকে মই বিয়াত নামিবলৈ দৃঢ় প্ৰতিজ্ঞ হলোঁ। তাৰ কেইদিনমান পিছতে তোমাক পালো তনু। তনু, মোক তুমি ভুল নুবুজিবা—শান্তনুৰ বুকুত মূৰটো থৈ হুক্‌হুকাই কান্দি উঠিল ৰুমীয়ে।

শান্তনুৱে ৰুমীক সান্ত্বনা দিবৰ চেষ্টা কৰিলে, কিন্তু নোৱাৰিলে। বৰ বিমোৰত পৰিল শান্তনু।

একো ঠিক কৰিব নোৱাৰি সি চিগাৰেট এটা জ্বলাই ললে। ৰুমীৰ কান্দোন লাহে লাহে কমি আহিল। থাকিলগৈ কিছুমান উচুপনি। প্ৰতিটো উচুপনিয়ে শান্তনুৰ বুকুত ঠেকা খায়। তাৰ বৰ বেয়া লাগে। এহাতেৰে ৰুমীক সাবটি ধৰি ইখন হাতেৰে ৰুমীৰ চকুলো মচি দিলে। সিক্ত কণ্ঠেৰে শান্তনুৱে ক'লে—"ৰুমী এইবোৰ কথা মনলৈ নানিবা। মই তোমাক অকণো বেয়া পোৱা নাই। বৰঞ্চ তোমাৰ প্ৰতি থকা মোৰ মৰম, ভালপোৱাৰ লগত এতিয়া সহানুভূতি আৰু অনুকম্পা মিলি সেই চেনেহ সেই ভালপোৱা আৰু গভীৰ হে হ'ল।" "কিন্তু ৰুমী" মোৰো অলপ ক'ব-লগীয়া আছে। সেইখিনি নক'লে তোমাৰ কাহিনী আধৰুৱা হৈ ৰ'ব। মোৰ কথা শুনিলে তুমি বুজিবা মানুহ দেৱতা হব পাৰে। ৰুমী, তুমি ৰূপমৰ প্ৰতি বৰ বেছি কঠোৰ হ'লা। তুমি ভবাৰ দৰে ৰূপম নীচ নহয়, ঠগ নহয়—তাতকৈ বহুত ওপৰত।"

"তনু, ইমান শুনাৰ পাছতো তুমি তাৰ ফলীয়াহে হ'লা।"

"নিশ্চয় হ'ম, কিয়নো ৰূপম মোৰ বন্ধু।"

"বন্ধু ? তোমাৰ ? ৰুমী অবাক হৈ গ'ল।"

"ও, ৰূপম মোৰ বাল্যবন্ধু। ল'ৰালিকাল, শৈশব-কাল আৰু যৌৱনৰো এছোৱা একেলগে কটালো। তাৰ পাছত কৰ্ত্তব্য আৰু লক্ষ্যই দুয়োকে দুফালে পঠিয়ালে। মই মেডিকেল পঢ়িবলৈ গলো। তেতিয়াৰ পৰা ৰূপমৰ লগত মোৰ সম্বন্ধ প্ৰায় নোহোৱাই হ'ল, কিয়নো চিঠি লিখা অভ্যাস মোৰ মুঠেই নাই। বহুদিনৰ পাছত ৰূপমক মই বম্বেত লগ পাইছিলো। তেতিয়া বম্বেৰ চৰকাৰী চিকিৎসালয়ৰ আকস্মিক দুৰ্ঘটনা বিভা-গত মই কাম কৰিছিলো। সদায় পুৰা আৰু গধূলি আহতবোৰক পৰীক্ষা কৰিছিলো। এদিন মই আচৰিত হৈ স্তব্ধ হৈ পৰিছিলো। এয়া কি দেখিছো মই! এয়া যে মোৰ বাল্যবন্ধু ৰূপম। মূৰত বেন্দেজ—ভৰিত, হাতত। অজ্ঞান হৈ আছিল। গোটেই গাটোৱেই তেজেৰে ৰঙা হৈ গৈছিল বহুত তেজ গৈছিল।

"তনু" শান্তনুৰ হাতখন জোৰে খামোচি ধৰিলে ৰুমীয়ে।

....আন্ধাৰতে ৰুমীৰ মুখখন চাবলৈ চেষ্টা কৰিলে শান্তনুৱে। একো নেদেখিলে। লাইটটোৰ সামান্য পোহৰকণৰ পথত হেঙাৰত ওলোমাই থোৱা চাৰ্ট এটা থকা বাবে, নীলাভখিনি পৰিবহি পৰা নাই ৰুমীৰ মুখত। মাথো এন্ধাৰ—ক'লাহে দেখা গৈছিল। হয়তো সঁচাকৈয়ে ৰুমীৰ মুখ, ৰুমীৰ মন অন্ধকাৰেই হৈ গৈছিল তেতিয়া।........

চাই দেখিলো ৰূপমক বহুত তেজৰ দৰ্কাৰ। ব্লাড বেঙ্কত ৰূপমৰ উপযোগী তেজ অলপহে পালো। মোৰ দুখ লাগিল, মোৰ বাল্যবন্ধুৰ লগত মোৰ তেজ নিমি-লিল। মিলিল এজনী বিজতৰীয়া ছোৱালীৰ—জুলি-য়ানাৰ। ৰূপমে যিটো ষ্টুডিঅ'ত প্ৰশিক্ষণ লয় তাৰে ষ্টেনোগ্ৰাফাৰ। জুলিয়ানাৰ পৰা গম পালো, ষ্টুডিঅ'লৈ আহোতে প্ৰকাণ্ড ডিজেল ট্ৰাক এখনৰ খুন্দাত চিটিকি পৰিছিল ৰূপম। ৰূপম বাচিল কিন্তু কেইবাদিনলৈও অজ্ঞান হৈ থাকিল। এক্সৰে কৰি কিন্তু মই শিয়ৰি উঠিলো। বুকুৰ কেইবাডালো কামিহাঁড় ভাঙিছে। সোঁ ভৰিৰ আঠুৰ খিলা গুড়ি হৈ গৈছে। বাওহাতৰ চাৰি ঠাইত ফ্ৰেকচাৰ। গম পাইছিলো ৰূপম নাবাচে। আৰু যদিও জানিছিলো বাচিও ৰূপমৰ একো লাভ নাই, তথাপিও বিশেষ যত্ন কৰি ৰূপমক কিছু সুস্থ কৰি তুলিলো। সি মোক দেখিয়েই সাবটি ধৰিব খুজিলে। কিন্তু ৰুমী। সি মোক আকোৱালিব নোৱাৰিলে। তাৰ হাত সম্পূৰ্ণ অসাৰ হৈ গৈছে। মইও তাক সাবটিব নোৱাৰিলো কিয়নো তাৰ গাত ধৰিবলৈ প্ৰায় ঠাইয়ে নাছিল। কেৱল বেন্দেজ।....

"তুমি মোক ইমান দিনে এইয়া কোৱা নাছিলা কিয় ? কিয় ??" হুকহুকাই কান্দি উঠিল ৰুমী।

"শুনি যোৱা ৰুমী, তেতিয়া বুজিবা মই কিয় এই কথা কোৱা নাছিলো। তোমাক এই কথা ক'ব নোৱাৰি আজি এবছৰে মই চট্‌ফটাই আছো। ধৈৰ্য্য ধৰি শুনি যোৱা ৰুমী।

"ৰূপম আৰু কিছু সুস্থ হ'ল। কথা ক'ব পৰা হ'ল। সুস্থ হৈয়েই সি হুক্‌হুকাই কান্দি উঠিছিল। তোমাক হেৰুউৱাৰ বেদনাত, গীতাৰ ৰজাবলৈ অক্ষম হোৱাৰ বেদনাত। জুলিয়ানাইও কান্দি দিছিল। মোৰো

চকুপানীয়ে বাধা মনা নাছিল। মই তোমালৈ খবৰ দিব ওলাইছিলো, কিন্তু সি নিদিলে। ক'লে তুমি হেনো এই কথা সহ্য কৰিব নোৱাৰিবা। আৰু কৈছিল তুমি হেনো চিৰজীৱন তাৰ বাবেই বৈ থাকিবা। কিন্তু সি এতিয়া বিয়া কৰায় কেনেকৈ ? খুব কান্দিছিল সি।

তাৰ পাছত ৰূপমে মোক বহুত কথা কৈ গৈছিল। তোমাৰ কথা। তুমি কোৱাৰ দৰে সিও কৈ গৈছিল ঘাটৰ কথা, কামাখ্যাৰ কথা, মধুমিতা-অশোকাৰ কথা। অনুভব কৰিছিলো তোমালোকৰ প্ৰেমৰ গভীৰতা। তোমাৰ প্ৰতি ৰূপমৰ আছিল অযুত ভালপোৱা—গভীৰ বিশ্বাস। সি কৈ গ'ল তোমাৰ নানা কথা। তাৰ বোলে তোমাক এবাৰ চাবৰ মন গৈছে—"বুইছ শান্ত, বহুদিন দেখা নাই মোৰ ৰুমীজনীক। স্বপ্নৰাজ্যতকৈও দূৰৈত আছে যে ৰুমী। ওচৰত নাই ভালেই হৈছে। ৰুমীয়ে কেনেকৈ সহ্য কৰিব মোৰ এই অৱস্থা। তাই যদিও বৰ জেদী, দৃঢ়, অন্তৰখন তাইৰ অতি কোমল। তেজ অকণ দেখিলেই তাই চিঞৰি উঠে। মোৰ এই তেজেৰে ৰাঙলী বেন্দেজেৰে ভৰা দেহটো দেখিলে যে তাইৰ অৱস্থা কি হ'ব, ভাবিবই নোৱাৰি। কিমান আশা, কিমান সপোন দেখিছিলো। কত কল্পনা কৰিছিলো। সেই আশা, অপূৰ্ণ হৈ ৰ'ল। কত সন্ধিয়া যে কটাইছিলো বুঢ়া লুইতৰ পাৰত। সৰু ছোৱালীৰ দৰে তাই মোৰ বুকুত সোমাই কৈছিল—"ৰূপ, সেই জোনটো কোনোবাদিনা হেৰাই যাব নেকি ?" ডাৱৰ এচমকাই আবৰি ধৰা জোনটোলৈ চাই মই কৈছিলো—"ওহো, সদায়ে থাকিব এই মৰমী জোনবাই, সদায়ে দি থাকিব আমাক জোনালী মৰম। কেতিয়াবা ডাৱৰে ঢাকি পেলালেও ক্ষন্তেক পিছতে আমাৰ মৰমৰ আকৰ্ষণত আকৌ উজলি উঠিব।" "তেনেহলে এই জোনবাই যিমান দিনলৈ থাকে, মই তোমাৰ হৈয়ে থাকিম।" —ৰুমীয়ে ক'লে। মই হাঁহি কলো —আজি কালি কিন্তু মানুহে চন্দ্ৰৰ লগত তুলনা কৰা, চন্দ্ৰৰ উপমা দিয়া বাদ দিছে। কিয়নো চন্দ্ৰৰ আকৰ্ষণ কমি গৈছে। আমাৰ অতি ধুনীয়া জোনবাইটো কিছুমান ওখ-চাপৰ ভুখণ্ডৰ বাহিৰে হেনো একো নহয়।"

"ৰূপ, মোৰ প্ৰতি তোমাৰ মৰম, আকৰ্ষণো এদিন শেষ হৈ যাব নেকি ?"—ভীতিবিহ্বল কণ্ঠে সুধিছিল ৰুমীয়ে। আৰু তাৰ উত্তৰত মই মৰমেৰে, আবেগেৰে ৰুমীক সাবটি ধৰিছিলো মাথো।" কওতে কওতে ৰূপমৰ চকুলো ওলাই আহিছিল। আৰু বহুতো কথা কৈ গৈছিল ৰূপমে।

পিচদিনা ৰূপমৰ অৱস্থা হঠাতে আকৌ বেয়ালৈ গ'ল। উশাহ নিশাহত কষ্ট পাইছিল। ভালকৈ পৰীক্ষা কৰি দেখিলো ৰূপমৰ বাচাৰ আশা নাই। হয়তো ৰূপমেও বুজিছিল—সি আৰু নাবাচে। সেয়ে কথা ক'বলৈ মানা কৰোতে সি কৈছিল—"শেষ সময়ত মানুহৰ মনলৈ, মুখলৈ বহুত কথা আহে, সেইবোৰ নক'লে প্ৰকাশ নকৰিলে শান্তিৰে মৰিব নোৱাৰি।" মই ৰূপমক সাবটি ধৰি কান্দি দিছিলো।......তাৰ পাছত হঠাতে এটা সাংঘাটিক অনুৰোধ কৰি সি মোক স্তব্ধ কৰি দিলে। সি ক'লে—

"ক শান্ত, মই এতিয়া কি কৰো ?"

মানে ? - মই নুবুজিলো।

"ৰুমীৰ জীৱনটো যে ধ্বংস হৈ যাব। ৰুমীক মৰম কৰাৰ অধিকাৰ মোৰ আছে—কিন্তু ৰুমীৰ জীৱন ধ্বংস কৰাৰ অধিকাৰ মোৰ নাই। তাই যে চিৰদিন মোৰ কাৰণে বৈ থাকিব। কিন্তু এতিয়া আৰু মোৰ বাবে অপেক্ষা কৰাৰ কোনো অৰ্থ নাই। মই বিশ্বাসঘাতকতা নকৰালৈকে ৰুমীয়ে অপেক্ষা কৰিব গভীৰ বিশ্বাসেৰে মোৰ বাবে।" "তই এটা কাম কৰ ; তই তোৰ এই পঙ্গু তথা অক্ষম অৱস্থাৰ কথা ৰুমীক জনাই দে, তেতিয়া তেওঁ নিজেই আঁতৰি যাব।"

মোৰ কথা শুনি ৰূপমে ক'লে— শান্ত, তই ৰুমীক নাজান। তাই নিজৰ সুখৰ কথা অকণো নাভাবে। মোৰ সুখ, শান্তিৰ কাৰণে তাই সকলো কৰিব পাৰে।

"শান্ত, কালি ওৰে নিশা চিন্তা কৰি এটা উপায়েই পাইছো।"—ৰূপমে কলে।

কি ? আগ্ৰহেৰে সুধিলো মই।

"মোৰ প্ৰতি ৰুমীৰ অন্তৰত থকা প্ৰেম, ভালপোৱা, বিশ্বাসৰ ঠাইত ঘৃণা, বিৰক্তি আৰু সংশয় ওপজাব লাগিব।

"কিন্তু ই কেনেকৈ সম্ভৱ ?" —মই সুধিলো ।

"এটা উপায় পাইছো । আৰু তই মোক সহায় কৰিব লাগিব ।—ৰুমীলৈ এখন চিঠি দিব লাগিব । চিঠি নহয় কালদংশন । চিঠিখন তইয়ে লিখিব লাগিব । দেখিছই মোৰ হাত অক্ষম । তাতে মোৰ আখৰৰ লগত তোৰ আখৰৰ মিল আছে । চিঠিত লিখিবি—

"মিচ বৰুৱা,

অটোগ্ৰাফত চহীটো দিলো বুলিয়েই মই তোমাৰ হৈ গ'লো নেকি ? সেই আশা এৰা । মই ইতিমধ্যে বিয়া কৰাই পেলাইছো জুলিয়ানাক ।

—ৰূপম বৰুৱা ।

"ৰূপম, এইয়া তই কি বকিছ ? ইমান জীয়া ফাঁকি মই দিব নোৱাৰো ।

"শান্ত, নহ'লে যে উপায় নাই । ৰুমীৰ ভালৰ কাৰণে মোৰ ৰুমীৰ সুখৰ কাৰণেই মই এই জঘন্য নিষ্ঠুৰ ফাঁকি দিব লাগিব ।

"কিন্তু ইয়াৰ ফল ওলোটাও হব পাৰে—মই ক'লো । যদি ৰুমীয়ে আত্মহত্যা কৰে ?

"শান্ত, ৰুমীৰ মন মই বুজো । ৰুমী কেনেকুৱা জানো মই । অইন দহজনী প্ৰেম-বিহ্বলা ছোৱালীৰ দৰে ৰুমী দুৰ্ব্বলমনা নহয়—অতি দৃঢ়মনা । মই জানো ৰুমীয়ে সময়ত বিষাক্ত সাপৰ দৰে ফনা তলিব পাৰে । মোৰ এই বিশ্বাসঘাতকতাত (?), প্ৰতাৰণাত, প্ৰথমে আঘাত পাব সঁচা, কান্দি কান্দি ৰুমীৰ স্বপ্নীলা চকু দুটি ৰঙা হৈ যাব—সেইটোও সঁচা । কিন্তু ৰুমীয়ে চকুলো টুকি নাথাকে । মই জানো, আত্মাভিমানী ৰুমীয়ে মোৰ ওপৰত প্ৰতিশোধ লব খুজিব । আৰু তই ৰুমীৰ মনৰ এই অৱস্থাৰ সুবিধা লব লাগিব ।

মানে ? ৰূপম, তই এইয়া কি কৈছ ?— মই বুজিব নোৱাৰি সুধিলো ।

তই শান্ত, তই ৰুমীক বিয়া কৰাব লাগিব ।

"ৰূপম, তই পগলা হ'লি নেকি ?" মই অবাক হলো ।

"নহয়, শান্ত ! মই পগলা হোৱা নাই, প্ৰলাপো বকা নাই । মই ঠিকেই কৈছো । ক শান্ত মৃত্যুমুখী বন্ধুৰ শেষ অনুৰোধ তই ৰাখিবি ? শান্ত, ৰাখিবি ?" মোৰ হাত দুটা সাবটি লৈ ৰূপমে ক লে ।

"ৰূপম !"—মই বিবুদ্ধিত পৰিলো ।

"শান্ত, নহলে যে মই মৰণৰ পাছতো শান্তি নাপাম। ক, ৰুমীক গ্ৰহণ কৰি, ৰুমীক সুখ দি তই মোক শান্তি দিবি ?"

"কিন্তু ই যে অসম্ভৱ ; ৰুমীয়ে তোক ভাল পায় ।" মই বিমোৰত পৰি ক'লো ।

"শান্ত, ই সম্ভৱ ! ৰুমীয়ে মোক ভাল পাইছিলহে —এতিয়া নাপায় । ৰূপমে ক'লে ।

"কেনেকৈ জানিলি ? ইমান সহজে মানুহৰ মৰম শেষ হব পাৰে নেকি ? মই সুধিলো ।

"মই জানো শান্ত ! সেই চিঠি পোৱাৰ পিছত ৰুমীৰ মোৰ প্ৰতি অকণো মৰম, ভালপোৱা বা বিশ্বাস নাথাকে ।"

"কিন্তু ৰূপম, ৰুমীয়ে জানো মোক বিয়া কৰাব ? আৰু মইও জানো সহজ হব পাৰিম ? সুখী হব পাৰিম ?

"তই সেইবোৰ চিন্তা নকৰিবি । তহঁতৰ দাম্পত্য জীৱনৰ বিষয়ে তই চিন্তিত হব নালাগে । ৰুমীৰ দৰে ছোৱালী যিখন ঘৰলৈ যাব, তাত সৰগৰ সুখ বিৰাজিব । মই বঢ়াই কোৱা নাই শান্ত । তই মোৰ ওপৰত সেই-খিনি বিশ্বাস ৰাখিব পাৰ ।

কিন্তু ৰুমীয়ে আচল কথাটো জানিলে কি হ'ব ৰূপম ?

"সেইটোৱেই মই ভাবিছো শান্ত । তই ৰুমীক নক'লেই হ'ল ।

"কিন্তু ৰূপম ! এই বিৰাট ৰহস্য, মনৰ মাজত ৰাখি মই যে ৰুমীৰ ওচৰত কেতিয়াও সহজ হব নোৱাৰিম।

"এৰা সেইটো সঁচা " —অলপ পৰ ভাবি ৰূপমে কৈছিল—"তই এবছৰ কোনোমতে সহ্য কৰি থাকিবি । কৰ যদি মোৰ প্ৰথম মৃত্যুবাৰ্ষিকীৰ দিনাই কৈ দিবি ।

"ৰূপ-ম"মই তাক সাবটি ধৰি কান্দিছিলো । সিও কান্দি কান্দি কৈছিল—মই জানো শান্ত ! তই

নক'লেও মই বুজিছো—মই নাবাচো। যি কোনো মুহূৰ্ত্ততে মই চকু মুদিম। সেয়ে মৃত্যুৰ আগমুহূৰ্ত্তত ক' শান্ত, তই মোৰ অনুৰোধ ৰাখিবি নে নেৰাখ ?

"ৰূপম"—মই সাময়িক ভাবে হয়তো বোবা হৈ গৈছিলো।

সি মোক সাবটি ধৰি পুনৰ কলে--"শান্ত, তই নামাত কিয় ? মোক শান্তিৰে মৰিব দে শান্ত।" ৰূপ ৰ ।ত পৰি আহিছিল।

"ৰাখিম ৰূপম। ৰাখিম ! তোৰ শান্তিৰ কাৰণে মই সকলো কৰিম ৰূপম।"

"বন্ধু মোৰ !।।" সি কান্দিছিল। মইও কান্দিছিলো......... ।

......"ৰুমী ; আজিয়ে সেই দুই জুন। যোৱা বছৰৰ এই দিনটোতে ৰূপমে, মোৰ মহান বন্ধু ৰূপমে মোক এৰি থৈ গৈছিল। ৰূপম ! মোৰ বন্ধু ৰূপম ! ক'ব নোৱাৰো, ৰূপমে বিচৰা শান্তি তোমাক দিব পাৰিছো নে নাই।" ৰুমীয়ে নেদেখাকৈ শান্তনুৱে চকপানীখিনি মচি ললে।........

হুক্‌হুকাই, বিচনা কঁপাই কান্দি উঠিল ৰুমীয়ে। শান্তনুৱে বাধা দিবৰ চেষ্টা নকৰিলে। ৰূপমৰ মৃত্যুৰ দিনটোত ৰুমীয়ে চকুলো টোকাতোকে শান্তনুৱে বিচাৰিছিল।

●

অকবিতা

স্বচ্ছ আইনাৰ ভগা টুকুৰাৰ দৰে,
খহি পৰা ভগ্ন শিলৰ গুৰিৰ দৰে
মোৰ জীৱনৰ অসহ্য ঘাত প্ৰতিঘাতে
ভৱিষ্যতৰ সপোনবোৰ ভাঙি দিব খোজে,
যেন সাগৰৰ জোৱাৰে উপকূলৰ পাৰৰ
মাটি খহাই নি খহনিয়াৰ সৃষ্টি কৰিব
যেন, বিচূৰ্ণীভৱনৰ দৰে
মোৰো অন্তৰখন সৰু সৰু
টুকুৰা কৰি পেলাব,
ইতিহাস মোৰ এটা অধ্যায়ৰ
বেদনা মোৰ জীৱনৰ
স্মৃতি এখনি অন্তৰৰ
আৰু,
আনন্দ মোৰ বেদনাৰ।

অপূৰ্ব্ব কুমাৰ মেধি,
১ম বাৰ্ষিক কলা

'মাই চনচ্‌ ফাদাৰ' আৰু এটি তৰুণ প্ৰতিভাৰ চিনাকি

পংকজ ঠাকুৰ
৩য় বাৰ্ষিক কলা '৬৮

সাহিত্য আৰু জীৱন দুটা সুকীয়া শব্দ, অথচ দুয়োটাৰ মাজত আছে এটা গাঢ় সম্বন্ধ। কাৰণ জীৱনৰ বিভিন্ন দিশৰ ভিন্ ভিন্ ইংগিতসম্বলিত কলা-চিন্তাৰ লিখিত প্ৰকাশেই সাহিত্য আৰু জীৱন বা বাস্তৱতাৰ অনুৰণন অবিহনে কলাই স্থায়ী আবেদন হেৰুৱাই পেলায়। কেৱল কল্পনাকে সাৰথি কৰি সৃষ্টি কৰা সাহিত্যৰ ম্যাদ বালিঘৰৰ আয়ুসতকৈ কোনোগুণে বেছি নহয়। সেয়েহে হয়তো জীৱনৰ অভিজ্ঞতা তথা সদাসংঘটিত ঘটনাৱলীক ভিত্তি কৰি সৃষ্টি কৰা সাহিত্য-কলাই পাঠকক অধিক আকৰ্ষণ কৰে। অন্যথাই সাহিত্যৰ ইতিহাসৰ ইমান দিনে সঞ্চিত হোৱা অসংখ্য সাহিত্যিক-শিল্পীৰ আত্মজীৱনীমূলক ৰচনাৱলী সমূহৰ অৱলুপ্তি প্ৰথমেই ঘটিলেহেঁতেন। কিন্তু সুখৰ বিষয় এয়ে যে ইয়াৰ বিপৰীতে পৃথিৱীৰ সকলো মানুহে তেওঁলোকৰ জীৱন কাহিনী সাহসিকতাৰে স্পষ্টভাৱে লিপিবদ্ধ কৰিব পৰা হলে বিশ্ব-সাহিত্যৰ পৰিসৰ অনেক বেছি সমৃদ্ধ হলহেঁতেন বুলিহে আক্ষেপ শুনা যায়। এই কথা সচাঁ যে প্ৰতিজন ব্যক্তিৰ জীৱনেই এখন বিশাল গ্ৰন্থৰ সুন্দৰ সামগ্ৰী হব পাৰে, কাৰণ জীৱনৰ ঘটনাপ্ৰবাহ অনেক। অনেক আশা-নিৰাশা, আনন্দ-বেদনা, পোৱা নোপোৱা, পাই হেৰুওৱাৰ কাহিনীৰে প্ৰতিজন মানুহৰে জীৱন বিচৌত। কিন্তু সাধাৰণ মানুহৰ পক্ষে এই কাৰ্য্য সম্ভৱপৰ নহয়। হলেও সকলো কথাৰ স্পষ্ট আৰু সত্য প্ৰকাশ আশা কৰিব নোৱাৰি। অসাধাৰণ ব্যক্তিৰ বৈশিষ্ট্যও এই খিনিতেই। অতি কম বয়সতে প্ৰচুৰ খ্যাতি লাভ কৰা বিদেশস্থ ভাৰতীয় কবি ডম মোৰেছৰ অধুনাপ্ৰকাশিত আত্মজীৱনী "মাই চনচ্ ফাদাৰ' পঢ়িলে এই বিলাক কথা মনলৈ আহে।

ডম মোৰেছ।
এটি মিঠা নাম।
মাই চনচ্ ফাদাৰ।
শুনি ভাল লগা এটি অভিনৱ নামাকৰণ।

ডম মোৰেছ বিখ্যাত সাংবাদিক ফ্ৰাঙ্ক মোৰেছৰ পুত্ৰ। কিন্তু ত্ৰিশ বছৰীয়া ডম মোৰেছ এতিয়া নিজস্ব প্ৰতিভাৰ দ্বাৰা সৰ্ব্বজন পৰিচিত খ্যাতিমান ব্যক্তি। তেওঁৰ কাব্যগ্ৰন্থ 'এ বিগিনিং', 'জন নবডি' 'দি ব্ৰাচ চাৰপেণ্ট', 'পয়েমচ ১৯৫৫-৬৫' এ বিদেশত বিপুল খ্যাতি লাভ কৰিছে। পাঠক, সমালোচক সকলৰ মাজত ডম মোৰেছ এতিয়া অতীৱ জনপ্ৰিয় নাম। ভাগ্যৰ বতাহ সদায় ডম মোৰেছৰ অনুকূলে বৈছিল। সুযোগ আহিছিল প্ৰচুৰ আৰু ডমে সেই সুযোগ গ্ৰহণ কৰিবও পাৰিছিল অতি সফলভাৱে। ডমৰ দেউতাক ভাৰতীয় ৰোমান কেথলিক সম্প্ৰদায়ৰ লোক আৰু মাক আছিল অন্য এক কেথলিক পৰিয়ালৰ কন্যা। ফ্ৰাঙ্ক মোৰেছৰ বয়স যেতিয়া একৈশ বছৰ, ডমৰ মাকৰ তেতিয়া ষোল বছৰ বয়স। তেতিয়াই দুয়োৰে মাজত প্ৰেমৰ উদ্ৰেক হয় আৰু পিচলৈ সেয়া হৈ পৰে গভীৰৰ পৰা গভীৰতম প্ৰেম। ইতিমধ্যেই ফ্ৰাঙ্ক মোৰেছ পঢ়াশুনাৰ কাৰণে ইংলণ্ডলৈ যায়। অক্সফৰ্ড আৰু লিঙ্কনচ্ ইনত আঠ বছৰ পঢ়ি বাৰিষ্টাৰ হৈ উভতি আহে স্বদেশলৈ। বাৰিষ্টাৰি পাচ কৰিলেও তাত ফ্ৰাঙ্ক মোৰেছৰ আগ্ৰহ নাছিল। তেওঁ আছিল সাহিত্য ৰুচিসম্পন্ন লোকহে। সৌভাগ্যক্ৰমে

সেই সময়তেই ফ্ৰাঙ্ক মোৰেছে 'টাইমচ অৱ ইণ্ডিয়া'ৰ সাহিত্য সম্পাদকৰ চাকৰি পালে আৰু প্ৰচুৰ বাধা-বিপত্তি নেওচি ১৯৩৭ চনত দুয়োৰে মাজত বিয়া হৈ যায় আৰু পিচৰ বছৰৰ জুলাই মাহৰ উনৈশ তাৰিখে ডম মোৰেছৰ জন্ম হয়। নিজৰ জন্ম বৃত্তান্তৰে ডম মোৰেছে তেওঁৰ আত্মজীৱনী আৰম্ভ কৰিছে আৰু শেষ কৰিছে নিজৰ সন্তান জন্মৰ সংবাদ প্ৰাপ্তিৰ বাতৰিৰে-অতি নাটকীয় ভঙ্গীৰে। ত্ৰিশ বছৰ বয়সৰ কবিৰ জীৱনৰ ঘটনাপ্ৰবাহ বৈচিত্ৰৰে ভৰপূৰ। পাতনিত ডম মোৰেছে লিখিছে :— I have tried to produce a narrative which has the same relationship to chronology as the memory has : that is not much. I have jumped various stages of my life, and cut back and forth in time. This book is the story of my life as I remember it : I can only hope that it is a story of som interest, and truthfully presents a person in the process of growth, development, and change, the progress of a child towards being a man. অতীত জীৱনৰ যিমানখিনি ঘটনা তেওঁৰ মনৰ চেলুলয়দত সজীৱ হৈ আছে আৰু যি খিনিৰ মাজত কাহিনী আছে বুলি মনে ধৰিছে তাৰ ছবি ৰূপ দিয়া হৈছে এই গ্ৰন্থত।

ডমৰ মাক-দেউতাক গান্ধীৰ প্ৰিয় শিষ্য আৰু জাতীয়তাবাদী লোক। ডমৰ মাতৃ এগৰাকী বিখ্যাত পেথলজিষ্ট আছিল। ১৯৪৪ চনত গান্ধীজীয়ে অনশন কৰা সময়ত গান্ধীৰ তত্ত্বাৱধানৰ দায়িত্ব আছিল তেওঁৰ ওপৰতেই। জুহু সমুদ্ৰতীৰত স্থাপিত গান্ধীজীৰ এই শিবিৰলৈ মাতৃৰ লগত যোৱাৰ সুবিধা শিশু ডমে পাইছিল। সেয়া ডম মোৰেছে অতি সুন্দৰভাৱে বৰ্ণনা কৰিছে : কেউ কাষে পুলিচ আৰু গান্ধীৰ শিষ্য সকলে শিবিৰ বেৰি আছে। বৰ্ষাৰ মেঘে ঢকা আকাশ। প্ৰচুৰ জনসমাগম। সেই সময়ত গান্ধীৰ শিবিৰত আছিল সৰোজিনী নাইডু। তেওঁ মোক ভীৰৰ মাজেৰে সুৰুঙা উলিয়াই গান্ধীজীৰ একেবাৰে কাষলৈ লৈ গ'ল। গান্ধীজীয়ে মোৰ ফালে লক্ষ্য কৰি হিন্দীতে কথা আৰম্ভ কৰিলে। কিন্তু মই হিন্দী নজনা বাবে গান্ধীজীয়ে নাইডুক ইংৰাজীতে মই কাৰ লৰা সুধিলে আৰু ক'লে যে সকলোৰেই হিন্দী শিকা উচিত। গান্ধীজীৰ কথা আৰু হাঁহিভৰা মুখ দেখি মুগ্ধ হৈ মই নাইডুৰে দিয়া কমলা টেঙাটো গান্ধীজীক দি দিলো আৰু গান্ধীজীয়ে ক'লে, 'তোমাৰ অন্তৰ খুব ভাল 'বেটা'। কিন্তু কমলাটো তুমিয়ে লোৱা। আজি কালি মই বেছিকৈ নাখাও। এইটো তোমাকে লাগিব।' মোৰ দেউতা সেই সময়ত সামৰিক সংবাদদাতা হিচাবে বাৰ্মাত আছিল। গান্ধীজীয়ে আহিবৰ সময়ত সুধিলে,—'তোমাৰ দেউতাৰা এতিয়াও বাৰ্মাতে নেকি ?' আৰু ক'লে, 'তেন্তে তোমাৰ মাৰাক তুমি ভালকৈ চকু দিব লাগিব 'বেটা'। তেওঁৰ যত্ন লবা। দেউতাৰা ঘূৰি নহালৈকে তেওঁক চোৱাতো তোমাৰ দায়িত্ব।'

ডমে লিখিছে : ইয়াৰ পাচৰ সময়ছোৱাত মই গান্ধীজীৰ কথাৰ অৰ্থ বুজি পালো। দেউতা যুদ্ধলৈ যোৱাৰ পূৰ্ব্বে মই শুবৰ সময়ত মায়ে চিধাচিধি মোক চুমা যাচি পাৰ্টিলৈ গুছি যায়। কিন্তু আজি কালি আৰু তেওঁ পাৰ্টিলৈ নাযায়। আয়াই মোক শুৱাই দিলে বিচনাৰ কাষলৈ আহি মায়ে মোক ঘণ্টাৰ পাচত ঘণ্টা জুৰি কাহিনী কয়-কয় তেওঁৰ বাল্য জীৱনৰ কথা, সদ্যমৃত মাক-দেউতাকৰ কথা। কেতিয়াবা কেতিয়াবা মায়ে এটা গ্ৰামোফোন আনি বজায় আৰু তলমূৰকৈ মোৰ বিচনাত বহি শুনি থাকে। এদিন তেওঁ কিছুমান নিগ্ৰো ভক্তিমূলক গীত বজাইছিল আৰু তাৰে এটি কোৰাচৰ 'ডুনট্ ক্ৰাই, লেডীজ, ডুনট্ ক্ৰাই, চুইট লেডীজ'-কলিটি যিমান কৰুণ সুৰেৰে বাজিছিল সিমান বেছিকৈ মায়ে কান্দি উঠিছিল। এনেকুৱা নিঃশব্দ কান্দোন মই আগতেও শুনিছো। কিন্তু সহ্য কৰিব নোৱাৰি মই কৈ উঠিলো- 'নাকান্দিবা মা, তুমি কান্দিছা কিয় মা ? আজি কালি তুমি সদায় কান্দি থাকা।' এই কথা কোৱাৰ লগে লগেই মোক বিস্মিত কৰি মায়ে মোক যিটো চৰ মাৰিলে, তেনে ব্যৱহাৰ মায়ে আগেয়ে কোনো দিন কৰা নাছিল। মাৰ এই আচৰণৰ অৰ্থ মই কেবাবছৰলৈয়ো বুজা নাছিলো।

ডম মোৰেছৰ মাতৃ মানসিক অসুখত ভুগিছিল। ধীৰে ধীৰে কি ভাবে তেওঁৰ মগজুৰ বিকৃতি ঘটিছিল তাৰ বৰ্ণনা ডমে দিছে। সেই কাহিনী বৰ কৰুণ, অতি মৰ্ম্মস্পৰ্শী। দীৰ্ঘদিন জুৰি ফ্ৰাঙ্ক মোৰেছ বাৰ্মা যুদ্ধ ক্ষেত্ৰত আঁতৰি থকাটোৱেই ডমৰ মাতৃৰ অসুস্থতাৰ মূল কাৰণ বুলি অনুমান কৰা হয়। স্বামীৰ বিৰহ তেওঁৰ অসহ্য হৈ পৰিছিল। তাৰোপৰি মানসিক ক্লেশে তেওঁক আৰু

অতিষ্ঠ কৰি তুলিছিল। স্বামীৰ লগত কোনো মহিলাই মুক্তভাৱে কথা পাতিলেও তেওঁ সহিব নোৱাৰিছিল। প্ৰতি কথাতেই তেওঁ কান্দিছিল। সিংহলত থকা সময়ত এবাৰ তেওঁ চলন্ত গাড়ীৰ পৰা জপিয়াই আত্মহত্যা কৰিব খুজিছিল। কিন্তু ড্ৰাইভাৰ কুংথালিঙ্গমে সেইবাৰ তেওঁক ৰক্ষা কৰিছিল। অসুস্থীয়া মাকৰ অত্যাচাৰত অতীষ্ঠ হৈ শিশু ডম মোৰেছে মাকক এবাৰ 'পয়জনাচ্ বীচ্' বুলিও কৈ পেলাইছিল। অথচ অন্য এক মুহূৰ্ত্তত মাকৰ স্বাভাৱিক কণ্ঠত—'অ ডালিং হাউ নাইচ্ টু চী ইঁউ' ধ্বনি শুনি শিশু ডম মোৰেছে উচুপি উচুপি কান্দিছিল।

ডমে লিখিছে যে দেউতাই বাৰ্মাৰ পৰা দিয়া চিঠি-পত্ৰ বিলাকৰ মাৰফিনত যুদ্ধক্ষেত্ৰত তেওঁৰ অৱস্থিতি আৰু অৱস্থাৰ কথা ছবি আঁকি বুজাই দিছিল। ডাঠ হাবিত বৰষুণ পৰা অৱস্থাত দেউতা থকাৰ কথা জানি ভয়তে এদিন মাক সুধিছিলো-দেউতা ক'ত মা ? মায়ে ক'লে—যুদ্ধৰ বাবে বাৰ্মালৈ গৈছে। যেতিয়া যুদ্ধ কি বস্তু জানিব বিচাৰিলো তেতিয়া নিৰুদ্বেগ ভাৱে ভাৱলেশ-হীন গোমোঠা অৱস্থাত চিৰাচৰিত ভঙ্গীৰে মায়ে কলে : 'Bangs of flashes, lots of fire and lots of noise.' সেয়ে এদিন বম্বেৰ 'ডক'ৰ এটি অইল টেঙ্কত জুই লাগোতে মই ক'লো-এয়াই যুদ্ধ মা ? তাৰ মানে-মায়ে সুধিলে। মই ক'লো, বহুত জুইৰ চমকনি আৰু অজস্ৰ গণ্ডগোল। মায়ে একো নক'লে মাথোঁ নীৰৱে ৰ'ল। মায়ে কন্দা দেখি মই চমকি উঠিলো। মই বিভ্ৰান্ত হলো। মায়ে কলে যে তেওঁৰ চকুত কিবা এটা পৰিছে। মই এই কথা বিশ্বাস কৰিবলৈ টান পালো আৰু মই নিশ্চিত হলো যে মায়ে কান্দিছে। 'ভয় নকৰিবা মা' মই ক'লো, 'দেউতা সোনকালেই ঘূৰি আহিব।' মায়ে তেতিয়াও একো নক'লে, মাথোঁ কান্দি থাকিল। মাজে মাজে বিস্ফোৰণৰ ফলত আমাৰ ফ্লেটটো কঁপি উঠিছিল।

লাহে লাহে ডম-মাতৃৰ মগজুৰ বিকৃতিয়ে চৰম সীমা পাইছিলগৈ আৰু অৱশেষত তেওঁক বাঙ্গালোৰৰ মানসিক চিকিৎসালয়তো ৰাখিব লগা হৈছিল। জাকাৰ্টাৰ ৰাষ্ট্ৰদূতৰ পত্নীয়ে এদিন ডমক মাতি নি কৈছিল : তোমাৰ মাৰ অসুখ। আৰু তোমাৰ কাৰণেই তেওঁৰ বহুত চিন্তা। সেয়ে তেওঁৰ লগত ব্যৱহাৰ কৰোতে কিছু সহিষ্ণু হৈ চলিবা। তেওঁ তোমাক খুব ভাল পায়। ডমে উত্তৰ দিছি : ; মই তেওঁক ভাল নাপাওঁ। ৰাষ্ট্ৰদূতৰ পত্নীয়ে তেতিয়া কৈছিল : এতিয়া তুমি তেনেকৈ ভাবিছা, কিন্তু পিচত বুজিবা যে তোমাৰ সেই ধাৰণা একেবাৰেই ভুল।

ৰাষ্ট্ৰদূতৰ পত্নীৰ সেই মন্তব্য যে আখৰে আখৰে সচাঁ—তাৰ প্ৰমাণ ডম মোৰেছে তেওঁৰ 'পয়েমচ ১৯৫৫-৬৫'ত সন্নিৱিষ্ট 'লেটাৰ টু মাই মাদাৰ' কবিতাত দিছে। ইয়াৰ উপৰিও আত্মজীৱনীৰ 'এ পীচ অৱ চাইল্ডহুড' খণ্ডত তাৰ এখন পৰিপূৰ্ণ ছবি পোৱা যায়। এই খণ্ডটিত ডম মোৰেছৰ কবি জীৱনৰো চিনাকি আছে—বৰ্ণনাৰ সাৱলীলতা আৰু স্বকীয়তাই সেই চিনাকি আৰু ৰসাল কৰি তুলিছে। দেউতাকৰ লাইব্ৰেৰীত ডমে চুইনবাৰ্ণ আৰু ইয়েটচ পঢ়া আৰম্ভ কৰিলে। কিন্তু তেওঁলোকৰ কবিতা ডমৰ ভাল নালাগিল। এইবাৰ তেওঁ চমাৰচেট মম সংকলিত এক কাব্য গ্ৰন্থত পঢ়িলে ইলিয়ট, অডেন আৰু স্পেণ্ডাৰৰ কবিতা। তেওঁ লিখিছে : 'It excited me immensely, I seemed to see for the first time how to write verse.' ইয়াৰ পাচত ডমে গোটেইদিন জুৰি ন দহটি কবিতা আৰু লগে লগেই উইলিয়াম সৰোৱানৰ নিচিনাকৈ দুই এটা গল্পও লিখিবলৈ আৰম্ভ কৰিলে। এটা গল্প এদিন স্থানীয় কাকত এখনত প্ৰকাশিত হ'ল আৰু মুলকৰাজ আনন্দ, ডি, জি দেচানী আদিৰ পৰা তাৰ বাবে উচ্চ প্ৰশংসা আহিল। এই ঘটনাই ডম মোৰেছক সৃষ্টিৰ যাত্ৰাত অগ্ৰসৰ হবলৈ প্ৰচুৰ উৎসাহ যোগালে।

অলপদিনৰ পাচত বম্বেৰ এক লিখক-সন্মিলনলৈ আহিল অডেন আৰু স্পেণ্ডাৰ। দেউতাকে স্পেণ্ডাৰৰ লগত ডমক চিনাকি কৰি দিলে আৰু ডমে হঠাতে কৈ উঠিল : আই ৱাণ্ট্ টু বি এ পয়েট। স্পেণ্ডাৰে এই কথাত হাঁহি মাৰি ক'লে : পাৰহেপচ ইউ আৰ ওৱান। ডমে লিখিছে : এই সৰল মন্তব্যই মোক অতিশয় বিহ্বল কৰি তুলিলে। এই মন্তব্যত মই এজন কবিয়ে অন্য এজন কবিক স্বীকৃতি দিয়াৰ চিনাকি দেখিবলৈ পালো। এই উৎসাহপূৰ্ণ মন্তব্যক সৰোগত কৰি বাধা-বিঘিনিৰ সন্মোহন আঁতৰাই মোৰ সৃষ্টিৰ গতি দ্বিগুণে বঢ়ালো।

এইবাৰ ডমে গল্প, কবিতাৰ উপৰিও ক্ৰিকেট খেলবিষয়ক প্ৰবন্ধও লিখিলে। ইলাষ্ট্ৰেটেড্ উইক্লিৰ

আইৰিচ্ সম্পাদক মিঃ মান্‌ডীয়েও ডমক উৎসাহিত কৰিলে। গান্ধী-জীৱনী লিখক টণ্ডুলকাৰ আছিল ডমৰ এজন বিশেষ বন্ধু। টণ্ডুলকাৰে ডমক ৰুচ সাহিত্যৰ লগত চিনাকি কৰি দিয়ে। টুৰ্গেনিভ আৰু গৰ্কী হৈ পৰিল ডমৰ প্ৰিয় লিখক। টণ্ডুলকাৰৰ সহায়ত তেওঁৰে সহকাৰী কম বয়সীয়া কবি নিশিম্ ইজেকিলৰ লগতো ডমৰ পৰিচয় হল। ডমৰ কবিতা দেখি ইজেকিলে কলে: এয়া এতিয়াও কবিতা হোৱা নাই। কিন্তু ইয়াত প্ৰতিভাৰ স্বাক্ষৰ আছে। ইজেকিলে আৰু কলে: ভাৰতবৰ্ষত সাধাৰণতে সকলোৱেই তোমাক প্ৰশংসা কৰিব। কিন্তু সহজে প্ৰশংসা মুৰ পাতি নলবা। কবিতাৰ কাৰণে তুমি কষ্ট কৰিব লাগিব। নিসিম ইজেকিলে পুনৰ কলে: ইয়েট্‌চে কোৱাৰ দৰে সুন্দৰৰ সাধনা কৰিবলৈ আমি পৰিশ্ৰম কৰিব'ই লাগিব। ইজেকিলে ডমক ব্যৰোঁৰ কবিতাৰ লগতো চিনাকি কৰি দিলে। দেউতাক ফ্ৰাঙ্ক মোৰেছে কলে: কবি হবলৈ হলে তুমি পঢ়িব লাগিব। অক্সফ'ৰ্ডলৈ যাব লাগিব। পৰীক্ষা পাচ কৰিব লাগিব। ডম যাবলৈ সাজু হল আৰু সেয়ে তেওঁ বোম্বেৰ Alliance Francaise ত কিছু ফৰাছী ভাষাও শিকিলে। তাতেই ডাইৰেক্টৰৰ পত্নী কোলেটিক দেখি ডমৰ প্ৰথম-প্ৰেম অনুভৱ হয়। তেওঁ কৈছে: Through her I yearned towards the entire sex, marvellous and unattainable.' এই প্ৰেম-ভাৱৰ ফলত ডমে এটি কবিতা লিখিলে আৰু নিশিম ইজেকিলৰ কাষলৈ লৈ গল। ইজেকিলে পঢ়ি আনন্দৰ আতিশয্যত চিঞৰি উঠিল: কংগ্ৰেচুলেচনচ্। এইটো এটা উৎকৃষ্ট কবিতা। তুমি এইটোহে প্ৰথম কবিতা লিখিছা। ডমে লিখিছে: তেতিয়া বিস্মিত হৈছিলো যদিও এতিয়া আৰু সেই কথাই মোক বিস্মিত নকৰে। কোলেটিৰ প্ৰতি সেই কবিতাটি লিখা হৈছিল যদিও ইয়াৰ পাচৰ পৰা কোলেটিৰ প্ৰতি মোৰ আগ্ৰহ নিঃশেষিত হৈ আছে।

'ষোল বছৰ বয়সতেই যৌন বাসনা মোৰ মনত অতি প্ৰবল আছিল'—এই কথা ডমে আত্মজীৱনীৰ 'এ পীচ অৱ চাইল্ডহুড'ৰ শেষৰ ফালে লিখিছে আৰু স্পষ্ট ভাষাৰে কৈছে: স্ত্ৰীলোকঘটিত যি কোনো ঘটনাই মোৰ মনত আলোড়ন তুলিছিল। আণ্ট-ইৰ কাপোৰ সলোৱাৰ দৃশ্য আজিও মোৰ মনত সজীৱ হৈ আছে। পাতল ব্লাউজৰ আৱৰণ ভেদি জিলিকি থকা ব্ৰেচিয়াৰ দেখা পালে মোৰ ওঁঠ শুকাই যায়, শ্বাস যেন ৰুদ্ধ হৈ যায়। আণ্ট-ইয়েই আছিল মোৰ অতৃপ্ত যৌন বাসনাৰ কেন্দ্ৰ বিন্দু—যাৰ পুৰঠ পয়োধৰৰ প্ৰতি ছবছৰ জুৰি মই মোৰ কামাতুৰ দৃষ্টি নিবদ্ধ ৰাখিছিলো। আণ্ট-ইৰ বিশাল বক্ষস্থলৰ বাহিৰে মই তেওঁক ব্যক্তি হিচাবে কল্পনাই কৰিব পৰা নাছিলো।

At sixteen I came here to start again,
An infant's trip, where many knew to walk.
I stumbled dumbly through the English rain,
The literature, the drink, the talk, talk, talk..

পয়েমচ্ (১৯৬০) গ্ৰন্থৰ 'এ লেটাৰ' কবিতাৰ এই পংক্তিত ডম মোৰেছে লিখিছে তেওঁৰ এক নতুন জীৱনৰ আৰম্ভণীৰ কথা—যি জীৱন আৰম্ভ হৈছিল ১৯৫৫ চনত অক্সফ'ৰ্ডত শিক্ষা লাভৰ বাবে ইংলণ্ডত। 'আফতাৰ চ'মেনি ডেথচ্' খণ্ডত বৰ্ণিত হৈছে ডম মোৰেছৰ জীৱনৰ এই অধ্যায়। ডমৰ জীৱনৰ এই অধ্যায় সাহিত্য, সুৰা, প্ৰেম আৰু আলাপ-আলোচনাৰে ভৰা এক নতুন জীৱন। সৌভাগ্যৰ তৰীত উঠি জীৱনৰ ভটিয়নী সোঁতত আগবঢ়া ডমে লণ্ডনত লগ পালে মুলগাওকাৰক যি বৰ্ত্তমান এখন ইংৰাজী উপন্যাস লিখি প্ৰচুৰ খ্যাতি লাভ কৰিছে। মুলগাওকাৰে এই ষোল বছৰীয়া কবিক সাহায্য কৰিছে অনেক। লণ্ডনলৈ অহাৰ পথত জাহাজত ডমে লগ পাইছিল এগৰাকী ইংৰাজ মহিলা আৰু তেওঁৰ ষোড়শী কন্যাক। লণ্ডন পাই প্ৰথম দিনা নিশাৰ আহাৰৰ অন্তত টেক্সিৰে হোটেলৰ পৰা উভতি যোৱাৰ পথত অকস্মাতে ডমে জাহাজৰ সেই বয়স্কা সহযাত্ৰীনীক কৈ উঠিল: আই লাভ ইউ। বিস্মিত কণ্ঠেৰে মহিলা গৰাকীয়ে চিঞৰি উঠিল: ন' ন'। ইট ইজ্ এবচাৰ্ড। তাৰ পাচত ডমৰ মুখলৈ লক্ষ্য কৰি শান্ত ভাবে কৈ উঠিল: হয়তো এয়া অসম্ভৱ নহয়। মই ভাল পাইছো। কিন্তু ইতিমধ্যেই মই অন্য এজনৰ প্ৰেমত ডুব গৈ আছো ডমে তাৰ পাচত কৈছে: "Oh ! Alice," I heard my own horrified vocle saying, and I fell forward, pushing my face into her cloudy, scented hair, and my mouth full of it, muttering rather inarticulately, "Alice, Alice, Alice." অস্পষ্ট মাতেৰে ডমে কৈ গ'ল—এলিচ, এলিচ, এলিচ

আৰু তাৰ পাচতেই লিখিছে : but somehow the hand on my hair was very shooting, and it was as though the name Alice was somehow my mother's name. ডমৰ এনেকুৱা স্বীকাৰোক্তি আলোচিত গ্ৰন্থৰ পাতে পাতে সিচৰিত হৈ আছে।

চিৰিল কনোলী। ডমৰ কবি জীৱনত ৰেখাপাত কৰা বহুতো ব্যক্তিৰ মাজৰ এজন। চিৰিল কনোলীৰ লগত ষ্টিফেন্ স্পেণ্ডাৰৰ ঘৰৰ ভোজসভাত হোৱা সাক্ষাত-কাৰৰ বৰ্ণনা ডমে অতি আমোদজনকভাৱে দিছে। স্পেণ্ডাৰ-পত্নী নাটাচা লিট্‌ভিন্‌ৰ পৰা টেলিফোন যোগে আমন্ত্ৰনৰ সংবাদ প্ৰাপ্তিৰ লগে লগেই ডমৰ উচপিচনি লাগিল। ততাতৈয়াকৈ পিকাডেলীৰ চিম্পচনৰ দোকানৰ পৰা এযোৰ ৰেডিমেড চুট কিনিলে আৰু সেইযোৰ পিন্ধি লৈ স্পেণ্ডাৰৰ ঘৰলৈ যাত্ৰা কৰিলে নাক্তত যোগ দিবলৈ। চিৰিল কনোলী তাত পূৰ্ব্বৰে পৰাই আছিল। ডম গৈ পোৱাৰ লগে লগেই তেওঁ সুধিলে : চুটযোৰ ক'ৰ পৰা কিনিছা ? অত্যন্ত আত্মসচেতন হৈ ডমে কলে : চিম্পচনৰ দোকানৰ পৰা। হু, কনোলীয়ে কলে, এই-যোৰ তোমাৰ গাত ভালকৈ ফিট হোৱা নাই। এই কথাই ডমক অতি নিৰুৎসাহ কৰিলে। ডম নীৰৱে বহি থাকিল। অৱশেষত এনে অৱস্থাৰ মাজতেই ষ্টিফেনে ডমৰ কেইটামান কবিতা আনি কনোলীক চাবলৈ দিলে। কনোলীয়ে বিশেষ এটা ভঙ্গিমাৰে কবিতাকেইটা পঢ়িলে আৰু অতি শান্ত, মৰমিয়াল মাতেৰে কলে : কবিতাখিনি মোৰ বৰ ভাল লাগিছে। ইয়াৰে কেইটামান অতিশয় সুন্দৰ কবিতা। ইয়াৰ পাচত কনোলীয়ে যি সমালোচনা ডাঙি ধৰিলে সেয়া ডমৰ কবি জীৱনত অতি মূল্যৱান সমালোচনা। এই সমালোচনাই ডমক দ্বিতীয়বাৰৰ বাবে নীৰৱতাৰ মাজলৈ লৈ গ'ল, কিন্তু এই নীৰৱতা আনন্দৰ (This reduced me to silence once more, but this time a happy silence.)

জানুৱাৰী মাহৰ এটি তুষাৰভৰা ৰাতি চেলচিয়াৰ এটি পাৰ্টিত উপস্থিত হ'ল ডম। আয়োজন কৰিছিল ষ্টিফেন স্পেণ্ডাৰে। ডমে কিছুপৰ ষ্টিফেন আদিৰ আলো-চনাত যোগ দিলে। কিন্তু ডমে একোৱেই বুজিব নোৱা-ৰিলে। সেয়ে তেওঁ কাষৰ অন্য এটা কোঠালৈ গ'ল। তাতো তেওঁ দেখিলে যে সকলোবোৰ অতি সুন্দৰভাৱে ব্যস্ত। দুখ আৰু আত্মগ্লানিত বিভ্ৰান্ত ডমে হাতত সুৰাৰ পিয়লা লৈ দুই কোঠাৰ মাজৰ পেচেজত ঠিয় হৈ নিজৰ কথা চিন্তা কৰাৰ লগে লগেই তেওঁৰ দুচকু সেমেকি উঠিল। এনেতে কোনো এক ব্যক্তিৰ সৈতে স্পেণ্ডাৰ বাহিৰলৈ ওলাওতে হঠাৎ ডমক দেখি সুধিলে : তুমি যাব খুজিছা নেকি ? তেনেহলে মই তোমাক এটা লিফট্ দিব পাৰো। ডমে তেওঁৰ কথাত সন্মতি প্ৰকাশ কৰি গাড়ীৰ আগচিটত বহিলগৈ। তেতিয়াও ডমৰ চকুপানী ধাৰাষাৰে বৈ আছিল। স্পেণ্ডাৰৰ চকুত ডমৰ এই অৱস্থা ধৰা পৰিল। গাড়ীৰ স্পীড কমাই দি স্পেণ্ডাৰে কি হৈছে সুধিলে আৰু ৰুমাল খন আগবঢ়াই দিলে চকুপানী মচিবৰ বাবে। পিচৰ চিটত বহি থকা অপৰিচিত ব্যক্তিৰ প্ৰতি লক্ষ্য নাৰাখি ডমে সকলো কথা খুলি ক'লে—স্পেণ্ডাৰক। স্পেণ্ডাৰে সকলো কথা ধৈৰ্য্যসহকাৰে শুনিলে। ইতিমধ্যেই গাড়ী আহি ডমৰ থকা ঠাইৰ কাষ পালেহি। স্পেণ্ডাৰে কৈ উঠিল : দুখ নকৰিবা। তুমি এতিয়াও সৰু হৈ আছা। তোমাৰ সমবয়সীয়া লগৰীয়াৰ লগত অক্সফ'ৰ্ডৰ পঢ়া-শুনা শেষ কৰি তোমাৰ যি ইচ্ছা তাকেই কৰিবা। স্পেণ্ডাৰৰ কথা শেষ হোৱাৰ লগে লগেই পিচৰ চিটৰ পৰা সেই অপৰিচিত ব্যক্তিয়ে শান্ত স্বৰেৰে কৈ উঠিল : তোমাৰ প্ৰতিভা আছে। স্পেণ্ডাৰে তোমাৰ কবিতা মোক আগেয়ে দেখুৱাইছে। তুমি নিশ্চিন্ত থাকা তুমি পাৰিবা। ডম গাড়ীৰ পৰা নামিল। মনলৈ তেওঁৰ অনেক আশা আহিল।

ইয়াৰ পাচত কিছুদিন ডমৰ জীৱন অতিবাহিত হৈছে পেৰিচ আৰু ইউৰোপৰ অন্যান্য চহৰত। 'জন ন'বডি' কবিতাৰ এটা পংক্তিত ডমে লিখিছে :

It was the winter of my seventeenth
Year when I lost what some call innocence.
Lightly that night the snow fell on Belgrade

এই কবিতা ডমৰ পৰিবৰ্ত্তিত জীৱনৰ কবিতা। এই কবিতাই ডমৰ সোতৰবছৰীয়া জীৱনৰ নতুন স্বাদৰ ইঙ্গিত বহন কৰিছে। ডমৰ যি শিশুসুলভ সৰলতা সেই সৰলতাৰ ইয়াত অৱসান ঘটিছে। ডমৰ জীৱনলৈ ইতিমধ্যেই আহিছে বিধবা তৰুণী ড্ৰাগিকা। ডমে এতিয়া পাইছে জীৱনৰ অন্য এক মাদকতা। ড্ৰাগিকাই কথা প্ৰসঙ্গত এদিন তাইৰ ভায়লেটৰঙী চকুৰ ভ্ৰূ সং-কুচিত কৰি মিঠা হাঁহিৰে ডমক কৈছে : 'I'll sleep in my own bed, but you sleep there too.'

তাৰ পাচত এয়া ডমৰ ভাষা : So I did. Everything was suddenly very simple.

আৰম্ভ হ'ল পুনৰ লণ্ডনৰ জীৱন। ডমে এইবাৰ লগ পালে, আজানুলম্বিত একোচা ঘনকলা চুলিৰে গাঢ়ৰঙী আয়তলোচনা ঈশৎ শেতাবৰণীয়া পচিশ বছৰীয়া এক অসাধাৰণ তৰুণী নাম মাৰ কে'। ডমৰ জীৱন নাটকত এই নতুন নায়িকাই ৰূপ দিলে এটি বিচিত্ৰ চৰিত্ৰৰ। ডমে পালে প্ৰচুৰ অভিজ্ঞতা আৰু লগতে পালে সদা কাঙ্ক্ষিত সম্পদটিও—কবি-স্বীকৃতি। কে'ৰ লগত ঘনিষ্ঠতাৰ কাল ছোৱাতেই ডমে কবি হিচাবে প্ৰতিষ্ঠা লভিছে আৰু অনেক কবি সাহিত্যিকৰ সঙ্গ লাভ কৰিছে। কে'ৰ লগত অতিবাহিত কৰা ডম মোৰেছৰ জীৱন—এক বিশদ আৰু সৰস আলোচনাৰ লোভনীয় বিষয়বস্তু।

ইয়াৰ পাচত ডমৰ জীৱনৰ ঘটনাৱলী দ্ৰুত গতিৰে আগুৱাইছে। এদিন। অক্সফৰ্ডৰ জীৱনৰ শেষৰ ফালৰ এটি দিন। ডম মোৰেছে এখন চিঠি পালে। হৰ্থৰ্ণডেন পুৰস্কাৰৰ অন্যতম বিচাৰক লৰ্ড ডেভিদ চিচিলৰ চিঠি। চিঠি খনে ডম মোৰেছলৈ কঢ়িয়াই আনিছে অভিনন্দনৰ বাতৰি, তেওঁৰ নব্য প্ৰকাশিত কাব্যগ্ৰন্থখনে সেই পুৰস্কাৰ পোৱাৰ বাবে। এজন তৰুণ কবিৰ বাবে এয়া নিশ্চয় অতি গৌৰৱ আৰু আনন্দৰ কথা। ডম মোৰেছ যে আনন্দিত হোৱা নাই—সেয়াও নহয়। কিন্তু আনন্দৰ আতিশয্যত ডম অস্থিৰ হৈ পৰা নাই। সেয়ে তেওঁ স্বাভাৱিক ৰসিকতাৰে লিখিছে : লগে লগেই লণ্ডনৰ পৰা জাকে জাকে সাংবাদিক আৰু টেলিভিচন কেমেৰামেন মোৰ কাষলৈ ঢাপলি মেলি আহিল। সাধাৰণতে—সাহিত্য পুৰস্কাৰৰ বাবে ইমান হৈ-চৈৰ সৃষ্টি কোনো দিন হোৱা নাছিল। কিন্তু এইবাৰ এনে হোৱাৰ কেবাটাও কাৰণ আছে। প্ৰথম কথা, হৰ্থৰ্ণডেন পুৰস্কাৰ যুদ্ধৰ পাচত ইমান দিনে দিয়া হোৱা নাছিল। দ্বিতীয়তে এতিয়ালৈকে এই পুৰস্কাৰ বিজেতা সকলৰ ভিতৰতময়েই সকলোতকৈ তৰুণ কবি আৰু প্ৰথম অ-ইংৰাজ কবি। তৃতীয়তে, সকলোতকৈ দৰকাৰী কথা হ'ল যে সেই মাহত বাতৰি কাকত সমূহত বাতৰিৰ অভাৱ হৈছিল।

এয়াই ডম মোৰেছৰ জীৱন। অন্ততঃ আত্মজীৱনী খনে ইয়াৰ পাচত আৰু অলপমানহে পাঠকক জানিবলৈ দিয়ে। সেই ঘটনাসমূহ অতি সংক্ষিপ্ত। ডম মোৰেছ আকৌ এবাৰ মাতৃভূমি ভাৰতবৰ্ষলৈ আহিল। লগ পালে তেওঁৰ মাক দেউতাক, বন্ধু বান্ধৱ আৰু অনেকক। পুনৰ উভতি আহিল লণ্ডনলৈ। দিন পাৰ হৈ গৈ থাকিল। এই ছোৱা সময়ৰ কোনো এটা দিনত ডম মোৰেছৰ জীৱনলৈ হঠাতে আহিল যুডিথ। কিন্তু আন বহুতৰ দৰে ডমৰ জীৱনৰ আঁৰত খন্তেক জিৰণি লৈ গুছি যোৱা উৰন্তপক্ষী নাছিল যুডিথ। যুডিথৰ কোমল মৰম-লগা মুখখনত বিয়পি আছিল চিৰদিনৰ বাবে শান্তিৰ আশ্ৰয় বিচৰা অধীৰ আকুতি। যুডিথৰ সেই আকুতি নিষ্ফল নহ'ল। ডম মোৰেছ আৰু যুডিথ এতিয়া একে পথৰে যাত্ৰী হৈ আগবাঢ়িল। এই যাত্ৰাৰ সাক্ষী হৈ আহিল ফ্ৰেন্সিচ্। এয়াই ডম মোৰেছৰ ত্ৰিশবছৰীয়া জীৱন কাহিনী সম্বলিত আত্মজীৱনীৰ শেষ কথা। কিন্তু কোনে-ইবা জানে এয়া কি জানি ভৱিষ্যতৰ অন্য এক ৰঙীন অধ্যায়ৰ মধুৰ সূচনাহে।

ডম মোৰেছৰ আত্মজীৱনী 'মাই চনচ্ ফাদাৰ' পঢ়াৰ পাচত সকলোৱেই অনুভৱ কৰিব যে লিখকৰ জীৱন মসৃন নাছিল; স্বাভাৱিক কবি সত্তাৰ বাহিৰে লিখকৰ নাছিল অন্য কোনো বিশেষত্ব। কিন্তু তাৰ পিচ মুহূৰ্ত্তেই সকলোৱেই স্বীকাৰ কৰিব যে ডম মোৰেছৰ আত্মজীৱনী নিঃসন্দেহে এখন উৎকৃষ্ট গ্ৰন্থ। এতিয়া প্ৰশ্নৰ উদয় হোৱা স্বাভাৱিক যে এই উৎকৃষ্টতাৰ কিয়েইবা কাৰণ। ডম মোৰেছৰ আত্মজীৱনী সাৰ্থকতাৰ মাপকাঠিত অতি সফলতাৰে উত্তীৰ্ণ হোৱাৰ প্ৰধান কাৰণ হ'ল কাহিনীভাগৰ স্পষ্ট, বলিষ্ঠ প্ৰকাশ, ভাষাৰ কাব্যধৰ্মীতা আৰু সাৱলীলতা, মনোগ্ৰাহী উপস্থাপন ৰীতি আৰু বৰ্ণনাৰীতিৰ স্বকীয়তা। মানসিক অসুস্থতাত ভোগা তেওঁৰ মাতৃ আৰু ঘৰুৱা ড্ৰাইভাৰ কুংথালিঙ্গমৰ স্মৃতিবিজড়িত কাহিনী অংশৰ বৰ্ণনাই সচেতন পাঠকৰ হৃদয় চিৰদিনৰ বাবে চুই যায়। ডম মোৰেছৰ জীৱন-নাটকৰ ৰহস্যময়ী নায়িকা কেৰি-জড়িত ঘটনাৱলীৰ ছবি অতীৱ মনোৰম আৰু সংবেদনশীল। ইয়াৰ উপৰিও আত্মজীৱনী খনত আলোচিত জেকুইলিনৰ দৰে খন্তেকৰ বাবে দেখা দিয়া সৰু সৰু চৰিত্ৰৰ ছবিয়েও পাঠকৰ মনৰ মজিয়াত সোণালী আবীৰ চটিয়াই যায়। যি সকল পাঠকে নীৰদ চি, চৌধুৰীৰ আত্মজীৱনী পঢ়ি হতাশ হৈছে বা বাৰ্ট্ৰাণ্ড ৰাছেল, জাঁ পল ছাৰ্ত্ৰে আদিৰ দৰে খ্যাতিমান লিখকৰ দাৰ্শনিক দৃষ্টিভঙ্গী সম্বলিত আত্মজীৱনী পঢ়িও বিভ্ৰত বোধ কৰে, অথবা ৰাজনৈতিক বাতাবৰণ বিজড়িত চে গুৱেভাৰৰ ডায়েৰীৰ দৰে আত্ম-জীৱনী পঢ়িবলৈও বিশেষ আগ্ৰহ প্ৰকাশ নকৰে—সেই সকলৰ বাবে ত্ৰিশ বছৰীয়া তৰুণ কবি ডম মোৰেছৰ আত্মজীৱনী 'মাই চনচ্ ফাদাৰ' নিঃসন্দেহে এখন আকৰ্ষণীয় উৎকৃষ্ট গ্ৰন্থ। ● ●

◄ Mr. S. C. Rajkhowa, Retired D.P.I. Assam speaking as the Chief Guest of our Annual Freshers' Social.

The 'Prime Minister' (Prof. Trishna Mahanta) winding up the day's debate in the Mock-Parliament.

▼

◄ The entrance to the Bezbarua Centenary Function in our college.

Scenes from Julias Caesar

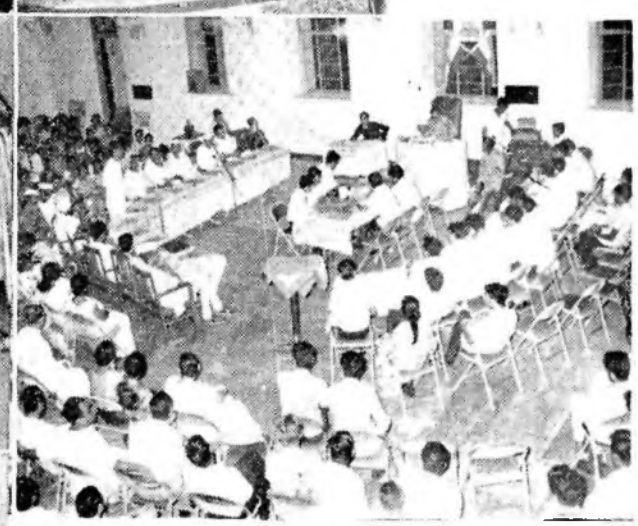

▲

A general view of the Mock-Parliament.

(Photos excepting those of the Mock-Parliament by Pradip Kakati).

The members of Executive Committee, Cotton College Union Society, 1968-69.

From Left to Right :

Sitting :—Prof. B. Baishya (In-charge, Girls' Common Room), Prof. P. Pathak (In-charge, Cricket), Prof. H. K. Sarma, Prof. J. D. Rajkhowa (In-charge, Gymnasium), Principal T. K. Bhattacharyya (President), Prof. N. Sarmah (Treasurer—Cultural Section), Prof. N. Goswami (In-charge—Music), Prof. B. Das (Treasurer—Athletic Section), Prof. N. Sarma (In-charge—General Sports), Prof. J. Bhattacharyya (In-charge, Football).

Standing (First row) :—Dipak Goswami (Secy. Boys' Common-room), Pradip Barthakur (Secy.—Debating), Hemalata Das (Secy. Girls' Common-room), Abdul Mannan (General Secy.), Sanjib Kumar Baruah (Editor Cottonian), Rabin Borah (Secy. Minor Games), Brihaspati Deka (Secy. Social Service), Tarun Sarma (Secy. Music).

Standing (Second row) :—Kanta Ram Mech (Secy. Gymnasiam), T. L. Rajkumar (Secy. Hockey), Agni Brahma (Secy. Football) Sailen Barkataki (Secy. Cricket).

Student members not seen in the picture :—Debraj Das, (Cultural Secy.,) Raktim Saika, (Secy. General Sports) and Prabir Das, (Secretary—Tennis Section.)

হে বিজয়ী ৰক্ত

(উছৰ্গা ঃ আস্তিকলৈ)

ভূপেন্দ্ৰ নাথ শৰ্ম্মা
২য় বাৰ্ষিক বিজ্ঞান

॥ উপক্ৰমণিকা ॥

উল্কাৰ দ্যুতিৰ দৰে বিদ্যুৎ-প্ৰভাৰে জিলিকি উঠিল গৌতমৰ প্ৰজ্ঞাৰ হীৰক,
এই ক্ষণ মাঙ্গল্য মন্ত্ৰেৰে মন্ত্ৰিত হ'ল, বিয়পিল ধূপ, দীপ, ধূনাৰ সুৰভি,
আকাশে উদাৰহস্তে দিলে দান বিশাল নীলিমা আৰু পূৰ্ণিমাৰ জোনাক এজাক,
হাতে হাতে পূৰ্ণপাত্ৰ,--ভৰি আছে জ্ঞান উপচাৰ, সমীৰতো সন্ধ্যাৰ সলিল পূৰবী ।

॥ বিস্তাৰ ॥

তোমাৰ তেজৰ স্পৰ্শত
পূণ্য হ'ল, ধন্য হ'ল, সিহঁত, ইহঁত আৰু বহুতৰে আবিল হৃদয় ;
পূৰ্ণিমাৰ যিজাক জোনাকে পোহৰাব নোৱাৰিলে দুদণ্ডৰ কিঞ্চিৎ সময়--
তোমাৰ সুশীল দৰ্শনত
সেই ক্ষণ আলোকৰঞ্জিত হ'ল, বিলালে হৰিৎ ৰাগ এই নিসৰ্গই ;
অনুগতৰ হস্তদ্বয় কৰপুটে কপাল উঠিল, অচিৰেই প্ৰেমৰ নিৰ্ণয় ।
তোমাৰ প্ৰজ্ঞাৰ পটত
সিন্ধু, গঙ্গা, হোৱাংহোৰ ৰূপালী পানীৰ ছবি, মানাহৰ বালিছন্দা,
ব্ৰহ্মাৰ মানস-পুত্ৰৰ সগাগৰা ৰূপে য'ত নমায় অলকানন্দা ;
তোমাৰ হৃদি-কান্তাৰত
বননিৰে শ্যামল পাহাৰ, বৈ যোৱা জুৰিৰ দুপাৰে য'ত ফুলিছে কথন্দা ।
আৰু বহু বহুতৰ ছবি.............................
চাই যোৱা থৰ লাগি কিবাবোৰ অকণো নেভাবি
এয়েতো মনক ফুলাই ৰাখিব পৰা বিদ্যুতৰ ফুলাম পাপৰি,
স্মৃতিবোৰ কিয় জানো কবিতাৰ কেশপাশ, মঞ্জৰীৰ শিথিল কবৰী ?
আশ্চৰ্য্য ! তোমাৰ প্ৰজ্ঞাৰ পটে আকাশ, বতাহ আৰু কবিতাকো লৈছে সামৰি ।
ভাবিছিলো আমিও এদিন—মিছা, মিছা তপস্যাৰ এই শুভ অৰ্থ ।
মৃত্যুৱেই জীৱনৰ ইতি, নিৰ্যাণেই ধ্বংসৰ প্ৰতীতি, নিৰ্ব্বানৰ আকাঙ্ক্ষা অলীক,
নতুবা একেটা প্ৰশ্ন--ক'তেৰা নিৰ্ব্বান,(?) ৰহস্যৰ নাই যে নিৰ্ণয় ;
কোনোৱেতো দেখুৱাই কব পৰা নাই-শুনা সকলোৰে ওপৰত এজন মালিক—,
বৈ আছে তত্ত্বৰ সাৰাংশ হৈ--সকলোতে বিবৰ্ণ সন্দেহৰ ছাঁ আছে মাথো
সেয়ে ভুল কৰি ভুলতেই পাপৰ প্ৰসূন চিঙি দেৱতাৰ মালাবোৰ গাথোঁ ।
কল্পনাৰ দীন অপচয় ।
এয়েতো বিশ্বাস আৰু এয়েতো সংশয়, হে অৰূপ চিন্ময় !
তথাপি যিজনে অজ্ঞাতেই শিকাই দিলে ৰূপ, ধ্যান, চিন্তা, অবগম
হে বিজয়ী ৰক্ত! তাৰেই স্পৰ্শত আমি স্থাণুৰ পৰা মৌলি হ'ম
তপস্যাৰ এয়েতো বিস্ময় ।

॥ নাস্তিকৰ বিলাস ॥

শঙ্খ--!
শঙ্খৰ শব্দত প্ৰাচীন ঐতিহ্যৰ মন্ত্ৰ,
মন্ত্ৰৰ সাৰোদ্ধাৰত নাস্তিকৰ ভগা হাঁহি, হে অতীন্দ্ৰিয় বাষ্পৰ অংশ !
বাষ্পই গঢ়ি তোলা এখন আস্তৰণ
কিছুমান অৰ্থহীন শব্দই কৰি যায় বিদীৰ্ণ
আমি চাই ৰওঁ, তোমাৰ অস্তিত্বৰ দুঃসহ ধ্বংস ।

● ● ●

তথাপি আকাশে শিকাই দিব পখীৰ উৰণ ক'ত, কেনি, কিয় ?
হৃদয়ত ফুলি থকা বসন্তৰ গোলাপী মায়াই স'কিয়াব—সুৰভি অমিয়
তুমি অপৰাজেয় ।

ৰাজীৱে আকৌ সাৰ পালে ।

তাৰ খং উঠিল ।

কি হৈছে এই ৰীতাজনীৰ ? এই মাজৰাতি উঠি তাই আকৌ বস্তুবিলাক দ'লিয়াবলৈ আৰম্ভ কৰিছে কিয় ?

"ৰীতা—"সি চিঞৰি ধমক্ দিলে ।

শব্দবিলাক নোহোৱা হ'ল ।

হঠাৎ ৰাজীৱৰ শোৱা কোঠাৰ লাইটটো জ্বলি উঠিল । কোঠাটোৰ সেই উজ্জ্বল পোহৰত চুইচটোৰ ওচৰত বৈ থকা মাকক দেখিয়েই ৰাজীৱৰ সকলো মনত পৰি গ'ল ।

অস্ফুটস্বৰে সি মাতিলে—"মা ।"

মাক তাৰ ওচৰ চাপি আহিল । ৰাজীৱে মাকলৈ চায়েই চকু মুদি দিলে । মাকৰ চকুত এটা অবুজ করুণ চাৱনি ।

"ৰাজু—" ৰাজীৱৰ চুলিত হাত ফুৰাই দি মাকে ধীৰকণ্ঠে সুধিলে, "সপোন দেখিছিলি ?"

ৰাজীৱে নিষ্প্ৰাণ দৃষ্টিৰে মাকৰ মুখলৈ চালে । একো কথাই নোলাল তাৰ মুখৰ পৰা ।

"মই ওচৰতে আছো । তই শো ।"

এবছৰীয়া কেচুৱাটোৰ দৰে মাকে ৰাজীৱক শুৱাবলৈ চেষ্টা কৰিলে ।

কথাষাৰ ভাবি ৰাজীৱৰ প্ৰথমে হাঁহি উঠিছিল । তাৰ পিচত কিছুমান খেলিমেলি কথা তাৰ মনলৈ আহিল । এটা সময়ত তাৰ চিন্তাবোৰ ক্ৰমে অসংলগ্ন হৈ আহিল আৰু সি মাত্ৰ এটা কথাই অনুভৱ কৰিব পাৰিলে—তাৰ চুলিত মাকৰ হাতৰ সস্নেহ স্পৰ্শ ।

তাৰ টোপনি আহিল ।

দীৰ্ঘশ্বাস পেলাই মাক তাৰ ওচৰৰ পৰা উঠি আহিল ।

পিচদিনা মাকে ৰাজীৱক একো নুসুধিলে । আনদিনাৰ দৰেই স্বাভাৱিক ভাবে কামবোৰ হৈ থাকিল ; কিন্তু ৰাজীৱৰ মনটো খু-দুৱাই থাকিল ।

মাক গা ধুবলৈ যোৱাৰ লগে লগে ৰাজীৱ মাকৰ কোঠাত সোমালহি আৰু মাজৰ বন্ধ দুৱাৰখন সন্তৰ্পণে খুলি সি ওচৰৰ সৰু কোঠাটোত সোমাল ।

এটা আচৰিত অনুভূতিয়ে মুহূৰ্ত্তলৈ তাক কঁপাই গ'ল । মুহূৰ্ত্তলৈ মাত্ৰ ।

সি কোঠাটোৰ কেউফালে চালে।

নাই, ক'তো একো সলনি হোৱা নাই। সকলো বস্তু একেদৰেই আছে। কোঠাটোৰ এদাঁতিত থকা বিচনাখন, খিৰিকীৰ দাঁতিৰ টেবুলখনৰ ওপৰত থকা ফটোখন, ওচৰৰ চকিখন, এচুকত সযতনে থোৱা বেহেলাখন আৰু বুক্ চেল্ফটো—একোৱেই সলনি হোৱা নাই।

ৰাজীৱে কিছুসময় নিষ্পলক দৃষ্টিৰে ফটোখনলৈ চাই তাৰ কাষ চাপি গ'ল। ৰীতাই হাঁহি আছে।

বহুপৰ ফটোখন চাই থাকি হঠাতে দুইহাতেৰে মুখখন ঢাকি সি বহি পৰিল। কান্দোনৰ সুৰত সি কথমপি ক'লে, "ৰীতা, তই মোকো পাগল কৰি দিবি।"

"নিদিওঁ দাদা"—ৰীতাই খিলখিলকৈ হাঁহিলে।

ৰাজীৱ উচপ্ খাই উঠিল। ৰীতা! সি কেউফালে চালে।

নহয়। তাৰ মনৰ ভুল। ক'তো কোনো নাই। ৰাজীৱ অস্থিৰ হৈ উঠিল।

ঠিক তেনে সময়তে মাকৰ মাত তাৰ কাণত পৰিল, "বাজু। তই কি কৰিছ ইয়াত?"

ধৰা পৰি যোৱাৰ দৰে বাজুৱে ভয়ে ভয়ে মাকলৈ চালে।

খুব মৰমেৰে মাকে এইবাৰ ক'লে, "তোৰ তো গা ভাল নহয় বাজু! ব'ল ইয়াৰ পৰা ওলাই যাওঁ! ইয়াত থাকিলে তোৰ গা বেচি বেয়া লাগিব।"

কোনো প্ৰতিবাদ নকৰাকৈ মাকৰ পিচে পিচে ওলাই আহিল বাজু। কিন্তু ওলাই আহিয়ে সি মাকক ক'লে, "মা, মযো পাগল হৈ যাম মা; ৰীতাই মোকো পাগল কৰি দিব।"

"সেইবিলাক কথা ক'ব নেপায় বাজু। আৰু, তই ইমানকৈ সেইবিলাক চিন্তা কৰি থাক কিয়?"

"মই তো ইচ্ছা কৰি চিন্তা কৰি নাথাকো মা, মোৰ যে ইমান মনত পৰে....!" প্ৰায় নিজকে কোৱাৰ দৰে ৰাজীৱে ক'লে।

সি আকৌ নিজৰ মাজতে হেৰাই গ'ল। ওলাই আহিব খোজা হুমুনিয়াহটো বোধ কৰি মাক আঁতৰি গ'ল।

দুবছৰ আগতে ৰীতাৰ এটা অসুখ হৈছিল। ৰাজীৱৰ খুব ভালকৈ মনত আছে কলেজলৈ নগৈ সি ঘণ্টাৰ পিচত ঘণ্টা ভনীয়েকৰ ওচৰত বহি কটাই দিছিল। পিতৃহীন লৰা-ছোৱালী দুটাক লৈ মাকৰো যথেষ্ট কষ্ট হৈছিল।

অসুখ ৰীতাৰ ইয়াৰ আগতেও বহুতবাৰ হৈছিল। কিন্তু এইবাৰৰ অসুখটো বেলেগ ধৰণৰ। তাইৰ প্ৰথমে সামান্য জ্বৰ হৈছিল। তাৰ পিচত জ্বৰ নোহোৱা হৈ বুকুৰ বিষ আৰম্ভ হৈছিল।

তেনেকুৱা সময়তে এদিন খুব দুৰ্ব্বল হৈ থকা অৱস্থাতে তাই ওপৰমহলাৰ চিৰিয়েদি নামিবলৈ গৈ হঠাৎ উজুটি খাইছিল। লগে লগে দুৰ্ব্বল দেহাৰ ভাৰসাম্য ৰাখিব নোৱাৰি তাই গোটেইকেইটা চিৰিয়েদি খুন্দা খাই খাই বাগৰি গৈ তলৰ পকাত পৰিছিলগৈ।

মূৰটোত বৰ বেয়াকৈ দুখ পাইছিল তাই।

তিনিমাহ বিচনাত পৰি থকাৰ পিচত তাই সুস্থ হ'ল। কিন্তু ৰীতা আৰু আগৰ ৰীতা হৈ থকা নাছিল।

ৰাজীৱে, মাকে—সকলোৱে অনুভৱ কৰিছিল ৰীতা সলনি হৈছে। আগৰ সেই হাস্যোজ্বল, প্ৰাণচঞ্চল ৰীতাজনী অদৃশ্য হৈছে। সকলো সময়তে ম্লান, বিষণ্ণ—অলপ যেন অন্যমনস্ক।

মাজে মাজে হঠাৎ তাইৰ কোঠাত সোমাই ৰাজীৱে দেখিছিল, তাই কিতাপ এখন হাতত লৈ বহি আছে। তাইৰ চকুৰেদি পানী বৈ আছে—তাই যেন অন্য এখন জগতত হেৰাই গৈছে।

কেবাবাৰো মতাৰ পিচত তাই সহাঁৰি দিছিল। কিন্তু কন্দাৰ কাৰণ সুধিলে মুখেৰে মাত মাতিব পৰা নাছিল। কেতিয়াবা হয়তো কৈছিল, "কিতাপখন পঢ়ি দুখ লাগিছে। নায়কজনৰ ইমান আশা আছিল, কিন্তু ইমান সোনকালে তেওঁৰ মৃত্যু হৈ গ'ল কিয়?"

অৰ্থহীন কথা। মাজে মাজে ৰাজীৱ অধৈৰ্য্য হৈ পৰিছিল খং-বেদনাত। তাৰ এই দুৰ্ঘটনাৰ আগৰ দিনবোৰ পুনৰ ঘূৰাই পাবৰ মন গৈছিল। ঘৰখনত লৰা-ছোৱালী বুলিবলৈ সিহঁত দুটাই, বন্ধু-বান্ধৱ বুলিবলৈ

সিহঁত দুটাই—প্ৰত্যেকে প্ৰত্যেকৰ আগত নিজৰ সকলো কথা খোলাখুলিকৈ কৈছিল। মাক-পুতেক-জীয়েকে একেলগে বহি ঘৰখনৰ নিজৰ সমস্যাবোৰ আলোচনা কৰিছিল। ঘৰখনত দেউতাকৰ অভাৱটো সিহঁতৰ হাঁহি আৰু কথাৰে ঢাক খাই পৰিছিল। ৰীতাই বেহেলা বজাইছিল। ৰাজীৱে তবলা সঙ্গত কৰিছিল। সেই দিনবোৰ স্বপ্ন যেন লগা হ'ল।

ৰীতা তেতিয়া একাদশ শ্ৰেণীত। অসুখৰ সময়তে তাইৰ স্কুললৈ যোৱা বন্ধ হৈ গৈছিল। তাৰ পিচত পুনৰ স্কুললৈ যোৱাৰ কথা ওলালত ৰীতাই ক'লে, "মই আৰু স্কুললৈ নাযাওঁ দাদা—"

"কিয়?" ৰাজীৱ আচৰিত হৈছিল। "প্ৰাই-ভেটকৈ পৰীক্ষা দিব পাৰিবি জানো তই?"

কোঠাটোৰ পৰা ওলাই যাব খুজি ৰীতা ৰৈ গৈছিল, "পৰীক্ষা নিদিওঁ, মই আৰু নপঢ়ো দাদা!"

"ৰীতা।" ৰাজীৱৰ খং উঠিল। "ক'লৈ যাৱ? চাওঁ, ইয়াত বহহি।"

আগৰ ৰীতা হোৱা হ'লে নবহিলহেঁতেন। আদেশৰ সুৰত কোৱা কথা শুনাৰ ধৈৰ্য্য তাইৰ কোনোকালেই নাছিল।

কিন্তু এয়া বেলেগ ৰীতা। ককায়েকৰ কথা শুনি শান্ত দৃষ্টিৰে তাই এবাৰ তালৈ চালে মাত্ৰ। তাৰপিচত সি বহিবলৈ কোৱা চকিখনত বহিলহি। এটা কথাও নক'লে তাই।

ৰাজীৱে কোমল সুৰত ক'লে, "সঁচাকৈয়ে কচোন ৰীতা, তই কি কৰিব খুজিছ? পঢ়িবৰ ইচ্ছা নাই কিয়?"

অলপ সময় নীৰৱে থকাৰ পিচত তাই ক'লে, "ভাল নালাগে।"

"কিন্তু, ভাল নালাগিলে কেনেকৈ হ'ব? নপঢ়ি-নুশুনি তই কৰিবি কি? পিচৰ জীৱনত ইয়াৰ বাবে তোৰ অনুতাপ হ'ব।"

"পিচৰ জীৱন?" ৰীতাই হাঁহি দিলে—"পিচৰ জীৱন এটা মই পাম বুলি তুমি ভাবিছা দাদা?"

ৰাজীৱ হতভম্ব। কোনোমতে সি ক'বলৈ চেষ্টা কৰিলে, "ৰীতা, তই এনেকুৱা কথা—"তাৰ মাত বন্ধ হৈ গ'ল।

সেই বেলেগ ৰীতাজনীয়ে খুব গহীন ভাৱে, ৰাজীৱতকৈ যেন তাই বহুত বছৰৰ ডাঙৰ, তেনে এক গহীনতাৰে—নিজকে কোৱাৰ দৰে ক'লে, "এই পিচৰ জীৱনটো মোৰ নাহিবও তো পাৰে দাদা! ভৱিষ্যতৰ গহ্বৰত কি আছে তুমি-মই তো নাজানো। চোঁৱা মোৰ যে এই অসুখটো হ'ল, এই দুৰ্ঘটনাটো যে হ'ল, তাতে তো মই মৰি যাব পাৰিলোহেঁতেন! মই কিজানি মৰিয়েই গ'লোহেঁতেন, তোমালোকে লগে লগে হস্পিতাললৈ নিনিয়া হ'লে।"

ৰাজীৱ নীৰৱ।

ৰীতাই দীৰ্ঘশ্বাস পেলালে, "কি লাভ পঢ়া-শুনা কৰি? দুখ লাগে দাদা, সঁচাকৈয়ে বৰ দুখ লাগে। ইমান কষ্ট কৰি যে আনি ৰূপ-গুণ-ঐশ্বৰ্য্যৰ এজোপা এজোপা ফুলেৰে জীৱনৰ ফুলনিখন সজাই তোলো, তাৰ তো কোনো অৱশিষ্ট নাথাকিব। মৃত্যু আহি আছে। ইমান নিঃশব্দে যে, হয়তো সি আহি মোৰ হাতত ধৰিছে, মই কিন্তু গমেই পোৱা নাই—"

হঠাৎ কান্দি পেলাইছিল ৰীতাই।

ৰাজীৱ বিস্ময়ত ইতিমধ্যে নিজকে পাহৰি গৈছিল। সচেতন হ'ল, কান্দোনত সেমেকা কণ্ঠেৰে ৰীতাই যেতিয়া ক'লে, "কিন্তু মই যে মৰিবলৈ নিবিচাৰো দাদা, উস্ ইমান কষ্ট! ইমান কষ্ট!"

ৰাজীৱে শান্তনা দিয়াৰ ব্যৰ্থ চেষ্টা কৰিলে, "এইবিলাক কথা তই কিয় ভাবিছ ৰীতা? তোৰ তো এতিয়াই মৰিবলৈ একো হোৱা নাই—!"

ৰীতা দিনে দিনে আৰু বেলেগ হৈ গৈছিল। আৰু গহীন হৈ গৈছিল, ভয় লগাকৈ। একেবাৰে নিমাত হৈ গৈছিল।

ডাক্তৰে ক'লে, "সেই দুৰ্ঘটনাটোৰ মুহূৰ্ত্তত হয়তো মৃত্যুৰ ভয় তাইৰ মনত সোমাইছিল। পিচত শাৰীৰিক যন্ত্ৰণাৰ ফলত সেই ভয়ে তাইৰ অৱচেতন মনত খোপনি পুতিলে আৰু সেয়ে এতিয়া তাইৰ সচেতন মনকো বিব্ৰত কৰে।"

ডাক্তৰে হ'ল পৰা যিকোনো ঘটনাৰ বাবে সাজু থাকিবলৈ কৈছিল । সাৱধান হ'বলৈ কৈছিল ।

পিচে, কোনো লাভ নহ'ল। বহুত পলম হৈ গ'ল।

আকস্মিক ভাবে ৰীতাৰ আচাৰ-ব্যৱহাৰলৈ আকৌ পৰিবৰ্ত্তন আহিল। আগৰ সেই ৰীতাৰ দৰে চঞ্চল, অস্থিৰ।

ৰাজীৱ আনন্দিত হ'ল। মাকো। হ'বৰ কথাই। দেউতাক সিহঁতৰ সৰু কালতেই ঢুকাইছে। ককা-দেউতাকৰ জমিদাৰীৰ দৰে সম্পত্তি থাকিলেও, দুটি মাত্র সন্তানৰো এটা যদি অসুস্থ হৈ থাকে, মাকে মনত শান্তিয়েই বা পাব কেনেকৈ ?

কিন্তু ভুল ধৰা পৰিল।

ধীৰে ধীৰে, উমি উমি জ্বলি থকা জুইকুৰাই অগ্নি-কুণ্ডৰ ৰূপ ধাৰণ কৰিলে। ৰীতা অশান্ত হৈ উঠিল। মাকক আপত্তি কৰিলে, "মা, তোমালোকে মোৰ প্ৰতি অকণো মনোযোগ নিদিয়া কিয় ?"

ৰাজীৱক ক'লে, "দাদা, তুমি যে দিনে দিনে মোক মৰম নকৰা হৈ গৈছা--"

প্ৰথমে মাক আৰু ৰাজীৱে বুজিব পৰা নাছিল এই আপত্তিৰ হেতু ক'ত। কিন্তু বুজি পোৱাত বেচি পলম নহ'ল।

সিনানদিনে ৰীতা বুজাৰ বাহিৰ হৈ গৈছে।

ৰান্ধনি লৰাটোৱে আনি দিয়া ভাতখিনি খাই থাকোতে হঠাৎ তাই কৈ উঠিল, "অ' মা, তুমি জানো এইভাতখিনি চাই দিছিলা ভালকৈ ? সি যদি ইয়াত কিবা মিহলাই দিছে ?"

ল'ৰাটোৱে অবাক হৈ ৰীতাৰ মাকলৈ চাইছিল।

তাক পঠিয়াই দি মাকে কৈছিল, "ছিঃ ৰীতা, এনেকুৱা কথা কয় নেকি ? সিনো কিয় তোমাৰ ভাতত কিবা মিহলাই দিব ?"

আৰু ৰীতাই ভাতৰ প্লেটখন ঠেলা মাৰি দি কৈছিল, "তাৰমানে তুমি চোৱা নাই। মা, সি যদি কিবা মিহলাই দিয়ে মই যে মৰি থাকিম। ইমান সোনকালে মই মৰিব নোৱাৰো মা--"

ক্ৰমে তাইৰ মাতটো কান্দোনেৰে সেমেকা হৈ আহিছিল। ৰাজীৱ আৰু মাকে অবাক হৈ মুখলৈ চোৱা-চুই কৰিছিল।

সেয়া আৰম্ভ মাত্র।

দিনে দিনে ৰীতা অস্থিৰ, অশান্ত, অবাধ্য হৈ উঠিছিল। খং উঠিলেই তাই বস্তুবিলাক দ'লিয়াবলৈ আৰম্ভ কৰিছিল। তাইৰ কোঠাত থকা একমাত্র বেহেলা খনৰ বাহিৰে বাকী সকলো বস্তু তাই দলিয়াই পেলাইছিল। সেই খংটোও যে কি কাৰণে উঠিছিল কোনেও বুজিব পৰা নাছিল। খোৱা-বোৱাত একেবাৰে অৰুচি, অনবৰতে সন্দেহ—তাইৰ মৃত্যুৰ বাবে যেন সকলোৱে ষড়যন্ত্র কৰিছে--তাইৰ ধাৰণা হৈছিল ওপৰমহলাৰ পৰাও তাইৰ সেই কাৰণেই "ঠেলা" মাৰি দিয়া হৈছিল।

হতাশ হৈ পৰিছিল মাক আৰু ৰাজীৱ।

ডাক্তৰে বাঁচীলৈ নিবলৈ পৰামৰ্শ দিলে। কথাষাৰ তাইৰ পৰা লুকুৱাই ৰাখিবলৈ চেষ্টা কৰা হৈছিল। কিন্তু কেনেবাকৈ তাইৰ কাণত পৰিল। লগে লগে তাই হুলস্থূল আৰম্ভ কৰিলে--মাক আৰু ককায়েকে তাইক অকণো মৰম নকৰে। সেইকাৰণেই ইমান অসহায় অৱস্থাত তাইক পঠাই দিব খুজিছে।

তাৰ পিচত কন্দা-কটা-অভিমান। গতিকে সকলো বাতিল।

অধৈৰ্য্য হৈ মাজে মাজে ৰাজীৱে কৈছিল, "তই মোকো পাগল কৰি দিবি ৰীতা, মই পাগল হৈ যাম।"

"নিদিওঁ দাদা" খিলখিলকৈ হাঁহিছিল ৰীতাই। পিচমুহূৰ্ত্ততে গহীন হৈ কৈছিল, "মইতো পাগল হোৱা নাই দাদা, কিয় তেনেকৈ কৈছা-- ?"

ৰীতাই তেনেকৈ ক'লে ৰাজীৱৰ বেয়া লাগিছিল। পিছে খণ্ডৰ মুহূৰ্ত্তত সি সকলো পাহৰি গৈছিল।

দিনে দিনে ৰীতাৰ অৱস্থা বেয়া হৈ গ'ল। মানসিক চিকিৎসকৰ ওপৰত তাইৰ ভাৰ দিয়া হ'ল। বহুত উপায়েৰে তেওঁ ৰীতাৰ মনৰ ভয় আঁতৰাবলৈ চেষ্টা

কৰিলে। তাইৰ মৃত্যু হ'ব পৰা কোনো কাৰণেই যে নাই সেই কথা তাইৰ মনত স্নুমুৱাই দিবলৈ চেষ্টা কৰিলে।

কিন্তু, ব্যৰ্থ হ'ল।

অথচ যি সময়ত তাইৰ মনলৈ সেই ভাৱ নাহে, তাই একেবাৰে সুস্থ, স্বাভাৱিক। তাই সেই সময়ত আয়নাখন দলিয়াই ভাঙি পেলোৱা বাবে অনুতাপ কৰে, তাই যে কিমান দিন পঢ়া নাই তাকে ভাবি দুখ পায়। তাই আলফুলে, সযতনে নিজকে সজায়, নিজৰ কোঠাটো সজায়। সেই সময়ত ফুলনিৰ ফুল আনি তাই ফুলদানি-টোও নতুনকৈ সজায়।

কিন্তু সেই সময়ত তাই বেহেলা বজালেও ৰাজীৱে আৰু আগৰ দৰে তবলা সঙ্গত কৰিব নোৱাৰে। সাত বছৰৰ নিষ্ঠাৰে আয়ত্ব কৰা বেহেলাৰ সুৰবোৰ ৰীতাৰ হাতত জীৱন্ত হৈ উঠে। মীড়, গমকেৰে তাই কৰুণ সুৰবোৰ আৰু বেচি কৰুণ কৰি তুলিব পাৰে। বেহে-লাত সুৰ হৈ উঠি অহা সেই ভগা হিয়াৰ বিননি শুনাৰ সাহস বা ধৈৰ্য্য ৰাজীৱৰ নাথাকে। চকু দুটা মচি তলমূৰকৈ সি তাইৰ ওচৰৰ পৰা উঠি আহে।

কাৰ গাত যে দোষ দিব; কোনেও ভাবি নাপায়। ইমান সুন্দৰ দিনবোৰ কেনেকৈ হঠাতে হেৰাই গ'ল।

মানসিক অসুস্থতা ৰীতাৰ দিনে দিনে বেচি হৈ আহিল। তাই যেতিয়াই তেতিয়াই কাৰণে অকাৰণে বস্তুবোৰ দলিয়াই ভাঙিবলৈ আৰম্ভ কৰিলে। গালি পাৰিবলৈ ধৰিলে, "স্বাৰ্থপৰ—সব মানুহ স্বাৰ্থপৰ"—কিন্তু কিয় যে 'সব স্বাৰ্থপৰ' ধাৰণাটো তাইৰ হবলৈ পালে, মাকে বা ৰাজীৱে বুজি নাপালে।

ডেৰ বছৰলৈ সহ্য কৰাৰ পিচত ৰাজীৱে ভনীয়েকৰ কাণত আৰু নীৰৱে থাকিব পৰা নাছিল। সি তাইক ধমক দিবলৈ আৰম্ভ কৰিছিল।

মাকে একো নকৈছিল। কাৰণ সহ্যৰ সীমা পাৰ হৈ নগলেও, ৰাজীৱৰ মনৰ অৱস্থা মাতৃমনে উপলব্ধি কৰিব পাৰিছিল।

কিন্তু, ধমক দিলে ৰীতাই একো নকয়। সজল চকুদুটাৰে ৰাজীৱৰ মুখলৈ এবাৰ চাই তলমূৰকৈ বহি থাকে মাত্ৰ, অপৰাধীৰ দৰে। সেই মুহূৰ্ত্তত ৰাজীৱৰ মনত আলোড়ন উঠে। অসহনীয় বেদনাত তাৰ বুকুখন ভাগি-ছিগি যোৱা যেন লাগে। এইজনী ভনীয়েকে আগতে যিমানেই ডাঙৰ দোষ নকৰক, সি এটা কথা টানকৈ নকৈছিল, আৰু এতিয়া দিনে-ৰাতিয়ে ধমক দিবলৈ আৰম্ভ কৰিছে।

সেই মুহূৰ্ত্তত সি অনুতপ্ত হয়। নিৰপৰাধী যেন লগা ভনীয়েকলৈ তাৰ মায়া হয়। তাইৰ কোঠাৰ পৰা নিঃশব্দে সি ওলাই আহে। মনতে প্ৰতিজ্ঞা কৰে, "আজিৰ পৰা তাইক আৰু একো নকওঁ—"

কিন্তু প্ৰতিজ্ঞা নৰয়। চাহ খাই কাপটো দলিয়াই দিয়াৰ শব্দ শুনিলেই চিঁচিচ্‌কৈ তাৰ খংটো উঠি আহে।

হঠাতে ৰীতা একেবাৰে শান্ত হৈ গ'ল। সকলো দুষ্টামি নোহোৱা হ'ল। মানুহৰ পৰা তাই আঁতৰি থাকিব খোজা হ'ল।

কিন্তু ডাক্তৰ শঙ্কিত হ'ল। ক'লে, "বৰ বেচিকৈ ভয়টো মনত সোমাইছে। যি কোনো উপায়েৰে ৰাঁচীলৈ নিবই লাগিব।"

কিন্তু তাৰ আৰু আৱশ্যক নহ'ল।

এদিন ৰাতিপুৱা বিচনাত ৰীতাৰ নিষ্প্ৰাণ দেহটো পোৱা গ'ল। ডাক্তৰী পৰীক্ষাই ক'লে, "হঠাতে বৰ ভয় খাই হৃদযন্ত্ৰৰ ক্ৰিয়া বন্ধ হৈ গ'ল।"

ডাক্তৰে আৰু কৈছিল, "বেচেৰী ছোৱালীজনীয়ে মনৰ লগত যুজি যুজি ভাগৰি পৰিছিল।"

কি কাৰণত ৰীতাই ভয় খাইছিল জনা নগ'ল। হয়তো মৃত্যুৰ ক্ষণ গণি থকা মানুহৰ ওচৰলৈ এনেকৈয়ে মৃত্যু আহে। ৰীতাৰ মৃত্যু ৰহস্যাবৃত হৈ ৰ'ল।

ৰাজীৱৰ কিন্তু শান্তি নহ'ল। ইমান সংগোপনে ভনীয়েক তাৰ ওচৰৰ পৰা গুচি যাব বুলি সি কোনো-দিনেই ভাবিব পৰা নাছিল। ৰীতাৰ মৃত্যুৰ কথা বিশ্বাস কৰিবলৈ সি টান পালে। কিন্তু ৰীতা তো গ'লেই।

প্ৰমাহ হৈ গ'ল। এতিয়াও ৰাজীৱে মাজনিশা সাৰ পালে যেন ৰীতাৰ কথা শুনা পায়। ৰীতাৰ হাঁহি শুনা পায়।

সেয়া নিশ্চয় তাৰ মনৰ ভুল। তাৰ বাহিৰে আনে-তো নুশুনে।

কালি ৰাতি ৰীতাই বস্তু দলিওৱা তো কোনেও শুনা নাই ৰাজীৱৰ বাহিৰে।

এদিন সাময়িক সুস্থ অৱস্থাত ৰীতাই কৈছিল, "মোক যে তুমি খুব মৰম কৰা, সেই কাৰণেই মই মৰিম বুলি ক'লে তোমাৰ দুখ লাগে নহয়? মোৰো যে দুখ লাগে মাক আৰু তোমাক এৰি যাবলৈ। কিন্তু মই জানো, মই যাবই লাগিব। তথাপি, মৃত্যুৰ পিচতো তোমাৰ ওচৰলৈ মই আকৌ আহিম দাদা। তোমাৰ ওচৰে-পাজৰেই থাকিম। তুমি হয়তো মোক নেদেখিবা। কিন্তু মই থকা কথাটো তুমি জানো অনুভৱো কৰিব নোৱাৰিবা?"

পাৰে। ৰাজীৱে প্ৰথম দিনা ৰীতা আহোঁতেই গম পাইছিল ৰীতা আহিছে। তাক কৈছে, "মোৰ বৰ কষ্ট হৈছে আহিবলৈ। তথাপি মই আহিছো। মই আহি থাকিম দাদা।"

ৰাজীৱে হুমুনিয়াহ কাঢ়িলে। সি জানে এইবিলাক কথা কোনেও বিশ্বাস নকৰিব। তাৰ মনৰ ভুল বুলি উৰাই দিব।

কিন্তু, সি ভাবিলে, আকৌ যদি ৰীতা আহে, তেন্তে সি ক'ব তাই আৰু আহিব নালাগে ইমান কষ্ট কৰি। এই পাৰৰ মৰমে জানো সিপাৰৰ মৰমক সদায় বান্ধি ৰাখিবলৈ সমৰ্থ হ'ব?

তাই নালাগে আহিব।

ৰাজীৱে ক'ব, তাৰ বাবে তাইৰ স্মৃতি আছে। তাইৰ আত্মাতকৈ তাইৰ স্মৃতি তাৰ বাবে বেচি জীৱন্ত, বেচি সুন্দৰ। তাৰ মাজতে সি তাৰ মনোমত ৰূপত তাৰ মৰমৰ ভনীয়েক ৰীতাজনীক বিচাৰি ল'ব নিশ্চয় পাৰিব।

লাজ

তোমাৰ ছবি এখন আঁকো বুলি
কলমটো তুলি লৈছিলো।
(তুলিকাৰ ব্যৱহাৰ মই নেজানো)

তোমাৰ মুখখন আঁকিবলৈ গৈ
মই তোমাৰ চকু জুৰি পাহৰি গৈছিলো।
হাঁহিটো আঁকিবলৈ গৈ ওঁঠ
জুৰিও পাহৰি গৈছিলোঁ।
কিন্তু--
ক'লা কৰবিৰ বগা ফুল
পাহিৰে সৈতে পিছ ফালৰ
পৰা তোমাক মই হুবহু
আঁকি পেলাব পাৰিছিলো।

কেশৱ বৰুৱা
৩য় বাৰ্ষিক কলা '৬৮

সংগীত আৰু আধ্যাত্মিকতা

তৰুণ শৰ্ম্মা
তৃতীয় বাৰ্ষিক বিজ্ঞান

ৰহস্যঘন হৃদিজগতৰ বক্ষত সুষুপ্ত অথবা সদ্য-জাগ্ৰত উৎফুল্লিত এটি শিশু-সৌন্দৰ্য্য আৰু ভাৱোচ্ছাসৰ প্ৰণয়ৰ ফলতেই যাৰ জন্ম অথবা স্থিতি। মনশ্চক্ষুৰ প্ৰোজ্জ্বল আভাত সেই শিশুক পৱিত্ৰ মানুহে দেখা পায় বিভিন্ন মূৰুতিত। এই মূৰুতি কলাকৃষ্টিৰ বিভিন্ন শাখাৰ কল্পিত স্বৰূপ। এতেকে এই শিশু ভাৰতীয় দৰ্শন আৰু ধৰ্ম্মই বৰ্ণনা কৰা পৰমব্ৰহ্ম সুন্দৰৰ দৰেই মহান আৰু সুন্দৰ। ভগৱানৰ বিভিন্ন ৰূপ-যি ৰূপতেই তেওঁক অন্তৰত স্থাপন কৰি লোৱা-হয়-সেই ৰূপেই তেওঁক পাব পাৰি। ঠিক তেনেকৈয়ে কলাকৃষ্টিৰ উক্ত মূৰুতিৰো ৰূপ অনেক—তাৰ যি কোনো এটা ৰূপতেই হৃদয়ে ইয়াক চাব পাৰে।

বিস্মৃতিৰ অতলান্ত তমসাৰে আচ্ছাদিত দূৰ অতীতৰ সেই কাল—সভ্যতাৰ প্ৰাৰম্ভিক স্তৰ। মানুহৰ কৌতূহল জাগিল—সুনীলিম বিশাল আকাশ, জকমকীয়া অসংখ্য তৰা, সাগৰৰ অনন্ত জলৰাশি, শুভ্ৰ শিখৰৰ উচ্চ পৰ্ব্বত-ৰাজি, আৰু অনেক সেউজ সম্ভাৰেৰে সৈতে এই বিচিত্ৰ জগতখনক কোনে সৃজিলে? এই অজ্ঞাত শক্তিৰ অনু-সন্ধানত মানৱ-মন আকুল হ'ল। ফলত উত্তৰ হ'ল পৰমব্ৰহ্ম ঈশ্বৰৰ অস্তিত্বৰ ওপৰত মানুহৰ অনেক হৃদিক সংস্কাৰ। সেয়েই আধ্যাত্মিকতা। বিভিন্ন পণ্ডিতে কয়-এই দিব্য আৰু অলৌকিক শক্তিৰ সৈতে নিজৰ শান্ত আৰু নিশ্চল সম্বন্ধক সুদৃঢ় কৰাৰ বাবে মানৱ হৃদয়ৰ শ্বাশ্বত কামনাই হ'ল আধ্যাত্মিকতা। সময়ৰ অগ্ৰগতিৰ সৈতে মহা মহা পুৰুষৰ সাধনাৰ ফলস্বৰূপে ইয়াৰ উন্নত আৰু নৱ নৱ স্বাদ আজি পৰ্য্যন্ত মানুহে পাই আহিছে।

এই পৰমব্ৰহ্মৰ প্ৰতি মানুহৰ কৌতূহল ক্ৰমাৎ ভয় আৰু ভক্তিলৈ ৰূপান্তৰিত হ'ল। ফলত তেওঁৰ সন্তুষ্টিৰ বাবে মানুহে পূজা পাতল, প্ৰাৰ্থনা আদি বিভিন্ন পদ্ধতিৰ সন্ধান পালে। মানৱমনে হয়তো আৱিস্কাৰ কৰিলে--এই দিব্য অলৌকিক শক্তিক পাবলৈ হ'লে অন্তৰৰ শুদ্ধতম্ উপচাৰৰ আৱশ্যক। আৰু নৈসৰ্গিক অৱচেতনাই হঠাৎ হৃদয়ক এদিন উদ্বেলিত কৰিলে যাৰ কণ্ঠ প্ৰকাশ 'গান' হ'ল। ইয়েই হ'ল মানৱ হৃদয়ৰ পৱিত্ৰ প্ৰপঞ্চ—সুন্দৰৰ পূজাৰ ঘাঁই উপচাৰ।

প্ৰাচীনতম সভ্য সমাজলৈ আমি উভতি চালে মানুহৰ আধ্যাত্মিক জীৱনৰ সৈতে সংগীতৰ চিৰাচৰিত সম্বন্ধ আমাৰ চকুত পৰে। কোনোবা অসীমত লুকাই থকা সুন্দৰৰ সন্ধান পাবলৈ অথবা জাগতিক আশা আকাঙ্ক্ষাবোৰ পূৰ্ণ কৰিবলৈ কোনোবা অনাদি কালৰে পৰা ঋষি-মুণি অথবা ৰজামহাৰাজে তপস্যা কৰি অহাৰ কথা ভাৰতীয় শাস্ত্ৰত উল্লেখ আছে। ভাৰতীয় গভীৰতম্ দৰ্শনৰ 'আধ্যাত্মিকতাবাদ' এক অদ্ভুত আৰু ফলপ্ৰসূ উপায়—যি মানুহক এনে এক স্তৰলৈ উন্নীত কৰে যি স্তৰত অন্তৰৰ কোঁহে কোঁহে এক অজান সৌন্দৰ্য্যৰ উপলব্ধিয়ে স্থান পায়। এই স্তৰ প্ৰাপ্ত হ'বলৈ হলে গভীৰ সাধনাৰ প্ৰয়োজন। সাধনা বা তপস্যাৰ মূল অৰ্থ হ'ল কোনো এটা বিষয়ত অহৰ্নিশ মন ঘনীভূত কৰি তাৰেই ভাৱনা আৰু তাৰেই চৰ্চাৰে মনক উক্ত বিষয়ৰ সৈতে একীভূত কৰাৰ। এই সাধনাৰ সাদৃশ লক্ষণ সংগীতসেৱীৰ কাৰ্য্যৰ লগত একে। যেতিয়া কোনো এক ৰাগ বা ৰাগিণী শুদ্ধ স্বৰেৰে গোৱা হয়, তেতিয়া এক পৱিত্ৰ অনুভূতিয়ে দেহ মন আগুৰি ধৰেহি; অন্তৰত কেৱল উক্ত ৰাগ বা ৰাগিণীৰ যথাৰ্থ পৰিবেশনৰ চিন্তা আৰু সুৰৰ পৱিত্ৰ মায়াজালে তেওঁৰ মনৰ সকলো অনুভূতিকে একীভূত কৰি তোলে। সেয়েহে সংগীত-চৰ্চা সাধনাৰ অন্য এক ৰূপ। এতেকে ভাৰতীয় প্ৰাচীন-তম্ সংস্কৃতিত গীতমাত আৰু পূজা সেৱা, যাগ-যজ্ঞ আদিৰ সম্বন্ধ জড়িত বহু কাহিনীৰ পয়োভৰ দেখা যায়। বৰ্ত্তমানৰ

ভাৰতীয় শাস্ত্ৰীয় সংগীতৰ ৰাগ-ৰাগিণীৰ বিভাজন আৰু তাৰ স্বৰ জ্ঞানৰ বিৱৰণ ভাৰতৰ প্ৰাচীনতম বেদশাস্ত্ৰত উল্লেখিত। সেই সময়ৰ যাগ-যজ্ঞ, পূজা-পাতল আদিত বেদৰ মন্ত্ৰবোৰ সুললিত স্বৰেৰে পাঠ কৰাৰ নিয়ম উল্লেখ আছে। সপ্তস্বৰৰ উৎপত্তি ভাৰতৰ প্ৰাচীনতম ঋষিমুনিৰ ভগৱৎ মন্ত্ৰ উচ্চাৰণৰ পৰাই হ'ল বুলি বহুতে কয়। বহু ঋষিমুনি একেঠাইতে গোট খাই সমুখত ভগৱানৰ ৰূপ অন্তৰেৰে চিন্তা কৰাৰ পিচত যেতিয়া তেওঁলোকৰ মুখেদি উচ্চাৰিত হৈছিল "ওঁম"-এই প্ৰণৱধ্বনি ; তেতিয়া বিভিন্ন ঋষিমুনিৰ কণ্ঠস্বৰে বিভিন্ন সুৰৰ সৃষ্টি কৰিছিল যাৰ সাধাৰণ বিভাজনে স্বৰক মূল সাতোটা ভাগত ভাগ কৰিলে। সেয়ে হ'ল সপ্তস্বৰ। এয়েই হেনো সংগীতিক স্বৰৰ উৎপত্তি। ইয়াৰ পিচলৈ বহু সংস্কাৰে সংগীতক পূৰ্ণতাৰ পথলৈ আগবঢ়াই লৈ আহিলে। বিশ্বৰ বিভিন্ন ধৰ্ম্মতো সেয়েহে সংগীতক উচ্চ স্থান দিয়া দেখা যায়। সংগীত আৰু আধ্যাত্মিকতাৰ মাজৰ এই সম্বন্ধক চাব খুজিলে আমি বেচি দূৰলৈ নৈগৈ অসমৰ শঙ্কৰী কলা-কৃষ্টিৰ প্ৰতি দৃষ্টি নিক্ষেপ কৰিলেই যথেষ্ট হ'ব। বৰগীত, নাম-ঘোষা, কীৰ্ত্তন— শ্ৰীমন্ত শঙ্কৰৰ এই বিভিন্ন সাংগীতিক সৃষ্টি ; সত্ৰীয়া নৃত্য আদি নৃত্য-কলাই আধ্যাত্মিকতাৰ মন্ত্ৰ কেনেদৰে আমাৰ সমাজক দি আহিছে তাক আলোচনা কৰাৰ কোনো প্ৰয়োজন নাই। যেতিয়া ভগৱানৰ আগত কীৰ্ত্তনৰ পদবোৰ সুললিত সুৰে গোৱা হয় বা দিনৰ বিভিন্ন প্ৰহৰত বৰগীত সমূহ যথাৰ্থ ৰাগেৰে গোৱা হয় বা ভাৱনা-নৃত্য আদিৰ উৎকৃষ্ট পৰিবেশন উপলব্ধিৰে সৈতে উপভোগ কৰা হয়, তেতিয়া তাৰ সাংগীতিক লয়ে মানুহৰ মনৰ সকলো চিন্তাকে এটা মাথো স্তৰলৈ উন্নীত আৰু ঘনীভূত কৰি লৈ যায় ; যিটো স্তৰ ভগৱৎ চিন্তাৰ স্তৰ, ন্যায়, সততা আৰু পৱিত্ৰতাৰ স্তৰ। অকল শঙ্কৰী কৃষ্টিতেই নহয়, আন আন সকলো বৈষ্ণৱ ধৰ্ম্মৰ নীতিতে এই সংগীত আৰু তাৰ যোগে আধ্যাত্মিকতাৰ বীজ জনগণৰ মাজত বিতৰণ কৰাৰ প্ৰয়াস পৰিলক্ষিত হয়। খ্ৰীষ্টান ধৰ্ম্মৰ অনুযায়ী গীৰ্জালৈ গৈ মুনিহ-তিৰোতা, ল'ৰা-ছোৱালী সকলো একত্ৰিত হৈ সুললিত সুৰে প্ৰাৰ্থনা সংগীত গোৱাটোও অন্য এক নিদৰ্শন আলোচিত বিষয়ৰ। বৌদ্ধ ধৰ্ম্মতো সুৰেৰে প্ৰাৰ্থনা সংগীত গোৱাৰ নিয়ম আছে ; মুছলিম ধৰ্ম্মতো নামাজ পঢ়াত সুৰ আছে।

অকল ভাৰতীয় প্ৰাচীন সভ্যতাই আলোচিত বিষয়ৰ উদাহৰণৰ বাবে যথেষ্ট নহয়। পুৰণি ইজিপ্ত, গ্ৰীচ আদি দেশৰ সমৃদ্ধিশালী সভ্যযুগেও তাৰ স্বাক্ষৰ দিয়ে। ইজিপ্তৰ প্ৰাচীন মানৱে কোনোবা প্ৰাচীন যুগতেই ধূনা জ্বলাই ভজন গাই ৰাতিপুৱাতে তেওঁলোকৰ দেৱ-দেৱীক জগাই দিয়াৰ সামাজিক প্ৰথাৰ সম্ভেদ পাইছিল। তেওঁলোকৰ সূৰ্য্য-প্ৰাৰ্থনাৰ বাবে গোৱা 'ভজন' এটিৰ উল্লেখ 'প্ৰাচীন সভ্যতা' নামৰ কিতাপখনিৰ পৰা তুলি দিয়া হ'ল :—

'অপূৰ্ব্ব তোমাৰ উত্থান, হে জীৱন্ত সূৰ্য্য, তোমাৰ বিজনিত আৰু কোনো নাই। তোমাৰ ৰশ্মিৰে আমাৰ চকুত জ্যোতি দিয়া, তুমিয়ে সৃষ্টি কৰা সকলো সংসাৰ। দিগন্তত তুমি দেখা দিয়া প্ৰাণ দিবলৈ তোমাৰ সৃষ্টিক-মানুহ, জন্তু, যি উৰে, যি কঁপে, যি বগাই যায়—পৃথিৱীৰ সকলোকে। তোমাক দেখিলেই এই বিলাক জীয়ে ; তুমি অস্ত গ'লেই এই বিলাক শোৱে.......... '' আদি।

প্ৰাচীন গ্ৰীক সভ্যতাও এই প্ৰসঙ্গত উল্লেখনীয়। প্ৰাচীন গ্ৰীক জাতিয়ে দেৱদেৱীৰ পূজাত উৎসৱ পাতি সঙ্গীত, খেল-ধেমালি, কবিতা আবৃত্তি আদিৰে দেৱদেৱীক সন্তুষ্ট কৰাৰ প্ৰয়াস কৰিছিল। তদুপৰি সঙ্গীতৰ প্ৰতি গ্ৰীক সকলৰ ধাৰণা সম্পূৰ্ণ আধ্যাত্মিক আছিল। মানুহৰ নৈতিকতাৰ ওপৰত সঙ্গীতৰ প্ৰভাৱ বহুল বুলি তেওঁলোকে হেনো খুব বিশ্বাস কৰিছিল। চুমেৰীয়, বেবিলনীয় আদি প্ৰাচীন সভ্য সমাজে দেৱ-দেৱী উপাসনাৰ বাবে সাংগীতিক স্তৱ আদিৰ সৃষ্টি কৰাৰ উদাহৰণ আছে।

'সংগীত'-এই সংজ্ঞাটিৰ অৰ্থ একক নহয়। নৃত্য-কলা, বাদ্য আৰু গীতি-শাস্ত্ৰ তিনিওটাকে ই সাঙোৰে। ওপৰৰ সমূহ উক্তিতে সংগীতৰ কণ্ঠৰূপায়ণৰ কথাকেহে উল্লেখ কৰা হ'ল। বিভিন্ন ঋতুৱে দিয়া প্ৰকৃতিৰ ন ন ৰূপ, মলয়াত হালিজালি থকা ফুল লতা-বন আদি বা জীৱনৰ বিভিন্ন কৰ্ম্ম পদ্ধতিৰ অনুকৰণত মানৱমনে আবেগ বিহ্বল, ভাবোচ্ছাসিত কোনোবা মুহূৰ্ত্তত নিজৰ দেহ ভঙ্গিমাৰে সিবিলাকক প্ৰকাশি এক অজান আমেজ বা ৰং উপলব্ধি কৰিলে। সেয়া হ'ল নৃত্য। সুকুমাৰ কলাৰ যিহেতু ই অন্য এক উন্মেষ ; এতেকে ইয়াকো আদিম মানুহে অদৃশ্য শক্তিৰ প্ৰতি ভক্তিনৈবেদ্য স্বৰূপে ব্যৱহাৰ কৰিলে। সেয়েহে প্ৰাচীনতম কালৰে পৰা

মঠ মন্দিৰ আদিত এই নৃত্য কলাই স্থান পালে। ভাৰতীয় প্ৰাচীন কাব্য সাহিত্যত ইয়াৰ উল্লেখ অনেক পোৱা যায়। লক্ষীন্দাৰৰ প্ৰাণ পুনৰসঞ্জীৱিত কৰিবলৈ বেউলাই স্বৰ্গত দেৱতাক নৃত্যেৰে সন্তুষ্ট কৰাৰ কাহিনী এটা সৰু উদাহৰণ মাত্ৰ। বিশেষকৈ প্ৰাচীন জনজাতিৰ ইতিহাসে তাৰ জলন্ত স্বাক্ষৰ দিয়ে। আফ্ৰিকান জনজাতি বা ভাৰতীয় বিভিন্ন জনজাতিয়ে নেদেখা শক্তিক পূজিবলৈ হিয়া উজাৰি গীত গাইছিল, নাচিছিল। এতিয়াও সেই নিয়ম আঁতৰা নাই। এইখিনিতে প্ৰাচীন অসম, দাক্ষিণাত্য, উৰিষ্যা আদি ঠাইৰ শিৱপূজাৰ অন্যতম উপচাৰ নৃত্য-কলাৰ আভাষ দাঙি ধৰো। এইবিলাক ঠাইৰ বিভিন্ন দেৱালয়ত 'দেৱদাসী' নৃত্যৰ প্ৰচলন আছিল। দেৱদাসী সকলে নৃত্যেৰে দেৱতাক তুষ্ট কৰি জগতৰ মঙ্গল কামনা কৰাৰ পণ লৈয়েই জীৱন নিৰ্ব্বাহ কৰিছিল। অসমত আহোম ৰাজত্বৰ একালত এই দেৱদাসী নৃত্যৰ বহুল প্ৰচলন হয়। আহোম স্বৰ্গদেৱ শিৱসিংহই ডুবিত এটি দেৱালয় প্ৰতিষ্ঠা কৰি তাত দেৱদাসী নৃত্যৰ অৱতাৰণা কৰে। মন্দিৰৰ পূজা-পাতল নিখুঁত আৰু পূৰ্ণোদ্যমে চলাবলৈ শিৱসিংহ স্বৰ্গদেৱে দেৰগাঁৱৰ পৰা নৰ্ত্তকী, গায়ন বায়ন, হাজোৰ পৰা মালাকৰ আনি 'দেৱদাসী' নামে জনাজাত নৃত্যটিক শিৱ পূজাৰ মাই অঙ্গ স্বৰূপে প্ৰতিষ্ঠাপিত কৰে। অকল অসমতে নহয়, বিশ্বৰ বিভিন্ন মঠমন্দিৰ বা ধৰ্মীয় দেউলবোৰত দেৱালৰ গাত নৃত্যৰত কলাকাৰৰ ছবি পোৱা যায়। ভাৰতৰ অজন্তা, ইলোৰা আদি ঠাইৰ ভাস্কৰ্য্যয়ো তাৰ চিনাকি দিয়ে। ভাৰতীয় নৃত্য কলাৰ থাপনা খন যে আধ্যাত্মিক ভাবমুক্তাখচিত তাক অস্বীকাৰ কৰিব নোৱাৰি। ভাৰতীয় কথক বা কথাকলি নৃত্যৰ ভঙ্গিমা, গীত বা ছন্দ সকলো দেৱ-দেৱী আৰাধনা সূচক বা তদ্ জড়িত কাহিনীমালাৰ ৰূপ প্ৰকাশক। আকৌ বিভিন্ন প্ৰাদেশিক নৃত্য সমূহবো স্বকীয়া প্ৰকাশ দেখা যায়। মণিপুৰী নৃত্য এই প্ৰসঙ্গতে উল্লেখনীয়। কিয়নো এই নৃত্য সমূহ ৰাধাকৃষ্ণ, বা ভিন্ন ঈশ্বৰ ঈশ্বৰীৰ বন্দনা আৰু লীলাৰ মূৰ্ত্ত প্ৰকাশৰ বাহিৰে আন একো নহয়।

আকৌ আফ্ৰিকাৰ নিগ্ৰোজাতি, ওশেনিয়াৰ অষ্ট্ৰিক, আমেৰিকাৰ ৰেড ইণ্ডিয়ান, এছিয়া আৰু ইউৰোপৰ মঙ্গোলীয় আৰু ছেমেটিক, আৰ্য্য, ককেচীয় আদি জাতিৰ মাজত প্ৰচলিত সৰ্পপূজাৰ উপচাৰ ৰূপে নৃত্য বা গীতৰ ব্যৱহাৰ কোনোবা আদিম কালতেই সৃষ্ট প্ৰথা। কাম-ৰূপত প্ৰচলিত সুখ্যাত দেওধ্বনি নৃত্য এক উদাহৰণ। গ্ৰীক আদি দেশতো হেনো এনেদৰে নৃত্য কৰা প্ৰথা প্ৰচলিত আছে।

গীতে মানুহৰ অন্তৰৰ কথা কয়। পশুপক্ষীয়েও গীত গায়। সিহঁতৰ গীততো নিশ্চয় অন্তৰৰ কথা নিহিত আছে। বিশ্বৰ কাব্যজগতত বিভিন্ন পক্ষীৰ সুৱদি গীতৰ কথা বুজাৰ প্ৰয়াস পৰিলক্ষিত হয়। বহু কৱিয়ে বা শিল্পীয়ে এই চৰাইবোৰক বিশ্বনিয়ন্তাৰ দূত বা ঈশ্বৰৰ প্ৰাৰ্থনা গোৱা বিহগী আখ্যা দিছে। এক-মনেৰে কাকলিৰ এনে মিঠা সুৰ নিজান বনত শুনিলে সঁচাকৈয়ে মন মিঠা ভাৱনাৰে পূৰ্ণ হয়। কাৰণ এনে পুলকতাৰ স্বৰূপ অজান—সিয়েই ৰহস্যময়—এক আধ্যা-ত্মিক বিকাশ। আদি কালৰে পৰা মানুহৰ গীতৰ কথাত তাৰেই সুৰ পৰিলক্ষিত হয়। সমগ্ৰ বিশ্বৰে লোকগীত সমূহ এনে তত্ত্বেৰে পৰিপূৰ্ণ। আমাৰ সমাজত আদিৰে পৰা চলি অহা লোকগীত সমূহৰ কথাবোৰ আধ্যাত্মিক জীৱনজড়িত কথা। গোৱালপৰীয়া লোকগীত, কামৰূপীয় লোকগীত, দেহ বিচাৰৰ গীত, বৰাগী গীত, আইনাম, বিয়ানাম আদি প্ৰাচীন অসমবাসীয়ে গোৱা গীতবোৰ অতিশয় তত্ত্বপূৰ্ণ। ইয়াৰে এটা ঠাল 'বৰাগী গীত'ৰ চমু চানেকি ডাঙি ধৰিলেই কথাটো বেচি প্ৰতীয়মান হ'ব। মানুহে সংসাৰৰ মায়া মোহ ত্যাগ কৰি ঈশ্বৰক পাবলৈ 'বৰাগী' হয় জীৱনৰ আদবাটতে বা শেহলৈ। এওঁলোকে গীতেৰে ভগৱানক সোঁৱৰে টোকাৰী, কৰতাল, বেহেলা আদি বজাই প্ৰাৰ্থনা গাই গাই। এই গীতবোৰ গধূৰ দাৰ্শনিক ভাৱৰ। ইয়াত 'ভক্তি ৰহস্য' প্ৰকাশ পায়। এই ধৰ্ম্মগীত সমূহক বহুতে মংগোলী সভ্যতাৰ তান্ত্ৰিক ধৰ্ম্মৰ পৰা জন্ম হোৱা বুলি কয়। কাৰণ তান্ত্ৰিক ধৰ্ম্ম মাজভাগত বৌদ্ধ ধৰ্ম্মৰ পৰা জন্ম হলেও 'বৌদ্ধ' মংগোলীয় সমাজৰ পৰা জন্ম হোৱাৰ হে হেনো সত্যতা আছে। এতেকে বিশ্বৰ মূল ধৰ্ম্মসমূহৰ প্ৰচলনৰ আগে পিচে অধিবাসীৰ আধ্যাত্মিক মনোভাৱ এনে ধৰণৰ 'লোকগীত' সমূহে প্ৰকাশ কৰে। আমাৰ কেইটিমান বৰাগী গীতৰ মাজৰ কেইবাফাঁকিও কথা তলত তুলি দিলো—

'এ বিষয়ক নাটিলে বিষয়ৰ জঞ্জালে
গুৰুকো নাটিলে কৰে ভাৱে

ৰজাৰে নাটিলে ৰাজে, ৰজাৰে নাটিলে ধনে
ভকতৰ নাটিলে নামে।'

বা জীৱআত্মা, পৰম আত্মা, আমি দুয়ো ভাই
অকাৰণে বন্দী হৈছো চিনাজনা নাই।"

এনে গভীৰ ভাবসম্পন্ন গীত আদিম মানুহে গাইছিল। অৰ্থাৎ সেই সময়ৰ গীতৰ ঘাই উৎস আছিল আধ্যাত্মিকতা। এনেদৰে প্ৰৱল ভাব প্ৰ াশক দেহ বিচাৰৰ গীত, আই-নাম, বিয়ানাম, ধাইনাম, শঙ্কৰ-মাধৱৰ সৃষ্টি বৰগীত আদিৰ উদাহৰণ দি প্ৰৱন্ধ দীঘল কৰাটো নিশ্চয় অপ্ৰয়োজনীয়। অকল অসম বা ভাৰতৰ ভিন্ন প্ৰদেশৰ লোকগীতেই নহয়, গোটেই বিশ্বৰ ভিন ভিন জাতিৰ লোক সংগীতত এই তত্ত্বৰ ভিন্ন প্ৰকাশক কোনেও অস্বীকাৰ কৰিব নোৱাৰে। মুঠ কথাত আনন্দোচ্ছাসে প্ৰকৃতি বা মানৱ প্ৰেম সম্পৰ্কীয় গীতৰ উৎস সৃষ্টি কৰিলেও আদিম মানুহৰ গীতৰ মূল অৰ্থ আধ্যাত্মিকতাতেইহে ওৰ পৰেগৈ। যুগে মোট সলাই সলাই শাস্ত্ৰীয়-শৃঙ্খলাবদ্ধ সংগীতক মানুহৰ চৰ্চ্চাৰ ভিতৰলৈ আনিলে। ফলত অধিকতৰ সভ্যমানুহে সৃষ্টি কৰিলে নতুন গীত। ভাৰতৰ খেয়াল, ঠুংৰি, ধ্ৰুপদ আদি শাস্ত্ৰীয় সংগীতৰ কথা আৰু সুৰত আধ্যাত্মিকতাৰ চাপ প্ৰচুৰ। এনেয়ে সংগীত-চৰ্চ্চাৰ তৃপ্তি অপৰিসীম—তাতে আকৌ পৰমব্ৰহ্মৰ আৰাধনা। এতেকে মানুহে এনে গীতত গভীৰ স্বাদ পালে। ৰাগৰাগিণীৰ সুৰে সুৰে মানুহে কথা গাঁঠি ললে। তেনেবিধ সংগীতৰ সম্প্ৰতি আধ্যাত্মিক আবেদন সমূহ মানৱ নে সমানে উপলব্ধি কৰিব নোৱাৰিলেও ইয়াৰ মূল আবেদনৰ পৰিবৰ্ত্তন যুগে আজিও আনিব পৰা নাই। দুই এটি 'খেয়াল' সংগীতৰ উদাহৰণ দি কথাটো প্ৰতীয়মান কৰাৰ প্ৰয়াস কৰিলো। ৰাগ 'খাম্বাজ'ৰ এটি খেয়াল এনে ধৰণৰ—

'সখী, সাৱৰো গিৰিধাৰী গোপাল
জাগে মোৰ মুকুট কুণ্ডল কানন
মুৰেলী আধাৰ মন লুভাত মুসকান।
বিচৰ গই তনকী সুঝ বুঝ
সুঝ বুঝ মনকী সাৰী................। আদি।

বা 'কেদাৰ' ৰাগৰ খেয়াল এটিতো এনেধৰণৰ ভগৱৎ প্ৰেমৰ ইঙ্গিত পোৱা যায়।

'শৰণ আয়ো নাথ নিধন
নাম প্ৰীতি লাগি মন ভিতৰ
মাগন কো হৰিদান।
সুখদায়ী পূৰণ পৰমেশ্বৰ
কৰী কৃপা ৰাখো মোৰী আন
দেহো প্ৰীতি সাধ সঙ্গ স্বামী
হৰি গুণ ৰস নৱ খান।................................"

খেয়ালৰ পিচতে আন এবিধ ভাৰতীয় সংগীতৰ নাম হ'ল 'ভজন'। ইয়াৰ নামটোৱেই ভগৱৎ প্ৰাৰ্থনাৰ উদ্দেশ্যে গোৱা গীতক সূচায়। বহু ভগৱৎপ্ৰেমী শিল্পীয়ে কালজয়ী ৰূপে সৃষ্টি কৰা এই বিধ গীতৰ সামূহিক মূল্য অতি বেচি। তুলসীদাস, সুৰদাস, মীৰাবাই, কবীৰ আদিৰ ভজনৰ দুটি এটি কূট তলত তুলি দিলো।

(ক) ৰঘুবৰ। তুমকো মেৰী লাজ।
অঘ খণ্ডণ, দুখ ভঞ্জন জনকে, য়হী তিহাৰী কাজ।
তুলসী দাস পৰ কিৰ্পা কৰিয়ে, ভক্তি দান দেহু আজ।।

(খ) মীৰামগণ ভই হৰিকে গুণ গায়
সাপ পিটাৰা ৰাণা ভেজ্যো মীৰা হাথ দিয়ো জায়।।

উপৰুক্ত গীত সমূহত বিভিন্ন মহা পুৰুষৰ অমৰ আধ্যাত্মিক ভাৱনাৰ মূৰ্ত্ত প্ৰকাশ পৰিলক্ষিত হয়।

অকল ভাৰতবৰ্ষৰ গীতিকথাই যে এনেকুৱা, তেনে নহয়। প্ৰকৃত শাস্ত্ৰীয় ভিত্তিত ৰচিত পৃথিৱীৰ সকলো মানৱজাতিৰ অন্তৰৰ গানত এই ৰহস্যবাদ বা আধ্যাত্মিকতাৰ চাপ প্ৰচুৰ। বৰ প্ৰাচীন উদাহৰণ দিব নোৱাৰো। কিন্তু সিদিনাৰ পাৰস্য, আফ্ৰিকা, আমেৰিকা, ৰুছিয়া, ইংলেণ্ড, আৰৱ আদি দেশৰ গীতি কবিতাতো সেই একেই আধ্যাত্মিক সুৰ প্ৰৱাহমান। হাফিজ, খায়াম আদিৰ দৰ্শনৰ অটলতাত ভগৱৎ প্ৰেমৰ মাদকতাকেহে দেখা যায়। মহেন্দ্ৰ বৰাই লিখিছে—"তেওঁলোকে চৰাই খানা বুলিলে চিনি পায় পৃথিৱীক, জন্ম আৰু মৃত্যু যাৰ আত্মাৰ অহা যোৱা কৰা দুখন দুৱাৰ। ৰাতিৰ আন্ধাৰ তেওঁলোকৰ কল্পনাত জীৱনৰ এই কাৰাগাৰৰ ইঙ্গিত মাথোন। সোণালী পিয়লা হ'ল তীৰ্থযাত্ৰীৰ হৃদয়।..........হাফিজৰ কৱিতাৰ সেই সুৰাৰ বন্দনা কেৱল উপলক্ষহে, লক্ষ্য হ'ল ভগৱৎ প্ৰেমৰ মাদকতা। সেই প্ৰেম যেন বাহিৰৰ আড়ম্বৰপূৰ্ণ প্ৰাৰ্থনাৰ মাজতে শেষ হৈ নাযায়........।" ঠিক তেনেকৈ প্ৰাচীন আৰবেও

প্ৰতি কথাত ৰহস্যবাদৰ মেৰপাকত সোমাই পৰিছিল। ফলত তেওঁলোকৰো গীতৰ উৎস ৰূপে ই তেওঁলোকৰ মনজগতত ঠাই পালে। প্ৰেম বা সাধাৰণ অনুভূতিয়ে অধিক ঠাই অধিকাৰ কৰিলেও পাচলৈ তেওঁলোকৰ গীতত নীতিকথাই শ্ৰেষ্ঠ স্থান পালে। আফ্ৰিকাৰ নিগ্ৰো কণ্ঠতো তাৰেই প্ৰকাশ। সাম্প্ৰতিক নিৰ্য্যাতনে এই প্ৰকাশ অধিক তীব্ৰ কৰি তুলিছে। পল লৰেন্স ডানবাৰৰ এটি কৱিতাৰ শেষৰ ফাঁকি কেনে মননশীল চাওক--"মই জানো, সজাৰ পখীয়ে কিয় পাখি কোবাই থাকে ? যদিও তাৰ পাখিত লাগি আছে দুখ, বুকুত বিৰিঙি আছে তেজ, তথাপি কিয় সজাৰ পখীয়ে গান গায় মই জানো। যেতিয়া সি শলাবোৰ ভাঙি পেলাব পাৰিব তেতিয়া তাৰ মুক্তি হ'ব। এই গান সুখৰ গান। এয়া কেৱল তাৰ বুকুৰ নিৰল কোণৰ প্ৰাৰ্থনা সংগীত। এয়া তাৰ স্বৰ্গ লোকলৈ পঠাই দিয়া এক কৰুণ মিনতি"। (ফুল তৰা গান–মহেন্দ্ৰ বৰা)। এইদৰে প্ৰাচীন ইংৰাজী সাহিত্যৰো Lyrics বোৰৰ বহুততে আধ্যাত্মিকতাৰ সুস্পষ্ট আভাষ দেখা যায়। ভাৰতীয় সংস্কৃত সাহিত্যত কালিদাস আদি মনীষীৰ অমৰ কাব্য আৰু নাটগ্ৰন্থৰ সাংগীতিক ৰচনাও ৰহস্য আৰু ভগৱৎ চিন্তা ধাৰাৰে পুষ্ট। কৱি জয়দেৱৰ 'গীত গোৱিন্দ' এই প্ৰসঙ্গতে উল্লেখনীয়। সংস্কৃত ভাষাত গীতিকাব্যৰ পুষ্টতা জয়দেৱৰ ৰচনাত পোৱা যায়। যদিও হৰিস্মৰণৰ সৈতে ইয়াত কামকলা বা ৰাধাকৃষ্ণৰ স্থূল ক্ৰীড়াৰ ইতিবৃত্তই স্থান পাইছে তথাপিও ভক্তি–ভাৱনা ইয়াৰ পৰা আঁতৰি যোৱা নাই। ক্ষেমেন্দ্ৰ, বিদ্যাপতি আদিৰ গীততো ৰাধাকৃষ্ণৰ প্ৰতি ভক্তি–ভাৱৰ প্ৰচুৰ ইঙ্গিত আছে।

উপৰুক্ত আলোচনাৰ পিচত শেহলৈ ভাৰতীয় গীতি সৌৰলৈ পুনৰ ঘূৰি আহিব লগা হ'ল এটা বিশেষ কথাৰ উল্লেখ প্ৰসঙ্গত। হিন্দু গ্ৰন্থৰ শ্ৰীকৃষ্ণৰ জীৱন সম্বন্ধীয় আখ্যান বোৰত এটা কথাৰ ওপৰত গুৰুত্ব পৰে অধিক। সেয়া হ'ল শ্ৰীকৃষ্ণৰ সোণৰ বাঁহীৰ সুৰ। এই বাঁহীৰ সুৰত বিশ্ববাসী মোহিত হৈছিল। পাঞ্চজন্য শঙ্খধ্বনিত বিশ্ব স্তম্ভিত হৈছিল। শ্ৰীকৃষ্ণৰ বাঁহীৰ সুৰে গোপিনীসমূহক 'ৰাসক্ৰীড়াৰ' আহ্বান জনালেও ভাৰতৰ প্ৰাচীন সাধনমাৰ্গত ইয়াক ভগৱৎমুখী কৰাৰ প্ৰয়াস পৰিলক্ষিত হয়। সেয়েহে শ্ৰীকৃষ্ণৰ মূৰুলী-লহৰৰ কাল্পনিক ৰূপ আৰু তাৰ আমেজে ভাৰতীয় মানুহৰ মনত দকৈ চাপ বহুৱালে ভগৱৎ আৰাধনাৰ আৰু কৃষ্ণ-ভক্তিৰ আৱাহনী সংগীত ৰূপে।

মানুহৰ সাংগীতিক সৃষ্টি যে গভীৰ চিন্তা বা গভীৰতম্ অনভূতিৰ ফলপ্ৰসূত উন্মেষ তাক নুই কৰিব নোৱাৰি। আৰু মানুহৰ আধ্যাত্মিক স্বৰূপেৰে সৈতে এইবোৰ পিচলৈ এনেভাৱে খাপ খাই পৰিল যে তাক উলাই কৰিব নোৱাৰা হ'ল। মন্দিৰৰ বা গীৰ্জ্জাৰ ঘণ্টাৰ ধ্বনি বা আমাৰ নামঘৰৰ ডবা-কাঁহ ধ্বনি শুনিলে মানুহৰ মন ক্ষন্তেকৰ বাবে পবিত্ৰ হয়। মচজিদৰ আজান শুনিলে মানুহ থমকি ৰয়। এইবোৰত "সংগীত" লুকাই আছে। সি মানুহৰ মনলৈ ক্ষন্তেকৰ বাবে অদৃশ্য শক্তিৰ চিন্তা বহন কৰি আনে এইবাবেই যে সেই মানুহজনৰ মনৰ আদিম মানুহটোৱে সেই পৰম ব্ৰহ্মৰ ৰূপ হৃদয়ত থাপি-ছিল এনেকুৱা সংগীতৰ মূৰ্চ্চনাৰ মাজতেই। আৰু সেই সংগীতৰ উৎপত্তি এই অদৃশ্য শক্তিৰ পৰশবুলনিত। খোল, তাল. মৃদং, একতাৰা, শঙ্খ আদি বাদ্যযন্ত্ৰৰ মূৰ্ত্তক ধ্বনি সেয়েহে সদায়েই পবিত্ৰ।

সৰ্ব্বাধুনিক সংগীত সৃষ্টিৰ কৌশল বা ইন্ধন স্বৰূপে বৰ্ত্তমানৰ সংগীতসেবীয়ে প্ৰয়োগ কৰা হৃদয়ৰ সুৰ সমন্বয়ৰ ওপৰত প্ৰাচীন সুৰৰ প্ৰভাৱ প্ৰচুৰ। কিয়নো এজন সুৰকাৰৰ (প্ৰকৃতাৰ্থত যি শিল্পী) অন্তৰখন সদায়েই ভগৱৎ মুখী বা নেদেখা শক্তিৰ ওপৰত গভীৰ আস্থাশীল হোৱা দেখা যায়। সেয়েহে অসমৰ এজন সুৰকাৰে মাজুলী সত্ৰ বা বৰপেটাৰ প্ৰাচীন লোকগীত অথবা সত্ৰীয়া সংগীতৰ সুৰৰ ভেঁটিতহে নিজৰ ন ন সৃষ্টিৰ দেউল সাজিবলৈ অফুৰন্ত প্ৰেৰণা পায় বা এজন ভাৰতীয় সুৰকাৰে শাস্ত্ৰীয় সুৰবোৰ নিজৰ সুৰৰ ভেটি স্বৰূপে হৃদয়ত প্ৰতিষ্ঠা কৰি লয়। ৰাছিয়াৰ চাইকোভিস্কিৰ সুৰৰ আঁৰত সেয়েহে Church Music ৰ ছন্দ বা লহৰ লুকাই আছে। চেম্বাৰ মিউজিক, বাখ, বা বিথোভেন আদিৰ সংগীততো পুৰণি আধ্যাত্মিক অন্তৰৰ উন্মেষিত সুৰৰ কঁপনি শুনা যায়। লুই আৰ্মহাৰ্ষ্টেও পেঁপাত তাকেই নতুন ৰূপত ৰাইজক শুনায়। গতিকেই শুদ্ধ শিল্পী হৃদয়ৰ সৃষ্ট সুৰত অন্তৰখন শুদ্ধ কৰিব পৰাকৈ সমল লুকাই থাকে যাক মই ক'ম আধ্যাত্মিকতাৰ মধুস্বাদ।

সামৰণিত কওঁ, সংগীত মানৱ প্ৰেম, ভগৱৎ প্ৰেম অথবা প্ৰকৃতিপ্ৰেমত দৰদী হৃদয়ৰ এক অভাৱনীয় উন্মেষ, এক সৰগীয় সৃষ্টি। সপ্তস্বৰাৰ গীতৰাগত উন্মেষিত আমেজে এজন মানুহক কেৱল তৃপ্তিয়েই নিদিয়ে—দিয়ে জীয়াই থকাৰ প্ৰেৰণা, দিয়ে সৃষ্টিশীল অনভূতিৰ উৎস আৰু দিয়ে শুদ্ধসত্যৰ যথাৰ্থ সন্ধান। সংগীত সেইবাবেই মহান—সেই বাবেই ইমান সুন্দৰ।

ৰাভাৰ স্মৃতিত

মুনীন্দ্ৰ কুমাৰ ভূঞা
২য় বাৰ্ষিক বিজ্ঞান

স্কুলীয়া জীৱনত বিষ্ণুৰাভাক মই শঙ্কৰদেৱৰ লগত তুলনা কৰিবলৈ লৈছিলো। আচলতে মোৰ তুলনাটো ভুল আৰু উচ্ছ্বাসপূৰ্ণ আছিল। কাৰণ শঙ্কৰদেৱৰ লগত তুলনা কৰিব পাৰি–এনে মানুহ পোৱাটো প্ৰায় অসম্ভৱ। তথাপি একেজন মানুহৰ গাত একেধাৰে ইমানবোৰ গুণ দেখি মোৰ মনত সেই ধাৰণা হৈছিল। ৰাভাই সুৰ দিছিল, গান গাইছিল, নাচিছিল, গীত ৰচিছিল, নাটক লিখিছিল, সুৰ-সঙ্গীত, সংস্কৃতিৰ গৱেষণা কৰিছিল, নাটক আৰু বোলছবি পৰিচালনা কৰিছিল, মঞ্চ আৰু বোলছবি দুয়োটাতে অভিনয় কৰিছিল আৰু সৰ্ব্বশেষত সমাজবাদী আদৰ্শত গা ধুই জনতাৰ মাজত সোমাই পৰিছিল। আচৰিত কথা যে ইয়াৰ প্ৰত্যেকটো বিষয়তে তেওঁ কেৱল Jack এই নাছিল, আছিল Master ও। ৰাভাই অসমক ভাল পাইছিল। সেয়ে প্ৰতিটো ক্ষেত্ৰতে তেওঁৰ অসমৰ প্ৰতি থকা ভাল পোৱা প্ৰকাশ পাইছিল। তেওঁ গান গাইছিল–গান গায়েই ক্ষান্ত থকা নাছিল–ইয়াৰ বিষয়ে অগাধ চিন্তা চৰ্চ্চা কৰিছিল। তেওঁৰ হিন্দুস্থানী সংগীতত দক্ষতা আছিল, লগতে দক্ষতা অৰ্জ্জন কৰিছিল অসমীয়া অৰ্থাৎ কামৰূপী সংগীতত। ৰাভাৰ দৃঢ় ধাৰণা আছিল যে কামৰূপী সংগীত (Kamrupi School of Music) এটা সম্পূৰ্ণ পৃথক বস্তু। তেওঁৰ মতে ভাৰতত তিনিটা সঙ্গীতৰ ধাৰা আছে–দক্ষিণে কৰ্ণাটকী, পূবে কামৰূপী আৰু মাজত মিশ্ৰ। চেষ্টা আৰু অনুশীলনৰ বলত কৰ্ণাটকী আৰু মিশ্ৰই আজি পৃথিৱী জোৰা খ্যাতি লাভ কৰিছে। আনহাতে অনুশীলন আৰু সুসংবদ্ধ চৰ্চ্চাৰ অভাৱত কামৰূপী সংগীতৰ এই মৃতপ্ৰায় অৱস্থা। ৰাভাই সেয়ে কিতাপ-পত্ৰ চালি জাৰি চাই নিজে কামৰূপৰ বিভিন্ন ঠাইলৈ গৈ গীত-মাতবোৰ শিকি এই বিষয়ে গৱেষণা কৰিছিল। কেৱল বৰগীত, সুকনান্নী, ওজাপালি আদিৰ বিষয়েই তেওঁ চৰ্চ্চা কৰা নাছিল, লগতে তেওঁ চকু দিছিল গৰখীয়া গীত, বাৰমাহী গীত, দেহবিচাৰৰগীত, আইনাম, বিয়ানাম, বিহুনাম, ঐনিতম্ ইত্যাদিলৈও। তেওঁ লিখি গৈছে, "সঙ্গীত মানে কেৱল গীতেই নহয়, সঙ্গীতৰ অৰ্থ হৈছে গীত, বাদ্য আৰু নৃত্যৰ সমাবেশ। সঙ্গীতক "তৌৰ্যাত্ৰিক"ও বোলে। পদ্ধতিৰ আশ্ৰয় লৈ যি সঙ্গীত সেই সঙ্গীত হৈছে "মাৰ্গসঙ্গীত", কিন্তু পদ্ধতিৰ আশ্ৰয় নোলোৱাকৈ স্বতস্ফুৰ্ত্ত যি সঙ্গীত, সেই সঙ্গীত হৈছে "দেশী সঙ্গীত"। শুকনান্নী, ব্যাসকীৰ্ত্তন, ওজাপালি, ভাওনা আদিৰ নৃত্য, গীত, বাদ্য হৈছে 'মাৰ্গসঙ্গীত', কিন্তু গৰখীয়া গীত, বাৰমাহী গীত, দেহবিচাৰৰ গীত, বিয়ানাম, আইনাম, বিহুনাচ, বিহুনাম, ঐনিতম্ আদি হৈছে দেশী। লোক-সঙ্গীতৰ বেছি ভাগেই দেশী-সঙ্গীত শাখাত পৰে।"

মৌলিক সঙ্গীতৰ ওপৰত লভা দক্ষতা তেওঁৰ সুৰাৰোপিত গীতবোৰত প্ৰয়োগ কৰিছিল। সুৰৰ ক্ষেত্ৰত তেওঁ সময়তকৈ বহু আগবঢ়া আছিল। ১৯৪৬-৪৭ নে তেনে সময়তে ৰচা আৰু সুৰ দিয়া "পৰভাতৰ শুভ-লগনত" আৰু "লগন উকলি গ'ল" এই দুটা গীত ৰোমাণ্টিক গীতৰ ক্ষেত্ৰত আজিও অপ্ৰতিদ্বন্দী। "ৰূপহী কুঁৱৰী সৌ" গীতটিৰ সুৰ বৰগীতৰ পৰা অনা। শঙ্কৰ-দেৱৰ সৃজনী ক্ষমতাৰ এক মহান উদাহৰণ "শুন শুনৰে সুৰ বৈৰী প্ৰমানা নিশাচৰ নাশ নিদানা"ৰ সুৰ প্ৰয়োগ কৰিছিল জ্যোতিৰ ৰচনা "লুইতৰ পাৰৰে আমি ডেকা-ল'ৰা মৰিবলে' ভয় নাই" গীতত। উল্লেখযোগ্য যে বৰগীতৰ এনে সুৰৰ প্ৰয়োগ আধুনিক গীতত কৰি সফলকাম হৈও তেওঁ কিন্তু এই কামত আৰু বেছি আগবাঢ়ি

নগ'ল। তাতেই ক্ষান্ত থাকিল। বোধহয় তেখেতৰ মৌলিকত্বৰ প্ৰতি যি শ্ৰদ্ধা আৰু যি মৌলিক সঙ্গীতকে তেখেতে অগাধ ভাল পাইছিল সেই মৌলিকত্বক এৰি আন কিবা সৃষ্টি কৰাত উদাসীন হৈ পৰিছিল। এই-খিনিতে জ্যোতি আৰু ৰাভাৰ মণিকাঞ্চন সংযোগৰ কথা অলপ মনলৈ আহে। জ্যোতি প্ৰসাদৰ প্ৰায়বোৰ গীততে ৰাভাৰ সুৰ আছিল। 'সখীহে কি ক'ম দুখৰে কথা', 'মোৰে জীৱনৰে সখাকৃষ্ণ', 'লুইতৰ পাৰৰে আমি ডেকা লৰা' আদি জ্যোতি-সঙ্গীতৰ সুৰ ৰাভাৰ আৰু এইবোৰ গীত যে চিৰ নতুন তাক সঙ্গীতা-নুৰাগীয়ে একমুখে স্বীকাৰ কৰিব। ৰাভাৰ গীতবোৰত তাল মানৰ প্ৰতি সততে চকু ৰখা হৈছিল যাতে নৃত্যৰ বাবে গীতবোৰ উপযোগী হয়। "বিশ্বৰ ছন্দে ছন্দে মহানন্দে" গীতটোৱেই তাৰ উজ্জ্বল প্ৰমাণ। এই গীতবোৰ ভালদৰে গোৱাটো যথেষ্ট কষ্টকৰ। আধুনিক গীতত তেওঁ কেৱল ওপৰত উল্লেখ কৰা কামৰূপী মাৰ্গ-সঙ্গীতকেই ব্যৱহাৰ কৰা নাছিল। দেশী সঙ্গীত ব্যৱহাৰ কৰা গীতো তেওঁৰ আছে। "অ' মন বৰুৱা" গীতটো 'দেহ বিচাৰ", 'টোকাৰী গীত' আদিৰ সুৰেৰে বোলোৱা। ইয়াৰোপৰি বড়ো গীতৰ আহিত সুৰাৰোপিত গীতো থকাৰ প্ৰমাণ পোৱা যায়। তেওঁৰ সকলোবোৰ গীত শুনাৰ সৌভাগ্য আমাৰ হোৱা নাই। ৰাভাৰ গীতবাজি বাণীবদ্ধ হ'লে সিবিলাকে জনপ্ৰিয়তা অৰ্জ্জন কৰাৰ সম্ভাৱনা পূৰামাত্ৰাই বিদ্যমান। এটা বিখ্যাত আধুনিক বঙালী গীতত দিয়া বাহীৰ সুৰৰ ৰাভাই প্ৰয়োগ কৰা এটা গীতৰ সুৰৰ লগত ইমান সাদৃশ্য আছে যে ৰাভাৰ গীতটোৰ পৰা উক্ত সুৰটো ধাৰ কৰা যেন লাগে।

ৰাভাই নাচিছিল। নাচনী দেহাৰ উপকৰণবোৰ তেওঁৰ নাছিল। কিন্তু অপূৰ্ব্ব দক্ষতাৰে তেওঁ নাচিব পাৰিছিল। সত্ৰীয়া নৃত্য যিদৰে নাচিছিল, তাণ্ডৱ নৃত্যও সেই সমান দক্ষতাৰেই নাচিছিল। ১৯৪১ চনত কাশী বিশ্ববিদ্যালয়ত "ৰাভাদিৱস" পালন কৰা হৈছিল। তাত ৰাভাই কৃষ্ণ নৃত্য, দশাৱতাৰ নৃত্য আৰু তাণ্ডৱ নৃত্য প্ৰদৰ্শন কৰিছিল। সেই অনুষ্ঠানত বিশ্ববৰেণ্য দাৰ্শনিক ৰাধাকৃষ্ণণকে আদি কৰি বিভিন্ন সুধীজন উপস্থিত আছিল। আৰু সকলোৱে একমুখে ৰাভাৰ প্ৰতিভাৰ শলাগ লৈছিল।

সাহিত্যৰ বিভিন্ন বিভাগৰ ৰচনাত ৰাভাই হাত দিছিল। তেখেতৰ ৰচিত প্ৰৱন্ধাৱলীৰ ভিতৰত ১৯৩০ চনত বাঁহীত ধাৰাবাহিকভাৱে ওলোৱা 'বৃহত্তৰ অসমৰ পৰিকল্পনা', আৱাহনত প্ৰকাশিত 'সঙ্গীত নাটক আৰু শ্ৰীশ্ৰীশঙ্কৰদেৱৰ গায়ন' আৰু তৰোপৰি 'জনজাতীয় সংস্কৃতিত শিৱ' 'ভ্ৰাম্যমান থিয়েটৰ শিবিৰত' আদি উল্লেখযোগ্য। বাঁহীৰ 'চিত্ৰলেখা' নামৰ শিতান এটি তেওঁ পৰিচালনা কৰিছিল। কিতাপ আকাৰে ছপাহৈ ওলোৱা তেখেতৰ ৰচনাবোৰৰ ভিতৰত একাঙ্কিকা নাট "মোহ" আৰু "জীৱন নদীৰ সিপাৰে", নৃত্য-নাটিকা "মুক্তিদেউল", গল্প সঙ্কলন "সোণপাহি" আৰু কণিহা আৰু বহা বিহুসন্মিলনীত দিয়া দুটা ভাষণ "অসমীয়া-কৃষ্টিৰ চমু আভাস" আৰু "অসমীয়া কৃষ্টি" এই কেইখনেই। 'অসমীয়া কৃষ্টিৰ চমু আভাস' নামৰ সৰু পুস্তিকাখনিত অসমীয়া কৃষ্টিৰ বিষয়ে ভুকুকাত হাতী ভৰাই আলোচনা কৰিছে। কিন্তু সৰু হলেও কিতাপখনে এসময়ত চাঞ্চল্যৰ সৃষ্টি কৰিছিল। কিতাপখনত এটা কথা লক্ষ্য কৰিবলগীয়া যে নৃত্যগীত, সাহিত্য-চিত্ৰকলা এই সকলো-বোৰ ৰাভাই অসমৰ আদিম যুগৰ পৰা আৰম্ভ কৰিছে। দুটামান উদাহৰণ দিওঁ, "সেই সময়তে এই আদিম বৰ্ব্বৰ খাদ্য সংগ্ৰাহক অসমীয়াই গছলতাৰ ফলমূল, পাত খাই আৰু পছু চিকাৰ কৰি তাৰ মঙহেৰে জীৱিকা নিৰ্ব্বাহ কৰিছিল। ঘৰ্ষণৰ ফলত অগ্নি সৃষ্টি হ'ল। আদিম অসমীয়াই টিঙিৰি আৱিস্কাৰ কৰিলে।...............বাহঁৰ চুঙাত, শিলত, মাটিত, গছলতা, ফুল পছু আদিৰ ছবি আঁকি হেলাৰঙেৰে ফুৰিলে। শেষত এনে শ্ৰেণীবিহীন, বৈষম্য-বিহীন, বৰ্ব্বৰ, গোষ্ঠী সমাজৰ জীৱনৰ উৎস হ'ল মাতৃভাব আৰু পাচত মাতৃভাবেই ৰূপান্তৰিত হ'ল মাতৃমূৰ্ত্তিত। গতিকে আদিম যুগৰ এনে কোনো বিশেষ নিদৰ্শন নাথাকিলে আজি আমাৰ আদিম যুগধৰ্ম্মী অসমীয়া সকলৰ কাপোৰৰ ফুলত, বাহঁৰ চুঙাত গাহৰিদাঁতত, শিঙ আদিত সেই প্ৰস্তৰযুগীয়া নাৰীমূৰ্ত্তিৰ আভাস পোৱা যায়। গোষ্ঠীনৃত্য আৰু সংঘোৎসৱৰ ভিতৰেদি তেনেকৈ বসন্ত কালত যেতিয়া কুলীয়ে গাইছিল, চ'তুৰা চৰায়ে সুহুৰিয়াইছিল, গছৰ ডালে ডালে ঠেকৰে ঠেকৰে কুঁহি কুঁহি সেউজীয়া পাতে মলিয়াইছিল, গোটেই ধৰিত্ৰীৰ বুকু সেউজবুলীয়া ঘাঁহেৰে উপচি পৰিছিল, তৰু-লতা-বন, ফুলেপাতে ভৰি উঠিছিল

তেতিয়া আদিম অসমীয়াই জানিছিল পুৰুষ-নাৰীৰ যৌনজীৱনৰ সৈতে ধৰণীৰ শস্যৰ নিগূঢ় সম্বন্ধ। সেই সম্বন্ধৰ অনুপ্ৰেৰণাই আদিম অসভ্য অসমীয়াৰ প্ৰাণত জগাই তুলিছিল এটি সুক্ষ্ম অনুভূতি। সেই অনুভূতিৰ ফলত হ'ল নাৰীপুৰুষৰ যৌন-জীৱনক কেন্দ্ৰ কৰি যৌথ সংঘৰ প্ৰাচীন নৃত্যৰ উদ্ভৱ। প্ৰাচীন নাৰী আৰু নাৰী মুৰ্ত্তিবিলাকেই শেহত দেৱীমূৰ্ত্তি হ'ল।

"সিবিলাকৰ পূজাৰ বাবে যি গোষ্ঠীনৃত্য আৰু সংযোৎসৱৰ সৃষ্টি হ'ল, সেই গোষ্ঠীনৃত্য আৰু সংযোৎসৱৰ ক্ৰমবিকাশৰ ফলত হ'ল পূজাপাতল, নাম-কীৰ্ত্তন ইত্যাদি, আৰু নাৰী পুৰুষৰ যৌথ সংঘৰ যি প্ৰাচীন নৃত্যৰ উদ্‌ঘাট হৈছিল সেই প্ৰাচীন নৃত্যৰ পৰাই বিহুনাচ বিৰিঙি উঠিল, শেহত তাম্ৰযুগ গ'ল, ব্ৰোঞ্জযুগ গ'ল, লৌহ যুগ গ'ল, মধ্য যুগ গ'ল অৱশেষত এই আনৱিক যুগতো আদিম প্ৰেৰণাৰে বশীভূত অসমীয়াৰ চেতনাত এই। বিহুনাচে সমানে আদৰ পাই আছিল আছে আৰু ভৱিষ্যতেও থাকিব.........." কিন্তু এই খুদমানি কিতাপখনত উল্লেখ কৰা কামৰূপ অ.ৰু ইয়াৰ বিভিন্ন নদনদী, মন্দিৰ আদিৰ নামৰ থলুৱা মূলৰ কথাটোৱেহে বেচি আমোদ দিয়ে। ৰাভাৰ মতে কামৰূপক খচাৰীসকলে "ঝানৰ" বুলিছিল, ব্ৰহ্মপুত্ৰক "বুল্লুম বুথুৰ", লোহিত্যাক টিলাও ভৰলু বা ভৰলীক "ভল্লী" কামাখ্যাক "কাম-লক্ষ্মী, কামক্ষী, বা কামক্ষা" হে বুলিছিল ; এতিয়াও খেৰাইপূজাৰ সময়ত গোসাই-গোঁসানীৰ আসন দিওঁতে, 'বাথৌ ব্ৰাইৰ' বাওঁপিনে "বাগদেও"ৰ কাষতে কামক্ষী গোসানীৰ আসন বড়ো কচাৰীসকলে আজিও দিয়ে। "কাম" মানে প্ৰেতৰ দেৱতা। "টিলাও" মানে ডাঙৰ-দীঘল নৈ, যতে বোলে কেঁচাইখাতী গোসানীৰ থান থাকে তাৰ কাষেৰেই ভৰলু বা ভৰলী নদী বৈ যায়। ৰাভাৰ মতে এই থলুৱা নামবোৰক পাছত পৰিস্থিতিৰ লগত খাপ খুৱাই নিজৰ আধিপত্য বজাই ৰাখিবলৈ চতুৰ ব্ৰাহ্মণসকলে তেওঁলোকৰে সৃষ্ট পুৰাণ আদি শাস্ত্ৰত স্নমুৱাই সংস্কৃতৰ উত্তৰীয় পিন্ধালে। ৰাভাৰ অপ্ৰকাশিত কিতাপ ভালেকেইখন আছে। তাৰে কিছুমানৰ সন্ধানেই নাই। বিশেষকৈ Kamrup School of Music ৰ বিষয়ে কৰা গৱেষণাৰ বহীকেইখন যদি হেৰাল তেন্তে অতি মূল্যবান বস্তু এটা হেৰোৱা বুলিয়েই ধৰিব লাগিব। "মকি বুৰঞ্জী", "ডিমাছা বুৰঞ্জী" "ৰাভা জাতিৰ ইতিহাস" "সীমান্তৰ সৈনিক", "বাণে কেবাং", "দেউতাৰ জীৱনী" (৺গোপাল চন্দ্ৰ ৰাভাৰ জীৱন চৰিত), "ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ পাৰে পাৰে" আৰু আদাম ইভক কেন্দ্ৰ কৰি ৰচা এখন অসম্পূৰ্ণ মহাকাব্য আদি লিখনিসমূহ এতিয়াও পোহৰলৈ আহিবলৈ আছে।

আমাৰ বাবে ৰাভা অলপ বেলেগ দৃষ্টিৰে পৰাহে বিশেষত্বপূৰ্ণ। তেওঁ অনুন্নত অসমৰ এটা অতি অনুন্নত উপজাতিৰ পৰা অহা মানুহ। কিন্তু ৰাভাক শ্ৰদ্ধাৰ চকুৰে নাচাইছিল, ৰাভাক দেখিলে আন্তৰিক শ্ৰদ্ধাত শিৰ নত নহৈছিল- এনে মানুহ অসমত আছিল বুলি ক'লে বিশ্বাস কৰিবলৈকে মন নাযায়। জ্যোতিপ্ৰসাদক বাদ দি ৰাভাৰ সমান গুণী মানুহ অসমত কেইজন আছে নাজানো। ৰাভা বড়ো জাতিৰ মানুহ। আজিকালি বড়োসকলে অসমৰ ভৰা ফাটি যোৱা মনোভাৱ গ্ৰহণ কৰিছে কিন্তু বিষ্ণুৰাভা এইবোৰৰ পৰা আঁতৰত আছিল ; তেওঁ অসমকহে ভাল পাইছিল। বড়োসকলৰ এই মনোভাৱত তেওঁৰ সমৰ্থন নাছিল। আনকি কোকড়াঝাৰত হাইস্কুলৰ ওপৰমহলালৈকে বড়োভাষাৰ মাধ্যমেৰে শিক্ষা দিয়াৰ কথাটোতো তেওঁ ভাল পোৱা নাছিল বুলি শুনা যায়। তেওঁৰ মতে এতিয়া বড়োসকলে অসমীয়া কয়, এসময়ত তেওঁলোকে ক'ব মই অসমীয়াও জানো যিদৰে আমি কওঁ তেওঁ হিন্দী জানে বা ইংৰাজী জানে। ৰাভাই অসমক ইমানেই ভাল পাইছিল যে কমিউনিষ্ট হৈও আন দহজন কমিউনিষ্টৰ দৰে তেওঁ আন্তৰ্জাতিকতাবাদী হৈ অসমক পাহৰি যোৱা নাছিল। অখণ্ড অসম ভ্ৰমণৰ কথা তেওঁৰ মনৰ পৰা গুছা নাছিল। উত্তৰ জামুগুৰি বিহু সন্মিলনৰ মুখপত্ৰলৈ পঠোৱা বাণীত ৰাভাদেৱে কৈছিল— "ক'লৈ গ'ল চতাই পৰ্ব্বতৰ নাগিনীছোৱালী ডালিমীৰ দেশ, যি ডালিমী অসমীয়াৰ হিয়াৰ আমঠু, কলিজাৰ এডুখৰি, বুকুৰ এফাল আছিল, যি ডালিমীয়ে মৌসনা মাতেৰে অসমীয়াক কেঁচাসোণ বুলি মাতিছিল, নিজৰ হিয়াত চেনেহেৰে মৰমেৰে আঁকোৱালি লৈছিল— আজি আৰু দুনাই সেই ডালিমী আমাৰ মাজলৈ নাহে, চিৰকাললৈ গুচি গ'ল। এইদৰে আৰু যাবলৈ ওলাইছে গাৰো ভাইভনীসকল, খাচীয়াপাহাৰৰ ভাই-ভনীহঁত যাওঁ যাওঁ কৰিছে, এইদৰে মিকিৰপাহাৰৰ

আনেংসকল, উত্তৰকাছাৰৰ ডিমাছা, ডিমাওজু ভাইভনী-সকল, লুচাইপাহাৰৰ মিজোসকল আনকি অসমৰ ভৈয়ামৰ বড়ো জনজাতি আৰু ওহাই ভাইসকলো থাবলৈ ওলাইছে অসম এৰি। এইদৰেই যদি খিলঞ্জিয়া ভাইভনীসকলেও বেলেগে বেলেগে অসমখন ডোখৰা-ডোখৰি কৰে তেনেহলে পৃথিৱীৰ মানচিত্ৰৰ পৰা তথা ভাৰতৰ মানচিত্ৰৰ পৰা কৌটিকলীয়া অসমৰ মানচিত্ৰ এখন চিৰকাললৈ লোপ পাই যাব। যদি অসমৰ মানচিত্ৰ লোপ পাই যায়, তেনেহলে অসমীয়া জাতি চিৰকাললৈ মৰি যাব। যদি অসমীয়া জাতি মৰি যায় লাখ লাখ বছৰৰ সাধনাৰ ফলত লভা অসমীয়া কৃষ্টি আৰু সংস্কৃতি চিৰকাললৈ লোপ পাই যাব। লাখ লাখ বছৰৰ অসমীয়াৰ অশৰীৰী আত্মাই এই যুগৰ অসমীয়াক শপিব, আৰু এই লুপ্ত অসমৰ ভৱিষ্যৎ বংশধৰে এই যুগৰ অসমীয়াৰ ওপৰত শাও শপনি বৰষিব।"

"...............অসমৰ হিয়াৰ আমঠু, কলিজাৰ এডুখৰি, বুকুৰ এফাল যিসকল গৈছে আৰু আছে, সকলোৰে হিয়া আঁকুৰী, মৰমেৰে চেনেহেৰে প্ৰীতি, শ্ৰদ্ধা আৰু ভক্তিৰে কৌটিকলীয়া অসমখনৰ মানচিত্ৰ পৃথিৱী মানচিত্ৰৰ তথা ভাৰতৰ মানচিত্ৰৰ পৰা বিলুপ্ত হবলৈ নিদিওঁ---লাখ লাখ বছৰীয়া ভিন ভিন অসমীয়া জাতি-উপজাতি আৰু জনজাতিসকলক বৈচিত্ৰৰ মাজেৰে ঐক্যৰ গোঁঠনিৰে গুঠি মহান শক্তিৰ অসমীয়া জাতি হিচাবে পুনৰ বাচিবলৈ দিম আৰু লাখ লাখ বছৰৰ সাধনাৰ ফলত লভা অসমীয়া কৃষ্টি আৰু সংস্কৃতিৰ দেউল থাউতিযুগীয়াকৈ ৰচি পুনৰ চিৰউজ্বল কৰি তুলিম।"

বহুমুখী প্ৰতিভাসম্পন্ন এইজন পুৰুষে ছবি আঁকিছিল। তেওঁৰ শঙ্কৰদেৱৰ চিত্ৰখন সৰ্ব্বজন সমাদৃত। কিন্তু আমাৰ সেই চিত্ৰ দেখাৰ সৌভাগ্য হোৱা নাই, আচলতে তেওঁৰ প্ৰবন্ধ দুই এটাত উদাহৰণৰ বাবে দিয়া দুই এটা চিত্ৰ আৰু অলপতে তেওঁৰ দ্বাৰা অঙ্কিত এখন আত্ম-প্ৰতিচ্ছবিৰ বাদে ৰাভাৰ চিত্ৰৰ বিষয়ে আমাৰ বিশেষ জ্ঞান নাই। এই ছবি অঁকাৰ বাদেও ৰাভা হ'ল অভিনেতা আৰু পৰিচালক। এইক্ষেত্ৰত তেওঁৰ হিয়াৰ আমঠু, কলিজাৰ এডুখৰি, বুকুৰ এফাল সঙ্গী হ'ল নটসূৰ্য্য ফণী শৰ্ম্মা। ৰাভাই ভাল অভিনয়েই কৰিছিল, কিন্তু মাজে মাজে তেওঁৰ অভিনয়ত মাত্ৰাধিক্য ঘটাও লক্ষ্য কৰা গৈছিল।

ৰাভাই ৰাজনীতি কৰিছিল আৰু কলেজীয়া জীৱনতেই তেওঁ ৰাজনীতিত জড়িত হৈ পৰিছিল। মাৰ্ক্সীয় দৰ্শনত দীক্ষা লৈ তেওঁ জনতাৰ মাজত সোমাই পৰিছিল; আনকি বিপ্লৱী কমিউনিষ্ট পাৰ্টিয়ে স্বাধীনতাৰ ঠিক পাছতে আৰম্ভ কৰা সশস্ত্ৰ কৃষক বিদ্ৰোহত তেওঁ হাতত ষ্টেনগান তুলি লৈছিল। আৰু যেতিয়া চৰকাৰে এই কমিউনিষ্ট পাৰ্টি নিষিদ্ধ কৰি পাৰ্টিৰ সভ্যসকলৰ ওপৰত গ্ৰেপ্তাৰী পৰোৱানা জাৰি কৰিছিল তেতিয়া তেওঁ আত্মগোপন কৰি অসমৰ ইমূৰৰ পৰা সিমূৰলৈ চৰকাৰী গুপ্তচৰৰ চকুত ধূলি দি পলাই ফুৰিছিল আৰু সেইসময়ত তেওঁৰ মূৰৰ দাম দহহেজাৰ টকা বুলি চৰকাৰে ঘোষণা কৰিব লগাত পৰিছিল। ৰাভাই আত্মগোপনৰ সময়ত থকা ঠাইবোৰত তেওঁৰ নাম আৰু কাব্যবোৰ সাধুকথাৰ দৰে হৈ আছে।

ৰাভা বিপ্লৱী আছিল, কেৱল প্ৰচলিত শাসনব্যৱস্থাৰ বিপক্ষে যুজা বিপ্লৱীয়েই তেওঁ নাছিল, প্ৰচলিত মূল্যবোধ, সামাজিক নিয়ম-কানুনৰ বিষয়েও তেওঁৰ বিপ্লৱী মনোভাৱ থকাৰ চিন আছিল। কিন্তু এই শেহৰটি বিষয়ত তেওঁৰ মনোভাৱ ফুটি নুঠিল। আচলতে ৰাভাৰ ওপৰত এইটোৱেই ডাঙৰ অভিযোগ যে কোনোটো কামতেই তেওঁ একাণপতীয়াকৈ লগা নাছিল। তাকে কৰাহেতেন তেওঁ যে কিমান বিখ্যাত হব পাৰিলেহেতেন। ৰাজনীতিৰ কথা বাদ দিও সামাজিক ক্ষেত্ৰতো তেওঁৰ গঠন ক্ষমতাৰ অভাৱৰ বাবেই ৰাভাই এনেদৰে আধৰুৱা কাম কৰি গ'ল নেকি বাৰু? তথাপি হোমেন বৰগোঁহাইৰ ভাষাত কবলৈ গলে, "মোৰ দৃঢ় ধাৰণা যে বিষ্ণুৰাভাই কি কি কাম কৰিলে, কেৱল তাৰ কাৰণেই বিখ্যাত নহয়, তাতোকৈ হাজাৰ গুণে তেওঁ বেছি বিখ্যাত কি কৰিব পাৰিলেহেঁতেন তাৰ কাৰণেহে।"

ৰাভাৰ জীৱনটো কি যে কষ্টকৰ নাছিল। অথচ দুহেজাৰ বিঘা পৈতৃক মাটিৰ উত্তৰাধিকাৰী হৈ ৰাজসিক ভাৱেও তেওঁ থাকিব পাৰিলেহেঁতেন। কিন্তু মাটিহীনৰ মাজত তেওঁ সেইসকলোবিলাক মাটি ভগাই দিছিল আৰু তেওঁৰ সাধাৰণ থকা ঘৰটো সাজিবলৈকেও চৰকাৰৰ পৰা গৃহ-ঋণ ল'বলগা হৈছিল। অসম, অসমীয়াৰ বাবে কৃষ্টি সংস্কৃতিৰ বাবে, জনতাৰ বাবে তেওঁ তেওঁৰ জীৱনটো নিয়োগ কৰিলে; বিশাল ব্যক্তিত্ব আৰু প্ৰতিভাৰ

গৰাকী এইজন পুৰুষক আমি ব্যৱহাৰ কৰিব নোৱাৰিলো। কৰ্কটৰোগে লভা বুলি আৰু তাৰ মানেই ৰাভাক সোন-কালে হেৰুওৱাটো নিশ্চিত বুলি জনাৰ পিচত জনতাৰ ৰাভাৰ প্ৰতি থকা প্ৰেম উথলি উঠিল। বহুতে এইখিনিকে উপলুঙা কৰিব খোজে। বিপদৰ সময়ত মাত এষাৰেই ডাঙৰ আৰু সেই মাত যদি সমাজৰ সকলো প্ৰকাৰৰ লোকৰ পৰা হয় আৰু সেই জনতাই যদি দাবী কৰে"বিষ্ণুৰাভা তুমি অসমত চিকিৎসা কৰিব নেলাগে ভাৰতৰ কেন্সাৰ ৰোগৰ চিকিৎসাৰ শ্ৰেষ্ঠ স্থান বোম্বাইলৈ যোৱা। যদি তাতো ভাল নোপোৱা যোৱা আমেৰিকালৈ। তুমি চিন্তা কৰিব নেলাগে আমি আছোঁ। আমি খৰছ বহন কৰিম, তোমাৰ পৰিয়ালৰ প্ৰতি চকু দিম "—এজন লোকৰ বাবে বিশেষকৈ এজন শিল্পীৰ বাবে. তাতোকৈ ডাঙৰ আনন্দ একোৱেই হব নোৱাৰে বোধহয়। ● ●

প্ৰবন্ধটোত সঙ্গীতৰ বিষয়ে উল্লেখ কৰা কথাখিনিৰ বাবে অধ্যাপক নীৰেন দত্তৰ ওচৰত লিখক বিশেষভাৱে ঋণী।

॥ আকাশ ৰঙা মদাৰ জুপি ॥

মহেশ চন্দ্ৰ মেধি
৩য় বাৰ্ষিক বিজ্ঞান

স্বপ্নালু মন আকাশত
আজি তেজ গোঁৰা
উত্তাল তৰঙ্গ ৰূপী
মদাৰ বোৰ ফুলিল।
দূৰ দিগন্তত জ্বলিল জুই,
বন্ধ্যা পৃথিৱীৰ কামনা,
বোৰ জাগি উঠিল ;
মিলি গল ফাগুনৰ
ৰঙীন কল্পনাবোৰৰ স'তে।
কুলি কেতেকীৰ মাতৰ
ধ্বনিয়ে কঁপাই তুলিলে
মন কহুৱাৰ পাতবোৰ।
স্বপ্নালু মন আকাশখন
ইমান বহল !!
হেজাৰখন প্ৰশান্তকো ই যে
আশ্ৰয় দিব পাৰে !

ইমান ৰঙীন--ই প্ৰশান্তৰ
নীলাভ ৰঙকো যে
চেৰ পেলাইছে !!
এই আকাশৰ
প্ৰশান্তৰ হেজাৰ বিজাৰ
ঢৌৰ সৰু সৰু শব্দ
বোৰক ইতিকিং কৰিছে।
ধুমুহাতো আজি সেই
নাবিকজন বিহ্বল
হোৱা নাই, মাত্ৰ এপাত
বঠা আৰু নাওঁখন। গগন
বিদাৰিত ঢৌৰ মাজেদি
আহি আছে,
আকাশ ৰঙা মদাৰ জুপিলৈ।
অশ্ৰুগন্ধা পৃথিৱীত
মদাৰ বোৰ আজি
নোপোৱাৰ বেদনাত নসৰে।

নীল ৰক্তৰ বন্যাত
মাথো সাঁতুৰিছে ;
স্তব্ধ বিধুৰ কৰি সকলোকে।
কিন্তু হঠাৎ কি হ'ল ???
ৰঙীন মদাৰ বোৰ যে
সৰি পৰিল !!
পৃথিৱীৰ তুহিন শীতলতা
বোৰেও ইয়াক চোৱা নাই ;
দিগন্তলৈ চালো—উত্তাল
ৰঙীন জুইবোৰক ঢাকি ধৰিলে
এচপৰা ক'লা মেঘে।
উপান্ত মদাৰ জুপিয়ে
উচুপিলে।
তলত পৰি ৰ'ল
ৰঙীন স্মৃতিৰে
মদাৰ বোৰ।

বিন্দুমতীয়ে ফোন কৰা নাছিল,. কিন্তু বিভাস বৰুৱা আহিল। পদূলিমুখৰ বটলব্ৰাছ জোপাৰ তলৰ পৰাই বিভাসে অকমানি ল'ৰা এটিৰ দৰে, সদায় চিঞৰাৰ দৰে বিন্দুমতীক চিঞৰিলে—মাহীদেউ, অ' মাহীদেউ! প্ৰয়োজনতকৈ ডাঙৰ মাতটিয়ে কটেজ টাইপৰ বিন্দুমতীৰ অকমানি ঘৰখন ৰিন্‌ৰিনাই তুলিলে।

চিনাকি মাত শুনি বিন্দুমতী বাহিৰলৈ ওলাই আহিল। বিন্দুমতী! এগৰাকী বয়সক হাৰ মনোৱা মহিলা। একমাত্ৰ জীয়েক দ্বিতীয় বাৰ্ষিকত পঢ়ে। অথচ সেইজনী ছোৱালীৰ মাক হৈয়ো বিন্দুমতীৰ ফ্ৰক পিন্ধি হাতত বাস্কেট লৈ হাইস্কুলত ক্লাছ কৰিব পৰা চেহেৰা। পুখুৰীৰ পানীৰ দৰে শান্ত মানুহজনী! পবিত্ৰতা ভৰা আয়ত চকুহাল দেখিলে মানুহ গৰাকীক ভৰি ছুই প্ৰণাম কৰি দিব পাৰি।

বিভাসক দেখি হাঁহি মাৰি বিন্দুমতীয়ে কলে "আজি ৰথ নাই? পদব্ৰজে আহিলা যে!" তেওঁ সদায় ঠিক তেনেদৰে সজাই পৰাই ধুনীয়াকৈ কথা কয়। শুনিলে শুনি থাকিবলৈ মন যায়। বিন্দুমতীৰ কথাৰ উত্তৰ দিবলৈ গৈ বিভাস এখন্তেক থমকি ৰল। তাৰ পাচত ভয়ে ভয়ে ক'লে—জানে মাহীদেউ. অকমানি গছ এজোপাত অকমান খুন্দা খাই গাড়ীখনৰ লাইট এটা অকমান ভাঙি গল। বিভাসৰ কথা শুনি বিন্দুমতীয়ে হাঁহি দিলে। বিশেষকৈ ইমান নামজ্বলা হাৰ্ট স্পেচিয়েলিষ্ট এজনে অকমান ল'ৰা এটিৰ দৰে বাৰে বাৰে অকমান শব্দটি ব্যৱহাৰ কৰা বাবে বিন্দুমতীৰ হাঁহি উঠি গ'ল। গীটাৰৰ তাঁৰ কেইডালমান লাহেকৈ ছুই দিলে হোৱা মধুৰ ধ্বনিৰ দৰে শব্দ কৰি বিন্দুমতীয়ে হাঁহি দিলে। লাজ পাই ধুনীয়া চুলিখিনি খজুৱাই খজুৱাই বিভাসে সুধিলে, বালিছন্দা ক'ত মাহীদেউ?

তেতিয়াও ওঁঠত লাগি থকা হাঁহিৰ ৰেশকণ মুখৰ পৰা আঁতৰাই বিন্দুমতীয়ে ক'লে—তাইৰ বুক বিষাইছে হেনো, শুই আছে।

কি? বুকৰ বিষ? ইমানপৰে মোক কোৱা নাই কিয় মাহীদেউ? বিন্দুমতীয়ে ক'লে—তুমি যে নেজানা বিভাস, তাই এজনী অসন্তোষীয়া ছোৱালী। জীৱনত তাইৰ সুখ নহয়—মই জানো।

কিন্তু বিন্দুমতীৰ কথা শুনিবলৈ বিভাসৰ ধৈৰ্য্য নহল। একেজাপে পাঁচোটা চিৰি পাৰ হৈ ঘৰৰ ভিতৰ সোমালগৈ ।

বিয়লিৰ বৰাগী পোহৰ এমুঠিয়ে কোঠাটো নিঃকিন ভাবে পোহৰাই থৈছে। প্ৰকাণ্ড পালেংখনত বালিছন্দা চকু মেলি পৰি আছে। বুকলৈকে সেউজ কম্বল এখন টনা। বিভাস সোমোৱা দেখি বালিছন্দাই খিলখিলকৈ হাঁহি দিলে। কলে—জানা ডাক্তৰদা, তুমি আহিবা যেন মোৰ লাগিছিলেই; সঁচাই তমি আহি গলা। সেউজীয়া কেচমেণ্ট কাপোৰ দুগজ যে কিনিছিলোঁ, মই চিলাই কৰি অত্যালোঁৱেই। চাবা? কি লিখিছো জানা?

"অযুত বছৰ ধৰি ভ্ৰমিলোঁ পৃথিৱী
ফেনীল কৰিলো নীল জল;
আধা ফুলা বনফুল কত যে ফুলালো
বেথা মোৰ বেথা হৈয়ে ৰ'ল।"

আৰু চোৱা, পেৰাগ্ৰাফটোৰ দাঁতিয়েদি ক্ৰছ-ষ্টীটচেৰে মই কি ধুনীয়াকৈ এটি মমদানীৰ ওপৰত জ্বলি থকা মমবাতি এডালৰ ডিজাইন তুলিছো। এইখিনিত চোৱা, এয়া এপাহ ফুল। কি ফুল জানা? ব্লিডিং হাৰ্ট। ৰক্তক্ষৰা হিয়া। মোৰ অৰ্গেনটোৰ বাবে এইখন জানো ধুনীয়া ঢাকনী নহব?

থ থ তোৰ মেজঢাকনীৰ কথা। বুকুত বিষ লৈ শুই আছ—মুখত আকৌ হাঁহি। চাওঁ কি হ'ল! বিভাসে কথা কেইটা কৃত্ৰিম খঙেৰে কৈ বালিছন্দাৰ কপালখন চুই চালে। আঁকৰী বালিছন্দাজনীয়ে খিলখিলকৈ হাঁহিহে দিলে এনেয়ে। বুকুৰ বিষ? মাৰা গুলী বুকুৰ বিষ! কেতিয়াবা বুকু বিষায়েই। ডাক্তৰে জানো বুকুৰ বিষ ভাল কৰিব পাৰে? এই ডাক্তৰদা, তোমালোকৰ হাতত এনেকুৱা কিবা ইনজেক্চন আছে নেকি, যিহেৰে বুকুত থকা দুখবোৰ, চেণ্টিমেণ্টবোৰ উলিয়াই আনিব পাৰি। আছে ডাক্তৰদা? কথাষাৰ কৈয়েই বিভাসক চিৰিয়াচ হবলৈ সুবিধা নিদি বালিছন্দাই খিল্খিলাই হাহি দিলে। হাঁহি নহয়, যেন প্ৰগল্ভা পাহাৰী নিজৰাৰ কুলুধ্বনিহে।

জাপ মাৰি বিচনাৰ পৰা বালিছন্দা নামিল। নিপুণ হাতেৰে কম্বলখন মুহূৰ্ত্ততে জাপি পথানত কোঁচ খাই থকা অলিভগ্ৰীণ বেডকভাৰখন বিচনাখনৰ ওপৰত মেলি দিলে। তাৰপাছত বিভাসৰ হাতত ধৰি প্ৰায় টানি নিয়াদি আখলঘৰ পোৱালেগৈ। বৰমুঢ়া এটিত বহিবলৈ যতনাই দি মিট্চেফ্টো খুলি বালিছন্দাই সুধিলে, কি খাবা ডাক্তৰদা? ওমলেট নে প'চ? নাৰিকলৰ লাড়ুও আছে। কফি নে ওভালটিন? কথা কৈ কৈয়েই বালিছন্দাই চৌকাৰ ওপৰত ফ্ৰাইপেনখন তুলি দিলে। বিশেষ ধৰণে সজা চৌকাটোৰ খৰি ভৰাবলৈ যদিও এটা বিন্ধা, ওপৰৰ ফালে দুটা পাত্ৰ বহুওৱাৰ সুবিধা আছে। তাতে ডেগ্চি এটাত পানী উতলিয়ে আছিল। তাৰেপৰা দুকাপমান পানী টিপট এটাত ভৰাই ডেগ্চিটো নমাই তাৰ ঠাইত বালিছন্দাই আকৌ টিপট্টি তুলি দিলে।

হাত আৰু মুখ বালিছন্দাৰ সমানে চলে। খচ্খচকৈ পিয়াজ এটা কাটি বাতি এটাত তাই কণী এটা ফেটি ললে। তাইলৈ চাই থকা বিভাসে কলে—গোসাঁনী যেন মাহীদেউৰ এইজনী কি যখিনীৰ দৰে ছোৱালী হ'ল। না আছে ৰূপ না আছে গুণ। কথাই কথাই মাথোঁ হৈ হৈ হাঁহি। তইটো ছোৱালী হ'ব নেলাগিছিল. হ'ব লাগিছিল কোনোবা বেঙ্কৰ চকীদাৰ। বিভাসৰ কথা শুনি বালিছন্দাই খিল্খিল্কৈ হাঁহিহে দিলে। আৰু সেই হাঁহিটো বন্ধ কৰিবলৈকে এইবাৰ বিভাসে চৰম পন্থা বাছি ললে। বিভাসে কৃত্ৰিম গাম্ভীৰ্য্য কণ্ঠত সানি ল'লে।

ক'লে, মই কফি নেখাওঁ ছন্দা, এইমাত্ৰ এগিলাচ মদ খাই আহিছোঁ। ক্ষন্তেকৰ বাবে বালিছন্দাৰ হাঁহিটো যেন ম্লান হৈ যাবলৈ খুজিলে। কিন্তু পুনৰ খিল্খিলকৈ হাঁহি কপালত পৰি থকা চুলিখিনি এক বিশেষ ধৰণে মূৰটো জোকাৰি আঁতৰাই তিৰবিৰাই থকা চকুৰ মণি দুটা স্থিৰ কৰি বালিছন্দাই হাঁহিয়েই ক'লে, আৰে, মদ নেখাবা কেলেই? খাবলৈ বেয়া পালেও এৰিষ্টক্ৰেচী ৰাখিবলৈকে মদ, চিগাৰেট আদি খাব লাগে। সেইবোৰে মানুহক স্মাৰ্ট কৰে, ফ্ৰেচ কৰে। ওঠৰ বছৰ বয়সৰ পাছত ল'ৰাই কি কৰিব লাগে জনা হয়। তেতিয়া কোনেও তাৰ হতুৱাই জোৰ কৰি কোনো কাম কৰাব বা

জোৰ কৰি কোনো কাম এৰ্ব্বাব নোৱাৰে। তুমি চব জানা, বুজা। আৰু তুমি মদ খালেইবা মোৰ কি? নহয় ডাক্তৰদা? বহুখিনি কথা একেলগে কৈ বালিছন্দাই পুনৰ হাঁহি দিলে।

ওমলেটটোত একামোৰ মাৰিব খুজিও বিভাস থমকি ৰ'ল। ইচ্, পৃথিৱীৰ ভিতৰত এইজনী ছোৱালীতকৈ কোনোবা সুখী হব পাৰেনে? কথাই কথাই হাঁহি। হাঁহিয়ে হাঁহিয়ে জীৱনটোক সহজভাৱে গ্ৰহণ কৰাৰ দৃঢ় প্ৰস্তুতি। ছন্দাই জানে বিভাসে মদ নেখায়। কিন্তু মদ চিগাৰেট খোৱা মানুহক বেয়া পায় বাবেই মাজে মাজে সেইকথাটো কৈ বিভাসে ছন্দাৰ খং তুলিছিল। এতিয়া সেয়াও পণ্ড হ'ল। ছন্দাৰ বাবে যেন পৃথিৱীখনৰ সব ঘটনা এটি ধুনীয়া আৰু সহজ গান। মাথো গাই গ'লেই হ'ল। তাই যেন উজুটি খাব নেজানে। বালিৰ মাজতো নিৰ্ব্বিকাৰ ভাৱে জিলিকিব পাৰে বাবেই তাইৰ নাম বালিছন্দা নেকি?

যিদিনাখন বিভাষে এম্বেচেডৰখন কিনিছিল সেইদিনা আছিল ছন্দাৰ জন্মদিন। ছন্দালৈ বিভাসে ধুনীয়া এলবাম এখন কিনিছিল, মাত্ৰ তিনিটকা দি। বিভাসে জানে, এই সুখী ছোৱালীজনীয়ে জীৱনক সহজভাৱে উপলব্ধি কৰিব পাৰে। ছন্দাক বিভাসে অন্তৰৰ পৰা মৰম কৰে; গতিকে ছন্দাৰ জন্মদিনত কিবা দামী উপহাৰ এটি দি নিজৰ মৰমখিনি নিষ্প্ৰভ কৰি দিয়াৰ কোনো মানেই নহয়। তথাপি বিভাসে কিবা এটা কিনিবলগীয়া হৈছিল মাথো আকাশৰ কাৰণে।

আকাশ। সব মানুহৰে অন্তৰখন জানিবলৈ বিচৰাটো ভুল বাবেই বিভাসে আকাশৰ বিষয়ে একো নকয়। আকাশ এজন ল'ৰা—যুৱক। ওঠত অনুক্ষণ লাগি থকা জলন্ত চিগাৰটোৰ দৰে চকু চাটমাৰি ধৰা সৌন্দৰ্য্যয়ো যেন আকাশৰ দেহটো চিৰদিনৰ বাবে আৱৰি ৰখা প্ৰতিশ্ৰুতিৰে প্ৰতিশ্ৰুত। গাড়ীৰ বিষয়ে আকাশৰ ভাল জ্ঞান আছে। সেয়ে গাড়ী এখন কিনাৰ সময়ত বিভাসে আকাশক কাষত ৰাখিছিল। গাড়ী কিনি বাহিৰে বাহিৰে যেতিয়া বিভাস বালিছন্দাহঁতৰ তালৈ আহিবলৈ ওলাল আৰু সেই অহাটো যেতিয়া আকাশে বালিছন্দাৰ জন্মদিন উপলক্ষে বুলি জানিলে, তেতিয়া আকাশ শুদাহাতে আহিবলৈ মান্তি নহ'ল। আকাশে পাতল আকাশী ৰঙৰ টেৰীকটৰ শাৰী এখন কিনিছিল। শাৰীখন কিনোতে দোকানীজনে ধুনীয়া পাৰিটোত আঁকা বাটিক ডিজাইনৰ এঞ্জেল মাছবোৰলৈ দেখুৱাই কৈছিল—কিমান ধুনীয়া পাৰি চাওঁক; এয়া আমাৰ মিলৰ নতুন ডিজাইনৰ শাৰীৰ নমুনা। এইখনেই এই নমুনাৰ প্ৰথম শাৰী। ধন্যবাদ জনাই আকাশে শাৰীখন লৈ আহিছিল।

বালিছন্দাৰ সতে আকাশক চিনাকি কৰি দিয়াৰ পাচত বিভাসে কৈছিল—এইখন এলবাম ল, তিনিটকা খৰছ কৰি তোৰ বাবে কিনি আনিছো। এজাক মৌ মাখিৰ গুঞ্জনৰ দৰে মধুৰ শব্দ কৰি হাঁহি ছন্দাই কৈছিল—ধন্যবাদ দিব লাগিব নেকি ডাক্তৰ দা? হাঁহি হাঁহিয়ে ছন্দাই মেজৰ ওপৰত থোৱা শাৰীৰ পেকেটটো খুলি আকাশী ৰঙৰ টেৰীকট শাৰীখন উলিয়াই ভাজবোৰ খুলি দি বিস্ময়ত চকু দুটা বহলকৈ মেলি দিছিল। শাৰী? ডাক্তৰদা, শাৰী কিনিলা কেলেই, মইটো শাৰী নিপিন্ধো। অৱশ্যে পাৰিটো ধুনীয়া দেই।

মনে মনে থাক পাগলী—বিভাসে চিঞৰি উঠিছিল। তোলৈ মই শাৰী নানিহে নোৱাৰিছো। সেইখন মই নহয়—আকাশেহে....

বিভাসৰ কথা শুনি বালিছন্দাই লাজ কৰা নাছিল। জলতৰঙ্গৰ লেখীয়া শ্ৰুতিমধুৰ ধ্বনি কৰি তাই হাঁহিহে উঠিছিল। অৱশেষত যেতিয়া আকাশ আৰু বিভাসে বিদায় লৈ আহিবলৈ ওলাইছিল, তেতিয়া বালিছন্দাক কিঞ্চিত আচৰিত আৰু বিভাসক হতবাক্ কৰি আকাশে শাৰীখন বান্ধি লৈছিল। দেৱদূতৰ দৰে অপ্ৰতিম আকাশে কৈছিল—ছন্দা, এই শাৰীখনে মোৰ বাকচৰ কোট-পেণ্ট-টাইৰ মাজত এটি পলাতক সুৰৰ দৰে মধুৰ স্মৃতি হৈ বিৰাজ কৰিব। এইখন মই চিৰদিনৰ বাবে কস্তুৰী সাঁচি ৰখাৰ দৰে সাঁচি ৰাখিম, আৰু আজি তোমাৰ এই পবিত্ৰ জন্মদিনত মোৰ পৰা তুমি এনেকুৱা বস্তু এটি পাইছা, সেই বস্তুটি মই কোনোদিনেই কোনো ছোৱালীক দিয়া নাই। মোৰ আজি নিজকে বেছ ভাগ্যবান যেন লাগিছে—যেন বহুদিন ফেনিল সাগৰত ওপঙি ওপঙি অৱশেষত এটি ছায়াঘন দ্বীপ পাই গলো—যি দ্বীপত মোৰ বাবে আছে মোৰ বাবে......বাৰু আহোঁ দেই। শুভৰাত্ৰি।

শুভৰাত্ৰি। বালিছন্দাই প্ৰত্যুত্তৰ দিলে। দুযোৰ চুৰেটচুৰ মচ্‌মচ্ শব্দ অস্পষ্টৰ পৰা অস্পষ্টতৰ হৈ দূৰণিত মিলি গ'ল। বাহিৰত কলাজামুৰ দৰে অবাক এন্ধাৰ। ভিতৰত এয়া যে ইম্-মান পোহৰ! সেই পোহৰমালাৰ মাজত বালিছন্দা যেন আলোক-সাম্ৰাজ্ঞী! কিন্তু চিৰহাস্যময়ী ছন্দাৰ মুখত আজি কিবা এক ভাৱনাৰ অৱগুণ্ঠন কিয়? স্বচ্ছ পানীত নিৰ্ব্বিকাৰভাৱে চলা পানচৈ সদৃশ মধুৰ হাঁহিৰ সলনি কিবা এক মুখ ফুটাই ক'ব নোৱাৰা, হাস্নাহানাৰ স্নিগ্ধ সুবাসত লুকাই থকা, মধুৰ বেদনাই বালিছন্দাৰ ওঁঠ দুটা কঁপাই তুলিলে কিয়?

সেই সামান্য বেদনাৰ মৃদু আঘাতটিয়ে হৃদয়-গীতাৰৰ তাঁৰ এডাল যে নিজে নজনাকৈ চিঙি পেলাব বালিছন্দাই ভবা নাছিল। সেয়ে সুৰঞ্জনাহঁতৰ ঘৰত পোৱা অতৰ্কিত আঘাতটি চম্ভালি লবলৈ ছন্দাৰ বেছ কষ্ট হৈছিল। বালিছন্দাৰ জন্মদিনৰ দিনা ঘৰৰ বনকৰা ছোৱালীজনীয়ে চুবুৰীয়া সুৰঞ্জনাহঁতৰ পৰা চেঁৰে কৰা মেচিনটো আনিছিল। ধুই-ধাই তাকে ওভোতাই দিবলৈ আহি ছন্দাই যেন অঞ্জলিভৰা স্বপ্নৰ ফুলবোৰ এটি এটিকৈ তপ্তমৰুত সিঁচি দিলে! সুৰঞ্জনাই সুধিলে —কেনেকুৱা লাগিছে ছন্দা? দুখ লুকুৱাবৰ অদ্ভুত ক্ষমতা থকা বালিছন্দাই কলে, ইচ্ একদম পৰী পৰী লাগিছে জানা। পাৰীটোৰ এগ্ৰেল মাছবোৰ ইমান যে ভাল লাগিছে পাই। এই সু'—এপাক বেছিকৈ দি শাৰীখন পিন্ধিবা, তুমিটো শ্লিম ফিগাৰৰ ছোৱালী, আৰু ভাল লাগিব।

উভতি আহিছিল বালিছন্দা। মুখত অনিৰ্ব্বান হাঁহিৰ দীপ জ্বলাই ৰাখিলেও বিন্দুমতীৰ চকুৰ পৰা নিজৰ নিঃকিন অৱস্থাটি বালিছন্দাই লুকাই ৰাখিব পৰা নাছিল। বিন্দুমতীয়ে সুধিছিল—গা বেয়া নেকি ছন্দা? নাই মা—অকমান ভাগৰ হে লাগিছে, বালিছন্দাই মিছা মাতিছিল। অক্ষমৰ বেদনাত জ্বলি জ্বলি বালিছন্দাই ভাবিছিল—মোক কিয় এনেদৰে ঠগি দিলা আকাশ? নহ'লে তোমাক কোৱা নাছিলো, মোৰবাবে এজুপি শেৱালি পুলি বোৱাব কথা। তুমি এনেয়ে ক'লা, মই তোমাৰ বাবে এডাল শেৱালি গছ ৰুইছো জানা! যেতিয়া বগা বগা শেৱালিয়ে তলৰ দুবৰি দলিছা আৱৰি পেলাব, তেতিয়া আমি দুয়ো একেলগে ফুল বুটলিম-দেইবা। তুমি ফুল ৰুলা, ফুল ফুলিল। সৰিল। বুটলিবৰ পৰত তুমি এয়া কাষত কাক লৈ আহিলা আকাশ? মোৰ হাতৰ শূন্য কৰণি শূন্য হৈ বৈ গ'ল—সেই কুকি পূৰ্ণ কৰি দিয়াৰ প্ৰতিশ্ৰুতিৰে তুমি কিয় প্ৰতিশ্ৰুত হৈছিলা আকাশ—কিয়??

নাহ, বালিছন্দাজনী ইমান পাতল নহয়। অইন ছোৱালীৰ দৰে জিঞ্জাৰ লেখীয়াকৈ উবাৰ অপচেষ্টা ছন্দাই নকৰে। মনৰ কথা লুকাই ৰখাটো এটা আৰ্ট। আলহীক দিবলৈ আনি থোৱা পটেটো চীপচুৰ পেকেট শেষ হলে বিভাসদাক ক'ব পাৰি। বিভাসে স্নাক দুটামান পেকেট আনি দিব। কিন্তু সব বস্তুটো পটেটো-চীপচ্ নহয় আৰু! বিগ্ৰহৰ সমুখত জঁকা মাটিতেই খুচি দিয়ক বা ড্ৰয়িংৰুমৰ সুদৃশ্য ধূপদানীতেই জ্বলাই দিয়ক—ধূপৰ যে মাথো জ্বলিবৰ বাবেই জন্ম। জ্বলি জ্বলি শেষ বিন্দু সুৰভিৰেও বতাহৰ প্ৰতিটো স্তৰ সুবাসিত কৰিবলৈ যে ধূপ প্ৰতিশ্ৰুত!

সেয়ে বিভাসৰ আগত বালিছন্দাই ক'ব নোৱাৰিলে, আকাশে সেই বিশেষ শাৰীখন সুৰঞ্জনাক দিয়াৰ বাবে তাইৰ বুকুৰ গহনত গভীৰ বিষে উক দিছে। সেই বিষটো ডাক্তৰী শাস্ত্ৰৰ কোনো ঔষধেই ভাল কৰিব নোৱাৰে। গন্ধমাদনৰ পৰা বিশল্যকৰণী লৈ আহিলেও বুকুৰ সেই বিশেষ বিষ ভাল হয় নে নহয় সন্দেহ!

বুকুত বিষ থাকিলেও মুখত নিৰ্ম্মল হাঁহি এটি ফুটাই ৰখা ছন্দাৰ অভ্যাস। অভ্যাস নহয় যেন স্বভাৱ। এদিন হঠাতে অকলে বালিছন্দাহঁতৰ ঘৰ ওলোৱা আকাশক ধুণাক্ষৰেও তাই কলিজাৰ কতটিৰ কথা জানিবলৈ দিয়া নাছিল। আকাশক 'একো কোৱাৰ' সুবিধা নিদিবলৈ ছন্দাই বিন্দুমতীক আকাশৰ কাষত বহুৱাই থৈ নিজে চাহ কৰিবলৈ গৈছিল। এচাগুচ কাষ্টাৰ্ড মুখত ভৰাই চতুৰ আকাশে কফিৰ পিয়লাটোৰ নালডাল ছুই ছুই বিন্দুমতীক কৈছিল—মাহীদেউ, ছন্দাক এটি গান গাই শুনাবলৈ কওঁকনা। বিন্দুমতীয়ে সম্মতিসূচক দৃষ্টিৰে বালিছন্দালৈ চাই হাঁহি হাঁহি ভিতৰলৈ সোমাই গৈছিল। নিৰ্ব্বিকাৰ ভাৱে অৰ্গেনটো বজাই বালিছন্দাই গাইছিল:

"অযুত বছৰ ধৰি শুনিলো পৃথিৱী
ফেনিল কৰিলো নীল জল
আধাফুলা বনফুল কত যে ফুলালো
কেথা মোৰ কেথা হৈয়ে ৰ'ল ।......"

প্ৰশংসাত পঞ্চমুখ আকাশে কৈছিল, ছন্দা, গানৰ প্ৰথম কলিটো মই ক'ৰবাত পঢ়া পঢ়া লাগিছে। হাঁহি মাৰি বালিছন্দাই একাষলে কোচাই থোৱা অৰ্গেনৰ সেউজীয়া ঢাকনীখন মেলি ধৰিছিল। তাতেই লিখা আছিল গানৰ প্ৰথম কলিটো ; কাষেদি সুনিপুণ হাতেৰে কৰা এটি ধুনীয়া মমদানীৰ ওপৰত এডাল জ্বলন্ত মম আৰু এপাহ ব্লিডিংহাৰ্ট ফুল। ওৱাণ্ডাৰফুল। উচ্ছাসিত আকাশে প্ৰায় চিঞৰিয়ে দিছিল। ইমান ধুনীয়া এমব্ৰইডিৰেৰী মই আগতে দেখা মনত নপৰে ছন্দা। তুমি মানুহজনীৰ দৰেই তোমাৰ কামবোৰ বৰ সুন্দৰ ; কাপ্টাৰ্ড, কফি, চিলাই—চব। এনেকুৱা টেবিলক্লথ এখন যদি মোৰো থাকিলহেঁতেন !

শব্দ কৰি বালিছন্দাই হাঁহিলে। যেন জোনাকৰ টুকুৰা কেইটামান ৰাতিৰ গভীৰলৈ সৰি পৰিল ! ক'লে, নিয়ক না এইখনকে—মই আন এখন কৰি লম। আকাশ জপিয়াই উঠিল। থেঙ্ক য়্যু ছন্দা, থেঙ্ক য়্যু—চ' চুইট য়্যু আৰ ! মোৰ মনত থাকিব তোমাৰ কথা—চিৰদিন মনত থাকিব।

আকাশ গুচি গৈছিল—অৰ্গেনৰ ঢাকনীখন লৈ। বাৰান্দাৰ ৰেলিঙত বগোৱা বাগানভেলিয়া জোপাৰ পৰা সৰি পৰা ফুল এপাহ আকাশৰ জোতাৰ হেঁচাত নিশ্চিহ্ন হৈ গৈছিল। জোতাৰ প্ৰেষত বং নিঃশেষ হৈ যোৱা ফুলপাহলৈ চাই থাকোতেই দুজনী পখিলা উৰি উৰি আহি যেন বালিছন্দাহঁতৰ ঘৰ সোমাইছিলহি।

পখিলাটো নহয়—দুজনী পাখিলাহী ছোৱালী, সুৰঞ্জনা আৰু অনিন্দিতা। ওঁঠত মন উন্মনা কৰা খিল্‌খিল্ হাঁহিৰ বনজুই। দেহত ধুমুহাৰ সাগৰৰ হিল্লোল। ফুলপাহৰ করুণ অৱস্থাটিৰ পৰা চকু ওভোতাই আনি সুৰঞ্জনা আৰু অনিন্দিতাক আদৰি আনিবলৈ খুজি ছন্দাই সাপ দেখা মানুহৰ দৰে উচপ্ খাই উঠিছিল। সেই একেখন শাৰী সুৰঞ্জনাৰ গাত—একেকেইটা এঞ্জেল মাছ। একেখিনি বেদনা.......

এনেতে বিভাসো আহি বাৰান্দাত উঠিছিলহি। বিভাসেও সুৰঞ্জনালৈ চাইছিল। অভাবস্মাৰ্ট সুৰঞ্জনাই সুধিয়ে পেলাইছিল—কি হ'ল ছন্দা ? ডাঙৰদা—আপুনিও ছোন মোলৈ অবাক্ হৈ চাইছে। সৰল বিভাসে উত্তৰ দিছিল, শাৰীখন মোৰ চিনাকি চিনাকি লাগিছে সু'। মই যেন এইখন শাৰী, বিশেষকৈ এই এঞ্জেল মাছকেইটা আগতে ক'ৰবাত দেখিছো। বিসদৃশ হাঁহি এটিৰে সকলোকে চমক্ খুৱাই সুৰঞ্জনাই কাঁহৰ বাতিত কোৰ মাৰা তাইৰ মাতটি যথাসম্ভৱ কোমল কৰি কলে--আপোনালোকে ভুল কৰিছে। এইখন এটা মিলৰ এই ডিজাইনৰ প্ৰথম এক্সপেৰিমেণ্টেল শাৰী। এনেকুৱা শাৰী সেই মিলটোৱে এতিয়াও উলিওৱাই নাই। মোৰ জন্মদিনত বান্ধৱী এগৰাকীয়ে দিয়া এই শাৰীখন মই আজিহে লৈতে মাত্ৰ দুদিন পিন্ধিছো— আপুনি আগতে ক'ত দেখিব ?

"বাক্ বাক্, তোৰ বকলা খ," অনিন্দিতাই ক'লে—"জানা ছন্দা, পৰহিলৈ এখন সূচিকাৰ্য্য প্ৰদৰ্শনী পতা হৈছে—তালৈ তুমি যাবা দেই, অকনান সা-সহায় কৰি দিবা। ডাঙৰদা—দৰ্শক হিচাবে আপোনাৰ উপস্থিতিও কামনা কৰিলো কিন্তু।" কথা কৈ কৈয়েই বিভাস-ছন্দা ক'কো এষাৰ কথা কবলৈ সুবিধা নিদি যেনেকৈ আহিছিল, তেনেকৈ অনিন্দিতা আৰু সুৰঞ্জনা গুচি গ'ল। কোনেও যাওঁ দেই বুলি ভদ্ৰতাকণ ৰক্ষা কৰাৰো প্ৰয়োজনীয়তা উপলব্ধি নকৰিলে....

সঁচাই, সূচিকাৰ্য্যৰ প্ৰদৰ্শনী চাবলৈকো অলেখ মানুহ আহিছে। বিভাসে ভাবিলে--কলাৰ প্ৰতি মানুহৰ মোহ চিৰন্তন। বালিছন্দাই বুজিলে, মেজ—ঢাকনী, বিচনা—ঢাকনী, চোফাচেট, টি-চেট আদিৰ ঢাকনীবোৰত কৰা চৰাই, পখিলা, ফুল আদিৰ চিলাইবোৰতকৈ চৰাই-পখিলা যেন লগা ছোৱালীজাকলৈ এইজাক মানুহৰ বেচি মোহ। সেয়েহে ইয়াত ইমান ভিৰ। সচাঁই।

ধুনীয়াকৈ সজোৱা বিভিন্ন কাপোৰৰ অলেখ ধৰণৰ চিলাইবোৰ চাই যাওঁতে ছন্দাই ভাবিছিল, ধেৎ, এইবোৰো কিবা চিলাই হ'লনে ? বস্তাত গৰুৰ পঘাৰে কৰিলেও ইয়াতকৈ ভাল হব নেকি ? চেইন, ষ্টেম, বেক, ফেডাৰ আদি ষ্টাটচেৰে কৰা সাধাৰণ চিলাইবোৰতে ইমান ভুল ! চিলাইবোৰ অসমান আৰু খহটা, সূতা আৰু

কাপোৰৰ সামঞ্জস্য নাই। "এপলিক্ ওৱৰ্ক"ত ফুটি উঠা একদ্দিয়ান বজাই থকা শহা তিনিটা দেখি হাঁহিত ছন্দাৰ পেটৰ নাড়ী ডাল ডাল হব খুজিছিল। ভাবিছিল, শিপিনীয়ে বাৰু শহা তিনিটাৰ তলত "একদ্দিয়ান বজাই থকা তিনিটা শহাৰ ছবি" বুলি লিখি নিদিলে কেলেই!

এঠাইত এটি সৰু ভিৰ। কিছুমান ব্যস্ততা, এটি মধুৰ কোলাহল। বালিছন্দা প্ৰদৰ্শনীৰ সেইটো দিশলৈ গ'ল। দেখিলে এখন চিনাকি চিলাই। সুন্দৰ। সেউজীয়া কেচমেণ্ট কাপোৰৰ ওপৰত মিহি ক্ৰচ ষ্টীট-চেৰে কৰা এফাকি গীত—অযুত বছৰ ধৰি ভ্ৰমিলোঁ পৃথিৱী......সমদানীত এডাল জ্বলন্ত মম আৰু এপাহ ব্লিডিংহাৰ্ট ফুল। ইম্-মান ধুনীয়া। ওচৰৰ মানুহজাকৰ মুখত প্ৰশংসাপূৰ্ণ শব্দ। ইচ্, অনিন্দিতাই যে ইমান ভাল চিলাই কৰিছে—মমডালযে একদম জ্বলি থকা যেন লাগিছে—কোনোবা এগৰাকীয়ে কৰা মন্তব্য বালি-ছন্দাৰ কাণত পৰিল। চমকি উঠিল বালিছন্দা! অনিন্দিতাই কৰা চিলাই? তাই যেন নিজকে বুজিব নোৱাৰিলে। কথাটো উপলব্ধি কৰাৰ আগতেই ছন্দা গৈ অনিন্দিতাৰ কাষ পালে—কলে "এই নন্দা, ইমান ধুনীয়া হৈছে পাই চিলাইখন। কিন্তু এইখন মই কাৰোবাৰ ঘৰত আগতে দেখিছিলোঁ নেকি!" খুউব গোপনীয় কথা এটি কবলৈ থকাৰ দৰে চুচুক চামাককৈ অনিন্দিতাই ছন্দাক হলটোৰ একোণলৈ মাতি লৈ গ'ল। তাৰ পাচত ছন্দাৰ কাণে কাণে কলে—খুব কষ্ট কৰি এইখনত চিলাই কৰিছিলোঁ জানা। তাৰ পাচত এজন ল'ৰাক—মানে মোৰ "হেৰিক" প্ৰেজেণ্ট কৰিছিলোঁ। মোৰ ফ্ৰেণ্ডৰ ফটো চাবা নেকি?—অনিন্দিতাই হাতত থকা বিৰাট ভেনিটীবেগটো খুলি তাৰ পৰা এখন ফটো উলিয়ালে। সেই ফটোখন বালিছন্দাৰ না চিছাচ যেন লগা দেৱদূত যেন লগা আকাশৰ......

"এই ছন্দা—চাহিছোন" একপ্ৰকাৰ টানিয়েই বিভাসে তাইক সেই বিশেষ চিলাইখনৰ ফাললৈ লৈ গ ল—ক'লে, "এয়াছোন তই কৰা......" বিভাসক কথা শেষ কৰিবলৈ নিদি এইবাৰ বালিছন্দাই বিভাসক বাহিৰলৈ টানি লৈ আহিল। ছন্দাই ক'ব খুজিছিল, মই তাত এটি গীতৰ কলিৰ সলনি কেইটিমান নাম লিখিব লাগিছিল ডাক্তৰদা, কেইটিমান নাম—সুৰঞ্জনা, অনিন্দিতা, হয়তো তৰুলতা, অনিমা, হাচিনা ইঁতবো। কাষত মমডালৰ সলনি এডাল সাপ কৰিব লাগিছিল। মোৰ ভুল হৈ গ'ল ডাক্তৰদা —সচাঁই মোৰ ভুল হৈ গ ল। মোৰ বুকুখন ফালি চোৱা ডাক্তৰদা, বুকুখন গভীৰ বেদনাৰে নীলা হৈ আছে। সেইবোৰ যদি মই এটি পাত্ৰত গোটাব পাৰিলোহেঁতেন, সেই পাত্ৰটিত আকাশৰ কামিজ এটি ডুবাই দিলেও কামিজটো গাঢ় নীলা হৈ গ'লহেঁতেন! তুমিতো কোৱা মই ইমান সুখী, এয়া চোৱা মোৰ কিমান দুখ। সঁচা ডাক্তৰদা, মোৰ যে বেথাবোৰ বেথা হৈয়ে ৰল'......

কিন্তু প্ৰগল্ভা বালিছন্দাজনীয়ে একোকে ক'ব নোৱাৰিলে, জলতৰঙ্গৰ দৰে মধুৰ শব্দ কৰি হাঁহি উঠিবও নোৱাৰিলে। অবাক বিস্ময়ত বিভাসক হতবাক কৰি অকমানি ছোৱালী এজনীৰ দৰে বালিছন্দাই উচুপিহে দিলে।

মই ৰচোঁ স্বপ্ন

চম্পেশ্বৰ পাতৰ
১ম বাৰ্ষিক বিজ্ঞান

লোলুপ বাসনাভৰা পৃথিৱীত
দানৱৰ ৰূপ দেখি
লাজ লাগে—
চিন্তাৰ সাগৰত জোৱাৰ উঠে--
ধমুহাত কঁপি উঠে লুইতৰ প্ৰাণ
আৰু মোৰ মন--
থৌকি বাথৌ।
প্ৰকৃতিৰ বুকুত অগনি জ্বলাই মানুহে ৰচে
পোহৰৰ স্বপ্ন
আৰু জীয়াই থকাৰ বাসনা।
কুমাৰীৰ আৰ্ত্তনাদত আজিৰ মানুহে শুনে
বিহুগীত, বনগীত
আৰু
জীৱনৰ ছন্দময় মধুভৰা সুৰ।
নাঙ্গজীৰ নৃত্যৰ তালে তালে
ভুনুকাৰ ৰুণু জুনু শবদে শবদে
মানুহে ৰচে ৰঙীন সপোন
ধৰাৰ বুকুত সৰগ ৰচনাৰ।
এয়া আৰু কিমান দিন ৰ'ব!
এনে দিন আহিব, আহিবই লাগিছে
যিদিনা নিয়ৰৰ কণিকা আৰু
দুবৰিৰ বনেও মানুহৰ কাৰ্য্য দেখি
সংগ্ৰাম কৰিব ;
অজন্তা আৰু ইলোৰাৰ
অঙ্কিত শীলামূৰ্ত্তিয়েও
চিঞৰত গগন কঁপাব
——মুক্তি লাগে।
মানুহেই সাজিছিল কৰ্ণাটকৰ সূৰ্য্য মন্দিৰ
আৰু তাৰ আশে পাশে
দেৱালৰ ছবি।
সেই খোদিত ছবিবোৰেও
প্ৰাণ পাব,
অশ্লীলতাৰ বিৰুদ্ধে প্ৰতিবাদ কৰিব
----বস্ত্ৰ লাগে।
সিদিনা মানুহৰ চকু খোল খাব
মুখাবোৰ স্খলকি পৰিব
নিজৰ নগ্ন ৰূপত নিজে লাজ পাব
আৰু——
ধ্বংস হব যদু বংশৰ
শেষ স্বাক্ষৰ।
আৰু মই ৰচোঁ স্বপ্ন
শুনিবলে' এটি নতুন ছন্দৰ
এটি নতুন সুৰ
নিবিড় কোণত
অকলে অকলে।

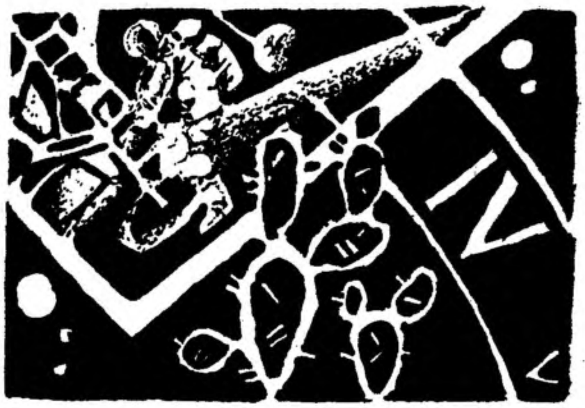

সাম্প্ৰতিক অসমীয়া কবিতাৰ ভাষা

কৃষ্ণকান্ত পাটোৱাৰী

৩য় বাৰ্ষিক কলা '৬৮

সাম্প্ৰতিক অসমীয়া কবিতাৰ দুৰ্বোধ্যতা আৰু জন-প্ৰিয়হীনতাৰ কাৰণ প্ৰদৰ্শন কৰিবলৈ গৈ আমাৰ এচাম কাব্য সমীক্ষক আৰু এক শ্ৰেণীৰ কবিয়ে পাঠকসকলৰ বুদ্ধিহীনতা আৰু প্ৰজ্ঞাহীনতাৰ ফালে আঙুলিয়াব খোজে। তেওঁলোকৰ এয়েই যুক্তি যে আধুনিক কবিতাৰ ৰস গ্ৰহণ কৰিবলৈ হলে, আধুনিক কবিতা বুজি পাবলৈ হলে কাব্য-পাঠকৰ অধ্যয়নপুষ্ট জ্ঞানৰ পৰিধি বিশাল হ'ব লাগিব। স্থূলবুদ্ধিৰ অধিকাৰী অবিজ্ঞ পাঠকে সাম্প্ৰতিক কবিতাৰ ৰস গ্ৰহণ কৰিব নোৱাৰে। সাম্প্ৰতিক কবিতাৰ অধিবক্তাসকলৰ এই যুক্তি আংশিকভাৱে সত্য হলেও সৰ্ব্বাংশে সত্য বুলি স্বীকাৰ কৰি ল'ব নোৱাৰি।

সঁচা কথা। কাব্যৰস আস্বাদন কৰিবলৈ হ'লে, কাব্যপাঠৰ বিমল আনন্দেৰে পৰিতৃপ্ত হবলৈ হ'লে কবিৰ লগত সহৃদয়তা স্থাপনেই যথাসৰ্বস্ব নহয়। কাব্য সমালোচকসকলে কোৱাৰ দৰে এটি প্ৰজ্ঞাভৰা পৰি-শোধিত মনৰো প্ৰয়োজন অপৰিহাৰ্য্য। সাম্প্ৰতিক কবিতাৰ ৰস গ্ৰহণৰ ক্ষেত্ৰত এই কথা আৰু বেচি প্ৰযোজ্য। কিন্তু পৰিতাপৰ বিষয় এয়েই যে প্ৰজ্ঞাবিহীন স্থূলবুদ্ধিৰ পাঠকগোষ্ঠীৰ বাহিৰেও সাম্প্ৰতিক কবিতাৰ দুৰ্বোধ্যতাৰ বিষয়ে প্ৰজ্ঞাৱন্ত বুদ্ধিজীৱী পাঠকৰ পক্ষৰ পৰাও যুক্তিপূৰ্ণ, বলিষ্ঠ অভিযোগ উৎথাপন কৰা শুনা যায়। অনুৰ্ব্বৰা হৃদয়ৰ তুলনামূলকভাৱে কম বুদ্ধি সম্পন্ন সাধা-ৰণ পাঠকৰ মৌখিক অভিযোগ হয়তো আমি ফু মাৰি উৰুৱাই দিব পাৰো। আনহাতে নিতান্তই সাধাৰণ পাঠকক উদ্দেশ্য কৰি আজিৰ সাম্প্ৰতিক কবিতা ৰচিত হোৱা নাই বুলি কিছুমানে মন্তব্য কৰে। কিন্তু যি-সকল বিদ্বান কাব্যৰসগ্ৰাহীৰ উদ্দেশ্যে সাম্প্ৰতিক কবিতা ৰচিত হৈছে; সেই শিক্ষিত ৰসতত্ত্বজ্ঞ পাঠকসকলৰ পৰাও যেতিয়া আমি সাম্প্ৰতিক কবিতাৰ দুৰ্বোধ্যতাৰ বিষয়ে যুক্তিসবল অভিযোগ শুনো তেতিয়া এইকথা আমি গভীৰভাৱে চিন্তা কৰিবলগীয়া হয়।

সাম্প্ৰতিক কবিতাই হওক বা প্ৰাচীন কবিতাই হওক, কবিতাৰ একক আৰু মুখ্য উদ্দেশ্য হৈছে পাঠকক কাব্য পাঠৰ বিমল আনন্দ দিয়া। এই কাব্য-পাঠৰ আনন্দ-প্ৰাপ্তিৰ পথত পাঠকে যদি উজুটি খায়, পাঠকৰ যদি ৰসভংগ হয়, পঠিত কবিতা আৰু কবিৰ লগত যদিহে কাব্য পঢ়োতাই অন্তৰঙ্গতাৰ সেতু স্থাপন কৰিব নোৱাৰে তেনেহলে সেই কবিতাই পাঠকৰ পৰা কোনো প্ৰশংসাৰো দাবী কৰিব নোৱাৰে। অৱশ্যে পাঠকসকলৰ মানসিক প্ৰস্তুতিৰ অভাৱ আৰু স্বীয়মনৰ অজ্ঞতাই যদি কাব্য পাঠৰ ৰস গ্ৰহণত বাধা প্ৰদান কৰে, তেনেহলে এই বিষয়ত কবি নিৰুপায়। তথাপিও সৰ্বসাধাৰণ পাঠকৰ মনো-ৰঞ্জনৰ বাবেই কাব্য সৃষ্টিৰ প্ৰচেষ্টা চলা উচিত আৰু সেই একে কাৰণতেই হয়তো কবিতাৰ ভাষা সাধাৰণতে সহজবোধ্য হোৱাতো কবি আৰু কাব্যমোদী দুয়ো পক্ষৰ কাৰণে মঙ্গলজনক। কবিতা সাঁথৰ নহয়। কবিতা স্বৰূপাৰ্থত কবিতা হোৱাতোকেই পাঠকে বাঞ্ছা কৰে। আধুনিক যুগ ব্যস্ততাৰ যুগ, সমস্যাৰ যুগ। জীৱন ধাৰণৰ সম্বল বিচাৰি আজি শিক্ষিত-অশিক্ষিত সকলো শ্ৰেণীৰ মানুহে হাড়ভঙা পৰিশ্ৰম কৰিবলগীয়া হৈছে। জীৱন সংগ্ৰামত শ্ৰান্ত-ক্লান্ত দ্ৰুতপৰিবৰ্ত্তনশীল অৰ্থনৈতিক সামাজিক সমস্যাৰ চাকনৈয়াত জুৰুলা জনগণে যেতিয়া ক্ষণিক জিৰনিৰ সময়কণত কাব্য পাঠৰ আনন্দ ফেৰা লাভ কৰিবৰ কাৰণে এখন আলোচনী বা কবিতাৰ পুথি হাতত লয়; তেতিয়া পাত লুটিয়াবলৈ আৰম্ভ কৰা কবিতা পুথিত সন্নিবিষ্ট কবিতাৰ পৰা দুৰ্বোধ্যতা বা অস্পষ্টতা কেতিয়াও নিবিচাৰে। আৰু স্বৰূপাৰ্থত ক'বলৈ

হ'লে কবিতা একোটা পঢ়ি আৰু সেই কবিতাৰ অৰ্থোদ্ধাৰৰ বাবে ঘণ্টাৰ পাচত ঘণ্টা বহি থাকি সুস্থভাৱে চিন্তা কৰি ৰস আস্বাদন কৰাৰ অৱসৰো নাই। কিন্তু আমাৰ সাম্প্ৰতিক কবিতাৰ জগতত কবিতাক দুৰ্বোধ্য কৰাৰ চেষ্টাই যেন চলিছে বেচিকৈ। ইয়াৰ চৰম পৰিণতি স্বৰূপে আমাৰ সমাজত কাব্য পাঠকৰ সংখ্যা দিনে দিনে টুটি আহিছে আৰু সাম্প্ৰতিক কবিসকলৰ অনেকেই পাঠকসকলৰ পৰা পাবলগীয়া আদৰৰ পৰা বঞ্চিত হৈছে। সাম্প্ৰতিক কবিতাৰ দুৰ্বোধ্যতা বা জনপ্ৰিয়হীনতাৰ অনেক কাৰণ হয়তো আছে, কিন্তু সকলোবোৰ কাৰণৰ উৎস-উদ্ধাৰৰ প্ৰচেষ্টা এই প্ৰবন্ধৰ উদ্দেশ্য নহয়। এই ক্ষুদ্ৰ প্ৰবন্ধৰ মাজেদি আমি মাত্ৰ সাম্প্ৰতিক কবিতাৰ দুৰ্বোধ্যতাৰ কাৰণ--এই কবিতাৰ ভাষা সম্পৰ্কেহে আলোচনা কৰিম।

প্ৰথিতযশা আৰু প্ৰতিষ্ঠিত সাম্প্ৰতিক কবি নৱকান্ত বৰুৱাই সাম্প্ৰতিক কবিতাৰ ভাষা সম্পৰ্কে "বছৰৰ কবিতা, ১৯৬৫"ত এষাৰ মন্তব্য কৰিছে। তেখেতৰ নিজৰ ভাষাতে কথাখিনি উদ্ধৃত কৰি দিছো: "সাধাৰণ ভাৱে লক্ষ্য কৰিলে ক'ব পাৰি, যোৱা দহ--বাৰ বছৰৰ কবিতাত দুৰ্বোধ্যতাৰ বিষয়ে যি অপবাদ এচাম কবিৰ ভাগ্যত পৰিছে; তেওঁলোকৰ সেই দুৰ্বোধ্যতা ভাষাই যিমানখিনি দিব পাৰে, কবিসকলে ভাষাৰ পৰা তাতকৈ ভালখিনি বেছি দাবী কৰে। তেওঁলোকৰ চিত্তবৃত্তিৰ বাহক হিচাবে ভাষাই যথেষ্ট কষ্ট স্বীকাৰ কৰিব লগা হয়। কবিৰ ভাষা ব্যৱহাৰিক ভাষাতকৈ যেন অলপ আগবঢ়া। কবিৰ চিত্তবৃত্তি ভাষাই সম্পূৰ্ণকৈ প্ৰকাশ কৰিব নোৱাৰে।" এই মন্তব্যটোৰ মাজতো সাম্প্ৰতিক কবিসকলৰ ভাষাক স্বীকাৰ কৰি লোৱাৰ এটা স্পষ্ট ইংগিত প্ৰচ্ছন্ন হৈ আছে আৰু ভাষাৰ ব্যৱহাৰিক প্ৰকাশিকা-শক্তিৰ দীনতাৰ বাবেই যেন সাম্প্ৰতিক কবিসকলে কিছুমান নতুন শব্দ নতুবা শব্দৰ প্ৰচলিত অৰ্থৰ অন্য অৰ্থ সাজি লৈ তেওঁলোকৰ চিত্তবৃত্তিৰ পূৰ্ণ প্ৰকাশৰ বাট মুকলি কৰি লবলৈ বাধ্য হৈছে। কিন্তু এই প্ৰসংগত এষাৰ কথা আমি স্বীকাৰ কৰি ল'ব লাগিব যে কবিতাৰ ভাষা ব্যৱহাৰিক ভাষাতকৈ কিঞ্চিত আগবঢ়া হলেও ব্যৱহাৰিক ভাষাৰ শক্তি আৰু স্থিতি আমি আওকাণ কৰিব নোৱাৰো। ব্যৱহাৰিক ভাষা আমাৰ জীৱনবো ভাষা। কবিতা আমাৰ জীৱনৰেই কথা। গতিকে কবিতাৰ ভাষা ব্যৱহাৰিক জীৱনৰ ভাষাতকৈ আগবঢ়া হলেও ইয়াৰ অৰ্থ ব্যৱহাৰিক অৰ্থৰ ওচৰে ওচৰে যোৱা হব লাগিব। অন্যথাই কবিতা আৰু উপভোগৰ বস্তু হৈ নাথাকিব। কবিতাৰ ভাষা কেনে হোৱা উচিত? এই সম্পৰ্কত প্ৰকৃতি-কবি Wordsworth ৰ এষাৰ কথা প্ৰণিধানযোগ্য। তেখেতে কৈছিল— "The language of poetry should be the language of everyday life." সুদীৰ্ঘকালৰ কাব্য-সাধনালব্ধ অভিজ্ঞতাৰ পৰা কৰা এই আষাৰ কথাৰ যথাৰ্থতা স্বীকাৰ কৰি লৈ সকলো কবিয়ে আগবাঢ়ি যাব-এনে কথা হয়তো কেতিয়াও আশা কৰিব নোৱাৰি। কিন্তু তথাপিও কবি, কবিতা আৰু কাব্য পাঠকৰ মাজত একাত্মতা স্থাপনৰ পথ এনে পদ্ধতিৰ মাজেদি সহজতে সাধিত হ'ব পাৰে। সেই বাবেই কবিতাৰ ভাষাৰ ক্ষেত্ৰত কবিয়ে যাদৃচ্ছিক বা স্বৈৰাচাৰী মনোভাৱ গ্ৰহণ নকৰি ভাষাৰ ব্যৱহৃত বা আভিধানিক অৰ্থৰ প্ৰতি শ্ৰদ্ধা প্ৰদৰ্শন কৰাটো নিশ্চয় অমঙ্গলজনক নহয়। ব্যক্তিগত দৃষ্টিকোণৰ পৰা কোনো এটা শব্দৰ বিশেষ অৰ্থ গ্ৰহণ কৰি পাঠকক বিমোৰত পেলোৱাতকৈ চিৰাচৰিত অৰ্থ-মাহত্ম্যৰ যোগেদি স্বীয় কল্পনাৰ মূৰ্ত্ত প্ৰকাশৰ মাদকতা কবি আৰু কাব্য-পাঠক দুয়োকুলৰ কাৰণে কল্যাণজনক।

এটা সময় আছিল; যেতিয়া কবিতাত ছন্দক প্ৰাধান্য দিয়া হৈছিল। সংস্কৃত কাব্য সমীক্ষকৰ "বাক্যং ৰসাত্মকং কাব্যম্" সূত্ৰটো অন্য এটি দৃষ্টিকোণৰ পৰা আগবঢ়োৱা হৈছিল। কিন্তু এইবোৰ কথা এতিয়া আমি কাব্য সৃষ্টিৰ অপৰিহাৰ্য্য উপাদান বা অংগ বুলি মানি লব পৰা নাই। আৰু এটা কথা। পৰিবৰ্ত্তিত সমাজ-ব্যৱস্থাৰ চিৰন্তন নীতিৰ লগে লগে সাহিত্য--শিল্পবো পৰিবৰ্ত্তন ঘটা স্বাভাৱিক। কবিতাৰ ছন্দৰ প্ৰয়োজনীয়তাৰ বিষয় লৈ এসময়ত উগ্ৰৰুৰ আলোচনাৰ জোৱাৰ উঠিছিল যদিও কবিতাত ছন্দৰ বিষয় লৈ এতিয়া আমি কাজিয়া নকৰো। কিন্তু কাব্যৰ ভাষা সম্পৰ্কে আজি এচাম কবিৰ লগত এক শ্ৰেণীৰ পাঠকে প্ৰায়েই মানসিকভাৱে ন্দ্বন্দ্ব কৰিব-লগীয়া অৱস্থা আহি পৰিছে। অৱশ্যে এই কবি আৰু কাব্য পাঠকৰ মাজত হোৱা বিৰোধ যুক্তিপূৰ্ণ হ'ব লাগিব।

সাম্প্ৰতিক কবিতাৰ প্ৰতিজন অনুৰক্তই আজি এটি কথা উপলব্ধি কৰিছে যে সাম্প্ৰতিক কবিতাৰ কিছুমান

কৱিয়ে তেওঁলোকৰ কবিতাৰ ভাষাত এটি স্বকীয় অৰ্থ প্ৰদান কৰিবলৈ গৈ, কিছুমান অনাহক খেলিমেলিৰ সৃষ্টি কৰি, শব্দৰ আভিধানিক অৰ্থক তাচিছল্য কৰি পাঠকক কাব্যপাঠৰ আনন্দৰ পৰা বিৰত কৰিব খোজে। কিছুমান সাম্প্ৰতিক কবিৰ কবিতা পঢ়ি সাম্প্ৰতিক কবিতাৰ বিষয়ে এনে এটি নতুন সূত্ৰৰ সৃষ্টি কৰিব পাৰি যে, কিছুমান অৰ্থবিহীন, আচহুৱা, বিসঙ্গতিপূৰ্ণ শব্দৰ বিশৃঙ্খল সমষ্টিয়ে যেন সাম্প্ৰতিক কবিতা। সূত্ৰটো হয়তো বিতৰ্কমূলক। হয়তোবা নিৰৰ্থকো। কিন্তু আমাৰ সাম্প্ৰতিক যুগৰ কিছুমান অৰ্থবিহীন কবিতা পঢ়ি এনে অৰ্থশূন্য সংজ্ঞাকেই অৰ্থপূৰ্ণ বুলি ক'বলৈ মন যায়। এই কথাও আকৌ সঁচা যে আমাৰ সাম্প্ৰতিক কালৰ সকলো কবি আৰু সামগ্ৰিকভাবে সকলো কবিতাৰ ক্ষেত্ৰতেই এই কথা প্ৰয়োগ কৰিব নোৱাৰি। আমাৰ নতুন কবিতাৰ স্ৰষ্টাসকলৰ মাজত এনে কিছুমান কবি আছে যাৰ কবিতা সম্পৰ্কত এনে মন্তব্য দিয়াটো বাতুলতা মাত্ৰ। বহুতো সাম্প্ৰতিক কবিতাৰ অৰ্থমহত্ব, সফল চিত্ৰকল্প, নিটোল প্ৰতীক-প্ৰয়োগ আৰু অভিনৱ আংগিক আৰু কথা-বস্তুৰ এনে এটা স্বৰ্ণদীপ্তি আছে, এনে এটা স্বকীয়তা আছে, মাদকতা আছে, যিহৰ কাৰণে সেইবোৰ কবিতাৰ মধুৰ স্মৃতি পাঠকৰ মনৰ কুঠৰীত যুগমীয়া হৈ ৰয়। সাম্প্ৰতিক অসমীয়া কবিতাৰ সেই সাৰ্থক সাধকসকলৰ কবিতাৰ আকৰ্ষণ আৰু লোকপ্ৰিয়তাৰ অভাৱো হোৱা নাই কোনো দিনে। অসমীয়া কবিতাৰ অৰ্থাৎ সাম্প্ৰতিক অসমীয়া কবিতাৰ অগ্ৰগণীস্বৰূপ হেম বৰুৱা, বীৰেন্দ্ৰকুমাৰ ভট্টাচাৰ্য্য, নৱকান্ত বৰুৱা প্ৰভৃতিক কেন্দ্ৰ কৰি এচাম কবিৰ কবিতা আমাৰ বোধেৰে পাঠকৰ আগ্ৰহৰ বস্তু। এওঁলোকো সাম্প্ৰতিক কালৰে কবি। অথচ এওঁলোকৰ পদাঙ্ক অনুসৰনকাৰী নবীন কবি-সকলৰ "কবিতাৰ অৰ্থৰ অসতৰ্ক ব্যৱহাৰে, ভাবৰ অসংলগ্নতাই আৰু অযথা বিস্তাৰে" কিছুমান খেলিমেলিৰ সৃষ্টি কৰি আমাৰ সাম্প্ৰতিক কবিতাৰ ভবিষ্যতৰ সেন্দুৰীয়া পথ অন্ধকাৰাচছন্ন আৰু বিপদসঙ্কুল কৰি তুলিছে। এই চাম তৰুণ কবিয়ে আমাৰ অগ্ৰজ আৰু পথপ্ৰদৰ্শক সকলৰ আদৰ্শ আওকাণ কৰি কবিতাত মৌলিকতা আৰু অভিনৱত্ব সৃষ্টিৰ বিফল প্ৰয়াস কৰিবলৈ গৈ পাঠক-গোষ্ঠীৰ পৰা ধীৰে ধীৰে বিচ্ছিন্ন হৈ পৰিছে। আলোচনীৰ পাতত থকা তেওঁলোকৰ কবিতা আলোচনীৰ পাততেই ভেকুৰি গৈছে। পাঠকৰ অন্তৰত আসন গ্ৰহণ কৰি যুগমীয়া হ'ব পৰা নাই।

সাম্প্ৰতিক অসমীয়া কবিতাৰ ভাষা সম্পৰ্কে আলোচনা কৰিবলৈ যাওঁতে প্ৰসঙ্গক্ৰমে কিছুমান আনুষঙ্গিক কথা আলোচনা কৰাৰ অন্তত এতিয়া মূল বক্তব্যলৈ অহা যাওক। আগতেই এবাৰ উল্লেখ কৰা হৈছে যে ভাষা প্ৰয়োগৰ ক্ষেত্ৰত আমাৰ সাম্প্ৰতিক কবিসকলৰ অনেকেই কোনো নিয়ম-শৃঙ্খলাৰ বন্ধন মানি চলিব নোখোজে। তেওঁলোকৰ বহুতেই স্বৈৰাচাৰীভাবে এনে শব্দ ব্যৱহাৰ কৰে যিটো শব্দৰ অৰ্থই পাঠকক বিতুষ্ট কৰাৰ সম্ভাৱনা পদে পদে। কথাটো স্পষ্টীকৰণৰ কাৰণে কেইটিমান উদাহৰণ দিছো :

সূৰ্য্য আৰু পোহৰ সম্পৰ্কে আমাৰ সকলোৰে এটি স্পষ্ট ধাৰণা আছে। বৈজ্ঞানিকৰ বস্তুবাদী সংজ্ঞাই সূৰ্য্যক যি বুলিয়েই নকওক, আমি কিন্তু জানো যে সূৰ্য্য পোহৰৰ দূত। সূৰ্য্যৰ পৰা আমি পোহৰ পাওঁ। পোহৰেই সূৰ্য্যৰ পৰিচয়। কিন্তু এই সূৰ্য্যৰ দেহৰ পৰা যেতিয়া এন্ধাৰ সৰি পৰা বুলি কোনোবাই আমাক কয়, তেতিয়া আমি হতভম্ব হৈ যাও। সেই বাবেই সাম্প্ৰতিক কবিয়ে যেতিয়া কয়—"সূৰ্য্যৰ দেহৰ পৰা টোপে টোপে সৰি পৰে অন্ধকাৰ ৰক্তবৰ্ণ অন্ধকাৰ"–(নগেন ঠাকুৰ) তেতিয়া আমাৰ ৰসভঙ্গ হয়। তদুপৰি অন্ধকাৰ ক'লা বুলি ধাৰণা থকা পাঠকে ৰঙা অন্ধকাৰৰ কথা শুনি আৰু বেছি আচৰিত হয়। আনহাতে পোহৰ কোনো জুলীয়া পদাৰ্থ বিশেষ নহয় যে সেই পোহৰ টোপে টোপে সৰি পৰিব পাৰে। গতিকে সূৰ্য্যৰ দেহৰ পৰা টোপে টোপে সৰি পৰা ৰঙা অন্ধকাৰৰ অদ্ভুত কল্পনাই সাধাৰণ পাঠককতো সন্তুষ্ট কৰিব নোৱাৰেই—অসাধাৰণ ৰসজ্ঞ পাঠকৰ ৰসগ্ৰহণৰ পথতো ই ব্যাঘাত জন্মায়। কবিয়ে নতুনত্বৰ খাতিৰত, মৌলিকতাৰ উন্মাদনাত আস্ফালন কৰি শত সহস্ৰবাৰ চিঞৰি চিঞৰি কলেও সূৰ্য্যৰ দেহৰ পৰা টোপে টোপে ৰঙা অন্ধকাৰ সৰি নপৰে। সেইদৰে কবি নগেন ঠাকুৰে আকৌ যেতিয়া 'নীল নিৰ্জ্জনতা'ৰ কথা কয়, তেতিয়া নিৰ্জ্জনতাৰ সম্পৰ্কে বৰ্ণজ্ঞান নথকা পাঠকৰ খং উঠে আৰু সঁচা কথা কবলৈ হ'লে নিৰ্জ্জনতাৰ জানো কিবা বৰ্ণ আছে? এইয়াতো এয়েই ; নিৰ্জ্জনতাৰ শব্দ শুনা কবি নীলমণি ফুকনে

যেতিয়া "নওঠা গছৰ ডালত বেলিটো ভাগি পুৰিল--খাহৰ খবাং জিভাত বেলিটো লাঙি ৰ'ল" বুলি কবিতা লিখে—তেতিয়া বেলিৰ এনে পুতৌ লগা বা করুণ মৃত্যু দেখি পাঠকৰ দুখতকৈ খংহে উঠে বেছি আৰু সেই একেই জ্যোতিৰ জনক সূৰ্য্যটো ৰাতিপুৱা আকৌ পূবাকাশত দেখি কবিলৈ পুতৌ জন্মে। অকল ইমানেই নহয়, ফুকনৰ কবিতাৰ ভাষাত "বাষ্প হৈ হৈ উৰি গ'ল কিছুমান ঘূৰণীয়া শব্দ।" শব্দ যদি বাষ্প হৈ উৰি যায়, সেই বাষ্প আকৌ ঘূৰণীয়া হল কেনেকৈ? টেলিগ্ৰাফৰ তাঁৰৰ মাজেদি যোৱা কাৰণে? ভাষাৰ প্ৰকাশিকা শক্তিৰ দৈন্য বা সংকীৰ্ণতাৰ কাৰণেই এনেবোৰ কিম্ভূত-কিমাকাৰ উক্তি-প্ৰত্যুক্তি আমাৰ কবিসকলে কৰিবলগীয়া হোৱাতো জানো সৰ্ব্ব সন্মতভাবে আমি স্বীকাৰ কৰি ল'ব পাৰো? শব্দৰ এই আকস্মিক আৰু অদ্ভুত প্ৰয়োগৰ প্ৰাচুৰ্য্য ফুকনৰ কবিতাত ইমানেই প্ৰকট যে তেখেতৰ অন্যান্য কবিতাৰ কথা বাদ দি অকল 'তেজ' কবিতাটোৰ অৰ্থোদ্ধাৰ সম্ভৱপৰ নহয় বুলি অধ্যাপক নলিনীধৰ ভট্টাচাৰ্য্যই "কবিতাৰ কৃষ্ণপক্ষ" নামৰ এটি প্ৰবন্ধত উদাৰভাবে স্বীকাৰ কৰিছে। অধ্যাপক, পাঠক আৰু কবি ভট্টাচাৰ্য্যই যি কবিতাৰ অৰ্থোদ্ধাৰ কৰিব নোৱাৰে সাধাৰণ পাঠকে সেই কবিতাৰ অৰ্থ বুজি তাৰ ৰস গ্ৰহণ কৰিব কেতিয়াও নোৱাৰে। ভট্টাচাৰ্য্যৰ এই স্বীকাৰোক্তিৰ গাত ভেজা দি আমি আৰু এটা সিদ্ধান্তলৈ আহিব পাৰো যে আমাৰ সাম্প্ৰতিক কবিতা 'সৰ্ব্বজনবোধ' আদৰ্শৰ ওপৰত প্ৰতিষ্ঠিত নহয়। সাম্প্ৰতিক কবিবৃন্দৰ যি সকলে শব্দৰ এই অদ্ভুত কৌশল কবিতাত প্ৰদৰ্শন কৰিব খোজে, সেই ব্যৱহৃত শব্দসম্ভাৰৰ একোটা নিজ ব্যাখ্যা তেওঁলোকে হয়তো আত্মপক্ষ অৱলম্বনৰ খাতিৰত আগবঢ়াব পাৰে। কিন্তু আচল কথা হৈছে-এয়েই যে প্ৰতিজন পাঠকৰ আগত তেওঁলোকে প্ৰয়োগ কৰা সমস্ত নতুন শব্দৰ মুকলি ব্যাখ্যা দিয়াটো সম্ভৱপৰ নহয়; অথচ নিতান্তই ব্যক্তিগত দৃষ্টিকোণৰ পৰা প্ৰয়োগ কৰা এইবোৰ শব্দৰ নতুন অৰ্থৰ সম্ভেদ নাপালে সেই কবিতাৰ ৰস আস্বাদন কৰা দূৰৰ কথা, অৰ্থোদ্ধাৰেই সম্ভৱপৰ নহয়। এইখিনিতেই আমাৰ সাম্প্ৰতিক কবিতাৰ সকলো অজনপ্ৰিয়তাৰ কেৰোণ সোমাই আছে।

ফুকনৰ কবিতাৰ ভাষা প্ৰসঙ্গৰ অধ্যায় ইমানতে অন্ত পেলাই অন্যান্য সাম্প্ৰতিক কবিতাৰ ভাষা আৰু কল্পনাৰ কথা আলোচনা কৰিলেও আমি সেই একে খেলিমেলিৰ মেলাতে সোমাই পৰিব লাগিব। আন এজন সাম্প্ৰতিক কবি ৰবীন্দ্ৰ বৰাৰ কাব্যিক কল্পনাৰ আকৌ ইমানেই চোক যে আমাৰ পৰা লক্ষ্য-কোটি মাইল দূৰস্থিত "সূৰ্য্যটো গলি গলি এটা দীঘল বাটৰ মূৰত থুপ খাই ৰ'ল।" সাম্প্ৰতিক কবিসকলৰ হাতত অকল সূৰ্য্যটোৰেই যে এনে দুৰ্দ্দশা ঘটিছে এনে নহয়। যুগে যুগে কবিপ্ৰসিদ্ধিৰ উৎস ৰূপে বৰ্ণিত হোৱা কবিপ্ৰিয়া চন্দ্ৰয়ো এই কবিবৃন্দৰ নতুন কল্পনাৰ অত্যাচাৰ সহ্য কৰিবলগীয়া হৈছে। সেই কাৰণে পৃথিৱীৰ চাৰিওফালে পৰিভ্ৰমণ কৰা বেচেৰী চন্দ্ৰ, কবি ভবেন বৰুৱাৰ মতে "টেলিগ্ৰাফৰ তাঁৰত ওলমি ৰল" আৰু লগতে, "বতাহজাকো টেলিগ্ৰাফৰ তাঁৰত ওলোমাই ৰাখি" কোনো যাদুকৰে আজিলৈকে দেখুৱাব নোৱাৰা অদৃশ্য বতাহক টেলিগ্ৰাফৰ তাঁৰত ওলোমাই ৰখাৰ যাদু কবিতাৰ মাজেদি প্ৰদৰ্শন কৰিলে আৰু হতভাগিনী সন্ধ্যাজনীয়ে "টেলিগ্ৰাফৰ তাঁৰৰ মাজত ভৰি ভাঙি পৰি থাকিল।" এয়েই বৰ্তমান বা সাম্প্ৰতিক কবিতাৰ ভাষাৰ নমুনা আৰু বুদ্ধিজীৱী, অধ্যয়নশীল প্ৰজ্ঞাৱন্ত সংবাদ সংবেদনশীল সাম্প্ৰতিক কবিৰ কল্পনা। আৰু এটি স্তৱক তুলি দিছোঁ। স্তৱকটি আশিস্ দত্তৰ : "কত কথা মাথো গলি গলি সৰে, ক্লান্ত চকুত ভাৱৰ ভ্ৰান্ত বিজুলীত আপচোচ; গলে সময়ৰ চাকিটোৰ মন।" স্তৱকটো একেৰাহে কেবাবাৰো পঢ়ি অতাই কি অৰ্থ বাৰু আপুনি উদ্ধাৰ কৰিব? কথাবোৰ যদি গলি গলি সৰি পৰে--মানৱ জাতিৰ জন্মলগ্নৰে পৰা যিমান কথা গলি গলি সৰি পৰিল, সেইবোৰ গলিত কথাৰ কদৰ্য্য গন্ধৰ অত্যাচাৰত দেখোন মানুহ তিষ্ঠি থকাই টান হলহেঁতেন। উক্ত স্তৱকটোত ব্যৱহাৰ কৰা বাক্যাংশৰ প্ৰতিটো শব্দৰ অৰ্থ আমাৰ পৰিচিত, অথচ ইয়াৰ এটা সহজ অৰ্থ ধাৰণ কৰা অতি দুৰূহ।

বৈজ্ঞানিকসকলৰ দৃষ্টিত চন্দ্ৰ পৃথিৱীৰ উপগ্ৰহ। পৃথিৱীৰ চাৰিওফালে ই আৱৰ্তন কৰে। বৈজ্ঞানিকৰ চকুত চন্দ্ৰৰ কোনো সৌন্দৰ্য্যই হয়তো নাই। আজি এই বিজ্ঞানৰ যুগত আমাৰ কল্পনাৰ সমস্ত সৌন্দৰ্য্য-শোভাৰ আকৰ চন্দ্ৰলৈ মানৱ অভিযানৰ প্ৰস্তুতি চলিছে।

বিজ্ঞানে আজি আমাক এই সত্য উদঙাই দিছে যে—"তুলসীৰ তলে তলে মৃগপছ চৰা" চন্দ্ৰত ৰমনীয়তা একোৱেই নাই। শুকান বালিৰ স্তূপেৰে ধূসৰ আৰু শিলাময় চন্দ্ৰৰ কোনো মাধুৰ্য্য নাই। কিন্তু তথাপিও আজিও কবিসকলৰ কাৰণে কল্পনাৰ জোনৰ স্নিগ্ধ কোমল ৰূপোৱলী পোহৰ সকলোৰে প্ৰিয়। চন্দ্ৰৰ কথা কবিয়ে কল্পনা কৰিব পাৰে। চন্দ্ৰৰ ৰূপৰ মায়াত কবি উন্মাদ হব পাৰে। প্ৰেমিক কবি গণেশ গগৈ আৰু ইংৰাজ কবি কীটছে বোলে জোনাক ৰাতি উন্মাদ-প্ৰায় হৈ বাহিৰত ঘূৰি ফুৰিছিল। কিন্তু তথাপিও কোনো কবিয়ে হাতেৰে চন্দ্ৰক স্পৰ্শ কৰিব নোৱাৰে। আচৰিত কথা আমাৰ স্পৰ্শাতীত এই জোনটো কিন্তু শচীন দাসে "স্নায়ুৰ ভিতৰেদি আহে চেচাঁ এটি জোন" বুলি কৈ চন্দ্ৰৰ অৱস্থা নাইকিয়া কৰি পেলালে। স্নায়ুৰ ভিতৰেদি জোন অহাৰ কল্পনা বাস্তৱিকতে অভিনৱ আৰু এই অভিনৱ কল্পনা অবিহনে যে নতুন কবিতাৰ সৃষ্টিৰ অভিযান সাৰ্থক নহয়! গতিকে অভিনৱত্বৰ নামত নতুন চিন্তাৰ দোহাই দি বুদ্ধিজীৱী কবিৰ বুদ্ধিদীপ্ত এইবোৰ কবিতা পাঠকে হজম কৰিবই লাগিব!! অগত্যা প্ৰগতিবাদৰ ধ্বনি তোলা সাম্প্ৰতিক কবিতাৰ বিৰুদ্ধাচৰণ কৰি নিজৰ অজ্ঞতাহে প্ৰকাশ কৰা হব।

নতুন কবিতাৰ নামত এইয়া যেন কিছুমান অদ্ভুত উন্মাদনা। নিজকে বাস্তৱবাদী, যুক্তিবাদী বুলি জয়ঢোল কোবোৱা অনেক সাম্প্ৰতিক কবিয়ে এনে কল্পনা আৰু এনে ভাষাৰেই কবিতা-সুন্দৰীৰ লনি ওঁঠত হাঁহিৰ ৰেখা বিৰিঙাবলৈ যায়। নতুন কল্পনা, নতুন ভাৱধাৰা আৰু নতুন বিষয়বস্তু আৰু আঙ্গিকৰ আমদানি আমাৰ সাহিত্যত হব নালাগে-এই ৰক্ষণশীল যুক্তি আজিৰ এই প্ৰগতিৰ যুগত আৰু দ্ৰুত পৰিবৰ্ত্তন-শীল জগতত কোনোৱে মানি লব নোৱাৰে। মানি লোৱাটো প্ৰগতিৰ চিনো নহয়। কিন্তু নতুনত্ব বা অভিনৱত্বৰ সৃষ্টি কৰিবলৈ যোৱাৰ পথত আমি এটা সংযমৰ সীমা মানি চলা উচিত। নতুনত্ব গ্ৰহণীয়, কিন্তু অবাঞ্চিত নতুনত্ব বৰ্জ্জনীয়।

সঁচা কথা, ভাষা পৰিবৰ্ত্তনশীল। মানৱমনৰ চিন্তাৰ গতিও স্থিতিশীল নহয়। কিন্তু এই পৰিবৰ্ত্তনৰ এটি ধাৰা আছে। স্বতস্ফূৰ্ত্তভাৱে ভাষাৰ এই পৰিবৰ্ত্তন সাধিত হয়। এজন বা এচাম মানুহৰ ব্যক্তিগত ইচ্ছা বা অভিৰুচিমতে ভাষাই তাৰ স্বাভাৱিক গতিৰ সুঁতি পৰিবৰ্ত্তন কৰিব নোৱাৰে বা নকৰে। কিন্তু আমাৰ একশ্ৰেণী সাম্প্ৰতিকে ভাষাৰ সোঁত, চিন্তাৰ ক্ৰম, কল্পনাৰ দৌৰ কালৈকো লক্ষ্য নকৰি বিশাল পাঠক সমাজৰ প্ৰতি সম্পূৰ্ণ উদাসীন হৈ যেন কিবাবোৰ লিখি যায় আৰু তাকেই আমি সাম্প্ৰতিক কবিতা বুলি কওঁ।

সকলো যুগৰ, সমস্ত কাব্য বা সামগ্ৰিকভাৱে সাহিত্যৰ সকলো বিভাগৰ বিৰুদ্ধে প্ৰথম অৱস্থাত কিছুমান অভিযোগ উত্থাপন কৰা হয়। ই একো অস্বাভাৱিক নহয়। নতুন চিন্তাৰ প্ৰবেশৰ পথ সদায়ে কণ্টকাকীৰ্ণ—বিতৰ্কমূলক। অৱশ্যে কেতিয়াবা কেতিয়াবা পাঠক-সমাজৰ অজ্ঞতা, সমাজৰ কুসংস্কাৰ আৰু ব্যক্তি-হৃদয়ৰ গোড়ামি আদিৰ ফলতো নতুন সৃষ্টিৰ পথ সপিল হব পাৰে। এটা সময়ত কবি আৰু কবিতা পঢ়োতাৰ মাজত এটা বিবাট ব্যৱধানো আছিল। এই ব্যৱধান জ্ঞানৰ। এই ব্যৱধান গ্ৰহণ আৰু বৰ্জন ক্ষমতাৰ। কিন্তু আজিৰ যুগত কবি আৰু কাব্যপাঠকৰ জ্ঞানৰ ব্যৱধান প্ৰায় লুপ্ত হৈ আহিছে। তাতোকৈ মন কৰিব লগীয়া কথা--নিত্যনতুন বৈজ্ঞানিক আবিষ্কাৰ সমূহে মানুহৰ মনৰ পুৰণি ধ্যান-ধাৰণাৰ আমূল পৰিবৰ্তন ঘটাইছে। এনে ক্ষেত্ৰত বাস্তৱবাদী বুলি ওফাইদাং মৰা কবি-সাহিত্যিকসকলে যদি কিছুমান অবাস্তৱ কল্পনা আৰু অদ্ভুত ভাষাৰে কবিতা সৃষ্টি কৰিবলৈ যায় সেই কবিতাই জনসাধাৰণৰ পৰা শ্ৰদ্ধা আদায় কৰিব নোৱাৰে।

পৰিশেষত আৰু এষাৰ কথা আমি মনত ৰাখিব লাগিব যে এখন বিশাল পাঠকসমাজৰ প্ৰতি লক্ষ্য কৰিয়েই কাব্য সৃষ্টি কৰা হয়। আৰু পাঠকৰ গ্ৰহণশীল মনোভাৱৰ ওপৰতেই কবিতাৰ ভবিষ্যত নিৰ্ভৰশীল। এনে ক্ষেত্ৰত সমালোচক আৰু বিজ্ঞ পাঠকসমাজৰ অভিযোগসমূহ উপেক্ষা নকৰি, অস্বাভাৱিকতা বৰ্জ্জন কৰি বাস্তৱ জীৱনৰ সুখ-দুখ, জয়-পৰাজয়ক শিল্পসন্মত ৰমণীয় ভাষাৰে চিত্ৰিত কৰিলে সাম্প্ৰতিক কবিতাৰ দুৰ্বোধ্যতা বহুখিনি আঁতৰি যাব বুলিয়েই আমাৰ বিশ্বাস। এই ভাষাৰ দুৰ্বোধ্য আবৰণ যিমান দিনলৈকে সাম্প্ৰতিক কবিতাৰ মাজত চলি থাকিব, সিমান দিনলৈকে আমাৰ সাম্প্ৰতিক কবিতাই সৰ্বসাধাৰণ পাঠকৰ পৰা মৰমৰ দাবীও কৰিব নোৱাৰিব। ●

রেখা দেবী
শান্তি নিকেতন

ধুমুহাজাক শান্ত হৈ পৰিল। বতৰটোও বেছ গহীন আৰু ঠাণ্ডা হৈ গ'ল। ঠিক খণ্ডত উন্মত্ত হৈ ফোঁপাই ফোঁপাই পিছত ভাগৰি পৰি শান্ত হৈ যোৱা মানুহ এজনৰ দৰে। জোনাকবোৰ ভয়তে মেঘৰ আঁৰত সোমোৱাৰ কাৰণে আন্ধাৰবোৰে যেন প্ৰশ্ৰয়হে পালে।

সৰাপাতেৰে আবৰি থকা বননিখন গছকি গছকি জগদীশ বৰুৱাৰ গাড়ীখন আহি তিনিমহলীয়া ডাঙৰ ঘৰটোৰ সমুখত ৰ'লহি। লাইটৰ পোহৰত স্পষ্টভাবে তেওঁ দেখিলে তেওঁৰ মৰমৰ ঘৰটোত লাগি থকা "শান্তি-সিকেতন" নামৰ শব্দটোৰ পৰা দুটামান আখৰ ভাঙি পৰিছে। কথাটো সাধাৰণ যদিও মনটো খুব বেছি বেয়া লাগিল তেওঁৰ। এনেকুৱা কিবা এটা হব বুলি যেন তেওঁ আগৰ পৰাই গম পাই আহিছিল। ডাঙৰ পকাৰ দেৱাল এখন চাৰিওফালে বান্ধি দি বাহিৰৰ জগতৰ পৰা বিচ্ছিন্নভাবে এখন বেলেগ জগত গঢ়ি তুলিবলৈ চেষ্টা কৰি কিমান যে ভুল কৰিলে—সেই কথা আকৌ এবাৰ জগদীশ বৰুৱাই তীব্ৰভাবে উপলব্ধি কৰিলে।

দ্বিতীয় মহলাৰ চুকত থকা নিজৰ কোঠাটোত সোমাবলৈ লওঁতেই এটা উচুপনি আহি জগদীশ বৰুৱাৰ কাণত পৰিলহি। কাৰ উচুপনি সেয়া তেওঁ জানে। আৰু এইটোও জানে যে অলপ সময়ৰ পাছতে সেই উচুপনিয়ে নীৰবতাৰ ৰূপ লব। কোঠাটোত নোসোমাই বাহিৰৰ বাৰান্দাতে বহি পৰিল জগদীশ বৰুৱা।

তলৰ ফুলনিখনত হালি জালি ধুমুহাৰ ওচৰত বশ্যতা স্বীকাৰ কৰা ৰজনীগন্ধাবোৰ দেখি বহুদিনৰ আগৰ কথা এটা মনত পৰি গ'ল আৰু বহুদিনৰ আগৰ কথা মনত পৰাৰ লগে লগে কুন্তলাৰ মুখখন মনত ভাঁহি উঠিল জগদীশ বৰুৱাৰ। ঠিক এনেকুৱা এটা ধুমুহাৰ দিনতে কুন্তলাৰ বিয়াৰ নিমন্ত্ৰণী চিঠিখন পাইছিল তেওঁ। তাত এষাৰি মাথোন হাতেৰে লিখা কথা আছিল—"সাধাৰণ মধ্যবিত্ত পৰিয়ালৰ ছোৱালী হৈ নামজ্বলা বৰুৱা পৰিয়ালৰ বোৱাৰী হোৱাৰ স্বপ্ন দেখা ভুল হৈছিল।" সেই দিনা এটা অসহ্য বেদনাত ছাটিফুটি কৰিছিল জগদীশ বৰুৱাই। কুন্তলাক হেৰুওৱাৰ বেদনাতকৈ সেই পৰাজয়ৰ বেদনা আছিল বেছি দুৰ্ব্বহ।

তথাপি কুন্তলাৰ নতুন জীৱনৰ নতুন কথাবোৰৰ খবৰ সদায় ৰাখিছিল জগদীশ বৰুৱাই। ছোৱালীজনীৰ নাম ৰাখিছে হেনো অন্তৰীক্ষা। আকাশৰ দৰে উদাৰ আৰু আলসুৱা হ'ব ছোৱালীজনী। অলপ কথাতে কান্দি দিব, মুখখন গোমোঠা কৰি থব। খুব ধুনীয়া নাম ৰাখিছে কুন্তলাই—মনে মনে ভাবিলে জগদীশ বৰুৱাই। কিন্তু এদিন এটা অভাৱনীয় খবৰ শুনি তেওঁ নিজেই ক'ব নোৱাৰিলে সেইয়া কি শুনিছে। কুন্তলাৰ উকা কপালখনৰ কথা যেন তেওঁ সপোনতো ভাবিব নোৱাৰে। সেয়েহে এবছৰমানৰ পাচতে খুব ডাঙৰ কাম এটা কৰি পেলাইছিল জগদীশ বৰুৱাই। তিনি বছৰীয়া অন্তৰীক্ষা আৰু কুন্তলাৰ সৈতে এই ডাঙৰ ঘৰটোলৈ সোমাই আহিছিল। জীৱনৰ এটা নতুন ৰূপ কামনা কৰি "শান্তিনিকেতন" শব্দটো ঘৰটোত সজাই লৈছিল।

চহৰখনৰ মানুহবোৰৰ সমালোচনাবোৰ নুশুনো বুলিয়েই লৈছিল জগদীশ বৰুৱাই আৰু সেইবিলাকক মূল্য দিয়াৰ প্ৰয়োজনো উপলব্ধি নকৰিছিল। কি যে অমূলক সমালোচনাবোৰ—মনে মনে ভাবে জগদীশ বৰুৱাই। গিৰিয়েকৰ মৃত্যুৰ এবছৰমানৰ পাচতে যদি আন এখন নতুন সংসাৰৰ কথা ভাবিব পাৰে তেন্তে সেইজনী মানুহে কেতিয়াও ক'তো হেনো এখন সুখৰ সংসাৰ গঢ়িব নোৱাৰে। ঘৰটোৰ আন্ধাৰ হৈ থকা কোঠাকেইটা আৰু নীৰৱ পৰিবেশটোলৈ লক্ষ্য কৰি জগদীশ বৰুৱাই ভাবিলে এই সকলোবোৰৰ কাৰণে অকল কুন্তলাই নহয়, তেওঁতো দায়ী!

ইমান দেৰি শৰ্ম্মিষ্ঠাই কিয় ভাত খাবলৈ মাতিবলৈ অহা নাই এবাৰ ভাবিলে তেওঁ। পঢ়া টেবুলত বহি টোপনিয়াই থাকিব্বলৈ শৰ্ম্মিষ্ঠাতো এতিয়া এজনী সৰু ছোৱালী নহয়। এম-এ পাছ কৰি সিদিনা এখন কলেজত সোমাইছে —লেক্‌চাৰাৰ হৈ। তেনেহলে কি কৰিছে বাৰু? নিশীথৰ কথা ভবা নাইতো? নিশীথৰ কথা মনত পৰাৰ লগে লগে জগদীশ বৰুৱাৰ মূৰটো গৰম হৈ গল। চিঞৰি চিঞৰি শৰ্ম্মিষ্ঠাক মাতিবৰ মন গ'ল। দীপশিখা থকা হ'লে হয়তো এনেকৈ তেওঁ বহি থাকিব নেলাগিলহেঁতেন। কোনোদিনেইতো লগা নাছিল। কিবা কামত ৰাতি অলপ দেৰি হলেই সকলোৰে হুলস্থূল লগাই দিছিল—"ইমান দেৰি কৰিলা। আমি ভাত খাবলৈ ৰৈ আছো।"

অন্তৰীক্ষা, শৰ্মিষ্ঠা, দীপশিখা—তিনিজনী ছোৱালীৰে কিমান মৰম লগা আছিল ঘৰখন। সেই ঘৰখনৰ এনেকুৱা এটা পৰিবেশ হব বুলিতো জগদীশ বৰুৱাই কেতিয়াও ভবা নাছিল। সকলোতকৈ দীপশিখাই অলপ চঞ্চল আছিল। ঘৰখনত এটা হুলস্থূলীয়া পৰিবেশৰ সৃষ্টি কৰিহে যেন তাই ভাল পাইছিল। কিন্তু তাৰ মাজত অন্তৰীক্ষালৈ চাই জগদীশ বৰুৱা চক্ খাই উঠিছিল। ইমান সৰুৰে পৰা কি যে ভাবি থাকে ছোৱালীজনীয়ে। পিছলৈ মাজে মাজে মগজৰ অস্বাভাৱিকতাৰ পৰিচয় দিছিল। আৰু অৱশেষত কুন্তলাৰ মৃত্যুৰ পাছত সেইজনী মৰম লগা ছোৱালীয়েই উন্মাদিনী হৈ পৰিছিল, হাঁহি-কান্দোনৰ পাৰ্থক্য নুবুজা হৈছিল। তিনি মহলাৰ কোঠা এটাৰ বেৰবিলাকত তাইৰ অবুজ হাঁহি-কান্দোনবোৰ ঠেকা খাই সদায় প্ৰতিধ্বনিত হৈ আহিছে তেতিয়াৰ পৰা। নিজকে বৰ দোষী দোষী যেন লাগে জগদীশ বৰুৱাৰ। নিজৰ ছোৱালীৰ দৰে সদায় মৰম কৰি অহা অন্তৰীক্ষালৈ চাই কেতিয়াবা তেওঁৰ খুব ভয় হয়—তাই বাৰু তেওঁক সহজভাবে মানি লব পৰা নাই নেকি?

তিনিটা দিন জগদীশ বৰুৱাই খুব কল্পনা কৰিছিল। "শান্তিনিকেতন" পোহৰেৰে উদ্ভাসিত হৈ উঠিব। মানুহৰ গুঞ্জনেৰে মুখৰিত হব। আৰু তেওঁৰ মৰমৰ ছোৱালীজনীক কাৰোবাৰ হাতত সমৰ্পণ কৰিব—অগ্নিক সাক্ষী কৰি। আৰু সেয়েহে কুন্তলাৰ মৃত্যুৰ পাচতে শৰ্মিষ্ঠাৰ বিয়াৰ কথা চিন্তা কৰিছিল। সময়ৰ নিষ্ঠুৰতাই তেওঁক যেন কৰ্ত্তব্যৰ প্ৰতি অধিক মনোযোগী হ'বলৈ বাধ্য কৰাইছিল।

কিন্তু তেওঁৰ কল্পনাবোৰে তেওঁক ইমান নিষ্ঠুৰভাবে বিশ্বাসঘাতকতা কৰিব বুলি কেতিয়াও ভবা নাছিল। নিশীথৰ লগত শৰ্মিষ্ঠাৰ ঘনিষ্ঠতাৰ কথা গম পালেও কোনো আপত্তি কৰা নাছিল জগদীশ বৰুৱাই। ইঞ্জিনিয়াৰিং কলেজৰ লেকচাৰাৰ, শৰ্মিষ্ঠাৰ লগতো বেছ মিলিছিল। গতিকে আপত্তি কৰাৰ কথাও ভবা নাছিল তেওঁ। কিন্তু হঠাৎ এদিন তেওঁ খুব বেছিকৈ হতাশ হবলগীয়া হৈছিল। শৰ্মিষ্ঠাৰ হাতৰ পৰা নিশীথৰ চিঠিখন লৈ টুকুৰা-টুকুৰকৈ ফালি পেলাইছিল। জগদীশ বৰুৱাৰ ছোৱালী বিয়া কৰাব নোৱাৰে। ঘৰত আপত্তি। গতিকে ঘৰৰ কথাই মানি লবলৈ বাধ্য হ'ল সি। অসহ্য খঙত সিদিনা জগদীশ বৰুৱাই কোনো কথাই চিন্তা কৰিব নোৱাৰা হৈছিল। অন্তৰীক্ষাৰ উচুপনিবোৰ আগৰ দৰে ভাঁহি আহিছিল। দীপশিখাই প্ৰায় চিঞৰি চিঞৰিয়েই কান্দিছিল। শৰ্মিষ্ঠাই কিন্তু একো কৰা নাছিল। জগদীশ বৰুৱাৰ খুব ভয় লাগিছিল। মনে মনে তাই তেওঁকেই অভিশাপ দিয়া নাইতো। "শান্তিনিকেতন" শব্দটো খুব উজ্জলভাবে জিলিকি তেওঁকেই যেন উপহাস কৰিছিল।

স্বাভাৱিক পৰিবেশ ঘৰখনলৈ আহিবলৈ বেছ কিছু দিন লাগিছিল। কিন্তু তাৰ পাছত আন এটা অভাৱনীয় ঘটনাৰ সন্মুখীন হবলগীয়া হৈছিল জগদীশ বৰুৱা। টেবুলত এখন চিঠি থৈ কোনোবা আশীষ খান্নাৰ লগত দীপশিখা লক্ষ্ণৌলৈ গুচি গৈছিল। ইয়াতে কোম্পানী এটাত কাম কৰে। দুমাহৰ ছুটী লৈ গৈছে। তাত কাম এটা পালে এইটো কাম ৰিজাইন দিব। জগদীশ বৰুৱাই যেন সিহঁতক সুখী হবলৈ আশীৰ্ব্বাদ কৰে। এটা গভীৰ বেদনাৰ আঘাতত জগদীশ বৰুৱাৰ বুকুখন ভাগি গৈছিল। ইমান মৰমেৰে তোলা জীয়েকবিলাক কেনেকৈ ইমান নিষ্ঠুৰ হব পাৰে বাৰু? একাধিক দুখত জৰ্জ্জৰিত হৈ থকা দেউতাকক আৰু দুখ দিয়াৰ কথা ভাবিব পাৰিলে বাৰু কেনেকৈ দীপশিখাই?

হঠাৎ জগদীশ বৰুৱাৰ মনত খেলালে হয়তো দীপশিখাই ঠিকেই কৰিলে। এটা আনুষ্ঠানিক পৰিবেশৰ মাজেৰে ওলাই যোৱাৰ আশা হয়তো নিশীথৰ চিঠিখন পোৱাৰ দিনাই শেষ হৈছিল। মনত পৰিল জগদীশ বৰুৱাৰ—কেইদিনমান গা বেয়া লাগিছে বুলি শুই থকা দীপশিখালৈ তেওঁ সন্দেহৰ চকুৰে চাইছিল। গা-মন বেয়া লাগিছে মানে নিশ্চয় কাৰোবাক ভাল লাগিছে। কিন্তু পুনৰ স্বাভাৱিক চঞ্চলতা ঘূৰি অহাত যেন তেওঁৰ সন্দেহ দূৰ হৈছিল। কিন্তু......।

নিজকে বৰ অক্ষম যেন লাগি যায় জগদীশ বৰুৱাৰ। মানুহৰ সমালোচনাবোৰ বাধা দিয়াৰ শক্তি নাই। শক্তি নাই নিজৰ জীয়েকক বাধা দিয়াৰ। কি ইমান ডাঙৰ দোষ কৰিলে তেওঁ যাৰ কাৰণে কেৱল তেওঁৰেই নহয়, তেওঁৰ সন্তানবো জীৱনৰ ৰংবোৰ হেৰাই যাব।

এক্ষাৰতে দেখিলে তেওঁ শৰ্মিষ্ঠা ওপৰৰ পৰা নামি আহিছে।

"দেউতা, কেতিয়াবাই আহিলা নেকি?"

আশীষেনো ক'ত ইমান সোনকালে বেলেগ ঠাইত ভাল চাকৰি এটা পাব ? ইয়াতে থাকিব, এইখন ঘৰ তো তহঁতৰ কাৰণেই সজোৱা। সিহঁতৰ এড্ৰেছটো তোলৈ লিখিছিলো নহয়, দিবিচোন। আৰু এটা কথা, আজি ঘৰৰ নামটোৰ পৰা দুটামান আখৰ ভাঙি পৰিছে ধুমু-হাতে। মিস্ত্ৰী এটা মাতি ঠিক কৰাই লব লাগিব। কাইলৈ মই কামলৈ যাওঁতে মনত পেলাই দিবিচোন।"

কথাখিনি কৈ যেন এক গভীৰ প্ৰশান্তি লাভ কৰিলে জগদীশ বৰুৱাই। শৰ্ম্মিষ্ঠাই সাধাৰণ ভাবে শলাগি ডাইনিং ৰুমলৈ নামি গল। তাইৰ মনৰ প্ৰতিক্ৰিয়াটো কেনে হৈছে এবাৰ ভাবিবলৈ চেষ্টা কৰিলে জগদীশ বৰুৱাই। চকীখনৰ পৰা উঠি কিছু সময় থিয় দি ৰ'ল তেওঁ। অন্তৰীক্ষাৰ উচুপনিবোৰ কেতিয়াবাই বন্ধ হৈ গ'ল। এতিয়া চাগে গভীৰ টোপনিত।

"ওঁ।" এজাক চেঁচা বতাহ আহি তেওঁৰ গাত লাগিলহি।

"দেউতা, মই এটা কথা ভাবিছো। কাম কৰি থাকি ৰিছাৰ্চ কৰিবলৈ অলপ অসুবিধা হব। গতিকে স্কলাৰশ্বিপ্ এটাৰ কাৰণে এপ্লাই কৰোঁ বুলি ভাবিছো।"

জগদীশ বৰুৱা অলপ চক্ খাই উঠিল। শৰ্ম্মিষ্ঠাই তেনেহলে চিৰজীৱন এনেকৈ কটাম বুলি ভাবিছে ? পঢ়িবলৈ বহি গল্প কিতাপ পঢ়া আৰু পৰীক্ষাৰ ওচৰত পঢ়া-শুনাবোৰক গালি পৰা ছোৱালীজনীয়ে তেনেহলে অধ্যাপনাতেই জীৱনৰ নতুন সপোন গঢ়ি তুলিবলৈ বিচাৰিছে ? জগদীশ বৰুৱাৰ নিজকে ডাঙৰ অপৰাধী যেন লাগি গ'ল। শৰ্ম্মিষ্ঠাৰ প্ৰশ্নৰ উত্তৰ নিদিলে। নিজকে অলপ প্ৰকৃতিস্থ কৰি তেওঁ কলে :

"মইও এটা কথা ভাবিছো বুইছ্। দীপাহঁতলৈ চিঠি এখন লিখোঁ। সিহঁত দুয়োটা ইয়ালৈকে আহক।

এক মহান ছবি

বিজন কুমাৰ চৌধুৰী
প্ৰথম বাৰ্ষিক ক'লা।

দেখিলো বহুত ছবি খ্যাত আৰু অখ্যাত জনৰ
মনৰ তুলিৰে দীপ্ত কত চিত্ৰ অনামী শিল্পীৰ
যেন চিত্ৰকল্পভৰা প্ৰাণময় বিশ্ব-প্ৰদৰ্শনী।
অন্তৰ দৃষ্টিৰে চালো কত চিত্ৰ শতেক প্ৰাণৰ
বিচিত্ৰ যত ৰূপ, যত ৰং সকলোটি মিলি
পৰিণত হ'ল যেন কোনো এক মহান ছবিত।
এই ছবি নহয় পিকাচোৰ: এই ছবি নহয় ৰৱিকৰ
নন্দলাল, শুভ ঠাকুৰৰ নাই ইয়াত তুলিকা পৰশ।
তেন্তে এই ছবি কাৰ? এই ছবি পৃথিৱীৰ মূক জনতাৰ
বুকুৰ তেজেৰে তাৰ তুলিকা তিয়াই সাধনাৰ ৰ'দ-কাচলিত
আঁকিলে এখন ছবি, নাম তাৰ দিলে মানৱতা।
পাশবিক যন্ত্ৰণাৰ জোৱাৰভাটাত
কত শিল্পী উটি গ'ল, কত ছবি লীন হ'ল
তথাপিও এই ছবি মানুহৰ প্ৰাণৰ মাজত
যদিওবা দুষ্কৃতিৰ বতাহে তাৰ কৰে ৰং ক্ষীণ।
অপলক দৃষ্টিৰে মোৰ দেখিলো বহুত দৃশ্য
পৃথিৱীৰ প্ৰান্তে প্ৰান্তে পৰিব্যপ্ত বিষাদ আকাশ
আকাশৰ মাজে মাজে বিষাদৰ ডাৱৰ ঠেলি
উদিত ভাস্কৰে যেন পোহৰৰ জনালে ইঙ্গিত।
এই পোহৰ! স্মৃতি বহুত যুগৰ
পৰিচয় ঘটিছিল কোনো এক জ্ঞান-অৰণ্যৰ
ধ্যানমগ্ন ঋষিৰ সৈতে বোধিক্ৰম তৰুৰ তলত।
এই পোহৰেৰে উদ্ভাষিত হ'ই শোণিতৰে বোল লগা
মগধৰ ৰাজপথে নিতে নিতে বৰণ সলালে
মানুহৰ তেজ লগা হাত প্ৰাণগঙ্গাৰ পানীৰে ধুৱালে।
প্ৰেম আৰু ত্যাগৰ মন্ত্ৰৰে মহাপ্ৰাচ্য সংগঠিত কৰি
অজ্ঞান আন্ধাৰ নাশি বিশ্ব শান্তিৰ পথ কৰিলে সূচনা।

দেখিলো ছবিত মই এই পথ দীৰ্ঘ পথ
আদৰ্শ স্খলিত যত অমানুহ দস্যুৰে আবৃত
ঠিক যেন জীৱন শিঁয়ৰি উঠা অভিশপ্ত চম্বলৰ পথ।
তথাপিও এই পথে দুটি এটি বাটৰুৱা বায়
অন্তৰৰ প্ৰেৰণাৰে আদৰ্শৰ বাট দেখুৱাই
প্ৰাণৰ সহাৰি পাই জাগ্ৰত গণ-দেৱতাৰ।
লক্ষ্য কৰি এই পথ, দূৰ-দূৰণিৰ
সেৱাগ্ৰাম অতিক্ৰমি, অতিক্ৰমি মানৱৰ গ্লানিময় পথ
আগবাঢ়ে সত্যান্বেষী অহিংসাৰ তপস্বী-সাধক
লুম্বিনী বনত পোৱা ঐতিহ্যৰ ক্ষীণ স্মৃতি ল'ই।
এই স্মৃতি ম্লানহীন, এই যাত্ৰা বাধাহীন জয়যাত্ৰা
ভাৰতৰ ইতিহাসে সূচনা কৰিলে এক নতুন অধ্যায়।
অগণন জনতাৰ বুকুৰ তেজেৰে কত শলিতা জ্বলাই
জীৱনৰ সমাধি পৰত এই যাত্ৰা শেষ হোৱা নাই।
এই যাত্ৰা মৃত্যুঞ্জয়ী, প্ৰান্তৰে প্ৰান্তৰে তাৰ উঠে প্ৰতিধ্বনি
'অন্ধকাৰ মহাদেশ' ভেদি নীল নৈৰ পাৰে পাৰে
ইয়াৰেই প্ৰতিধ্বনি শুনে অগণন জনতাই ৰ'ই।
অটব্য অৰণ্যবোৰে মানুহৰ দৃষ্টি আকৰ্ষিলে
জাগৃতিৰ মহাবাণী এটি ক'ই গ'ল—
মানুহৰ ব্যৱধান বগা আৰু ক'লা ৰঙ মিছা
এটি মাথো সঁচা, ক'লা আৰু বগা মানুহৰ
শিৰে শিৰে প্ৰৱাহিত হোৱা তেজবোৰ ৰঙা।
এই ভাৱ বিয়পিলে সপ্তসিন্ধু দহদিগন্তত
এই ভাৱ বিয়পিলে ভল্‌গাৰ বিশাল পাৰত
এই ভাৱ বিয়পিলে মিচিচিপি নদীৰ তীৰত।
এই যে মহান ছবি ইয়াত দেখিছোঁ মই
পেঞ্চিলৰ জ্যোতিহীন সৰু সৰু সীমাৰেখাবোৰ
উজ্বল দেখিছোঁ মাথোঁ ভাতৃত্বৰ ৰঙেৰে বোলোৱা
বিস্তৃতিৰ সীমাৰেখা——ৰঙীন ছবিৰ
নাম তাৰ মানৱতা। ●

হল'গ্ৰাফী — এটি চমু আলোচনা

ৰমেশ চন্দ্ৰ গোস্বামী
৩য় বাৰ্ষিক বিজ্ঞান

আৰু সৰহ দিন নাই। ঘৰুৱা কাম-কাজৰ ব্যস্ততাৰ মাজত একণ সুৰুঙা উলিয়াই আজিৰ নিচিনাকৈ কোনো গৃহিনীয়ে ট্ৰেন্‌জিষ্টৰটোৰ ওচৰ চাপিব লগা গতানুগতিক অভ্যাসটো এৰি পেলাব। ড্ৰইংৰুমৰ চোফাখনত বহি প্ৰজেক্টৰৰ চুইচ্‌ এটাত লাহেকৈ টিপা মাৰিব। আৰু সমুখৰ বেৰখনৰ গাত নাচি উঠা কিছুমান ত্ৰৈমাত্ৰিক (Three-dimensional) ছবিয়ে তেওঁলোকৰ অলসতা কেনিবাদি কাঢ়ি লৈ যাব।

পিছে কথা হ'ল, ইমানখিনিত উপনীত হবলৈ এতিয়াও বহুত বাকী। কিন্তু 'হল'গ্ৰাফী' (holography) নামে তেনেই নতুন প্ৰণালীটোৰ প্ৰয়োগে তাক যে এদিন সম্ভৱ কৰিব সি ধ্ৰুৱপ। ইতিমধ্যে হল'গ্ৰাফীৰে গতিহীন ত্ৰৈমাত্ৰিক চিত্ৰ উৎপাদন কৰা হৈয়ে গ'ল। আৰু মাত্ৰ কিছু পৰীক্ষাৰ প্ৰয়োজন। ত্ৰৈমাত্ৰিক চিনেমা, আনকি টেলিভিচনো ওলায়হে লাগে।

ফটোগ্ৰাফী আৰু হল'গ্ৰাফী :—বাৰু, হল'গ্ৰাফীনো কি ? প্ৰচলিত আলোকচিত্ৰ শিল্প (photography) আৰু ইয়াৰ মাজত প্ৰভেদনো কোনখিনিত ?

প্ৰথম কথা, প্ৰচলিত ফটোগ্ৰাফীৰে কোনো দৃশ্যৰ অনেক অংশকে গ্ৰহণ কৰিব নোৱাৰি। পিছে ইয়াৰ কাৰণ কি ? কোনো বস্তুৱে পোহৰ প্ৰতিফলিত কৰিলেহে তাক দেখা যায়। আমি জানো যে—প্ৰতিটো বস্তুৱেই অগণন ক্ষুদ্ৰ ক্ষুদ্ৰ কণাৰে গঠিত। পানীৰ ওপৰত শিলগুটি এটা পেলাই দিলে যিদৰে চাৰিওপিনে ঢৌবোৰ বিয়পি পৰে, ঠিক তেনেদৰেই কণ কণ কণাবোৰৰ পৰাও প্ৰতিফলিত হৈ পোহৰ-তৰঙ্গবোৰ বিস্তাৰিত হয়। এই পোহৰ-তৰঙ্গসমূহ মানৱ-চকু আৰু কেমেৰাই একোখন লেন্সৰ সহায়ত বিশ্লেষণ কৰে। বস্তুৰ প্ৰতিটো বিন্দুৰ পৰা বিস্তাৰিত পোহৰ-তৰঙ্গবোৰ লেন্সে পুনৰ কেন্দ্ৰীভূত কৰে ; আৰু চকুৰ ভিতৰপিনে অৱস্থিত পোহৰ-সচেতন 'ৰেটিনা' কিম্বা কেমেৰাৰ ভিতৰৰ ফিল্মত আপতিত হলে সেই তৰঙ্গবোৰে পুনৰ একেলগ হৈ মূল বস্তুটোৰ প্ৰতিবিম্ব এটা সৃষ্টি কৰে।

আনহাতে হল'গ্ৰাফীত পোহৰ-তৰঙ্গসমূহৰ সময়ক্ৰম নিৰ্দ্ধাৰণ (timing of the waves) কৰাটো কঠিন। অথচ ত্ৰৈমাত্ৰিক চিত্ৰ সৃষ্টিৰ বাবে ই নিতান্তই প্ৰয়োজনীয়। অৱশ্যে খালী চকুৰে হলে কোনো চিন্তা নাই। কিয়নো দৃশ্যটো আমাৰ দুয়োটা চকুৰে কণমান হ'লেও ভিন স্থানৰ পৰা দেখা পাওঁ আৰু সেয়ে বস্তুটোৰ আয়তন সম্পৰ্কে থুলমূল ধাৰণা এটা গঢ়ি লব পাৰোঁ। আকৌ অকণমান লৰচৰ কৰিলেই আমি ওচৰৰ আন কিছুমান বস্তুও দেখোঁ ; কিন্তু প্ৰচলিত কেমেৰাৰে ই সম্ভৱ নহয়। তাৰ দ্বাৰা মাত্ৰ নিৰ্দ্দিষ্ট এটা বিন্দুৰ পৰাহে এটা প্ৰতিবিম্ব গ্ৰহণ কৰিব পাৰি।

আনহাতে হল'গ্ৰাফীত তৰঙ্গবোৰহে গ্ৰহণ কৰা হয়। হল'গ্ৰাফীত বস্তুৰ পৰা প্ৰতিফলিত পোহৰ তৰঙ্গবোৰ ফিল্মত বাধাপ্ৰাপ্ত হয় আৰু ফটোগ্ৰাফিক ইমাল্‌শ্যনত (Emulsion) সিবোৰ গোট মাৰেহি। পিছত যেতিয়া ফিল্মখন পোহৰেৰে পুনৰ আলোকিত কৰা হয়, তেতিয়া তৰঙ্গবোৰ ঢিলা হৈ পৰে আৰু দৰ্শকৰ পিনে আগবাঢ়ি আহিব ধৰে।

কোৱা বাহুল্য যে এইবোৰ ঠিক কৈ যোৱাৰ দৰেই উজু নহয়। হোৱাহেঁতেনো বিজ্ঞানৰ প্ৰগতিৰ যুগত আমি ইমান দিনলৈ ব্যৱহাৰিক হল'গ্ৰাফী সৃষ্টি হোৱালৈকে অপেক্ষা কৰি থাকিব লাগেনে ? আমাৰ প্ৰধান সমস্যা হৈছে তৰঙ্গবোৰৰ সময়ক্ৰম নিৰ্দ্ধাৰণ কৰা। কোনো ফটোগ্ৰাফিক ইমালশ্যনতে প্ৰত্যক্ষভাৱে সময়ক্ৰম

নিৰূপণ কৰিব নোৱাৰি। কিয়নো ইমালশ্যনবোৰ মাত্ৰ পোহৰ-তৰঙ্গৰ বিস্তৃতিৰ প্ৰতিহে সচেতন।

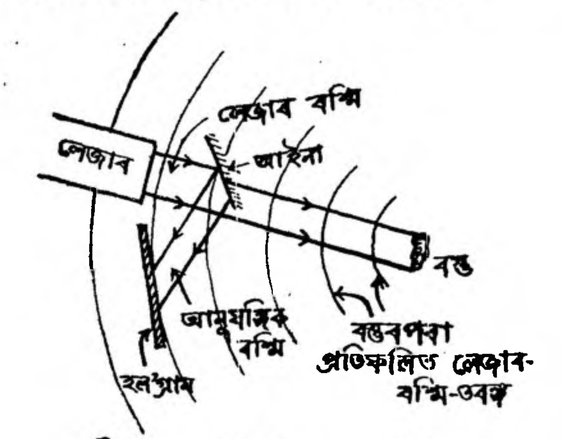

চিত্ৰ :—হল'গ্ৰাম গ্ৰহণ-কাৰ্য

১৯৬০ চনত 'লেজাৰ' (LASER) ৰশ্মি আবিষ্কাৰ হ'ল। তেতিয়ালৈকে হল'গ্ৰাফী কোনো ব্যৱহাৰিক কাৰ্য্যত খটুৱাব পৰা হোৱা নাছিল।

হ'লগ্ৰাম গ্ৰহণ কাৰ্য্য (recording) :— আজিৰ পৰা একুৰিতকৈও অধিক বছৰ কাল আগতে ডেনিচ গেবৰ (বৰ্তমান লণ্ডনৰ 'ইউনিভাৰচিটি কলেজ'ত অধ্যাপনা কৰে) নামে বিজ্ঞানী এজনে ইলেক্ট্ৰন্ মাইক্ৰোস্কোপৰ সহায়ত এটা কথা প্ৰমাণ কৰিলে যে আনুষঙ্গিক ৰশ্মিৰ (reference beam) প্ৰয়োগেৰে পোহৰ তৰঙ্গসমূহৰ মাজত সমাৰোপণ (Interference) ঘটাই সিবোৰৰ সময়ক্ৰম নিৰূপণ কৰিব পৰা যায়। এই আনুষঙ্গিক ৰশ্মিৰ সময়ক্ৰম সদায় স্থিৰ ; ফটোগ্ৰাফিক ফিল্মে প্ৰকৃততে কোনো পৰীক্ষণীয় বস্তুৰ বিভিন্ন অংশৰ পৰা অহা পোহৰ-তৰঙ্গ আৰু আনুষঙ্গিক ৰশ্মিৰ মাজৰ সময়ক্ৰমৰ ব্যৱধানখিনিহে গ্ৰহণ কৰে। ই অৱশ্যে সম্ভৱপৰ ; কিয়নো, দুয়োবিধ ৰশ্মিৰ মাজৰ সমাৰোপণৰ বাবে সময়ক্ৰমৰ পৰিৱৰ্ত্তন বিস্তৃতিৰ (amplitude) পৰিৱৰ্ত্তনলৈ ৰূপান্তৰিত হয়।

বাৰু, হল'গ্ৰাম এখন কেনেকৈ তৈয়াৰ কৰিব পাৰি চাওহঁক।

সাধাৰণ হল'গ্ৰামত একেটা 'লেজাৰ' ৰশ্মিৰে দৃশ্যটো উদ্দীপ্ত কৰাও হয় আৰু তাকেই আনুষঙ্গিক ৰশ্মি হিচাপেও ব্যৱহাৰ কৰা হয়। আনুষঙ্গিক ৰশ্মি, আৰু বস্তু এটাৰ পৰা প্ৰতিফলিত হৈ অহা লেজাৰ ৰশ্মি ফটোগ্ৰাফিক প্লেটৰ একেটা পিঠিতে পৰে। কিন্তু দূৰত্বৰ ব্যৱধানৰ বাবে দুয়োবিধ ৰশ্মিৰ আপতনত সময়ৰ কিছু ব্যৱধান দেখা যায়। এতিয়া এই প্ৰতিফলিত ৰশ্মি আনুষঙ্গিক ৰশ্মিৰ সৈতে সমাৰোপিত হৈ প্লেটখনত বস্তুটোৰ এটা হুবহু প্ৰতিচ্ছবি অঙ্কণ কৰে ; এই চিত্ৰই হ'ল হল'গ্ৰাম।

হল'গ্ৰাফিক চিত্ৰ প্ৰদৰ্শন :— কথা হ'ল প্ৰয়োজন বুজি পিছতনো হল'গ্ৰাম কেনেকৈ প্ৰদৰ্শন কৰিব পৰা যাব ? হল'গ্ৰামখন প্ৰথমতে ৰেকৰ্ড কৰোতে যি পৰিমাণৰ কোণ কৰি আনুষঙ্গিক ৰশ্মি ব্যৱহাৰ কৰা হয়, ঠিক একে পৰিমাণৰ কোণ কৰি যদি পিছতো হল'গ্ৰামখনত লেজাৰ ৰশ্মি মাৰি পঠিওৱা হয় তেনেহলে আমি চিত্ৰবোৰ একেধৰণেই দেখিবলৈ পাম।

কিন্তু এই ক্ষেত্ৰত আন এটা অসুবিধা আহি পৰে। লেজাৰ ৰশ্মিৰ ৰং এটাহে মাত্ৰ আৰু সেয়ে ব্যৱহৃত লেজাৰৰ ৰংটোহে চিত্ৰখনত পোৱা যায়। অৱশ্যে কিছু বছৰ আগতে দেখা গ'ল যে দুটা বা তিনিটা ৰঙৰ লেজাৰো হল'গ্ৰামৰ বাবে ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰি। তেনেকৈ ব্যৱহাৰ কৰা তিনিবিধ বিভিন্ন ৰঙৰ লেজাৰে তিনিধৰণৰ আনুষঙ্গিক ৰশ্মিৰ কাম কৰে। এনেকুৱা চিত্ৰবোৰ বৰ্ণ নিৰ্ব্বাচনক্ষম (Colour selective) বাবে প্ৰদৰ্শনৰ ক্ষেত্ৰত একো অসুবিধা পোৱা নাযায়। আনকি প্ৰদৰ্শনৰ বাবে বগা পোহৰো ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰি। হল'গ্ৰাফিক চিনেমাৰ কাৰ্য্যপদ্ধতিৰ মূলতত্ত্বটো ইয়াৰ পৰাই সহজে অনুমান কৰিব পাৰি।

হল'গ্ৰাম এখন ৰেকৰ্ড কৰাৰ সময়ত বহুকেইটা দিশৰ ওপৰত নজৰ ৰাখিব লগা হয়। উদাহৰণ স্বৰূপে ৰেকৰ্ড কৰা সময়ত অকণ লৰচৰ হলেই গোটেইখন হল'গ্ৰাম নষ্ট হৈ যাব। প্ৰতিখন হল'গ্ৰাম এক চেকেণ্ডৰ বহু অংশৰ একাংশতে ৰেকৰ্ড কৰা হব লাগিব।

আনহাতে হল'গ্ৰাফিক চিনেমা প্ৰদৰ্শনৰ ক্ষেত্ৰত এটা অপ্ৰত্যাশিত অসুচলতা দেখা যায়। বহুতো লোকে

একে সময়তে এখন চিত্ৰ উপভোগ কৰিব নোৱাৰে। তথাপি অধ্যাপক গেবৰে এই অসুবিধা দূৰীকৰণৰ উপায় এটা দিছে : হল'গ্ৰামখন কেতবোৰ অংশত ভগাই সি-বোৰৰ প্ৰত্যেক অংশকে একোটাহঁত ৰশ্মিৰে উদ্দীপ্ত কৰিব পাৰি। এনেদৰে ব্যৱহাৰ কৰা প্ৰতিটো ৰশ্মিয়ে পৰ্দাত একোখন হল'গ্ৰামৰ পৰা স্বকীয় স্বকীয় প্ৰতিবিম্ব সৃষ্টি কৰিব আৰু একো অংশ লোকে একোটা প্ৰতিবিম্ব

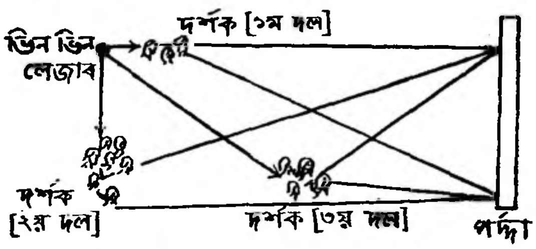

চিত্ৰ :— ত্ৰৈমাত্ৰিক চিনেমাৰ প্ৰদৰ্শন

দেখিবলৈ পাব। কিন্তু এখন সাধাৰণ হল'গ্ৰাম এনেদৰে ব্যৱহাৰ কৰিব নোৱাৰি। কিয়নো কোনো অংশৰ দৰ্শকে অন্য অংশৰ ৰশ্মিৰে আলোকিত হৈ উৎপন্ন হোৱা প্ৰতি-বিম্ববোৰৰ বিকৃত নকল এখনহে দেখা পাব। অৱশ্যে অধ্যাপক গেবৰে লিপ্‌ম্যান্‌ পদ্ধতিৰ (Lipmann's process) সহায়ত তেনেকুৱা ভুৱা প্ৰতিবিম্ব-বোৰ আঁতৰাই পেলোৱাৰ ব্যৱস্থা কৰিছিল।

উপসংহাৰ :— অতি জটিল আৰু ব্যয়সঙ্কুল বাবে হল'গ্ৰাফিক চিনেমা এতিয়াও সাধাৰণ ব্যৱহাৰৰ বাবে সম্ভৱ হৈ উঠা নাই। পৃথিৱীৰ বিভিন্ন দেশত হল'গ্ৰাফীৰ ওপৰত দ্ৰুতগতিৰে গৱেষণা কাৰ্য্য চলি আছে। হয়তো এদিন হল'গ্ৰাফিক টেলিভিচনো সম্ভৱপৰ হবগৈ—অনতিপলমে আৰু বিজ্ঞানৰ অগ্ৰগতিৰ পিনে চকু ৰাখি আমি আজি ইয়াতোকৈ বহুত বেছি আশা কৰাটো অযুক্তিকৰ নহয় বুলিয়ে ভাবোঁ।

দৃষ্টিকোণ

॥ কটন কলেজ, আমাৰ শিক্ষা-ব্যৱস্থা আৰু অসমৰ ছাত্র-ৰাজনীতি সম্পৰ্কত ছাত্র-ছাত্রীৰ মনৰ কথা ॥

সম্পাদকৰ প্ৰশ্ন

১। যিমানখিনি আশা লৈ আপুনি এদিন ঐতিহ্যমণ্ডিত কটন কলেজলৈ আহিছিল, সেইখিনি আশাৰ পৰিপূৰ্ণতাত বাস্তৱ ক্ষেত্ৰত কটন কলেজে আপোনাক কিমানখিনি দিব পাৰিছে? আপোনাৰ বিষয় অধ্যয়নৰ ক্ষেত্ৰত কিবা উল্লেখযোগ্য ত্ৰুটি আপোনাৰ দৃষ্টিগোচৰ হৈছে নেকি ? যদি হৈছে সেয়া কেনে ধৰণৰ ?

২। বৰ্ত্তমানৰ শিক্ষা ব্যৱস্থা সম্পৰ্কত আপুনি নিজস্ব ভাৱে কেতিয়াবা চিন্তা কৰিব চাইছেনে ? যদি চাইছে কিবা উল্লেখযোগ্য ত্ৰুটি আছে বুলি আপুনি ভাবে নেকি ?

৩। অসমৰ ছাত্ৰসকলে দেশৰ সমস্যাৱলীৰ সৈতে খেৱৰ জুইৰ দৰে হঠাতে এদিন শ্ৰেণীৰ পৰা বিৰত থাকি শোভাযাত্ৰা আদি পাতি জড়িত হোৱাৰ বাহিৰে কোনো সুস্থ সৰল চিন্তা ধাৰাৰ উদ্ৰেক কৰিব পৰা নাই বুলি এটা আক্ষেপ শুনা যায়। দেশৰ বা ছাত্ৰ সমাজৰ সমস্যাৱলীৰ সৈতে ছাত্ৰসকলে কেনেদৰে জড়িত হোৱা উচিত বুলি আপুনি ভাবে ?

আপোনালোকৰ উত্তৰ

সৰিতা ডেকা
তৃতীয় বাৰ্ষিক বিজ্ঞান

বহুত দিন ভাবিছো-কিছুমান চিন্তাগধুৰ মুহূৰ্ত্তত-এই কলেজ খনৰ কথা, মোৰ কলেজীয়া জীৱনটোৰ কথা। কিন্তু তথাপিও সচাঁকৈ ক'বলৈ গ'লে কোনো সূক্ষ্ম দৃষ্টিকোণৰ পৰা এই বিষয়ে মই কেতিয়াও ভাবি চোৱা নাছিলো। আজি এই প্ৰশ্ন তিনিটাইহে প্ৰকৃততে মোক এই বিষয়ে গভীৰ ভাৱে ভাবি চাবলৈ সুযোগ দিলে আৰু সেয়েহে কটন কলেজৰ ছাত্ৰী হিচাবে মোৰ দুবছীয়া অভিজ্ঞতাৰে লিখিছো প্ৰশ্ন তিনিটাৰ উত্তৰ।

১। কটন কলেজে মোক কি দিলে সচাঁকৈয়ে এইটো এটা বিৰাট প্ৰশ্ন। এইখন কলেজে মোক কি দিলে-কি নিদিলে, তাক চিন্তাৰ তুলাচনীৰে জুখি চাবলৈ মই এতিয়ালৈ চেষ্টা কৰাই নাছিলো। হয়তো কৰিলোহেঁতেন এদিন যিদিনা কলেজীয়া জীৱন শেষ কৰি পুনৰ অতীতলৈ উভতি চালোহেঁতেন; আৰু সেইদিনা হয়তো উচ্ছ্বসিত হ'লোহেঁতেন যিমান, হতাশো হ'লোহেঁতেন সিমানেই।

এদিন স্কুলীয়া জীৱন শেষ কৰি দোমোজাত পৰিছিলো-এতিয়া কি পঢ়িম ? সৰুৰে পৰাই পদাৰ্থবিদ্যাৰ প্ৰতি বিশেষ ভাৱে আকৃষ্ট হোৱাৰ হেতুকে পদাৰ্থবিদ্যাকে পঢ়িবলৈ ঠিক কৰিছিলো। কিন্তু মোৰ এই আকৰ্ষণ বৃদ্ধি কৰাত ঐতিহ্যমণ্ডিত কটন-কলেজত পঢ়াৰ ইচ্ছায়ো যে কিছু পৰিমাণে সহায় কৰিছিল সি নিঃসন্দেহ। সৰুৰে পৰা শুনি অহাৰ বাবেই হওক বা আন কাৰণেই হওক, এই কলেজখনে মোৰ মনত যে এক বিশেষ শ্ৰদ্ধাৰ স্থান অধিকাৰ কৰি আহিছিল-সি সম্পূৰ্ণ সত্য। বহুতো আশা আছিল-ইয়ালৈ আহি হয়তো বহুত নতুন কথা শিকিবলৈ পাম আৰু হয়তো পাৰস্পৰিক আদান-প্ৰদানেৰে নিজৰ জ্ঞানৰ পৰিসৰ বঢ়াবলৈ সুযোগ পাম বহুতো। কিন্তু বাস্তৱ ক্ষেত্ৰত কিমানেইবা পালো আৰু দিলোৱেইবা কিমান। ঐতিহ্যমণ্ডিত কটন কলেজৰ শিক্ষাৰ মানদণ্ডৰ বিষয়ে মোৰ ক'বলৈ একো নাই। কিন্তু অকল পাঠ্যপুথিৰ শিক্ষাই ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ শিক্ষাৰ শেষ সীমা হ'ব নোৱাৰে। পাঠ্যপুথিৰ শিক্ষাৰ

পৰিপূৰক হিচাবে আন বহুতো শিক্ষাৰেই আমাৰ প্ৰয়োজন। কিন্তু এইখন কলেজৰ অধ্যাপকেই হওক বা ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়েই হওক, তেওঁলোকে এনে কোনো কথাতে বিশেষ আগ ভাগ লোৱা দেখা নাযায়।

নৈতিকতাৰ ফালৰ পৰা চাবলৈ গ'লেও একেই হতাশজনক অৱস্থা। প্ৰাচীন ঐতিহ্যমণ্ডিত কটন কলেজ যেন নৈতিকতাৰ জখলাৰ পৰা খাপে খাপে নামি আহিছে-একে আষাৰে ক'বলৈ গ'লে ক'ব লাগিব কলেজখনৰ নৈতিক অধঃপতন ঘটিছে। এই কলেজখনৰ প্ৰাচীন ঐতিহ্য যেন খুব মৃদু গতিত হ'লেও, দিনে দিনে ম্লান হৈ আহিব লাগিছে আৰু তাক আৱৰি ধৰিছে এক বাহ্যিক, কোৱাভাতুৰিৰ ৰংচঙীয়া আৱৰণে।

সি যি কি নহওক, এইখন কলেজৰ পৰা মই যি পালো তাক কেতিয়াও অস্বীকাৰ কৰিব নোৱাৰো।

এইবাৰ আহোঁ মোৰ নিজৰ বিষয় অধ্যয়নৰ কথালৈ। বিষয় অধ্যয়ন মানে মই ধৰি লৈছো মোৰ Honours subject কে বুজোৱা হৈছে বুলি। মোৰ বিষয় পদাৰ্থবিদ্যাৰ অধ্যয়নৰ ক্ষেত্ৰত মই বৰ্ত্তমানলৈ তেনে কোনো উল্লেখযোগ্য ত্ৰুটি দেখা নাই বুলিয়েই ক'ব লাগিব। এইখিনিতেই অৱশ্যে মই এটা কথা কৈ থ'ব বিচাৰো। আমি সাধাৰণতে কলেজৰ লাইব্ৰেৰীত আমাৰ আৱশ্যকীয় বিজ্ঞানমূলক কিতাপ নাপাৱেই। সেইবাবে আমাৰ বিভাগে নিজাকৈ এনে ধৰণৰ কিতাপৰ একাধিক সংখ্যা ৰাখিলে আটাইৰে বোধকৰো সুবিধা হ'ব।

২৷ বৰ্ত্তমানৰ শিক্ষা-ব্যৱস্থা আজি গোটেই দেশতে এটা অত্যন্ত জৰুৰী প্ৰশ্ন হৈ পৰিছে। ইতি-মধ্যেই কাগজে-পত্ৰই এই সম্পৰ্কে বহুতো তৰ্ক-বিতৰ্ক, আলোচনা আদি হৈ গৈছে। বৰ্ত্তমানৰ শিক্ষা-ব্যৱস্থা সম্পৰ্কে ময়ো খুব জটিলভাৱে নহ'লেও চিন্তা কৰি চাইছো। আজিৰ শিক্ষা-ব্যৱস্থা নানান দোষ-ত্ৰুটিয়ে এনেদৰে আৱৰি ধৰিছে যে, তাৰ ছাঁত এই শিক্ষাৰ অকণমানো যদি ভাল বুলিবলৈ কিবা আছিল, সিও সমূলি ম্লান হৈ পৰিছে।

শিক্ষা-ব্যৱস্থাৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিবলৈ যাওঁতে প্ৰথমেই আমি উল্লেখ কৰিব লাগিব বৰ্ত্তমান চৰকাৰৰ পৰীক্ষামূলক ভিত্তিৰ শিক্ষা-পদ্ধতিৰ কথা। এক উপযুক্ত বাস্তৱ শিক্ষা-নীতিৰ অভাৱত আজি ছাত্ৰ সমাজ যেন দিক্‌হাৰা মৰুযাত্ৰীৰ দৰে হৈ পৰিছে। পৰীক্ষামূলক শিক্ষা-পদ্ধতিয়ে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক নিৰাপত্তা-হীন কৰি তুলিছে। সৌ সিদিনা ১৯৬১ চনত আমাৰ চৰকাৰে প্ৰচলন কৰিলে উচ্চ মাধ্যমিক শিক্ষা পদ্ধতিৰ। কিন্তু এতিয়া মাথোন দহোটা বছৰ পূৰ নহওঁতেই চৰকাৰে ১৯৭০ চনৰ পৰা ইয়াক উঠাই দিবলৈ মনস্থ কৰা বুলি জনা গৈছে। এইদৰে ইচ্ছা গ'লেই এক শিক্ষা-পদ্ধতি আঁতৰাই আন এক শিক্ষা পদ্ধতিৰ প্ৰচলন, সিও কাৰ্য্যকৰী নহ'লে আকৌ নতুন পদ্ধতিৰ প্ৰচলন—ই কেনে ধৰণৰ কথা হ'ব পাৰে? এনে ধৰণৰ অস্থিৰ পৰিস্থিতিয়ে কেতিয়াও শিক্ষাৰ অনুকূল পৰিবেশ সৃষ্টি কৰিব নোৱাৰে।

পৰিবেশৰ লগত শিক্ষাৰ সম্বন্ধ অতি নিবিড়। পৰিবেশেই মানুহ গঢ়ে, পৰিবেশেই মানুহ ভাঙে। কিন্তু আমি জানো এক অনুকূল পৰিবেশ পোৱা বুলি ক'ব পাৰো? কোনো স্কুল-কলেজেই ৰাজনীতিৰ কবাল গ্ৰাসৰ পৰা মুক্ত হ'ব পৰা নাই আৰু ইয়েই হৈ পৰিছে অধ্যয়নৰ পৰিবেশৰ অধঃপতনৰ এক অন্যতম কাৰণ। পাৰিপাৰ্শ্বিক অৱস্থাৰ দীনতাও এই অধঃপতনৰ বাবে বহুদূৰ দায়ী।

বৰ্ত্তমান শিক্ষা-পদ্ধতিৰ এটা অতি উল্লেখযোগ্য ত্ৰুটি হ'ল শিক্ষাৰ মাধ্যম-ভাষা সমস্যা। সমগ্ৰ ভাৰততে আজি এই ভাষা সমস্যাই এক অতি জটিল ৰূপ ধাৰণ কৰিছে। আমাৰ শিক্ষাপদ্ধতিত সাধাৰণ স্কুলীয়া স্তৰত শিক্ষা দিয়া হয় আঞ্চলিক ভাষাৰ মাধ্যমত আৰু কলেজ আৰু বিশ্ববিদ্যালয় স্তৰত শিক্ষা দিয়া হয় ইংৰাজী ভাষাৰ মাধ্যমত। এই দুতলীয়া শিক্ষানীতিৰ ফলত দুই-এজন ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ বাহিৰে সৰহভাগকে সাধাৰণতে বিপদত পৰাহে দেখা যায়। শিক্ষাৰ মানদণ্ড উন্নত কৰিবলৈ হ'লে স্কুল-কলেজ সকলো স্তৰতে শিক্ষাৰ এটা সমতা অনাটো আৱশ্যক। মোৰ বিবেচনাত আমি আমাৰ নিজৰ মাতৃভাষাকে শিক্ষাৰ মাধ্যম হিচাবে লোৱাটো নিশ্চয় উচিত হ'ব।

অৱশ্যে পোনতে প্ৰাদেশিক ভাষাৰ মাধ্যমত শিক্ষা গ্ৰহণ কৰোতে হয়তো যথেষ্ট বেমেজালিৰ সৃষ্টি হ'ব। বিশেষকৈ বিজ্ঞানমূলক শিক্ষাৰ ক্ষেত্ৰত পাঠ্যপুথি আদিৰ সমস্যাই এক জটিল ৰূপ ধাৰণ কৰিব। কিন্তু সেই সম্ভাব্য জটিলতাৰ্লৈ ভয় কৰি আঞ্চলিক ভাষাক শিক্ষাৰ মাধ্যম কৰাত পলম কৰি থকাৰ অৰ্থ নাই। এখন স্বাধীন দেশৰ ছাত্ৰ-ছাত্ৰী হৈ আমি এতিয়াও ইংলণ্ডৰ ইতিহাস বাধ্যতামূলক পাঠ্যক্ৰম হিচাবে পঢ়ো। বৃটিছৰ দিনৰ শিক্ষাপদ্ধতিৰে আমি আজিও শিক্ষা গ্ৰহণ কৰি আছো। এইবোৰ হ'ল আমাৰ শিক্ষাৰ দোষ। শিক্ষাৰ মাধ্যম একে দিনাই সলাই দিয়া সম্ভৱ নহ'লেও, তাক কিন্তু সলাবই লাগিব। ইংৰাজীৰ দৰে আন্তৰ্জাতিক ভাষা এটাক বৰ্জ্জন কৰিও হয়তো চলা আমাৰ দৰে দেশৰ পক্ষে সম্ভৱ নহয়। গতিকে দুয়োকূল ৰক্ষা কৰি চলিলে হয়তো বিশেষ বেমেজালি নহ'ব।

৩। এই তৃতীয় আৰু শেষ প্ৰশ্নটোৰ উত্তৰ লিখিবলৈ লৈ মই ভাবিছো—এই প্ৰশ্নটোৰ দৃষ্টিভঙ্গী সম্পৰ্কে মই নিজেই সন্দিহান নেকি? সঁচাকৈয়ে এইটো এটা জটিল প্ৰশ্ন।

আজিৰ ছাত্ৰসকল সমাজৰ এক বিৰাট প্ৰশ্ন হৈ পৰিছে। ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকল নিজেই তেওঁলোকৰ ভৱিষ্যৎ সম্পৰ্কে আশঙ্কিত হৈ পৰিছে। এপিনেদি দেশে সন্মুখীন হোৱা নানা সমস্যাবোৰ আৰু আনপিনেদি আমাৰ চৰকাৰৰ সমস্যা সমাধানৰ অক্ষমতাৰ বাবে। আজিৰ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ মনত সন্দেহৰ ছাঁ ঘনীভূত হৈ পৰিছে—এই চৰকাৰৰ সামৰ্থ্য কিমান? এই বিক্ষোভৰ বাস্তৱ ৰূপ প্ৰকাশ পাইছে শোভাযাত্ৰা, ধৰ্মঘট, শ্লোগান আদিৰ মাজেৰে।

কিন্তু অকল শোভাযাত্ৰা, ধৰ্ম্মঘটেই সমস্যা সমাধানৰ উপায় হ'ব নোৱাৰে। প্ৰকৃততে আজিৰ যুৱসমাজত উপযুক্ত নেতৃত্বৰ অভাৱ ঘটিছে। এই নেতৃত্বৰ অভাৱে ছাত্ৰসমাজক নিজৰ লক্ষ্যৰ পৰা বিচ্যুত কৰি পেলাইছে। ফলত ছাত্ৰ-আন্দোলন বেছিভাগ ক্ষেত্ৰতে অথলে যোৱা দেখা যায়। শ্ৰেণীৰ পৰা বিৰত থাকি হুলস্থূল কৰিলেই সমস্যা সমাধান হোৱা হ'লে আজি আমি বহুত কিবাকিবিয়েই পালোহেঁতেন। ইয়াৰ বাবে আৱশ্যক এক সুস্থ-সৱল আন্দোলনৰহে। কিন্তু আজি আমি দেখিছো ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলে কোনো এটা কথা গভীৰ ভাৱে চিন্তা নকৰাকৈয়ে আন্দোলনত নামে। কোনোৱেই ভাবি নাচায়—ধৰ্ম্মঘট কৰাৰ পৰা কিবা লাভ হ'ব নে নাই, ধৰ্ম্মঘটৰ বাহিৰে আন কিবা উপায় নাছিলনে? এটা কথা ঠিকেই—ছাত্ৰ শক্তিয়েই দেশৰ সমস্যা সমাধানত আগভাগ ল'ব লাগিব—যিহেতু দেশত আজি উপযুক্ত শক্তিৰ অভাৱ ঘটিছে—যিহেতু আমাৰ সমাজ আজি এক গতিহীন জড় সমাজ হৈ পৰিছে। আমাৰ ছাত্ৰ আন্দোলনৰ মূল লক্ষ্যও হয়তো নিঃসন্দেহে সৎ। তথাপিও সুস্থ সংগঠন আৰু নেতৃত্বৰ অভাৱত গৈ উশৃঙ্খল-ধ্বংসাত্মকহে হৈ পৰে। তদুপৰি ৰাজনৈতিক দলৰ প্ৰভাৱে এই আন্দোলন সমূহ বিকৃত আৰু বিক্ষিপ্ত কৰি পেলায়। আজি বহুতো ৰাজনৈতিক দলে ছাত্ৰসমাজক নিজ স্বাৰ্থ পূৰণৰ অৱলম্বন হিচাবে লোৱা দেখা যায়। সেয়েহে এই বিষাক্ত element সমূহৰ প্ৰভাৱৰ পৰা মুক্ত হ'বলৈ ছাত্ৰসকল যথেষ্ট সাৱধান আৰু দূৰদৰ্শী হোৱাটো অত্যন্ত প্ৰয়োজন। যিহেতু দেশৰ বৰ্ত্তমান অৱস্থাত ছাত্ৰ-শক্তিয়ে আন্দোলনত সক্ৰিয় অংশ গ্ৰহণ কৰিব'ই লাগিব, গতিকে ছাত্ৰসকলে চেষ্টা কৰিব লাগিব এক পৰিকল্পিত আন্দোলন গঢ়ি তোলাৰ বাবে।

বৰ্ত্তমান দেশৰ অস্থিৰ পৰিস্থিতিয়ে ছাত্ৰসমাজক যিদৰে অশান্ত আৰু উশৃঙ্খল কৰি তুলিছে ইয়াৰ পৰা যিকোনো সময়তে এক ভয়ানক বিক্ষোভৰ উদগীৰণ হোৱাৰ সম্ভাৱনা আছে—সি সম্পূৰ্ণ সত্য। আৰু এই অশান্তিময় অৱস্থাৰ অন্ত কৰাৰ আৰু ছাত্ৰসকলক উশৃঙ্খলতা আঁতৰোৱাৰ একমাত্ৰ উপায় হ'ল ছাত্ৰ-দাবীসমূহৰ পৰা প্ৰতি সহানুভূত হোৱা আৰু এই দাবীসমূহৰ পূৰণৰ বাবে চেষ্টা কৰা। ছাত্ৰসকলে নিজেও আন্দোলনৰ আশ্ৰয় নলৈ শান্তিপূৰ্ণভাৱে দেশৰ শাসনকৰ্ত্তাসকলক নিজৰ দাবীসমূহ বুজাই পৰস্পৰৰ মাজত বুজা-পৰাৰ ভাব অনিবলৈ চেষ্টা কৰাটো নিতান্ত প্ৰয়োজন। ● ●

• •

জিতেন হাজৰিকা
১ম বাৰ্ষিক কলা

১। 'কটন কলেজ'—বহু বছৰ সাৰটি ধৰা ঐতিহ্যৰে গৌৰৱোজ্জ্বল অসমৰ শিক্ষা-জগতত এটি সৰ্ব্বপৰিচিত নাম। অসমৰ শিক্ষা আকাশৰ এই উজ্জ্বল ৰৱিৰ কিৰণেৰে ভৱিষ্যৎ জীৱন পোহৰাই তোলাৰ আশাৰে অসমৰ তথা ভাৰতৰ বিভিন্ন ঠাইৰ অসংখ্য ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলৰ দৰে মইও এদিন 'কটন কলেজ'লৈ আহিছিলো। কিন্তু আজি প্ৰায় দেড়-বছৰৰ অভিজ্ঞতাখিনি জুকিয়াই চালে, সেই আশা-খিনি বাস্তৱত পৰিণত কৰি তোলাত কিমানদূৰ সফলতা লাভ কৰিছো সেই বিষয়ে নিজৰ ওপৰতেই সন্দেহ ওপজে।

অধ্যয়নৰ ক্ষেত্ৰত 'কটন কলেজ'ত ক্ৰটি নাই বুলি ক'বলৈ অভিজ্ঞতাই মোক অনুমতি নিদিয়ে। কলা বিভাগৰ ছাত্ৰ হিচাবে মই 'কটন কলেজ'ত অন্য কলেজত নোহোৱা একো বস্তুৱেই পোৱা নাই। 'কটন কলেজ'খন এটা পৰ্বতৰ দৰে দূৰৰ পৰা ধুনীয়া ওচৰ চাপি আহিলে খলা বমা, হাবি বননিয়ে ভৰ-পূৰ ওখ চাপৰ ঠাই মাথোন। কটন কলেজৰ নিচিনা পুৰণি চৰকাৰী কলেজখনত শ্ৰেণী (Class room) সমূহৰ অৱস্থাকেই ভাবি চাওঁকচোন। কোনোবা দিনৰে 'ফেন' কেইখন গৰমৰ দিনত প্ৰায়ে বন্ধ হৈ থাকে, কেতিয়াবা মাজে মাজে বিকট শব্দও কৰে। গতিকে গৰমৰ দিনত 'ক্লাছ' কৰাৰ কেনে অসুবিধা হয়, সি সকলোৰে অনুমেয়।

তদুপৰি শ্ৰেণীত অধ্যাপকে দিয়া বক্তৃতাৰ বাদেও বিষয় এটাৰ ওপৰত যথেষ্ট জ্ঞান উপাৰ্জ্জনৰ বাবে বিভিন্ন কিতাপৰ আৱশ্যক। কটনৰ লাইব্ৰেৰী অসমৰ ভিতৰতে অন্যতম ডাঙৰ লাইব্ৰেৰী বুলি নাম আছে। তথাপিও লাইব্ৰেৰীত আৱশ্যকীয় কিতাপ বিচাৰি নাপাই শুদা হাতে উভটি অহা অভিজ্ঞতা নিশ্চয় সকলোৰে আছে। পুৰণি কিতাপ-আলোচনী কেইখনমানেৰে ভৰি থকা পাঠাগাৰ (Reading Room)ৰ অৱস্থা অতি শোচনীয়। আলোচনীৰ সংখ্যা আঙুলিৰ মূৰত লিখিব পৰা, লাইব্ৰেৰীৰ পৰা কিতাপবোৰ গাইগুটীয়াভাবে ধাৰে দিয়া ব্যৱস্থা তুলি দি গোটেইখিনি কিতাপ যি কোনো সময়ত এঘণ্টা বা দুঘণ্টা পঢ়ি আহিব পৰাকৈ ৰাখিলে ছাত্ৰ-ছাত্ৰী-সকল বেছি উপকৃত হ'ব বুলি মই ভাবো। পুৱাৰ পৰা গধূলীলৈকে ব্যস্তমুখৰ হৈ থকা তেনে এক পুথি-ভৰালে কলেজখনলৈ অধ্যয়নৰ পৰিবেশো আনি দিব পাৰে।

তদুপৰি 'কটন'ত তৰ্ক আৰু আলোচনা-চক্ৰ আছে, নাট্য-সমাজ আছে, কিন্তু নামতহে। বছৰেকৰ মূৰত মাত্ৰ এখন বা দুখন নাটক মঞ্চস্থ কৰা, বা তৰ্ক সভা, আলোচনা চক্ৰ পতাৰ বাহিৰে ইহঁতৰ অস্তিত্বৰ কথা কোনোৱে অনুভৱ কৰিব নোৱাৰে।

২। '.............আজিকালিৰ স্কুল আৰু আগৰ দিনৰ নিচিনা বিদ্যাৰ্থীক পবিত্ৰ বিদ্যাদান দিয়া পঢ়াশালি নহয়। সি চকী, মেজ, বেঞ্চ, ঘড়ী, চকি-দাৰ আদিৰে বিভূষিত আৰু গুৰু-শিষ্যৰ আন্তৰিকতা-শূন্য ক্ষন্তেকীয়া সম্বন্ধেৰে সম্বন্ধ লগা নিৰ্ম্মম মহলা লোৱা কাৰখানাহে। তাত ছাত্ৰৰ মানসিক সু-প্ৰবৃত্তিবোৰ পৰিবৰ্দ্ধিত নহৈ জাঁতত চাউল পিহ খোৱাদি পিহ খোৱাৰহে বন্দোবস্ত'—বৰ্ত্তমান শিক্ষা-ব্যৱস্থাৰ ওপৰত চিন্তা কৰি চোৱাৰ পিচত মোৰো লক্ষ্মীনাথ বেজবৰুৱাদেৱে কোৱা কথাষাৰেই ক'বৰ মন গৈছে। আমাৰ শিক্ষা-ব্যৱস্থা দিনে দিনে অৱনতিৰ পথেদি অগ্ৰসৰ হৈছে।

মানৱৰ শাৰীৰিক, মানসিক, আধ্যাত্মিক এই তিনিটাৰেই উৎকৰ্ষ সাধন কৰাই হ'ল শিক্ষাৰ প্ৰকৃত উদ্দেশ্য। কিন্তু আমাৰ শিক্ষা ব্যৱস্থাত কেৱল মান-সিক দিশটোৰ ওপৰতহে তুলনামূলকভাৱে বেছি গুৰুত্ব আৰোপ কৰা হৈছে। তথ্যগধুৰ পাঠ্য-পুথি কিছুমান ছাত্ৰ ছাত্ৰীৰ ওপৰত জাপি দি তেওঁ-লোকক অযথা কষ্ট এটাহে দিয়া হৈছে। শিক্ষা ব্যৱস্থাই ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলৰ সৰ্বতোমুখী বিকাশ সাধনত সহায় কৰিব পৰা নাই। তদুপৰি ই শিক্ষা-ৰ্থীক শিক্ষাৰ পোহৰ বিলাব পৰা নাই—চাৰ্টিফিকেটহে দিছে। দুঘণ্টা বা তিনি ঘণ্টাৰ ভিতৰতে শিক্ষাৰ্থীৰ যোগ্যতা বাচি উলিওৱাতো কেতিয়াও সুস্থ শিক্ষা

ব্যৱস্থাৰ পৰিচায়ক হ'ব নোৱাৰে। বৰ্ত্তমান শিক্ষা ব্যৱস্থা মতে 'শিক্ষিত' হবলৈ হ'লে 'যোগ্যতা' (Merit) তকৈ 'ভাগ্য' (Luck)ৰ ওপৰতহে বেছি নিৰ্ভৰ কৰে। এনেকুৱা শিক্ষা-ব্যৱস্থা এচাম শিক্ষাৰ্থীৰ বাবে অভিশাপ স্বৰূপ হৈ পৰিছে। ব্যৱ-হাৰিক (Practical) জ্ঞানতকৈ মৌখিক (Theoritical) জ্ঞানৰ ওপৰত বেছি গুৰুত্ব আৰোপ কৰাৰ ফলত ছাত্ৰসকলৰ মাজত বৰ্ত্তমান শিক্ষা-ব্যৱ-স্থাই এক দুৰ্যোগৰ সৃষ্টি কৰিছে।

৩। খেৰৰ জুই একুৰা জলে, অলপ সময়ৰ পিচতে নুমাই গৈ ছাইত পৰিণত হয়। সেইকুৰা জুইৰ খন্তেকীয়া পোহৰকো কোনোৱে স্বীকৃতি নিদিয়ে। অসমৰ ছাত্ৰ সমাজৰ প্ৰত্যেক ৰাজহুৱা কাৰ্য্যাৱলীকে সেই ধান খেৰৰ জুইৰ লগত তুলনা কৰিব পাৰি। অসমৰ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলে যিকোনো আন্দোলনকেই কৃতকাৰ্য্যতাৰ পথত আগবঢ়াই নিছে বুলি ক'ব নোৱাৰি। অথচ অসমৰ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলৰ সন্মুখত এক বিৰাট দায়িত্ব আহি পৰিছে। যিখন দেশত ৰাইজৰ প্ৰতিনিধিসকলে বিধান সভাত ৰাইজৰ সম্পত্তি নষ্ট কৰি 'সমাজ সেৱা কৰে' (?), সদস্যই নপতা ফুকন হৈ অধ্যক্ষৰ আসনত বহি নীলা-শিয়াল হ'বলৈ যায়, সেইখন দেশৰ ছাত্ৰ সমাজে সেইসকলৰ পৰা একোকেই আশা কৰিব নোৱাৰে। অসমৰ ছাত্ৰসমাজ এতিয়াও সুপ্ত। ধ্বংসৰ চিতা-জুইত জাপ দিয়া এলেহুৱা, কাপুৰুষ জাতিৰ দৰে অসমৰ ছাত্ৰসমাজেও ধ্বংসৰ গৰাখহনীয়াত নিজকে এৰি দিছে। অসমত ২য় শোধনাগাৰৰ দাবী, নিবনুৱা সমস্যাৰ সমাধানৰ দাবী এইবোৰৰ লগত ছাত্ৰসমাজৰ ভবিষ্যৎ জড়িত হৈ আছে। কিন্তু অসমৰ ছাত্ৰসমাজে এইবোৰৰ বাবে যুগান্তকাৰী ভূমিকা গ্ৰহণ কৰা দেখা পোৱা নাই। এদিন শ্ৰেণীৰ পৰা বিৰত থাকি 'ধৰ্ম-ঘট' পালন কৰিলেই এই সমস্যাবোৰৰ সমাধান নহয়। ৰাজনৈতিক দলসমূহৰ প্ৰভাৱৰ পৰা দূৰৈত থাকি ছাত্ৰসমাজে দেশৰ আৰু নিজৰ উন্নতি সাধন কৰিব পাৰে। অন্যায় অবিচাৰৰ বিপক্ষে বজ্ৰকঠোৰ হৈ থিয় হৈ সাধুতা আৰু ন্যায়ৰ পথ বান্ধিবলৈ অসমৰ ছাত্ৰসমাজ আগুৱাই অহাৰ সময় হ'ল। পৃথিৱীৰ নালাগে ভাৰতৰ অন্য ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ সমান সা-সুবিধা বা বহল পৰিবেশ অসমৰ ছাত্ৰ সমাজক উৰ্দ্ধতন কৰ্তৃ-পক্ষই যোগান ধৰিব পৰা নাই। অসমৰ ছাত্ৰ সমাজ আগুৱাই আহক সুবিধাবোৰ আদায় কৰি লওঁক—অন্যায় অবিচাৰৰ মূৰ ধ্বংস কৰক। ● ●

● ●

ভুপেন্দ্ৰ ৰায় চৌধুৰী
২য় বাৰ্ষিক বিজ্ঞান

১। ঐতিহ্যমণ্ডিত কটন কলেজত পঢ়াৰ এটা হাবিয়াস জন্ম হোৱা দিনৰ পৰাই আছিল। আৰু এদিন সেই সুযোগ আহিল। 'প্ৰাণীবিদ্যাত' অনাৰ্চ আৰু তাৰোপৰি জীৱবিদ্যা আৰু ৰসায়নক আনুসঙ্গিক বিষয় হিচাপে লৈ এই কলেজত মোৰ অধ্যয়ন জীৱন আৰম্ভ হ'ল।

বাস্তৱক্ষেত্ৰত কটন কলেজে কিমানখিনি মোক দিব পাৰিছে, এই আলোচনা কৰাৰ পূৰ্ব্বে এটা প্ৰশ্ন উঠে যে মই কিমানখিনি পাবলৈ যত্নপৰ হৈছো? এই প্ৰশ্নৰ উত্তৰ দিয়া মোৰ পক্ষে সম্ভৱপৰ নহয় যদিও এটা কথা মই ডাঠি ক'ব পাৰো যে যি বিষয় অধ্যয়ন কৰিবলৈ এই কলেজলৈ আহিছো, সেই বিষয়বোৰ খৰচি মাৰি জনাৰ এটা তীব্ৰ ইচ্ছা আছে। এটা বিষয় সম্যকভাৱে অধ্যয়ন কৰিবলৈ পাঠ্যপুথিৰ উপৰিও যে নানান প্ৰাসঙ্গিক পুথি পঢ়াৰ আৱশ্যক হৈ পৰে এই কথা কোনোৱে নুই কৰিব নোৱাৰে। এই প্ৰাসঙ্গিক পুথিবোৰ কিনি পঢ়াৰ সামৰ্থ্য ক'ত? গতিকে কলেজৰ পুথিভঁৰাললৈ এই উদ্দেশ্যে যাব'ই লাগিব। কিন্তু যেতিয়া পুথিভঁৰালত উপস্থিত হওঁ তেতিয়া মনটো বিৰক্তিৰে ভৰি উঠে। পুথিভঁৰালটো কিতাপেৰে ঠাহ খাই আছে সঁচা, কিন্তু সেই কিতাপৰ প্ৰায়ভাগ তাহানিৰ বুঢ়িছৰ দিনৰে। বিজ্ঞানৰ প্ৰগতিৰ লগে লগে নতুন নতুন কথা আৱিষ্কাৰ হব ধৰিছে, কিন্তু ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলে সেই অত্যাধুনিক কথাবোৰ জানিবৰ উপায় নাই। তাৰ উপৰিও আমাৰ বিষয়ৰ কিতাপ কেইখন আঙুলিতে চুকোৱা। কলেজৰ পাঠাগাৰটোও দুই-তিনিখনও "Illustrated Weekly"

আৰু দুই-তিনিখন বাতৰি কাকতেহে সজীৱ কৰি ৰাখিছে। অধ্যয়ন কৰিবৰ বাবে কিতাপৰ সঁচেই নাই।

বিজ্ঞানৰ ছাত্ৰ এজনৰ কাৰণে প্ৰেক্‌টিকেল এক অপৰিহাৰ্য্য অঙ্গ। এই প্ৰেক্‌টিকেলৰ ক্ষেত্ৰত দুই-এটা ত্ৰুটি অৱশ্যে চকুত নপৰা নহয়। আমাক সাধাৰণতে যিবিলাক অণুবীক্ষণ যন্ত্ৰ দিয়ে, সেয়া ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ সংখ্যানুযায়ী তাকৰ। স্পেচিমেনৰ অভাৱত কেতিয়াবা ক্লাছ নোহোৱাটোতো সাধাৰণ কথা। কিন্তু তাতোকৈ ডাঙৰ কথা হৈছে পানীৰ সমস্যা। প্ৰেক্‌টিকেল কৰাৰ পাচত হাত ধুবলৈকে কেতিয়াবা চাবোনৰ অভাৱ হয় আৰু পানীৰ বাবেতো সদায় হাঁহাকাৰ।

২। হয়, চাইছো। বৰ্ত্তমানৰ শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ নানান ত্ৰুটি সম্পৰ্কে পণ্ডিতসকলৰ মাজত ইতিমধ্যে বহুতো বাক-বিতণ্ডা চলি গৈছে আৰু এতিয়াও ইয়াৰ ইতি পৰাহি নাই। মোৰ মতে, আজি আমি যি শিক্ষা পাইছো, এই শিক্ষাই আমাৰ মন আত্মবিমুখহে কৰি তুলিছে। এটা কথা মই বিশ্বাস কৰো যে যেতিয়ালৈকে আমি নিজকে সম্পূৰ্ণৰূপে চিনি পাব নোৱাৰো তেতিয়ালৈকে আমি কোনো মহৎ কাম কৰিবলৈ সমৰ্থবান হব নোৱাৰো। তাহানিৰ গুৰুৰ আশ্ৰমত থাকি ব্ৰহ্মচৰ্য্য আশ্ৰম সযত্নে পালন কৰি শিক্ষা লোৱা দিন পাৰ হ'ল যদিও অতীত ভাৰত-বৰ্ষত সেই শিক্ষাৰ তাৎপৰ্য্য মন কৰিবলগীয়া। সেই সময়ত ছাত্ৰসকলক নানান জ্ঞান-বিজ্ঞানৰ শিক্ষাৰ উপৰিও, আধ্যাত্মিক শিক্ষা দি তেওঁলোকৰ মনুষ্যত্বৰ বিকাশ সাধন কৰিবৰ বাবে গুৰুসকলে যি অহো-পুৰুষাৰ্থ কৰিছিল সেয়া আজিও কৰা হয় নে? সেই সময়ত গুৰু আৰু ছাত্ৰৰ মাজত যি সম্পৰ্ক আছিল আজিও সেয়া দেখা যায়নে? ইয়াৰ উত্তৰ মাথো 'নেতি' 'নেতি'। চকী-মেজত বহি শিক্ষক আৰু ছাত্ৰৰ মাজত যি এক আন্তৰিকতাশূন্য শিক্ষা বৰ্তমান প্ৰচলিত হৈ আছে তাৰ পৰা আমি একেষাৰে কবলৈ গলে একো আশা কৰিব নোৱাৰো। এই শিক্ষাই জ্ঞান বঢ়োৱাৰ লগে লগে আমাৰ মনুষ্যত্বৰ বিকাশ সাধন কৰি এজন পূৰ্ণ মানৱৰূপে গঢ়ি নোতোলে। ফলত আমি দেখিছো যি গুৰুৱে আমাক শিক্ষাদান কৰে তেওঁকে আমি উপলুঙা কৰিবলৈ কুণ্ঠাবোধ নকৰো, পিতৃ-মাতৃ তথা পূজনীয়জনলৈ আমাৰ হিয়াত ভক্তিৰ ভাব নাই। এই শিক্ষাৰ পৰা আমি নিজকে জুখি চোৱাৰ অৰ্হতাখিনিও লাভ কৰিব পৰা নাই। বুটাম টিপি মেচিন চলোৱাৰ দৰে, শিক্ষকে শ্ৰেণীলৈ আহি এটা তপতে তপতে বক্তৃতা দি গ'লেই যথেষ্ট নহয় বুলি মই ভাবো।

৩। ছাত্ৰসকলৰ চিন্তাধাৰা বা তেওঁলোকৰ আন্দোলন যদি খেৰৰ জুইৰ দৰে হয় তেন্তে তেওঁলোকৰ কোনো প্ৰচেষ্টাই সফল হব নোৱাৰে। এটা সুস্থ-সবল আৰু নিৰ্ভীক মনৰ গৰাকী হৈ ছাত্ৰসকলে প্ৰত্যেক কামেই কৰিব লাগিব। প্ৰত্যেকটো কাম কৰাৰ আগতে তেওঁলোকে এটা সুস্থিৰ মনেৰে আগ-পাচ গমি চাইহে কামত হাত দিয়া উচিত। এদিন হঠাতে শ্ৰেণীৰ পৰা বিৰত থাকি বা ধুম-ধুপালেৰে এটা আন্দোলন কৰিয়েই কোনো এটা কাম সম্পাদন কৰিব পৰা নেযায়। উত্তেজনাবশতঃ আমি প্ৰায়েই এনে কিছুমান কাম কৰো যাৰ দ্বাৰা কেতিয়াবা আমাৰ নিজৰ আৰু কেতিয়াবা লোকৰো হানি হয় কিন্তু ফল একো নহয়।

দেশৰেই হওঁক বা ছাত্ৰসমাজৰ নিজৰ সমস্যা-ৱলী সমাধানৰ হেতুৱেই হওক ছাত্ৰসকলে এনে এটি মনোভাবেৰে কাম কৰা উচিত যাতে আনৰো কোনো অপকাৰ নহয় আৰু নিজৰ উদ্দেশ্যও সিদ্ধি হয়। ইয়াৰ কাৰণে আমাৰ প্ৰত্যেকৰে আৱশ্যক সৎচৰিত্ৰ, দৃঢ়মনৰ সংকল্প আৰু একাগ্ৰতাপতীয়া তথা নেৰা-নেপেৰা যত্ন। ● ●

● ●

শোভন ঢেকিয়াল ফুকন
২য় বাৰ্ষিক কলা

১। মই কলা বিভাগৰ ছাত্ৰ। বিজ্ঞান বিভাগৰ ছাত্ৰৰ কথা সঠিককৈ কব নোৱাৰিলেও এটা কথা ঠিক যে সাধাৰণতে কলা বিভাগত পঢ়িবলৈ দূৰ ঠাইৰ ছাত্ৰসকল নাহে। যিসকল আহে তেওঁলোকৰ

সৰহ ভাগেই এই নাম থকা কলেজখনৰ মোহতে আহে নেকি এই কথাত মই যথেষ্ট সন্দিহান। এই বিভাগৰ ছাত্ৰৰ বাবে অসমৰ যিকোনো এখন কলেজেই উপযুক্ত বুলি ভাবো। ইয়াৰ উপৰি পঢ়া শুনাৰ বাবে 'দৰকাৰী' পৰিবেশ ইচ্ছা কৰিলে গঢ়ি ল'ব পাৰি। সেই বাবে এই কথাত মই নিশ্চিত যে কটন কলেজত পঢ়া-শুনাৰ ক্ষেত্ৰত এক বিশেষ সা-সুবিধা পাম বুলি মই ইয়ালৈ অহা নাই নতুবা ইয়াৰ নামৰ মোহত পৰিও অহা নাই। কিন্তু এই ভাবিহে ইয়ালৈ আহিছো যে গুৱাহাটীৰ দৰে বৃহৎ আৰু শিক্ষা-দীক্ষাৰ কেন্দ্ৰস্থল এখন ঠাইত সকলো ফালৰ পৰা উন্নতৰ এখন সমাজৰ লগত মোৰ পৰিচয় ঘটিব আৰু এই পৰিচয়ে মোৰ মনৰ, জ্ঞানৰ পৰিধি বহল কৰিব। কিন্তু প্ৰকৃতপক্ষে ক'বলৈ গলে মোৰ এই আশাৰ লেশমানো পৰিপূৰ্ণতা ঘটা নাই। ঐতিহ্য-মণ্ডিত কটন কলেজৰ বৰ্ত্তমান অৱস্থাই মোৰ আশা-আকাঙ্খাৰ পৰিপূৰ্ণতাত অলপো অৰিহণা যোগাব পৰা নাই। একালত ইয়াৰ ছাত্ৰসমাজেই দেশৰ ৰাজনীতি সাহিত্য আদি বিষয়ৰ বিভিন্ন আলোচনা কৰিছিল, ভাষা সাহিত্য তথা দেশৰ উন্নতিত প্ৰত্যক্ষ অৰিহণা যোগাইছিল। তথাপি মই এই অনুষ্ঠানটোক সম্পূৰ্ণৰূপে জগৰীয়া কৰিব বিচৰা নাই। কাৰণ আমাৰ বৰ্ত্তমান ছাত্ৰ সমাজৰ সমাজ সচেতনতা, সজাগতা আদি কথাও ভাবি চাব লাগিব।

দ্বিতীয়তে মোৰ অধ্যয়নৰ ক্ষেত্ৰত কিবা ক্ৰটি মোৰ দৃষ্টি গোচৰ হৈছে নেকি,—এইটো এটা সম্পূৰ্ণ স্বকীয়া কথা। এই বিভাগত শিক্ষাদান আৰু গ্ৰহণৰ পদ্ধতি এই কলেজতে কিয় ভাৰতৰ অন্যান্য সকলো কলেজতে একেই। গতিকে এক অৰ্থত আপুনি যদি মোক আমাৰ সমূহ শিক্ষা পদ্ধতিৰ কথা সোধা নাই, তেনে মোৰ কৰলগীয়াএকো নাই। অন্যহাতে আপুনি যদি মোৰ বিষয় সমূহত শিক্ষাদানৰ কথা সুধিছে তেনে সি মোৰ শিক্ষকসকলৰ যোগ্যতা আৰু উপযুক্ততাৰ কথা সূচাইছে, যাৰ ওপৰত কিবা কবলগীয়া থাকিলেও প্ৰকাশ কৰাৰ ধৃষ্টতা নকৰাই ভাল।

২। দ্বিতীয় প্ৰশ্নটো হ'ল মই বৰ্তমান শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ ভাল বেয়া সম্পৰ্কে ব্যক্তিগতভাবে ভাবি চাইছো নে নাই। আমাৰ প্ৰচলিত শিক্ষা ব্যৱস্থা সমাজৰ প্ৰতি স্তৰে স্তৰে এনেভাবে শিপাই আছে যে তাক সংশোধন কৰা সহজসাধ্য নহয়। ইয়াত বাদেও কৰ্তৃপক্ষৰ উদাসীনতাই এনে চিন্তাধাৰাক অৰণ্যৰোদনতহে পৰিণত কৰাইছে। আমাৰ শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ বিভিন্ন শিক্ষানুষ্ঠান বিলাক কেৱল একাডেমিক ডিগ্ৰী প্ৰদান কৰা কাৰখানাতহে পৰিণত হৈছে। ছাত্ৰৰ স্বাভাৱিক প্ৰতিভাৰ বিকাশ সাধনত সিবিলাকৰ কোনো বিশেষ ভূমিকা নাই। আজিৰ শিক্ষাই আমাক পৰমুখাপেক্ষী কৰি তুলিছে। অসংখ্য তথাকথিত শিক্ষিত নিবনুৱাৰ সৃষ্টি কৰিছে, আমাৰ মাজলৈ হতাশাৰ হা-হুমুনিয়াহ কঢ়িয়াই আনিছে, আমি পঙ্গু হৈ গৈছো, আমি সমাজৰ অসহনীয় বোজাত পৰিণত হৈছো। এই ভয়াবহতাৰ মূলতে আমাৰ শিক্ষা-ব্যৱস্থা বুলি কব নোৱাৰোনে? যি শিক্ষাই আমাক আত্মনিৰ্ভৰশীল হ'বলৈ নিশিকায়—যি শিক্ষাই আমাৰ মনৰ উৎকৰ্ষতা সাধনত বৰঙণি যোগাব নোৱাৰে তেনে শিক্ষাৰ প্ৰকৃত মূল্যই বা কিমান? পৰাধীন যুগৰ দৰে আজিও আমাৰ শিক্ষা-ব্যৱস্থাই কেৱল কেৰাণীকে সৃষ্টি কৰি আছে।

আজি অৱশ্যে আমাৰ শিক্ষা বিভাগে এটা ভাল কাম কৰিছে সেইটো হ'ল শিক্ষাৰ মাধ্যৰ হিচাপে লোৱা সবল আৰু কাৰ্য্যকৰী প্ৰস্তাৱটো। আমি তাক ওলগণি জনাইছো। আমাৰ বিশ্ববিদ্যালয়ে (কলা আৰু বিজ্ঞান উভয় বিভাগতে) এনে কিছুমান পাঠ তালিকাভুক্ত কৰিছে যিবিলাকৰ বৰ্তমান যুগত কোনো কাৰ্য্যকাৰিতা বা উপযোগিতা নাই। উদাহৰণ স্বৰূপে অৰ্থনীতিৰ কোনোবা এজন পুৰণি অৰ্থনীতিবিদৰ কোনো এটা বিশেষ সূত্ৰৰ বিশদ আৰু বহল আলোচনা কৰা হৈছে। কিন্তু আলোচনাৰ অন্তত এটা বাক্য লিখা থাকিল যে আলোচিত সূত্ৰটো বৰ্তমান কালত প্ৰযোজ্য নহয় কাৰণ কোনো আধুনিক অৰ্থনীতিবিদে তাক মানি নলয়। এজন বিজ্ঞানৰ ছাত্ৰক সোধাত তেওঁ অনেক উদাহৰণসহ বুজাই দি আক্ষেপ কৰিছিল। সঁচাকৈ এনে এটা পাঠ পঢ়াই তাৰে পৰা প্ৰশ্ন তুলি দি উত্তৰ বিচৰাৰ সাৰ্থকতা ক'ত? কোৱা শুনিছো আমেৰিকাৰ দৰে উন্নত দেশবিলাকত সদায় নতুন আৰু কাৰ্য্যকাৰিতা বা উপযোগিতা থকা বিষয় সমূহহে পাঠ্য তালিকাৰ অন্তৰ্ভুক্ত কৰে। কিন্তু আমাৰ দেশত শিক্ষা বিভাগৰ মনোভাব এনেকুৱা

যে এইটো এসময়ত ছাত্ৰক পঢ়োৱা হৈছিল আৰু সেই-বাবে তাক এতিয়াও পঢ়াব লাগে যদিও তাৰ পৰা কোনো লাভালাভ নহয়।

৩। আপোনাৰ তিনি নম্বৰ প্ৰশ্নটো কিছু জটিল যদিও সময়োপযোগী আৰু সেয়ে গুৰুত্বপূৰ্ণ। মই নিজে এজন ছাত্ৰ আৰু সেইবাবে উপলব্ধি কৰিছো যে বৰ্ত্তমান ছাত্ৰ সমাজ এনে এটা সমস্যাৰ সন্মুখীন হৈছো যাৰ পৰা নিস্তাৰ পোৱা কঠিন। এফালে আমাৰ অভিভাৱক-সকলৰ নিৰ্দিষ্ট আৰু সু-পথ দেখুৱাত ব্যৰ্থতা, বিভিন্ন ৰাজনৈতিক দলৰ খাম খেয়ালি মনোভাব, ছাত্ৰ শক্তিক নিজ নিজ স্বাৰ্থ পূৰণৰ বাবে অস্ত্ৰ হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰাৰ নীচ মনোভাব, সুবিধাবাদী শ্ৰেণীৰ ক্ৰমবৃদ্ধিমান সক্ৰিয়তা আৰু আমাৰ শিক্ষা বিভাগৰ অস্থিৰ আৰু অ-বিজ্ঞান-সন্মত শিক্ষা ব্যৱস্থা এই সকলো কথাৰ ভিত্তিতহে আপোনাৰ প্ৰশ্নটো বিচাৰ কৰি চাব লাগিব। জন-সাধাৰণৰ সমূহীয়া স্বাৰ্থক আগত ৰাখি বিভিন্ন সমস্যাৰ সমাধানত চৰকাৰ তথা বিভিন্ন ৰাজনৈতিক দলবিলাকৰ ব্যৰ্থতাই ছাত্ৰ শক্তিক আগুৱাই আহিবলৈ বাধ্য কৰিছে আৰু তেওঁলোক আগবাঢ়ি অহাও দেখা গৈছে। কিন্তু আপুনি ক'বৰ দৰে সিবিলাকৰ ক্ষন্তেকীয়া উত্তেজনা সঁচাই পৰিতাপৰ কথা। এইটো বিভিন্নজনৰ চিন্তাৰ বিষয় হৈ পৰিছে। দেশৰ তথা ছাত্ৰ সমাজৰ ভিন্ন ভিন্ন সমস্যাৱাজিৰ সৈতে তেওঁলোক কেনেদৰে সন্মুখীন হব লাগিব—এই কথাই বৰ্তমান ছাত্ৰ সমাজৰ সন্মুখত এটা বিৰাট প্ৰশ্নবোধক চিন হিচাপে দেখা দিছে। দলীয় স্বাৰ্থৰ বলি নোহোৱাকৈ সু-চিন্তিত আৰু পৰিকল্পিত ভাবে নানা সমস্যাৱাজিৰ সৈতে সক্ৰিয়ভাবে অংশ গ্ৰহণ কৰাই শ্ৰেয় বুলি মই ভাবো।

● ●

কৃষ্ণগোপাল ভট্টাচাৰ্য্য
২য় বাৰ্ষিক বিজ্ঞান

(১) কটন কলেজৰ যে এটা ঐতিহ্য আছে তাক নুই কৰিব নোৱাৰি। এই ঐতিহ্যক বিশ্বাস কৰিয়েই মই কটনলৈ আহিছো। কি পাইছো, কি নাই পোৱা তাৰ বিচাৰ ভৱিষ্যতে হব—কিন্তু ইয়াত আমি এনেকুৱা এটা পৰিবেশ পাইছো—যি অধ্যয়নৰ কাৰণে বৰ উপযোগী। প্ৰাক-বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ছাত্ৰ ছাত্ৰীসকলে দৌৰি দৌৰি ইটো শ্ৰেণীৰ পৰা সিটো শ্ৰেণীলৈ যোৱাৰ দৃশ্য, প্ৰফেচাৰ সকলৰ ব্যস্ততা, গৱেষণাগাৰৰ ঘুটুং ঘাটাং শব্দ, ইখনৰ পিছত সিখনকৈ বিভাগীয় আলোচনা চক্ৰ, film show; ৰবিবাৰেও একেই উদ্যমেৰে কৰি থকা শ্ৰেণী বিলাক ইত্যাদি বিভিন্ন দৃশ্যই আমাৰ কলেজ খনক এনে এটা সাত্বিক পৰিবেশ দান কৰিছে—যিটো বোধ হয় বহু কলেজতে পোৱা নাযায়।

আমি বিজ্ঞানৰ ছাত্ৰসকলে কটন কলেজত বহুত বেচি সুবিধা যে পাইছো—ই স্বীকাৰ্য্য। প্ৰেক্টিকেলৰ কাৰণে আৱশ্যকীয় প্ৰায় সকলো বস্তুকেই আমি যথা যোগ্য ভাবে পাইছো। কিন্তু কিছুমান অসুবিধাও আমি পাইছো—যিবোৰ ইমান দিনে থাকিব নালাগিছিল। ৰসায়ন বিভাগৰ practical room বিলাকৰ অৱস্থাই চাওক। বৃটিচ যুগৰ কিছুমান টেবুল মলিৰে এনেভাৱে পোত খাইছে যে একেযোৰ পোছাকেৰে এদিনৰ বাদে দুদিন class কৰিব নোৱাৰি। তদুপৰি আৱশ্যকতকৈ seat কম হোৱাত practical ত বৰ অসুবিধা হয়। এই অসুবিধাবিলাক বহু বছৰৰ—এইবিলাক নিশ্চয় ইমান দিনে আঁতৰিব লাগিছিল।

ৰসায়ন বিভাগৰ চুকে কোণে বহুতো Chemical chart ধূলিৰে পোত গৈ পৰি আছে। আলমিৰাবিলাক আৰু টেবুলৰ ড্ৰয়াৰ বিলাকো অসংখ্য Chemical Journal আৰু অন্যান্য কিতাপেৰে ঠাহ খাই আছে, তদুপৰি পুৰণা ছাত্ৰসকলে সাজি থৈ যোৱা বহুকেইটা মডেলো দেখিছো। এইবিলাক একে ঠাই কৰি বিধিবদ্ধ কৈ ৰাখিলে আমাৰ বহুত উপকাৰ হ'লহেঁতেন। অধ্যয়নৰ প্ৰসাৰতাৰ কাৰণে আমাৰ বহুতো কিতাপৰ আৱশ্যক। এই সকলো কিতাপ গোটোৱাটো সম্ভৱপৰ নহয় বাবেই আমি লাইব্ৰেৰীৰ কাষ চাপিব লাগে। সুখৰ কথা—প্ৰায় আধা লাখ কিতাপেৰে আমাৰ কলেজ লাইব্ৰেৰীটো এটা বৃহৎ লাইব্ৰেৰী। কিন্তু প্ৰায়ে আৱশ্যকীয় কিতাপ বিচাৰি নাপাওঁ। কিতাপ নথকা নহয়, আছে; কিন্তু কোনোবাই নি থৈছে। সেইখন কিতাপ গোটেই বছৰ বিচাৰিও হয়তো নাপাওঁ। সকলো লাইব্ৰেৰীতে দেখিছো, কিতাপ নি

ঘৰত ৰখাৰ এটা নিৰ্দ্দিষ্ট period থাকে। আমাৰ কলেজৰ পুথিভৰালত কিন্তু ইয়াৰ প্ৰয়োগ দেখা নাপাওঁ। Session ৰ প্ৰথম দিনাই যদি আপুনি এখন কিতাপ নিয়ে,তেন্তে পুনৰ test বা annual ৰ admit card issue কৰাৰ আগদিনা ঘূৰাই দিলেই হ'ব। এই নিয়মৰ পৰা আমাৰ বহুত অসুবিধা হৈছে।

আমাৰ পুথিভৰালত নতুন কিতাপ নায়েই। বিশেষকৈ বিজ্ঞান বিষয়ত নতুন কিতাপৰ প্ৰয়োজন বেচি। ধৰক, আপুনি ৰসায়নৰ শেহতীয়া প্ৰগতি সম্পৰ্কীয় এখন কিতাপ বিচাৰি গৈছে—কিতাপখন পালে কিন্তু ভালকৈ চাওক—সেইটো সংস্কৰণ ১৯১৪ চনৰে—তেতিয়া সেইখন ঘূৰাই দি অহাৰ বাদে অন্য উপায় আৰু নাই।

(২) এই প্ৰশ্নৰ উত্তৰ দিয়াটো মোৰ কাৰণে কিছু কঠিন। যিহেতু মোৰ শিক্ষা জীৱন এতিয়াও শেষ হোৱা নাই,—গতিকে প্ৰচলিত শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ দোষ গুণবোৰে মোৰ জীৱনত কেতিয়া ক'ত আউল লগাব—তাক মই উপলব্ধি এতিয়াই কৰিব নোৱাৰিম। তথাপি এই পৰ্য্যন্ত শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ যি অংশৰ লগত মোৰ পৰিচয় ঘটিল সেই অংশৰ বিসঙ্গতিবোৰকেই তলত উল্লেখ কৰিছো—।

প্ৰথমতে আমাৰ শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ বিভিন্ন প্ৰধান স্তৰ-বিলাকৰ মাজত সঙ্গতি ৰক্ষা নোহোৱাত আমি বৰ বিপদত পৰো। হাইস্কুলৰ সাতোটা বছৰত একেটা গততে আমি শিক্ষা লাভ কৰি যেতিয়া প্ৰাক বিশ্ব বিদ্যালয়ত নাম লগালো—আমি শিক্ষা জীৱন পুনৰ নতুনকৈ আৰম্ভ কৰিব লগাত পৰিলো। হাইস্কুলত যি শিকিলো, সেইবোৰ সাধুকথাত পৰিণত হ'ল। প্ৰাক্ বিশ্ববিদ্যালয় পাছ কৰি বহুত জানিলো বুলি যেতিয়া প্ৰথম বাৰ্ষিক পালোহি পুনৰ একেখিনি কথাকে নতুন তথ্যৰে শিকিব লগা হল —ক'ৰবাত হয়তো গতি একেবাৰে বেলেগ হল—অন্য ক'ৰবাত আকৌ সম্পূৰ্ণ নতুনকৈ আৰম্ভ কৰিব লগা হ'ল। প্ৰতি স্তৰতে এই-দৰে শিক্ষাৰ গতি সলনি কৰি থাকিব লগা হোৱাটো আমাৰ কাৰণে এটা মানসিক আঘাত স্বৰূপ। বিশেষকৈ হাইস্কুল আৰু কলেজৰ মাজত ইমান বেচি পাৰ্থক্য যে কলেজত আমি প্ৰথমে ভুচুং পহু সাজিবলগা হয়। প্ৰাক বিশ্ববিদ্যালয়ত এক বছৰত পঢ়িব লগা ক'ৰ্চ উচ্চ-মাধ্যমিকৰ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে চাৰিবছৰত পঢ়ে; সেয়ে তেওঁলোকৰ জ্ঞান বেচি গভীৰ হয়। কলেজত সাধাৰণতে তেওঁলোকে কোনো অসুবিধা নাপায়। মই ভাবো আমাৰ শিক্ষা ব্যৱস্থাত উচ্চ-মাধ্যমিক ব্যৱস্থাৰ প্ৰয়োগ যেতিয়া কৰা হ'ল—সমূহ হাইস্কুলক একেলগে উচ্চ-মাধ্যমিক কৰিব লাগিছিল। কিন্তু এতিয়াও কেইখনমান স্কুলতে এই শিক্ষা আবদ্ধ আছে—ফলত সৰহসংখ্যক ছাত্ৰ-ছাত্ৰী এই শিক্ষাৰ পৰা বঞ্চিত হৈছে।

কলেজ পৰ্য্যায়ত বিজ্ঞানৰ ছাত্ৰৰ বাবে মাতৃ-ভাষা (কেৱল প্ৰাক-বিশ্ববিদ্যালয়ত) আৰু ইংৰাজীৰ শিক্ষাদান বহুতে অনাৱশ্যকীয় বুলি কয়। এই দুটা বিষয়ক অন্যাৱশ্যক বুলি মই নকওঁ, কিন্তু এতিয়া যেনেদৰে শিক্ষা দিয়া হয়—তাৰ পৰা যে আমাৰ কিবা লাভ হব পাৰে—সেই বিষয়ে মই নিশ্চিত নহয়। ইংৰাজীত এতিয়াৰ দৰে এটা নিৰ্দ্দিষ্ট কৰ্চ নিদি, যদি কেৱল ইংৰাজী কোৱা আৰু লিখাৰ বিষয়ে কিছু শিক্ষা দিলেহেঁতেন তেনেহলে আমাৰ কিছু লাভ হলহেঁতেন বুলি মোৰ বিশ্বাস। প্ৰাক্‌বিশ্ববিদ্যালয়ৰ কথা বাদ দিলেও, আমাৰ স্নাতক পৰ্য্যায়ত ইংৰাজীৰ বাধ্যতামূলক শিক্ষাদান বিসঙ্গতিমূলক। প্ৰায়বিলাক বিশ্ববিদ্যালয়তে স্নাতক পৰ্য্যায়ত ইংৰাজীৰ শিক্ষাদান কৰা নহয়। আনহাতে আমাৰ ইয়াত বিজ্ঞানৰ ছাত্ৰসকলৰ কাৰণে ইংৰাজী বোজা হৈ পৰে। ইয়াৰ প্ৰধান কাৰণ পাঠ্য-পুথিখনহে। ইংৰাজীত প্ৰফেচাৰ সকলৰ কাৰণে এইখন কিতাপ বুজুওৱাটো সহজ নহয়। প্ৰফেচাৰসকলে নিজেই আপত্তি কৰে—বোলে এইখন কিতাপ পঢ়ুৱাবৰ কাৰণে বিজ্ঞানৰ প্ৰফেচাৰকহে দিয়া উচিত। আমি এনেয়ে বিজ্ঞানৰ ছাত্ৰ, বিজ্ঞানমূলক প্ৰবন্ধ আমি এনেয়ে বহুত পঢ়িব পাৰো। তেনেস্থলত এই কিতাপখনে আমাৰ ইংৰাজীৰ ক্লাছ বিলাক আমনিদায়ক কৰি তুলিছে। একান্তই যদি ইংৰাজী নিদিলে নহয় আমাক এখন অন্য কিতাপ দিয়ক—য'ৰ-পৰা আমি ইংৰাজী সাহিত্যৰ অলপমানো ৰস পাব পাৰো।

৩ যিহেতু দেখা গৈছে যে আমাৰ অভিভাৱকসকল বা আমাৰ নেতাসকল আমাক সহায় কৰিবলৈ অক্ষম—গতিকে আমাৰ সমস্যাৱলী সমাধান কৰিবলৈ আমি নিজে আগুৱাই যাব'ই লাগিব। কিন্তু এয়া কৰোতে আমি

আমাৰ মূল লক্ষ্যৰ পৰা পিচলি পৰিলে নহব। আমাৰ গতানুগতিক জীৱনত কোনো বাধাৰ সৃষ্টি নোহোৱাকৈ আমি আমাৰ আঁচনিসমূহ ৰূপ দিব লাগিব। এইবোৰ হব লাগিব চুটি অথচ কাৰ্য্যক্ষম। অলপ কষ্ট, বেচি যুক্তিৰে যাতে আমি আমাৰ লক্ষ্য কম আয়াসতে পাব পাৰো—তাৰবাবে আমি সজাগ হব লাগিব। এই-ক্ষেত্ৰত মই ভাবো ছাত্ৰসকল কোনো দলবিশেষৰ দ্বাৰাই প্ৰভাৱান্বিত নোহোৱাটোৱেই যুগুত। ছাত্ৰসকলৰ নিজস্ব মত প্ৰতিষ্ঠাৰ বাবে ছাত্ৰসকলে অকলেই যুঁজ দিব লাগে। বিশেষকৈ যিকোনো আপোচৰ ক্ষেত্ৰত বিশেষ সতৰ্ক নহলে ছাত্ৰসকল তেওঁলোকৰ দাবীৰ পৰা বঞ্চিত হোৱাৰে সম্ভাৱনা বেচি। দাবী সম্পূৰ্ণাংশ পূৰ হোৱাৰ দৃঢ় প্ৰতিশ্ৰুতি নোপোৱাকৈ—ছাত্ৰসকল বিপক্ষৰ প্ৰতি অলপো সহানুভূতিশীল হোৱা উচিত নহয়। ৰেলৱে ডিভিজনৰ দাবীত কৰ্ম্মপৰিষদে প্ৰথমবাৰ যেতিয়া অসম-বন্ধৰ আয়োজন কৰিছিল—তাত ছাত্ৰ-সকলৰ সমৰ্থন আছিল। কিন্তু নিৰ্দ্দিষ্ট দিনৰ আগদিনা হঠাতে ভুৱা প্ৰতিশ্ৰুতি পাই সাফল্যৰ (?) গৌৰৱত কৰ্ম্মপৰিষদে বন্ধ প্ৰত্যাহাৰ কৰিলে—ছাত্ৰসকলৰ বেচি-ভাগকে এই বিষয়ে জনোৱা নহল। ছাত্ৰসকল ইয়াৰ পক্ষপাতী নাছিল—কিয়নো ছাত্ৰসকলে ভালকৈ বুজিছিল যে এয়া অসমক ভুৱাহে দিছে (এতিয়া এইকথা প্ৰমাণিত হল)। তথাপি গত্যন্তৰ নাপাই ছাত্ৰসকলে বন্ধ পৰিত্যাগ কৰিলে। ইয়াৰ ফলত ছাত্ৰসকলে বহুত অসু-বিধাৰ সন্মুখীন হ'ল। পিছত আকৌ এবাৰ অসম-বন্ধ কৰা হ'ল-তথাপি ৰঙিয়াত ডিভিজন হোৱাৰ আশা এতিয়াও নাই।

এইবিলাক কাৰণতে মই ভাবো-ছাত্ৰসকলে যেতিয়াই সংগ্ৰাম কৰিব লাগে অকলে কৰক। নহলে ছাত্ৰশক্তি জাতিৰ আগত হেয় হৈ পৰিব। যুক্তিযুক্ত নীতি আৰু বলিষ্ঠ আঁচনিৰে আমি নিশ্চয় আমাৰ লক্ষ্যত উপনীত হব পাৰিম। আমি মনত ৰাখিব লাগিব যে কোনো ৰাজনৈতিক দল বা অনাছাত্ৰ অনুষ্ঠানে ছাত্ৰৰ পৰামৰ্শ বা যুক্তিৰ ওপৰত গুৰুত্ব নিদিয়ে—তেওঁলোকে কেৱল ছাত্ৰসকলৰ যোগেদি প্ৰচাৰহে বিচাৰে, কাৰণ তেওঁ-লোকতকৈ ছাত্ৰসকলৰ প্ৰতি জনতাৰ অনুৰাগ বেচি।

• •

যুগল কুমাৰ গোস্বামী
১ম বাৰ্ষিক কলা

১। বহুতো আশা, এটা ৰঙীন স্বপ্ন আৰু জীৱন্ত উদ্যমৰ বোজা কঢ়িয়াই যেতিয়া অসমৰ এই প্ৰাচীনতম, ঐতিহ্যমণ্ডিত কটন কলেজত ভৰি দিলোহি, তেতিয়া ইয়াৰ পৰিবেশ দেখিয়েই ভাবিছিলো মোৰ আশা আকাংক্ষা পূৰণৰ ক্ষেত্ৰত কটন কলেজ হব প্ৰধান সহায়। কিন্তু এই কলেজৰ এজন নবাগত ছাত্ৰ হিচাবে কটন কলেজে মোৰ স্বপ্ন বাস্তৱত পৰিণত কৰিব পাৰিবনে নোৱাৰে সেইটো মই এতিয়াও বুজিব পৰা নাই। মোৰ দৃঢ় বিশ্বাস আৰু আশা যে মই মোৰ লক্ষ্যত উপনীত হোৱাত কটন কলেজে সহায় কৰিব পাৰিব'ই।

এইখন কলেজলৈ অহা মোৰ বেছি দিন হোৱাই নাই। আৰু এই কম সময়ৰ ভিতৰতে মোৰ বিষয় অধ্যয়নৰ ক্ষেত্ৰত কোনো উল্লেখযোগ্য ত্ৰুটি মোৰ চকুত ধৰা পৰা নাই। তথাপিও এজন ইংৰাজী অনাৰ্চৰ ছাত্ৰ হিচাবে মই ভাবোঁ যে, বৰ্ত্তমান মোৰ মূল কৰ্ত্তব্য হ'ল ইংৰাজী ভাষাটো ভালদৰে শিকিবলৈ যত্ন কৰা। এটা কথা সৰ্ব্বজনবিদিত যে সাত সাগৰ তেৰ নদীৰ সিপাৰৰ এই ভাষাতো কম আয়াসতে শিকি লোৱা সম্ভৱ নহয়, গতিকে বাস্তৱক্ষেত্ৰত অধ্যাপক সকলৰ আন্তৰিক সাহায্য আমি কোনেও নুই কৰাৰ সাহস নাই। কিন্তু আন্তৰিকতাশূন্যভাৱে শ্ৰেণীত সময়খিনি কটাই দিলেই যে ভাষাটো আয়ত্ব হব, সি তেনেই মিছা। আনহাতে, নিয়ম অনুসৰি নিৰ্দ্ধাৰিত কৰি দিয়া শ্ৰেণীৰ সময়খিনিৰ কিয়দাংশ হলেও অবাবত পাৰ কৰি দিয়াৰ চেষ্টা কৰাটো ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে হওক নতুবা অধ্যাপক সকলেই হওক-কোনোপধ্যেই মাৰ্জ্জনীয় নহয় বুলি ভাবো। এনেকুৱা অমনোযোগিতাৰ ফলতেই হয়তো আমি বহুতো প্ৰয়োজনীয় কথা সিকি লোৱাৰ সময় আৰু সুৰুঙা নেপাম—যাৰ বাবে বিষয়টো অধ্যায়ন কৰাৰ পথত হেঙাৰ পৰিব।

২। স্বাধীনতা লাভৰ দুটা দশকৰ পিচত আজি আমি দেখা পাইছো যে আমাৰ শিক্ষাই যথেষ্ট প্ৰসাৰতা লাভ কৰিলে। কিন্তু এইটো বৰ পৰিতাপৰ কথা যে

শিক্ষাৰ প্ৰসাৰতা লাভসত্বেও মানদণ্ড বহু নিম্ন-গামীহে হ ল । এই বিষয়ে লক্ষ্য ৰাখি বৰ্ত্তমান শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ কোনো এটা দিশৰ অৱতাৰণা কৰিলেই পোনচাতেই অসম আৰু ভাৰতৰো শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ আৱৰ্জ্জনা কেতবোৰলৈ চকু পৰে ।

আমাৰ শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ এই আৱৰ্জ্জনা বা ত্ৰুটি সমূহৰ ভিতৰত অন্যতম হৈ পৰিছে ভাষা-মাধ্যম অৰ্থাৎ শিক্ষাৰ মাধ্যম ৰূপে ব্যৱহাৰ কৰা ভাষা । অধিকাংশ ছাত্ৰৰ বাবেই হাইস্কুল পৰ্য্যায়ত মাতৃভাষা সকলো বিষয়ৰে মাধ্যম স্বৰূপে ব্যৱহাৰ কৰি আহি কলেজ পোৱাৰ লগে লগেই ইংৰাজী ভাষাত সকলো বিষয় অধ্যায়ন কৰাটো প্ৰকৃততে কষ্টকৰ হৈ পৰে । তেনে-স্থলত আকৌ কিছুমান অধ্যাপকৰ চাহাবী উচ্চাৰণেও তেওঁলোকক বাৰুকৈয়ে শলঠেকত পেলায় । প্ৰায় চাৰি বা পাচ মাহৰ ভিতৰতে শেষ কৰিব লগীয়া প্ৰাক্-বিশ্ববিদ্যা লয় শ্ৰেণীৰ কোৰ্ছ (course) তোৰ নিৰ্দ্দিষ্ট সময়-খিনিত অধ্যাপকৰ বক্তব্য অনুসৰণ (follow) কৰিব পৰা হয়টো মানে পৰীক্ষাত বহিবৰ হয়েই । গতিকে বিশেষ কৃতী ছাত্ৰ নহলে প্ৰাক্-বিশ্ববিদ্যালয়ৰ কঠিন দেওনা জপিয়াই পাৰ হোৱা সহজ নহয় । শিক্ষাৰ মাধ্যম ৰূপে ব্যৱহাৰ কৰা স্কুল আৰু কলেজ পৰ্য্যায়ৰ দুটা বেলেগ ভাষাৰ বাবেই এনে হয় । এনে স্থলত কিছুমানে মত প্ৰকাশ কৰে যে কলেজ পৰ্য্যায়তো শিক্ষাৰ মাধ্যম মাতৃভাষা হোৱা উচিত । এই সিদ্ধান্ত অনুযায়ী দুই এখন ৰাজ্যত কলেজ পৰ্য্যায়ত মাতৃভাষা শিক্ষাৰ মাধ্যম ৰূপে ব্যৱহাৰ কৰা হৈছেই আৰু অসমতো অসমীয়া ভাষাত কিতাপ পত্ৰ লিখি এনে কৰাৰ যোজা কৰা হৈছে । মাতৃভাষাৰ উন্নতিৰ হকে নিঃসন্দেহে ই এটা সৎ প্ৰচেষ্টা, কিন্তু ইয়াৰ ফলত সন্মুখীন হবলগীয়া সমস্যাৱলীৰ কথা আমি চিন্তা কৰি চোৱাই নাই । প্ৰথমতে,—ইংৰাজীত এনে কিছুমান term আছে, যাৰ অসমীয়া প্ৰতিশব্দ বিচাৰি পোৱা নাযায় । ফলত যি কোনো শব্দ বহুৱাই বাক্যৰ গতি বা বিষয়বস্তুৰ অৰ্থ পৰিবৰ্ত্তন কৰি দিয়াৰ ভয়ো নোহোৱা নহয় , দ্বিতীয়তে, অসমীয়া মাধ্যম প্ৰবৰ্ত্তনৰ লগে লগে কলেজসমূহৰ এক বুজনসংখ্যক অনা-অসমীয়া ছাত্ৰ-ছাত্ৰী শিক্ষা লাভৰ পৰা বঞ্চিত হব আৰু অনা-অসমীয়া অধ্যাপক সকল নিবনুৱা হৈ পৰিব । তৃতীয়তে, ইংৰাজী ভাষাই শিক্ষাৰ ক্ষেত্ৰত এনেদৰে প্ৰভাৱ বিস্তাৰ কৰি আছে যে অন্ততঃ ২০।২৫ বছৰলৈ অসমীয়া শিক্ষাই ছাত্ৰৰ উন্নতি সাধন কৰিব নোৱাৰে । চতুৰ্থতে, অসমীয়া ভাষাত শিক্ষা লাভ কৰি আমাৰ লৰাই বাহিৰলৈ গৈ পদে পদে অসুবিধাৰ সন্মুখীন হব । অৱশ্যে এইবোৰ কথা যে অকল অসমীয়াৰ ক্ষেত্ৰতেই হব এনে নহয়, যি কোনো প্ৰাদেশিক ভাষাৰ ক্ষেত্ৰতেই ই প্ৰযোজ্য । গতিকে মাতৃভাষা শিক্ষাৰ মাধ্যম কৰাৰ যি এটা ঢৌ উঠা যেন আমি দেখিছোঁ, সেইটোও বৰ্ত্তমান শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ এটা ডাঙৰ ত্ৰুটি বুলি মোৰ ধাৰণা ।

ইয়াৰোপৰি শিক্ষাধাৰৰ পৰিবৰ্ত্তন অৰ্থাৎ হায়াৰ চেকেণ্ডাৰী আৰু প্ৰাক্-বিশ্ববিদ্যালয়ৰ প্ৰবৰ্ত্তনেও বহুত অসুবিধাৰ সৃষ্টি কৰিছে । এনে কৰাৰ ফলত প্ৰাক্-বিশ্ববিদ্যালয়ৰ বৃহৎ Course টো মাত্ৰ ৪ বা ৫ মাহৰ ভিতৰতেই শেষ কৰিব লগা হোৱাত এটা বিষয়ৰ ওপৰত প্ৰকৃত সমল লাভ কৰাতো দুৰূহ হৈ পৰিল । আনহাতেদি কিন্তু হায়াৰচেকেণ্ডাৰীৰ ৪ বছৰীয়া Course মাতৃ ভাষাত সকলো বিষয় বিষদভাবে অধ্যয়ন কৰি গৈও কলেজত বিপদত পৰিব লগীয়া হয় । ইয়াৰ কাৰণ—শিক্ষাৰ মাধ্যম হিচাবে ব্যৱহৃত ভাষা ।

ভাৰতীয় শিক্ষাৰ মানদণ্ড বৃদ্ধিৰ হকে মুদালিয়াৰ, ৰাধা-কৃষ্ণণ, কোঠাৰী আদিৰ নেতৃত্বত কেইবাখনো আয়োগ গঠন কৰা হৈছিল যদিও ভাৰতীয় শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ প্ৰকৃত ত্ৰুটি নিৰ্ম্মূল কৰিবলৈ এই কমিটীবোৰ সমৰ্থ নহল, অথবা চৰকাৰে এইবিলাকৰ সিদ্ধান্ত সমূহ কাৰ্য্য-কৰী কৰিব নোৱাৰিলে । বৰ্ত্তমানৰ শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ ওপৰোক্ত ত্ৰুটিসমূহ আঁতৰাবলৈ যত্ন কৰা উচিত ।

৩। ছাত্ৰ-বিপ্লৱ বৰ্ত্তমান যুগৰ এটা আন্তৰ্জাতিক সমস্যা হৈ পৰিছে । বিশ্বৰ বিভিন্ন প্ৰান্তত মূৰ ডাঙি উঠা ছাত্ৰসকলৰ বিদ্ৰোহেই ইয়াৰ প্ৰমাণ । কিন্তু সাধাৰণতে আমি দেখা পাওঁ যে অধিকাংশ ছাত্ৰই দেশৰ সমস্যা সমাধানৰ উপায় বিচাৰি কিছুমান অসৎ আদৰ্শৰে অনু-প্ৰাণিত হৈ বিপ্লৱৰ সৃষ্টি কৰিছে । ভাৰতৰো ছাত্ৰ-সমাজে আজি বিভিন্ন কাৰণত ধৰ্ম্মঘট হৰতাল আদি

পালন কৰি ছাত্ৰবিপ্লৱৰ গছ ৰুইছে আৰু অসমো ইয়াৰ পৰা বাদ পৰি যোৱা নাই। অসমৰ ছাত্ৰ-সকলেও ধৰ্ম্মঘট, হৰতাল আদি কৰি,শ্ৰেণীৰ পৰা বিৰত থাকি নিজৰাজ্যৰ স্বাৰ্থ পূৰণৰ উপৰিও দেশৰ সমস্যা-ৱলীৰ প্ৰতিকাৰৰ অৰ্থে দাবী কৰিছে। কিন্তু এনেকুৱা ধৰ্ম্মঘট, পিকেটিং আদি কৰি, স্কুল-কলেজৰ শ্ৰেণীৰ পৰা বিৰত থাকি যে ছাত্ৰসকলে তেওঁলোকৰ দাবী পূৰণত কৃতকাৰ্য্য হৈছে সেইটো নহয় বা তেওলোক যে কৃত-কাৰ্য্য হ'ব সেইটোও অনুমান কৰিব নোৱাৰি। বৰং এনে কাৰ্য্য কৰি তেওঁলোকেযে সুস্থ-সৱল চিন্তাধাৰাৰ উদ্ৰেক কৰিব পৰা নাই সেইটোহে প্ৰমাণিত হৈছে।

গতিকে তৃতীয় প্ৰশ্নৰ উত্তৰত নিঃসন্দেহে কব খোজোঁ যে শ্ৰেণী আৰু অধ্যয়নৰ পৰা বিৰত থাকি ধৰ্ম্মঘট কৰাটো এটা তেনেই অনৰ্থক কথা। কিয়নো সময়ৰ লগত খোজ মিলাই যাবলৈ হ'লে এদিনৰ অধ্যয়ন অপচয় কৰা মানে উন্নতিৰ পথত এখোপ পিছু পৰি যোৱা। জনসাধাৰণ বা ছাত্ৰসকলৰ শ্ৰমেৰেই যে সমস্যা সমাধান কৰিব লাগিব তাক জানিও কাম নকৰাকৈ ধৰ্ম্মঘট কৰি কটাই দিয়াৰ অৰ্থ কি মই নুবুজোঁ। দেশৰ যিকোনো ৰাজনৈতিক সমস্যাৰ সৈতে ছাত্ৰসমাজ জড়িত হোৱাটো মই নিবিচাৰোঁ।—যিহেতু এইছোৱা সময়ত শিক্ষাৰ ভেটিত আত্মপ্ৰতিষ্ঠা কৰাটোহে ছাত্ৰসকলৰ কৰ্ত্তব্য। ছাত্ৰসমাজৰ সমস্যাবোৰ সমাধানৰ ক্ষেত্ৰতো ধৰ্ম্মঘট কৰি সময় নষ্ট কৰাতকৈ নিষ্ঠা আৰু কৰ্ত্তব্যপৰায়ণতাৰে সংঘবদ্ধ ভাবে তাক সমাধান কৰিবলৈ সক্ৰিয়তাৰ আশ্ৰয় লোৱাতোহে শ্ৰেয় বুলি ভাবোঁ। কাৰণ বৰ্ত্তমান ছাত্ৰসকলৰ আগত এনে কিছুমান সমস্যা আছে যাৰ সমাধান তেওঁলোকে নিজেই কৰিব পাৰে। সাংগঠনিক মনোভাব গঢ়ি তোলাত সংহতিৰ কিমান প্ৰয়োজন তাক ছাত্ৰসমাজে নুবুজাৰ প্ৰশ্ন নুঠে।

বৰ্ত্তমান আমি সঘনাই দেখা পাইছোঁ যে মাজে মাজে অসমৰ ছাত্ৰসকলে দুই এটা সজাতি দল কেন্দ্ৰলৈ পঠিয়াই সমস্যাৰ সমাধান কল্পে আলোচনাৰ বাবে। কিন্তু এইবোৰৰ পৰা এতিয়ালৈকে একো সুফল হোৱাই নাই। ছাত্ৰসকলৰ এইটো প্ৰচেষ্টা বেয়া বুলি মই কব খোজা নাই, কিন্তু এনে কাৰ্য্যৰ ফলত কিঞ্চিৎ হলেও উপকাৰ নিশ্চয় হোৱা উচিত। গতিকে সু-চিন্তিত সাংগঠনিক মনোভাবেৰে ৰাইজ আৰু ৰাজ্যিক চৰকাৰৰ সহযোগত এখন শক্তিশালী ছাত্ৰ কমিটী গঠন কৰি সেই কমিটীৰ নেতৃত্বত ছাত্ৰসকলে সমস্যা সমাধানৰ উপায় চিন্তা কৰা উচিত। আৱশ্যক হলে কেন্দ্ৰলৈ আলোচনাৰ বাবে সজাতী দল পঠিয়াব পাৰে, কিন্তু তাৰ যেন শুভ ফল হয় সেইটোহে আমাৰ কাম্য। এনে কৰাৰ পিছতো যদি ছাত্ৰসকল কৃতকাৰ্য্য হব নোৱাৰে, তেনেহলে তেওঁলোকে আন্দোলন কৰক। কিন্তু শ্ৰেণীৰ পৰা বিৰত থাকিলেই যে আন্দোলন কৰা হয় তাৰ কোনো অৰ্থ নাই।

বৰ্ত্তমান দেশৰ সমস্যাৱলীৰ সমাধানৰ অৰ্থে ছাত্ৰ-সকলে (অসমৰ) চেষ্টা কৰা উচিত। কিন্তু 'দেখাক দেখি কুকুৰেও একাদশী পালন কৰাৰ' দৰে ভাৰতৰ আন অঞ্চলৰ ছাত্ৰই শ্ৰেণীৰ পৰা বিৰত থাকি ধৰ্ম্মঘট, শোভা-যাত্ৰা আদি পালন কৰিছে, আমি কিয় নকৰিম— এইটো মনোভাবেৰে পুষ্ট হৈ অসমীয়া ছাত্ৰ কেতিয়াও কৃতকাৰ্য্য হব নোৱাৰে। ● ●

বাণীকান্ত গোস্বামী
১ম বাৰ্ষিক বিজ্ঞান

১। "কিমানখিনি দিব পাৰিছে" তাৰ উত্তৰ সতকাই মোৰ পক্ষে দিয়া কঠিন যদিও মোৰ আশাক যে কটন কলেজে সম্পূৰ্ণভাবে বিফল কৰা নাই তাক মই নদি ক'ব পাৰো। পদাৰ্থ বিজ্ঞানত অনাৰ্চসহ এজন ভাল স্নাতক হোৱাৰ যি আশা লৈ মই এদিন এই কলেজত ভৰ্ত্তি হৈছো, সেই আশা পূৰণৰ ক্ষেত্ৰত এতিয়ালৈকে মোক কটন কলেজে যথেষ্ট সাহায্য আগবঢ়াইছে। সুদক্ষ শিক্ষক, ছায়া চিত্ৰৰ যোগেদি সময়ে সময়ে জটিল পাঠৰ প্ৰশিক্ষণ প্ৰণালী আৰু ছাত্ৰসকলৰ সুবিধাৰ্থে আলোচনা চক্ৰ আদিৰ আয়োজনেৰে নিঃসন্দেহে এই বিভাগ ছাত্ৰ-সকলৰ আৱশ্যকীয় চাহিদা পূৰণত সমৰ্থ হৈছে বুলি স্বীকাৰ কৰিব লাগিব। অৱশ্যে এনে এখন বিশাল কলেজৰ পুথিভঁৰালৰ পৰা কিতাপ-পত্ৰৰ মই যিমান সুবিধা পাম বুলি আশা কৰিছিলো, সিমানখিনি যেপোৱা

নাই তাক স্বীকাৰ নকৰি উপায় নাই। আৱশ্যক অনু- যায়ী প্ৰয়োজনীয় কিতাপ কলেজ পুথিভৰালত বিচাৰি মই কেবাবাৰো নিৰাশ হবলগীয়াত পৰিছো। এখন কিতাপৰ কেইটামান মাথো ক'পিৰ যোগেদি এই বিশাল কলেজখনৰ আটাইবোৰ ছাত্ৰৰ চাহিদা পূৰাবলৈ যোৰা- টোৰেই এনেদৰে নিৰাশ হব লগাৰ কাৰণ বুলি মই ভাবো।

বিষয় অধ্যয়নৰ ক্ষেত্ৰত বিশেষ কোনো উল্লেখযোগ্য ত্ৰুটি মোৰ এতিয়ালৈকে দৃষ্টি গোচৰ হোৱা নাই।

২। প্ৰতিজন সচেতন ছাত্ৰৰে এই সম্পৰ্কত চিন্তাৰ উদ্ৰেক হোৱাটো উচিত বুলি মই ভাবো। গভীৰভাবে চিন্তা কৰিলে আমাৰ শিক্ষা ব্যৱস্থাত কেবাটাও আসোঁৱাহ আমাৰ দৃষ্টিগোচৰ নোহোৱাকৈ নেথাকে। পোনপ্ৰথমতেই আমাৰ কলেজীয়া শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ প্ৰাক্ বিশ্ববিদ্যালয়ৰ শ্ৰেণীটোৰ যুক্তি যুক্তকতা সম্পৰ্কে মই ক'ব বিচাৰিছো। হাইস্কুলৰ দেওনা পাৰ হৈ আহিয়েই কলেজীয়া জীৱনৰ এক সম্পূৰ্ণ ভিন্ন পৰিবেশৰ মাজত ছাত্ৰসকলে এই শ্ৰেণীটোত নিচেই কম সময়ৰ ভিতৰতে যি এক বিশাল পাঠ্যক্ৰমৰ সন্মুখীন হব লাগে সেয়া সৰ্বসাধাৰণ ছাত্ৰ কিয় অতি মেধাৱী ছাত্ৰৰ পক্ষেও ভয়ঙ্কৰ বোজা স্বৰূপ হৈ পৰে। বিশেষকৈ বিজ্ঞানৰ ছাত্ৰসকলক ই সঁচাকৈয়ে চকুৰে সৰিয়হ ফুল দেখুৱাই দিয়ে। ফলত যথেষ্ট সংখ্যক ছাত্ৰই এই শ্ৰেণীত দুখলগাভাৱে উত্তীৰ্ণ হোৱাৰ পৰা বঞ্চিত হ'বলগা হয়। আমি ভাবো, বৰ্ত্তমানৰ এই শ্ৰেণীটো সম্পূৰ্ণভাৱে উঠাই দি বিশ্ববিদ্যালয়ৰ পূৰ্ব্বৰ ইণ্টাৰমেডিয়েট ক'ৰ্চৰ দৰে পুনৰ এই স্তৰত দুবছৰীয়া পাঠ্যক্ৰমৰ ব্যৱস্থা কৰি ডিগ্ৰী ক'ৰ্চৰ ১ম বছৰ কমাই দিয়া উচিত। তেতিয়াহ'লে বৰ্ত্তমানে ছাত্ৰসকলৰ ওপৰত এই বছৰটোত পৰা অস- হনীয় বোজা কমি যোৱাৰ উপৰিও শিক্ষাৰ মানো কিছু উন্নত হোৱাৰ সম্ভাৱনা আছে।

আমাৰ শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ আৰু এটা আসোঁৱাহ সম্পৰ্কে মই আঙুলিয়াব বিচাৰিছো। ভাৰত চৰকাৰে এতিয়াও আমাৰ প্ৰতিভাশালী লোকসকলক উচচ অধ্যয়ন বা গৱে- ষণা সংক্ৰান্তত চাহিদা অনুযায়ী সহায়-সুবিধা আগবঢ়াব পৰা নাই। ইয়াৰ ফল স্বৰূপেই ডঃ হৰগোবিন্দ খোৰা- নাৰ দৰে পণ্ডিত লোকসকলৰ প্ৰতিভাৰ পৰা আমি শোক- লগাভাবে বঞ্চিত হবলগাত পৰিছো। অকল খোৰানাই নহয় মগজুৰ এনে বহিৰ্গমনে ভাৰতৰ বহুতো চিন্তাশীল লোকক আজি গভীৰভাৱে চিন্তান্বিত কৰি তুলিছে। আমাৰ চৰকাৰৰ শিক্ষা বিভাগো এই সম্পৰ্কে যথেষ্ট সচেতন হ'বৰ হ'ল। এইসকল মেধাসম্পন্ন লোকক আৱশ্যকীয় সা-সুবিধা আগবঢ়াবলৈ চৰকাৰে যৎপৰো- নাস্তি চেষ্টা কৰা উচিত। নহ'লে আজিয়েই নহয় আৰু বহু বছৰলৈকে এই প্ৰতিভাশালী লোকসকলৰ অৱদানৰ পৰা—যিসকলে ভাৰতৰ পক্ষে সময়ত এক বিশেষ গৌৰৱ কঢ়িয়াই অনাৰ সম্ভাৱনা আছে—শোকলগাভাবে বঞ্চিত হবলগাত পৰিব।

৩। এই আক্ষেপ কিমানদূৰ সচা মই কব নোৱাৰো। আমাৰ ছাত্ৰসকলৰ দেশৰ সমস্যাৱলীৰ সৈতে সংযোগ যে খেৰৰ জুইৰ দৰে ক্ষণস্থায়ী সিও সিমানদূৰ সঁচা নহয় যেন মোৰ লাগে। আমি লক্ষ্য কৰি অহা মতে অসমৰ স্বাৰ্থ সংক্ৰান্ত প্ৰতিটো বিষয়তে অসমৰ ছাত্ৰসকলৰ এক উল্লেখযোগ্য আৰু অনুপেক্ষনীয় অৱদান নিহিত হৈ আছে। অসমত প্ৰথম তেল শোধনাগাৰ স্থাপনৰ প্ৰশ্ন, অসমীয়া ভাষাক অসমত ৰাজ্য ভাষা হিচাপে সংস্থাপনৰ প্ৰশ্ন, যোৱা ১৯৬৬ চনৰ বিকট খাদ্য সমস্যা—এইবোৰৰ প্ৰতিটো সমাধানৰ অন্তৰালত অসমৰ ছাত্ৰসমাজৰ এনে এক অৱদান নিহিত হৈ আছে যে কাৰো পধ্যেই তাক সহজে উলাই কৰাৰ সাহস নাই। অৱশ্যে দেশৰ স্বাৰ্থ সংক্ৰান্ত দুই এটা বিষয়ত যে কেতবোৰ ৰাজনৈতিক কৌশলৰ প্ৰৰোচনাত পৰি আমাৰ ছাত্ৰসকলে কণামুনাকৈ জপিয়াই পৰিছে তাক অস্বীকাৰ নকৰি নোৱাৰি।

আক্ষেপকাৰীসকলে কেনে ধৰণৰ সুস্থ সবল চিন্তা- ধাৰা বিচাৰিছে মই ভালদৰে বুজিব পৰা নাই। দেশৰ অইন অংশৰ তুলনাত অসমৰ ছাত্ৰসমাজৰ চিন্তাক্ষেত্ৰত যে কিবা দীনতা ফুটি ওলাইছে তাক মোৰ মনে নধৰে। অৱশ্যে পাশ্চাত্যৰ কেতবোৰ দেশত আজি চিন্তাক্ষেত্ৰত যি বিপ্লৱৰ সূচনা ঘটিছে অসমৰ ছাত্ৰসমাজে এতিয়াও তাৰে সৈতে সমানে ফেৰ মাৰিব পৰা নাই। কিন্তু তাৰ বাবে আমাৰ ছাত্ৰসমাজকে অকলে জগৰীয়া কৰাতকৈ আমাৰ দেশৰ পৰিবেশ, চৰকাৰ আৰু শিক্ষিত বয়সস্থ- সকলকহে জগৰীয়া কৰা উচিত। দেশৰ নেতৃত্ব

যেতিয়া দুৰ্ব্বল আৰু পঙ্গু হৈ পৰে, চৰকাৰে দেশৰ মানুহৰ স্বাৰ্থ ৰক্ষাত অসহায় বোধ কৰে আৰু তেনে অৱস্থাতো দেশৰ চিন্তাশীল বয়স্কচামে নিৰ্লিপ্ততাৰ ভাও ধৰে, তেতিয়াহলে ছাত্ৰ সমাজে কেৱল অধ্যয়নৰ পৰিসৰতে আৱদ্ধ নেথাকি দেশৰ তেনে নেতৃত্বৰ বিৰুদ্ধে দেশৰ মানুহৰ প্ৰৱল জনমত গঢ়ি তুলিবলৈ ওলাই অহাটো তেওঁলোকৰ এটা নৈতিক কৰ্তব্য। যি দেশৰ গুৰি এদিন এই ছাত্ৰসকলেই ধৰিব লাগিব সেই ছাত্ৰসকলেই যদি দেশৰ এনে এক ভয়াবহ পৰিবেশতো নিৰ্লিপ্ত হৈ থাকে তেন্তে তেওঁলোকে নিজেই নিজৰ মূৰ খোৱা হব। ● ●

● ●

জীৱৰাজ বৰ্ম্মণ
২য় বাৰ্ষিক কলা

(১) প্ৰশ্নটোৰ "ঐতিহ্যমণ্ডিত" শব্দটোৱে মোক অলপ ভবাই তুলিছে। কটন কলেজ সচাকৈয়ে ঐতিহ্য মণ্ডিত কলেজ। মোৰ প্ৰায়েই কটন কলেজক স্বৰ্গদেউৰ দিনৰ ৰংঘৰ-কাৰেংঘৰৰ লগত ৰিজাবৰ মন যায়। যি ৰংঘৰ-কাৰেংঘৰ এদিন নিজৰ ঐতিহ্যৰে গৌৰৱান্বিত হৈ স্বৰ্গদেউ সকলৰ বীৰ্য্য সূচনা কৰিছিল, আজি আমি তাত কি পাও? আজি কাৰেঙৰ চেপেটা ইটাৰ ফাঁকে ফাঁকে ভূত-প্ৰেতৰ বাঁহ।

কটন কলেজত আজি আমি বিদেশী পৰ্য্যটকহে। "কটাৰীৰে ডাব কটা ওলট-পালট দেশৰ" ঐতিহ্য বিচাৰি আহি কাৰেঙৰ উৱলি যোৱা ইটা চপৰা দেখি কোনোবা বিদেশী পৰ্য্যটক ক্ষুণ্ণ হোৱাৰ দৰে ময়ো কটন কলেজৰ উৱলিব ধৰা ৰূপটো দেখি অত্যন্ত দুখ পাইছো। আমিতো লাচিতৰ বীৰ্য্য দেখিয়েই ক্ষান্ত থকা মানুহ। আমাৰ বাবে 'কটন' বোলা কলেজখনেই বহুত। কাৰেঙৰ ৰঙৰ মোল আমি কাহানিও নুবুজিলো।

মই বৰ অধ্যয়নশীল ছাত্ৰ নহয়। গতিকে বিষয় অধ্যয়নৰ ক্ষেত্ৰত কিবা ভাল হলেও ভাল, বেয়া হলেও ভাল। চালি জাৰি তাক চোৱা নাই।

(২) এই প্ৰশ্নটোৰ উত্তৰ দিবলৈ গৈ মোৰ মনত আৰু এটা প্ৰশ্ন জাগিছে। আমি আজি জ্ঞান লাভৰ বাবে শিক্ষা গ্ৰহণ কৰিছো নে ধন লাভৰ বাবে? নকলেও হব যে জ্ঞান লাভৰ বাবে শিক্ষা গ্ৰহণ কৰা মানুহ আজিৰ সমাজত এটা ব্যতিক্ৰম। আজি শতকৰা ৯৯ জন লৰা-ছোৱালীয়ে (অন্ততঃ লৰাই) শিক্ষানুষ্ঠানলৈ আহিছে ভবিষ্যতৰ নিৰাপত্তাৰ বাবে। চমু কথাত কলেজ বা বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ডিগ্ৰী এটা লৈ ধন ঘটাই আজি সকলোৰে প্ৰধান উদ্দেশ্য। শিক্ষা লাভ কৰাৰ এইটোৱেই যেতিয়া প্ৰধান উদ্দেশ্য, শিক্ষা ব্যৱস্থা খুব কঠোৰ হোৱাৰ কোনো অৰ্থ নাই। অৱশ্যে শিক্ষা ব্যৱস্থা খুউব সোপাচিলা হোৱাও দেশৰ বাবে মঙ্গল জনক নহয়। কিন্তু তথাপিও থলুৱা লোকৰ চাকৰিৰ কথা ভাবোতেও এইবোৰ কথাও ভবা আৱশ্যক; যিহেতু যিকোনো এটা কামৰ বাবে যোগ্যতা বিচাৰ কৰা হয় ডিগ্ৰীৰ মাপ-কাঠিৰে, জ্ঞানৰ মাপ-কাঠিৰে নহয়।

(৩) প্ৰত্যক্ষভাবে ছাত্ৰই ৰাজনীতিৰ লগত সম্পৰ্ক ৰখাটো মই উচিত বুলি নাভাবো, কিন্তু প্ৰত্যেক ছাত্ৰ ৰাজনৈতিক ভাবে সচেতন হোৱাটো মই আৱশ্যক বুলি ভাবো। ওপৰোক্ত আক্ষেপ ধ্বনিটো যিসকলে কৰিছে তেখেতসকলে হয়তো ছাত্ৰ শক্তিটোক এটা বেলেগ দৃষ্টিকোণৰ পৰা বিচাৰ কৰি চাইছে। তেখেতসকলে কিয় পাহৰি যায় যে অসমে আজিলৈকে যিমানকেইটা ৰাজনৈতিক সমস্যাৰ সন্মুখীন হৈছে তাত ছাত্ৰৰ অৰিহণা কোনো ৰাজনৈতিক দলতকৈ কম নহয়। উদাহৰণস্বৰূপে অলপতে ২য় শোধনাগাৰৰ বাবে কৰা সংগ্ৰামৰ ক্ষেত্ৰত ছাত্ৰ শক্তিয়ে যি অভূতপূৰ্ব্ব সাফল্য দেখুৱালে তাক কোনো 'সংগ্ৰাম পৰিষদত'কৈ কম বুলিব নোৱাৰি। ● ●

● ●

অমল চন্দ্ৰ বৰা
২য় বাৰ্ষিক কলা

১। কটন কলেজলৈ জীৱন গঢ়িম বুলি অহা আশাখিনি কিছুমান নিৰাশাই শেষ কৰি দিব নোখোজা নহয়। পুৰণি কটনিয়ানৰ মুখত শুনা—কটন কলেজৰ আগৰ পৰিবেশ আজি দেখিছো নাই।

২। প্ৰশ্নটো অলপ জটিল। কাৰণ শিক্ষা-ব্যৱস্থা সম্পৰ্কত নানা মুনিৰ নানা মত। মানুহৰ জন্মৰ পৰা

মৃত্যুলৈকে শিক্ষাৰ সময় যদিও, ডিগ্ৰীৰ মাপ-কাঠিৰেহে আজি আমাৰ জীৱন নিৰূপণ হয়। আমি বহুতে যেন কেৱল ভাল চাকৰি এটাৰ কাৰণেহে পঢ়িছো। কিন্তু বাকী ৰৈ গৈছে কিছুমান প্ৰকৃত মানৱীয় শিক্ষা। আজিৰ শিক্ষাৰে শিক্ষিত হৈ আমাৰ ভিতৰৰ আচল মানুহটোৱে যেন বৰ অসহায় অনুভৱ কৰিছে! আমাক সু-পথ দেখুৱাই দিবলৈ আজিৰ শিক্ষা ব্যৱস্থা সম্পূৰ্ণৰূপে ব্যৰ্থ হৈছে। ডিগ্ৰীৰ তুলা-দণ্ডত বহুত ফেৰ ধৰিছে।

(৩) ৰঞ্জিতৰ ৰঙা তেজৰ ৰঙা ডাগবোৰ হয়তো চৰকাৰৰ বছৰি দিয়া বগা চূনবোৰে ইমান বছৰে নোহোৱা কৰি পেলাইছে। আমিও যেন ৰঞ্জিতৰ ৰঙা তেজ বোৰৰ কথা পাহৰি যাবলৈহে ধৰিছো! শুকান খেৰৰ দৰে জ্বলি উঠা আন্দোলনবোৰৰ সঁহাৰি জনাবলৈকে অসমৰ ছাত্ৰই—এদিন শ্ৰেণীৰ পৰা বিৰত থাকে, আৰু সুবিধা হলে শোভাযাত্ৰা আদিত বা সত্যাগ্ৰহী হৈ জেইলৰ গৰম চিংৰাও এদিন খাই আহেগৈ। এইখিনিতেই এটা অপ্ৰিয় সত্যও লগতে কৈ থওঁ— অসমৰ ছাত্ৰ-ছাত্ৰী দুই শ্ৰেণীৰ আছে, এক শ্ৰেণীয়ে আন্দোলনৰ পৰা বিৰত থকাৰ উপৰিও, আনবোৰকো কোনো কোনো সময়ত নিৰাশহে কৰে! আৰু আন শ্ৰেণীয়ে মাত ভাঙি যোৱাকৈ চিঞঁৰ-বাখৰ কৰি—আন্দোলন যে হৈছে, তাকে বুজাবলৈ হয়তো চেষ্টা কৰে। কিন্তু দিল্লী অসমৰ পৰা বহুত দূৰৈত কাৰণেই নেকি, সেই চিঞঁৰ-বাখৰবোৰ অনৰ্থকভাবে শেষ হয়।

ডেকা তেজৰ পিৰপিৰণিত উত্তাৱলিত হৈ ভাৰতবৰ্ষৰ আন আন ঠাইৰ ছাত্ৰৰ দৰে ধ্বংস আৰু অত্যাচাৰৰ আন্দোলন কৰিবলৈ লগা শক্তিকণ, অসমৰ ছাত্ৰৰো নিশ্চয় আছে। সেই শক্তিৰ অপব্যৱহাৰ কৰা নাই কাৰণেই সম্ভৱ—অসমে আজি ন্যায্য-প্ৰাপ্যৰ পৰাও বঞ্চিত হৈ আছে। বাতৰি কাকতৰ প্ৰথমতেই দ্বিতীয় পৃষ্ঠা চোৱা অসমীয়া ডেকাৰ ক্ষোভবোৰ, কিছুমান অভিশপ্ত তপত হুমুনিয়াহহে ওলাই আহে। হয়তো কেতিয়াবা সহনশীলতাৰ সীমা ছেৰাই যাব খোজা ক্ষোভবোৰে উত্তেজনাৰ কোনোবা মুহূৰ্তত কুবেৰৰ কেছা তেজৰ নদী বোৱাবলৈকো ইচ্ছা কৰে। বাহিৰত যিমানেই হিন্দী গান নাগাওক লাগে, ভৱিষ্যত জীয়াই থকাৰ চিন্তাই আজিৰ অসমৰ ছাত্ৰক ভিতৰি ভিতৰি খুলি খুলি খাইছে। যৌৱনৰ ৰঙীন দিন কেইটাতে অসমৰ ছাত্ৰই জীৱনৰ ওপৰত আস্থা যেন হেৰুৱাই পেলাইছে। খাওঁতে শোওতে, খেলোতে, পঢ়োতে, আহোতে-যাওঁতে যেতিয়া কেৱল হতাশাৰ তপত হুমুনিয়াহবোৰহে ওলায়, তেনে অৱস্থাত কোনো সুস্থ, সৰল চিন্তাধাৰাৰ উদ্ৰেক কৰিব পাৰিব বুলি কোনোবাই আশা কৰিবও পাৰেনে?

দেশৰ বা ছাত্ৰৰ সমস্যাৱলীৰ সৈতে বৰ্তমান ছাত্ৰসকল যি দৰে জড়িত হৈছে, তাক মই সমূলি সমৰ্থন নকৰো। 'ছাত্ৰাৱস্থাত ৰাজনীতি অনুচিত,' কথাষাৰো মই মানি লব নোখোজো। মোৰ দৃঢ় বিশ্বাস যে আজিৰ পৃথিৱীত সত্য আৰু ন্যায়ক বাস্তৱত প্ৰতিষ্ঠা কৰিবলৈ ছাত্ৰ শক্তিয়ে একমাত্ৰ পাশু-পাত অস্ত্ৰ, যি নেকি দুৰ্নীতিৰ খাৰেৰে তৈয়াৰী বুলেটলৈ ভয় নকৰে। ছাত্ৰ শক্তিক হাত কৰিবৰ কাৰণে—ক্ষমতা অধিস্থিতৰ পৰা ক্ষমতাহস্তলৈকে সকলোৱে নানা কৌশল অৱলম্বন কৰে। এটা কথা মই মানি লওঁ যে ছাত্ৰৰ মানসিক অপৰিপক্কতাৰ কাৰণেই, কোনো কোনো সময়ত কিছুমান ছাত্ৰই উত্তেজনাৰ বশবৰ্তী হৈ হঠাৎ কিছুমান ভুল কৰি পেলায়। তাৰোপৰি কিছুদিনৰ পৰা কিছুমান ছাত্ৰৰ মাজত দুৰ্নীতি সোমাই আন ছাত্ৰৰ নৈতিকতাও নষ্ট কৰিবলৈ ধৰিছে। ই কেৱল পৰিতাপৰ কথাই নহয়, সংশয়পূৰ্ণও। ছাত্ৰৰ মাজৰ পৰা দুৰ্নীতিবোৰ কলিতেই উভালি পেলোৱা উচিত। আমাৰ সমাজত থকা উচ্চ-নীচ ভেদভাৱবোৰ সমাজৰ পৰা বহু দূৰলৈ আঁতৰাই পেলোৱা উচিত। সকলোতকৈ গুৰু দায়িত্ব হৈছে অসমান দেশ অসমৰ পাহাৰী ভাই-ভনীসকলক পুনৰ একতাৰ দোলেৰে আমাৰ লগত এক কৰা। দিনবোৰ যোৱাৰ লগে লগে ক্ৰমে তেওঁলোক আমাৰ পৰা আঁতৰি যাব ধৰিছে। কিন্তু আমি পাহৰি যাব নালাগে যে আমি বহু যুগৰ পৰা একেলগে ওচৰা-ওচৰিকৈ জীয়াই আছো, আৰু বহু যুগ কিয় চিৰকালেই একেলগে জীয়াই থাকিব লাগিব। অসমৰ ছাত্ৰই এই বৃহৎ অসমীয়া জাতিটোক সকলোফালৰ পৰা উন্নত কৰাই স্বাধীন মনেৰে গঢ়া ইংৰাজ, ৰুছ, জাৰ্মান আদি জাতিৰ শ্ৰেণীলৈ উন্নত কৰা উচিত। এই মহৎ উদ্দেশ্যৰ কাৰণে ঐক্য স্থাপনেই হব আমাৰ প্ৰথম পদক্ষেপ। নহলে আমাৰ জাতিটো পৃথিৱীৰ পৰাই নিঃশেষ হৈ যাব। ● ●

• •

প্ৰবীৰ মোহন দন্তীদাৰ
৩য় বাৰ্ষিক বিজ্ঞান

ঐতিহ্যমণ্ডিত কটন কলেজৰ নাম শুনিছিলো সকৰে পৰা। কিন্তু এদিন যে নিজেই এজন কটনিয়ান হ'ম সেই কথা তেতিয়া মনলৈ অহা নাছিল। অৱশ্যে একাদশ শ্ৰেণীত ভৰি দিয়াৰ লগে লগে ভৱিষ্যতে কটন কলেজত পঢ়িবলৈ অন্তৰত হাবিয়াস জাগি উঠিছিল। স্কুলত অধ্যয়নৰত অৱস্থাত পদাৰ্থবিদ্যা অতিকৈ ভাল লগা বিষয় হৈ পৰিছিল। অৱশ্যে অষ্টমমানৰ আৰম্ভনিতেই পদাৰ্থবিদ্যানো কিয় ভাল লগা বিষয় হৈছিল সেই কথা তেতিয়া বুজি উঠা নাছিলোঁ। সেয়ে উচ্চ-মাধ্যমিক পৰীক্ষা পাচ কৰি Pure Science পঢ়াৰ উদ্দেশ্যেৰে ঐতিহ্যমণ্ডিত কটন কলেজ পালোহি পদাৰ্থ-বিদ্যাৰ গূঢ়াৰ্থ জনাৰ অপৰিসীম আগ্ৰহেৰে।

দুদিনমান শ্ৰেণীত উপস্থিত হোৱাৰ পিচতেই কটন কলেজে সৃষ্টি কৰা পদাৰ্থবিদ্যা অধ্যয়নৰ পৰিৱেশ চকুত পৰিছিল আৰু নিজৰ আশা পৰিপূৰ্ণ হোৱাৰ সম্ভাৱনা দৃঢ় হৈ উঠিছিল। এই আশাৰ পৰিপূৰ্ণতাত কটন কলেজৰ পদাৰ্থবিদ্যা বিভাগৰ পূজনীয় শিক্ষকমণ্ডলীয়ে আগবঢ়োৱা বৰঙণি উল্লেখযোগ্য। এই বৰঙণি শ্ৰেণীৰ শিক্ষাতেই আৱদ্ধ নাছিল। এই বৰঙণি আছিল সুদূৰ-প্ৰসাৰী। বিশেষকৈ ছাত্ৰৰ বাবে অতিকৈ প্ৰয়োজনীয় 'উৎসাহ' আছিল এই বৰঙণিৰ আন এটি উল্লেখযোগ্য অঙ্গ। কিন্তু মোৰ বিষয় অধ্যয়নৰ ক্ষেত্ৰত অতিকৈ লাগতিয়াল পুথিভৰালটিৰ চলি অহা নীতি মই মানি ল'ব পৰা নাই।

বৰ্তমান শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ ভাল বেয়া দিশ সম্পৰ্কত বিচাৰ কৰি চাবলৈ হলে প্ৰাথমিক স্কুলৰ পৰা বিশ্ব-বিদ্যালয়লৈকে আলোচনা কৰা অতিকৈ প্ৰয়োজন। প্ৰাথমিক আৰু হাইস্কুলৰ অতিকে প্ৰচলিত ব্যায়াম-শিক্ষা লোৱাৰ দুৰ্ভাগ্য মোৰো হৈছিল, দিনটোৰ শেষ পিৰিয়ডত। আমাক শাৰী শাৰীকৈ ঠিয় কৰাই লৈছিল আৰু ব্যায়াম-শিক্ষা আৰম্ভ কৰাইছিল। দিনটোৰ শেষ পিৰিয়ডত ভোক-পেটে আৰু প্ৰচণ্ড ৰ'দত কৰা ব্যায়াম-শিক্ষা স্বাস্থ্যৰ পক্ষে কেনেকৈ প্ৰয়োজনীয় হ'ল তাক মই আজিও বুজিব নোৱাৰিলো। পশ্চিমীয়া দেশসমূহৰ সৰু সৰু ল'ৰা ছোৱালীহঁতে ব্যায়াম কৰা আমি বিভিন্ন আলোচনী তথা কিতাপে পত্ৰে পাইছো। কিন্তু সেই স্কুলসমূহত যে Leisure ত উপযুক্ত আহাৰ দিয়াৰ ব্যৱস্থা আছে তাক আমাৰ কৰ্তৃপক্ষই জনাৰ আৱশ্যক বোধ নকৰিলে।

দ্বিতীয়তে আহো আমাৰ নৱ প্ৰতিস্থিত উচ্চ-মাধ্যমিক স্কুলসমূহলৈ। আমাৰ উচ্চ মাধ্যমিক স্কুল গুণত নাবাঢ়িলেও সংখ্যাত বাঢ়িছে। কিন্তু কোনো এখনেই পূৰ্ণাঙ্গ অৱস্থা পোৱা বুলি ক'ব নোৱাৰি। কোনোখনত হয়তো প্ৰয়োজন অনুযায়ী শিক্ষকৰ অভাৱ বা কোনোখন, উপযুক্তভাৱে Laboratory গঢ়ি উঠাই নাই, ইত্যাদি এশ এবুৰি লেঠা। পুথি ভৰালৰ কথা উল্লেখ নকৰাই ভাল কাম হব বুলি মই ভাবো। সকলোবোৰ স্কুলতেই বিজ্ঞান বিভাগহে খোলা হৈছে, কিন্তু বিজ্ঞান অধ্যয়নৰ বাতাবৰণ সৃষ্টি কৰাত কৰ্তৃপক্ষ সফল হৈছে বুলি মই ক'ব নোখোজো। বিজ্ঞান বিভাগৰ ১০০ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে প্ৰত্যেক বছৰ ফাইনেল পৰীক্ষা পাচ কৰি যোৱাকে বিজ্ঞান শিক্ষাৰ অগ্ৰগতি হোৱা নোবোলে। যিয়েই পঢ়া নহওক, ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে পৰীক্ষাত যেনে তেনে পাচ কৰিবই। কিন্তু কথা হ'ল ছাত্ৰজনে বিষয় কেইটিৰ ওপৰত আয়ত্ব কৰা জ্ঞানৰ পৰিসৰ কিমান। বেচি নেলাগে যেতিয়া ছাত্ৰ এজনে পৰমাণুক দৃশ্যমান বুলি বুজি স্কুলৰ দেওনা পাৰ হৈ আহে, তেতিয়া ছাত্ৰজনক দোষ দিয়াৰ আগতে কিছু চিন্তা কৰি দেখিলোঁ—ছাত্ৰজনতো পঢ়াত বেয়া নহয়, নহলে স্কুলৰ ফাইনেলত প'জিচন পাব কেনেকৈ ? নে আমাৰ শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ জঁকাটোৱেই কেৰোণযুক্ত ? আৰু এটা কথা মণত খেলাইছে, সেয়া হ'ল বিজ্ঞান শিক্ষাত অকল শ্ৰেণীৰ পাঠ্য-কিতাপকেই আমাৰ স্কুলসমূহে 'বিজ্ঞান শিক্ষাৰ কেন্দ্ৰ' বুলি বিবেচনা কৰে। Scientific journal ৰ দুই এখজনে কোনোখন স্কুলত মাজে-সময়ে ভুমুকি মাৰিলেও অধিকাংশ স্কুলৰ লক্ষ্য শ্ৰেণীৰ পাঠ্য কিতাপহে। বহুতো স্কুলৰ এনে পৰিস্থিতিত বিজ্ঞান শিক্ষাৰ প্ৰকৃত সৃষ্টি হব নোৱাৰে। লক্ষ্য হ'ল " Test tube ৰ সলনি হাতৰ আঙুলি" ব্যৱহাৰ কৰাৰ নীতিটো। ফিল্টাৰ কাগজ নেদেখাকৈয়ে ফিল্টাৰ কাগজৰ পৰীক্ষা আমি সকতে বহুতো লিখি আহিছোঁ। এনে শিক্ষাই

আমাক দৃঢ় জ্ঞান কেতিয়াও দিব নোৱাৰে। অৱশ্যে হাইস্কুলৰ নৱমমান শ্ৰেণীৰ তুলনাত উচ্চ-মাধ্যমিক স্কুলৰ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে ৰসায়নাগাৰত ফিল্টাৰ কাগজ দেখাৰ সুযোগ পাইছে।

আমি সদায় কৈ আহিছো 'শিক্ষকসকলেই শিক্ষাৰ মেৰুদণ্ড।' শিক্ষকক সন্মান যাচিছোঁ ভাৰতৰ সকলোতকৈ সন্মানীয় ৰাষ্ট্ৰপতি পদ যাচি। কিন্তু শিক্ষকৰ সমস্যা সমূহ সমাধান কৰিছোনে? যদি শিক্ষাৰ বাজহাড় শিক্ষকসকলেই সমস্যা-জৰ্জৰিত, তেন্তে শিক্ষাৰ উন্নতি হয়তো এটা স্বপ্ন। আমি ডিগ্ৰী পাম, কিন্তু নেপাম উপযুক্ত জ্ঞান।

ওপৰোক্ত লিখনিৰ মাজেৰে মই নিজে বাস্তৱক্ষেত্ৰত পোৱা অভিজ্ঞতাৰ কথাহে বৰ্ণনা কৰিছোঁ। গতিকে মই আমাৰ বিশ্ববিদ্যালয়ৰ শিক্ষা পদ্ধতি সম্বন্ধে আলোচনা কৰাৰ পৰা বিৰত থাকিলোঁ।

সম্পাদকৰ তৃতীয় প্ৰশ্নৰ উত্তৰত কওঁ যে শুনিবলৈ পোৱা আক্ষেপ প্ৰকৃততে সত্য। মই ভাবো, দেশৰ তথা ছাত্ৰৰ সমস্যাৱলীৰ সৈতে ছাত্ৰ সমাজ জড়িত হোৱাতো অতিকৈ প্ৰয়োজনীয়। কিন্তু কথা হ'ল জড়িত হব কি দৰে, প্ৰকৃত ছাত্ৰ হিচাপে নে ছাত্ৰৰ মুখা পিন্ধা কোনোবা এটা বিশেষ ৰাজনৈতিক দলৰ সভ্য হিচাপে। ছাত্ৰসকলে প্ৰকৃত ছাত্ৰ হিচাপে জড়িত হোৱাটোত নিশ্চয় আনন্দ পোৱা উচিত। তদুপৰি দেশৰ সমস্যাৱলীৰ সৈতে জড়িত হওঁতে হিংসাত্মক আন্দোলনক প্ৰশ্ৰয় দিয়াতো মই কেতিয়াও সমৰ্থন নকৰো। বৰ্তমান ভাৰতত দেশৰ সমস্যাৱলীক মুখাৰূপে সজাই যিবোৰ হিংসাত্মক আন্দোলন হৈছে প্ৰকৃততে কবলৈ গলে সেইবোৰৰ প্ৰেৰণা মূলতে ৰাজনৈতিক। এইটো আমাৰ পক্ষে সৌভাগ্যৰ বিষয় যে অসমৰ ছাত্ৰ সমাজে দেশৰ তথা ছাত্ৰৰ সমস্যাৱলীত হিংসাত্মক পন্থা অৱলম্বন কৰা নাই। উদাহৰণ স্বৰূপে গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ে কৰা ছাত্ৰৰ মাচুল বৃদ্ধিৰ বাবে স্বাভাৱিকতেই প্ৰথমে প্ৰতিবাদ উঠিছিল। কিন্তু বিশ্ববিদ্যালয়ে যেতিয়া বুজাই দিলে যে মাচুল বৃদ্ধি নকৰিলে নতুন নতুন বিভাগ তথা প্ৰতিষ্ঠিত বিভাগসমূহৰ সম্প্ৰসাৰণ অসম্ভৱ ছাত্ৰ সমাজেও তেতিয়া এটা মীমাংসালৈ আহিবলৈ যত্নপৰ হ'ল। কিন্তু মাচুল অতিপাত বৃদ্ধি কৰাৰ ফল স্বৰূপে উদ্ভৱ হোৱা পৰিস্থিতিৰ গুৰুত্বও অস্বীকাৰ কৰা নাযায়। গতিকে দুয়ো পক্ষৰ বাবে মঙ্গল সূচক বাট ললে শেষত বিশ্ববিদ্যালয়ে। এই মীমাংসাত আটাইতকৈ উল্লেখযোগ্য হ'ল ছাত্ৰসমাজে আগবঢ়োৱা গঠনমূলক দৃষ্টি।

এতিয়া আহো এটি দেশৰ সমস্যালৈ। উদাহৰণস্বৰূপে ধৰা হওঁক অসমত ২য় শোধনাগাৰ আৰু ৰেলৰে ডিভিজন সম্পৰ্কে উদ্ভৱ হোৱা সমস্যা দুটা। যিহেতু অলপতে বিদেশৰ পৰা অহা কেইটিমান Expert ৰ দলে অসমত ২য় শোধনাগাৰ পতাৰ অনুকূলে মত দিছে গতিকে মোৰ মতে কেন্দ্ৰীয় চৰকাৰে অসমৰ এই দাবী পূৰণ নকৰাৰ অৰ্থ নাই। যিহেতু কেন্দ্ৰীয় চৰকাৰৰ ৰাজনীতিৰ পাশাখেল বুজাতো কঠিন গতিকে এই সন্দৰ্ভত ছাত্ৰসমাজৰ অহিংস আন্দোলনক মই সমৰ্থন কৰো। সকলো সমস্যা ছাত্ৰসমাজে অহিংস আন্দোলনৰ জৰীয়তে মীমাংসা কৰিবলৈ যত্নপৰ হোৱা উচিত। ● ●

● ●

দামোদৰ শৰ্ম্মা
৩য় বাৰ্ষিক কলা

১। কটন কলেজলৈ পঢ়িবলৈ আহোতে মোৰ মনত একাধিক কথাই ভুমুকি মাৰিছিল। আগৰ পৰা শুনি থকা গৌৰৱগাথা কিছুমানে মোক এই কলেজখনত পঢ়িবলৈ প্ৰেৰণা যোগাইছিল। আৰু এবছৰ নোহওঁতেই সঁচাকৈয়ে অনুভৱ কৰিছিলো, কটনিয়ান বুলি পৰিচয় দি আনন্দ পাব পাৰি। কিন্তু কলেজখনত দুটা বছৰ কটোৱাৰ পিছত মোৰ ধাৰণা হ'ল—আমাৰ সকলোকে বস্তুবাদী সমাজধাৰাই স্পৰ্শ কৰিছে। আমি ক্ৰমান্বয়ে অধিক ব্যক্তিকেন্দ্ৰিক বা আত্মকেন্দ্ৰিক হৈ গৈছো। আমাৰ পৰা যেন আদৰ্শ বোলা কথাটি আঁতৰি ফুৰিছে। ইয়াৰ উপৰিও, আমাৰ মাজত বেছিভাগৰে অভিৰুচিৰ অভাৱ ঘটিছে। নতুন কিবা এটা হলেই (লাগিলে সেই 'নতুনত্ব অন্তঃসাৰ শূণ্যই হওঁক!) তাক আকোৱালি লোৱাৰ তৃষা জাগে।

অৱশ্যে, অধিক দৃঢ়তাৰে, মনত ভীষ্মপ্ৰতিজ্ঞা লৈ অধ্যয়নত আত্মনিয়োগ কৰা বন্ধুও আমাৰ মাজত আছে।

কিন্তু তেওঁলোকৰো বহুতৰে পৰা বাতাবৰণদুষ্ট আপত্তিৰ কথা শুনা যায়। পঢ়া শুনা কৰা কথাটো ব্যক্তি-সাপেক্ষ হলেও, মোৰ ধাৰণা ইয়াক পৰিবেশে নিতান্তই সমৰ্থন কৰা উচিত।

এটা কথা কিন্তু স্বীকাৰ কৰোঁ যে পঢ়াশুনা কৰাৰ বাবে সা-সুবিধা যিমানখিনি লাগে, তাক কলেজখনত সম্পূৰ্ণৰূপে পোৱা যায়। এই ক্ষেত্ৰত কটন কলেজলৈ পঢ়িবলৈ অহাৰ সাৰ্থকতা নিশ্চয় আছে।

২। বৰ্তমান শিক্ষা-ব্যৱস্থাৰ ওপৰত কিবা এটা মন্তব্য কৰাৰ সাহস আৰু অৰ্হতা মোৰ হোৱা নাই বুলিয়েই ভাবো। কিন্তু তথাপিও মাজে মাজে আমি বন্ধুমহলত আলোচনা কৰিলে প্ৰায়েই ভাবো—আমাৰ এই শিক্ষা পদ্ধতিয়ে যেন আমাক চাকৰি-মুখী শিক্ষাৰ বাহিৰে একো দিব পৰা নাই। আমি বহুতেই পাঠৰ একো জ্ঞান আয়ত্ব নকৰাকৈয়ে পৰীক্ষাৰ দেওনা অতিক্ৰম কৰা বুলি স্বীকাৰ কৰিবলৈ টান নেপাম নিশ্চয়।

আৰু এটা কথা মই ব্যক্তিগতভাৱে উপলব্ধি কৰিছোঁ আমাৰ পাঠ্যক্ৰমত বিষয়-বাচনিৰ স্বাধীনতা দিয়াৰ পৰা কিছুমান বিষয়ত ('সহজ' বুলি ভবা অৰ্থাৎ যি বিষয়ত গতানুগতিক প্ৰশ্ন কেইটামান মুখস্থ কৰিয়েই পৰীক্ষাত উত্তীৰ্ণ হোৱাৰ থল আছে) ছাত্ৰৰ ভীৰ বাৰুকৈয়ে বাঢ়িছে। ফলত কিছুমান বিষয় হয়তো ছাত্ৰৰ অভাৱতে অৱলুপ্তিৰ পথত অৱতীৰ্ণ হৈছে। ইয়াৰ কাৰণ, আমাৰ শিক্ষা-পদ্ধতিয়ে আমাক বিষয়ৰ জ্ঞান আয়ত্বাধীন কৰিবলৈ সহায় কৰা নাই, নামধাৰী ডিগ্ৰী এটা অৰ্জন কৰিবলৈ মাথো উদ্‌গণি দিছে বুলি মোৰ ভাব হয়। বিজ্ঞানৰ ক্ষেত্ৰত ইয়ে আমাক বিশেষভাৱে অন্যায় কৰিছে। আমাৰ মাজৰ পৰা বৈজ্ঞানিক সৃষ্টি নোহোৱাৰ ই হয়তো অন্যতম কাৰণ।

৩। হয়, অসমৰ ছাত্ৰসকলে দেশৰ সমস্যাৱলীৰ সৈতে খেৰৰ জুইৰ দৰে হঠাতে এদিন শ্ৰেণীৰ পৰা বিৰত থাকি শোভাযাত্ৰা আদি পাতি জড়িত হোৱাৰ বাহিৰে উপযুক্ততাৰে সুস্থ সৱল চিন্তাধাৰাৰ উদ্ৰেক কৰিব পৰা নাই বুলি অগ্ৰজসকলে কৰা আপত্তিৰ সুৰ এটি প্ৰায়েই শুনা যায়। ইয়াৰ কাৰণ হয়তো উপলব্ধিৰ অভাৱ আৰু দায়িত্ববোধ বুজি নোপোৱাটোইৰেই হব। চকুত বয়সৰ ৰঙীন সপোন লৈ মনত কৰ্ত্তব্যৰ উকমুকনি অনুভৱ কৰিলেও ৰূপায়িত কৰা টান। দেশ বা সমাজৰ সতে আমাৰ যি সম্বন্ধ, হয়তো আমি বহুতে তাকেই বুজি নেপাওঁ বা বুজিবলৈ যত্ন নকৰো। পৰাশ্ৰয়ী মনোবৃত্তি এটাই আমাৰ বহুতকে জীৱনৰ প্ৰায় প্ৰত্যেক ক্ষেত্ৰতে স্বাধীনভাৱে চিন্তা কৰাৰ পৰা আঁতৰাই ৰাখিছে। আমি প্ৰায়বোৰ কাম কৰিব লাগে বুলিহে কৰো, কামটো কৰাৰ বাবে অন্তৰৰ আবেদন হয়তো নাথাকে। দেশৰ বা সমাজৰ সমস্যা সমাধানৰ ক্ষেত্ৰতো আমাৰ চিন্তা এনেকুৱাই। গতিকে এদিন কোনোবাই উলিয়াই অনা শোভাযাত্ৰা এটাত যোগ দিলে বা শ্ৰেণীৰ পৰা এদিন বিৰত হৈ থাকিলেই হয়তো আমি আমাৰ কৰ্তব্য কৰা বুলি ভাবোঁ। ● ●

● ●

ইন্দিৰা বৰকাকতী
৩য় বাৰ্ষিক কলা

(১) বহুতো আশালৈ স্কুলীয়া জীৱনৰ দেওনা পাৰ হৈ কটন কলেজৰ দুৱাৰদলিত যেতিয়া ঠিয় হৈছিলোহি তেতিয়া নানান ভাৱৰ ঠেলা-ঠেলিয়ে মোৰ মনত উত্তেজনাৰ সৃষ্টি কৰিছিল। তেতিয়া নিজকেই সুধিছিলো আৰু আজিও সুধিছো : যিখন কলেজ অসমৰ জাতীয় জীৱনৰ লগত ইমান নিবিড়ভাৱে সাঙোৰ খাই আছে, যিখন কলেজক বসৰাজ বেজবৰুৱাই তাহানিতেই 'অসমৰ শুক্লা দ্বিতীয়া' বুলি অভিহিত কৰি থৈ গৈছে সেইখন কলেজৰ পৰা মই কি আশা কৰিব পাৰো আৰু প্ৰতিদান হিচাপে কলেজখনক মই কিমানখিনিয়েইবা দিব পাৰিম ?

অসমৰ স্নায়ুকেন্দ্ৰ গুৱাহাটীৰ এই কটন কলেজে অসমৰ জাতীয় জীৱনৰ লগত মোক কিছুদূৰ হলেও পৰিচয় কৰি দিছে। এজন ব্যক্তিৰ আশা-আকাঙ্ক্ষা, বিচাৰ-বুদ্ধি সেই ব্যক্তিজনৰ শিক্ষাই বহুদূৰ গঢ় দিব পাৰে। কটন কলেজে মোৰ ভাৱধাৰাক এটা সুস্পষ্ট ৰূপ দিয়াত সহায় কৰিছে বুলি মই ভাবো। কটন

কলেজলৈ যিমান আশালৈ আহিছিলো তাতোকৈ বহু বেছি আশালৈ কটন কলেজ এৰি যাব পাৰিম। মোৰ কাৰণে কটন কলেজৰ দিনবোৰৰ সাৰ্থকতা সেইখিনিতেই।

বিষয় অধ্যয়নৰ ক্ষেত্ৰত তেনে কোনো ত্ৰুটি মোৰ দৃষ্টি গোচৰ হোৱা নাই। মাত্ৰ কেইটামান সাধাৰণ অসুবিধাৰ কথাহে আঙুলিয়াই দিব খুজিছো। যেনে ধৰক লাইব্ৰেৰীত এখন্তেক বহি পঢ়া শুনা কৰাৰ সুবিধাৰ অভাৱ মই অনুভৱ কৰি আহিছো। পাঠাগাৰটো এটা ষ্টৰ ক্ৰমলৈ ৰূপান্তৰিত হোৱাৰ পথত। মেজ চকিৰে ঠাহ খাই থকা সেই ৰুমটোত লৰ-চৰ কৰিব নোৱাৰি। আপুনি যদি এখন চকিত কেনেবাকৈ খুন্দা খাই তেনেহলে দেখিব কেইবাখনো চকিয়ে একে সময়তে প্ৰতিবাদ কৰি উঠিছে। তাৰোপৰি পাঠাগাৰটোত কিছুমান পুৰণি 'ইলাষ্ট্ৰেটেদ উইক্লি'ৰ বাহিৰে আন কিবা আলোচনী আছে বুলি মনে নধৰে। কিছুমান বচা বচা কলা আৰু বিজ্ঞান বিষয়ক আলোচনী আমাৰ পাঠাগাৰত থোৱাৰ ব্যৱস্থা কৰ্তৃপক্ষই নিশ্চয় কৰিব পাৰে। আৰু এটা কথা। কিছুমান বচা বচা কিতাপ আৰু আলোচনী আদি বিভাগীয় চেমিনাৰলৈ আনি সেইবোৰ এজনক মাত্ৰ এদিন বা সাত দিনৰ বাবে দিয়াৰ দিহা কৰিব নোৱাৰিনে? লাইব্ৰেৰীৰ পৰা ক্লাছ ৰুমলৈ আহক। দেখিব দুই এখন ব'ৰ্ড বগা পৰি গৈছে, য'ত ক'লা চকমাটিৰে লিখিলেহে হয়তো আখৰবোৰ স্পষ্ট হৈ পৰিব। আৰু ফেন কেইখন? গৰমৰ দিনত ফেন নোহোৱাকৈ ক্লাছ কৰাৰ অভিজ্ঞতা আমাৰ যথেষ্ট। ফেনৰ ব্যৱস্থা যেতিয়া আছে, তাৰ মেৰামতি কৰাৰ ব্যৱস্থাও থাকিব লাগে। গৰমৰ বন্ধৰ ভিতৰত সেইবোৰ চাই চিতি লব নোৱাৰি জানো?

(২) আমাৰ দেশৰ বৰ্তমান শিক্ষা ব্যৱস্থা গবেষণাগাৰৰ পৰীক্ষাৰ বিষয় বস্তুহৈ পৰিছে প্ৰশ্ন হৈছে : এই generation টো আমাৰ শিক্ষাবিদ সকলৰ পৰীক্ষা-নিৰীক্ষাৰ বাবে guinea pig হৈ পৰিছে নেকি? এনে এক বাতাবৰণৰ মাজত ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ Sense of direction বজাই ৰখাটো সঁচাকৈয়ে কঠিন।

মোৰ বোধেৰে আমাৰ শিক্ষা-ব্যৱস্থাৰ আন এটা ত্ৰুটি হৈছে এয়ে যে শিক্ষাৰ সা-সুবিধাসমূহ বিশ্ববিদ্যালয়সমূহত সমানভাৱে বিতৰণ কৰা হোৱা নাই। কিছুমান বিশ্ববিদ্যালয়ত গবেষণা আদিৰ বাবে সা-সুবিধাৰ যথেষ্ট অভাৱ। ফলত সেইবোৰ বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকল বহুখিনি সুবিধাৰ পৰা বঞ্চিত হৈছে। আকৌ এনেবোৰ সা-সুবিধাৰ অভাৱতেই কিছুমান বিশ্ববিদ্যালয় বা ৰাজ্যৰ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে সৰ্ব্ব-ভাৰতীয় পৰীক্ষা আদিত বহিবলৈ সাহ গোটাব নোৱাৰে।

আমাৰ শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ আটাইতকৈ মন কৰিবলগীয়া দিশটো হৈছে ইয়াৰ ব্যৱহাৰিক উপকাৰিতা। অৰ্থনৈতিক আৰু সামাজিক পৰিবৰ্ত্তনৰ লগত আমাৰ শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ এটা অৰ্থপূৰ্ণ যোগসূত্ৰ বিচাৰি চোৱাৰ সময় আহি পৰিছে। এই বহুআকাঙ্ক্ষিত যোগসূত্ৰটো বিচাৰি উলিয়াব নোৱাৰিলে আমাৰ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে ডিগ্ৰী টোহে পাব, প্ৰকৃত শিক্ষা হেৰুৱাব।

(৩) প্ৰশ্নটো সময়োপযোগী কিন্তু জটিল। অকল অসমতেই কিয় পৃথিৱীজুৰি আজি ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ মাজত এক অস্থিৰতাই দেখা দিছে। তৰুণশক্তি হেনো বেৰোমিটাৰৰ নিচিনা : সমাজৰ ভাল-বেয়াখিনি তৰুণ শক্তিৰ চিন্তাধাৰাৰ পৰিবৰ্ত্তনে প্ৰকাশহে কৰে। গোটেই সমাজতেই যেতিয়া এটা বিৰাট পৰিবৰ্ত্তন আহি পৰিছে, তৰুণ শক্তি সেই পৰিবৰ্ত্তনৰ প্ৰভাৱৰ পৰা আঁতৰি থাকে কেনেকৈ?

মোৰ বোধেৰে অসমৰ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে যিকোনো জাতীয় সমস্যাৰ লগত নিজকে জড়িত কৰাৰ আগতে এবাৰ ভাবি চোৱা উচিত সেই সমস্যাৰ প্ৰতি তেওঁলোকৰ নিজস্ব মত কেনে ধৰণৰ হোৱাটো উচিত। নিজৰ কোনো সুস্পষ্ট মত নথকাকৈ আন্দোলন আদিত জপিয়াই পৰিলে চতুৰ ৰাজনীতিবিদৰ হাতৰ পুতলা হৈ পৰাটো দুখজনক হলেও তাত আচৰিত হব লগা একো নাথাকিব। পৰাপক্ষত আন্দোলনসমূহত হোৱাই নোহোৱাই নিজকে সমৰ্পণ কৰি সক্ৰিয় অংশ লোৱাতকৈ সমস্যাবোৰ বুজি লৈ সক্ৰিয় interest লোৱাটোহে উচিত বুলি মই ভাবো।

আমাৰ দেশত বহুতো সমস্যা আছে। কিন্তু সেই বুলি আমি ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকল নিৰাশ হোৱাৰ কোনো কাৰণ নাই। আমাৰ সমস্যাবোৰ আমি বুজিবলৈ চেষ্টা কৰিলে সিবোৰৰ উচিত সমাধানো আমি উলিয়াব পাৰিম। বিপ্লৱী কবি নজৰুলৰ ভাষাত—" The storm dies under our feet, we are the students" ● ●

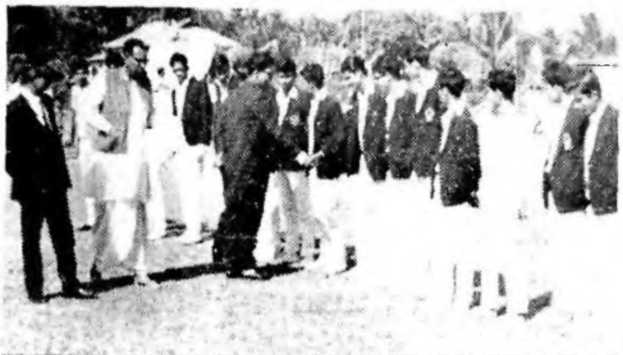

◄ From top to bottom

- The players of our college cricket team being introduced to the chief-guest just before the starting of the Final match at Tezpur. (Photo—Sailen Barkataki)
- A typical starting of a college function.
- A part of the Science Exhibition organised by the Cotton College Science Club.
  (Phot —Khanin Barua)
- A Quiz Competition in progress
  (Photo—Khanin Barua)

College Elections ►
(Photo Anil Deka)

The deserted class-room during off periods.
(Photo—Khanin Barua)

◀ Our Debating team consisting of (From left to right) Mr. Amarjyoti Choudhury and Mr. Laxman Kanuga with the Prof-in-charge Mr. Arun Barua and Secretary, Mr. P. Barthakur.

Mr. Sudhangshu Bimal Das, who secured the highest aggregate among the successful Honours students in the B. Sc. (Part II) examination. ▶

Md. Mohsin Ali, secured a 'first class first' in Physics. ▶

Miss Nirmali Das, secured a 'first class first' in Geology. ▶

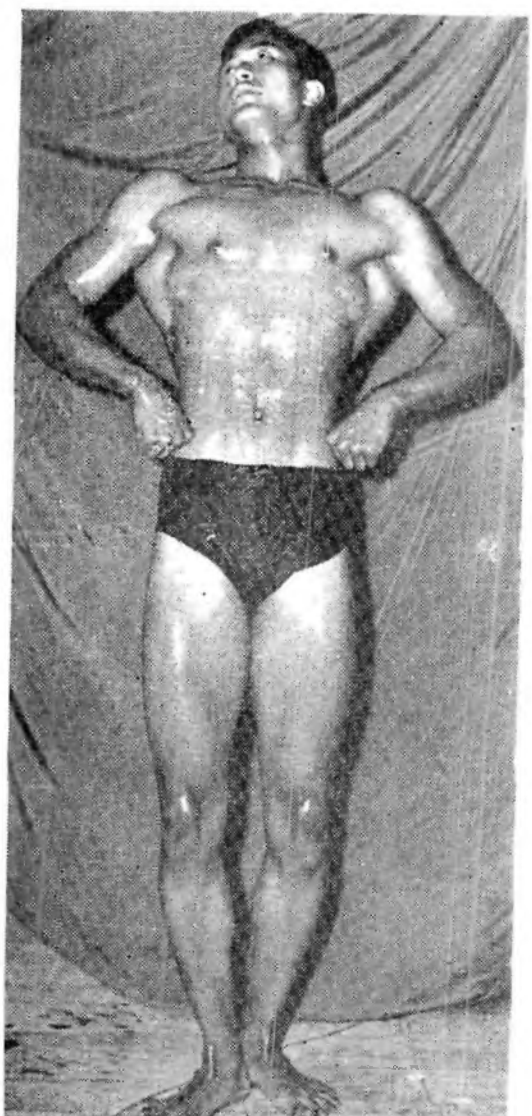

Mr. Bipul Barsaikia—' Mr. Gauhati University' of the year.

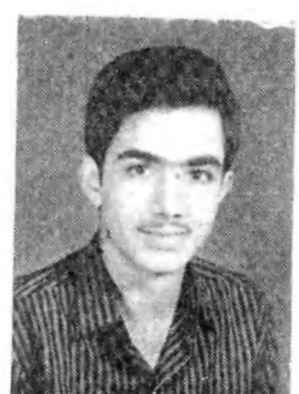

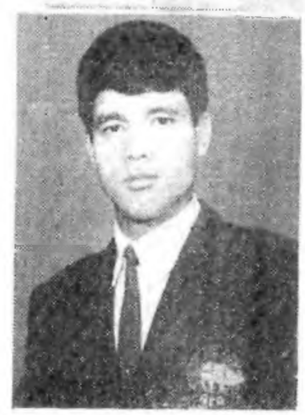

Mr. Dip Barua and Mr. Toshen Borah, who captained the Gauhati University Badminton and Football teams respectively

The Cottonian

•

Annual Publication

Forty-fifth Issue

•

1968–69

•

Editor

SANJIB KUMAR BARUAH

COTTON COLLEGE, GAUHATI

English Section

This issue presents:

Essays :

Moon-landing and the next decade : Ranjit Sarma 1

Scientific Mind : Rafiquz Zaman. 3

As Civilisation advances Poetry declines : Monomohan Das. 6

Don't we need a lot of struggles in life : Chiranjit Chaliha. 10

Parliamentary Democracy in India : Dilip Choudhury. 13

What's there in laughter : Binoo Meraney. 16

Worship of Apesvari and Suvacani in Assam : Prof. Hemanta Kumar Sarma. 17

Was Nehru successful as a Statesman ? : Amarendra Kr. Sarma. .. 21

Regional Imbalance in the economy : Bisnu Sarma. 24

Shakespeare's treatment of the Supernatural : Prakashjyoti Sharma. .. 26

Sriniketan : Mitali Purkayastha. 28

Short-Story :

Love's labour lost : Laxman Kanuga .. 8

Poems :

A Desire : Shyamala N. Swami. 12

Bleeding Heart : Navamalati Neog. 20

My Son : Prof. Parukutty Barua. 30

Science Section :

Mossbauer Spectroscopy and Chemical Shift : Prafulla Sarma. 31

Nuclear Radioactivity : Takiur Rahman. .. 34

This is Cotton College :

Principal Dr. Kamala Roy's address at the Freshers' Social. 37

Secretarial Reports 39

Results of the Annual Competitions .. 48

As the people look at today's 'Cotton'. 54

Dear Cottonian : 55

MOON-LANDING AND THE NEXT DECADE

Ranjit Sarma,
3rd Year Arts

Man has landed on the moon. Human imagination stretched out its long hand and has touched a different world of reality on the moon. We have spent many hundred years dreaming the impossible. Reality of history failed to cope with human imagination. But, the moment man landed on the moon, the course of history and human thought was altered. This time human imagination failed to cope immediately with reality, failed to cope with the rapidity in which reality advanced and jumped headlong to a different dimension. Undoubtedly, this unprecedented feat shook the whole basis of human mind, particularly its sub-conscious aspect, with its far-reaching and deep-influencing message—the message particularly for the next decade.

What is this message ? Basically, it is simple. Human spirit recognises no boundary. It is not going to stop anywhere. In spite of the bitter conflicts, depressing loss of values, and the resulting cynicism of our age, the creative spirit of man is still putting up a struggle against the limitations of man. No doubt, human capacities will always be limited in one sense or another ; but the spirit of man is never to be daunted by this fact. Probably in the next century, we will be giving serious thought to a new and more daring adventure—the scientific-breeding of man. Human imagination will again have to resort to long jumps in order to cope with the new reality.

To be more particular, in the last few decades, there came a stagnancy in the history of mankind. The same wars—whether hot or cold—continued unabated, the same agonies of soul and matter continued to disturb human life and the same mistakes were repeated. That is why human mind became more and more subjective, narrow and stagnant. So it is high time to go far away from our dear earth, and to have a new objective look at this planet and the agonies surrounding it. In the next decade, we have to achieve this. We are going to open new horizons—to breathe freely, to look at our precious human existence from a new angle. We have to do it if we desire to fulfil our requirement of a new set of dynamic values.

Being a youth myself, I have tried to understand the special message of moonlanding for the youths of today. Undoubtedly, the youths of today are suffering from a sense of vacuum. We need new invigorating values based completely on a new reality that is different from the realities of the two world wars and the stray wars that followed. Can moon-landing give us a new message—a message that is not based on the cold wisdom of the last few thousand years of civilized existence ? I think there is really a special message for us. The generation that sent men to the moon is not our generation. The older generation attempted this heroic feat from an altogether conventional point of view. They wanted to "conquer" the moon. They tried to succeed in overcoming the aloofness of the beautiful lady. But, they have not succeeded in understanding the moon—her soul, and I think they have miserably failed in that respect. The two moon-landers, after stepping on the lunar surface, were completely dazed and puzzled. They failed to recognise the various colours of the lunar surface that have no name in the books of human knowledge. That is the special message for us—youths. We have to go further than our predecessors. We have to recognise and name these colours—not only the external colours but also the inner-colours of the moon-soul. That is our responsibility in the next decade.

Our generation has to ask ourselves one significant question. To what do we belong ? Do we belong only to this old earth with its old truths ? The sense of belonging is an important factor in human realization and we cannot put this question aside. I think we do no more belong to the earth alone. We are no more "men of earth." The conquest of the moon has turned all of us, within a moment, into the great citizens of the universe. Our horizons have widened, so, heavier and greater have become our responsibilities.

Let me give a simple example, though it may seem frivolous to some ears. The post-war literature and film world have been highly influenced by the spy thrillers. James Bond of British secret service and Napoleon Solo of U. N. C. L. E. were our heroes. Now we can clearly foresee that in the next decade these spy-thrillers will certainly be replaced by astronaut—thrillers. Astronauts moving throughout the vast space touching the planets of the universe on their way will be our romantic popular heroes in the seventies. James Bonds and Napolean Solos, in spite of their attractive personalities, will cease to stir up our advanced imagination. Killers can no more be our heroes. In the next century, our successors will look back and treat these spy—thrillers in the same manner we treat the medieval romances today. Shall they look back at our traditional beliefs of today with the same air of a superior generation of human beings ? I am not sure.

But there can be no doubt that many of these beliefs will get a big jolt in the next decade. These beliefs are already in a dying state and, I think, the new, surprising and shocking development of moon-landing will be the death-blow. And, yes, our generation will have to carry the burdens and the sufferings of the transition.

What can be the influence of this shocking development on the literature of the next decade, particularly on the poetry that always seems to derive a vital inspiration from the silver (?) moon ? Some people fear that the moon has lost her old charm, because she is no more virgin after the moon-landing affair. This is a ludicrous idea and I cannot agree with it. In spite of the added knowledge about the moon, she would continue to stir up poetic imagination. The moon-landing instead of putting a check on poetic imagination will stir up a new flow of poetic images. The seventies will certainly witness this unique flow of new poetic images emerging from the explorations in the vast space.

Let us now come to the political aspect of the situation. Every super-power, throughout the history of mankind, has continuously been trying to establish superiority over the remaining world-powers. For this, the super-powers have to select certain fields of competition. These competitions, involving material interests, lead to wars. But, now, a new and unique field of competition has been opened. The super-powers can now show their maturity and advancement in the competitions held in the vast space. There is no more need to harass the already battered earth. The vast field of the space is lying open for these competitions, without involving any material interest of anybody. If this new field of international competition is agreed upon, the earth will no more be troubled by the disastrous possibilities of war. Mutual hatred among the super-powers will be blown up into the outer-space. And we will have peace. This is a big hope for the seventies.

Moon-landing—this supreme achievement of mankind needed a well-equipped scientific organisation as well as individual patience, courage and intelligence of the persons like the scientists and the astronauts. It has been proved that the individual and the organisation must go together in a balanced manner. If the adjustment between the individual and the organisation is not perfect, man fails to achieve anything. This truth will be seen in a better light in the next decade.

After the successful moon-landing, we have to face a few serious and urgent questions. Will not moon-landing lead to a serious re-thinking on our social system ? Will not capital punishment be abolished so that every human being can share the wonderful experiences mankind is enjoying and will enjoy ? Will crores of people have to starve when some of their fellow men continue to conquer the vast space and its 'little' planets ? Will the modern man have to be engrossed in ordinary routine-life so that he has to miss the thrills of the wonderful explorations in the space ? The next decade will have to answer these questions.

SCIENTIFIC MIND

Rafiquz Zaman,
2nd Year Science

In going through any article on a scientific topic, one will find, almost invariably, the writer saying, the present age as the age of science. Is the statement correct ? Science, among others, is one way of developing thoughts and expanding knowledge of our material world. Evidently, the spiritual world is not in the domain of science. Moreover, our civilization cannot march towards perfection only with knowledge so gathered. There is something more that civilization demands. Progress of humanity depends upon the righteous use of knowledge, i.e . wisdom. Certainly, one cannot say that humanity is busy all the time in gathering knowledge in a stereotyped manner. Had it been the case, we would not come very far from the age of mammoths. Fortunately, the world has been endowed with some men of vision and ideals. So, to call the present age the age of science is certainly wrong. But, if a man turns his eyes to different nooks and corners of the world, he will see activities of science all around the horizon. And, so, he quickly and intuitively, without further analysis, wants to coin our age as the age of science ; thus, revealing the unscientific nature of the viewer. Better should we call the present age one dominated by science but not wholly dominated by it.

In this age dominated by science, I doubt how many of us try to develop our mind scientifically. To know science or to hold a degree in science, certainly, does not imply that the man in question has a scientific bent of mind. In reality, most people are found to have a wrong and vague idea about the nature of a scientific mind.

What is a scientific mind ? To speak briefly, a scientific mind has the power of analysis and the mind does not take anything without understanding to the extent to which human ability goes. In our course of analysis, we must have reasoning at every step and the reasoning ought to be logical. A scientific mind always puts the right question. Because, only then, we can solve certain riddle in nature with the help of science. Moreover, we should know where to start a certain problem and which path to select. Also, we should be conscious about the extent to which we should analyse a thing. Of course, at the beginning of our search, we must have a fair idea of the problem. There are so many mysteries in the universe around to unravel. One should not hope that science can give solutions to all the problems that we observe in the natural world. We should put those questions to science whose answers we may or can expect from science. In fact, in science, we take some "whys" to be true and then explain certain other "whys" of nature. This evidently expresses one limitation of science. To be more specific, let us take the example of force. We have the conception of force partly from intuition and partly from common sense and knowledge. We don't know why force exists. We introduce such a concept in science and try to explain many phenomena in nature. So, power of analysis certainly demands certain other things that we have mentioned.

But in learning science, we cannot deny the contribution of intuitionalism. To clarify the fact, let us take the definition of electric force. We define electric force as something which causes motion of an electric charge ; an electric charge is something which exerts electric force. Clearly, in going to define a physical quantity we are just revolving in a circle. The philosophers and the metaphysicians tend to break this circle with the hope of getting the absolute knowledge of the universe. But many scientists do not enter into such a riddle because they understand the electric force and charge, at least, intuitively. They go on further analysis although they are conscious of their subjective way of pursuing truth.

As I have already mentioned, the worshippers of science should try to select out the suitable path to follow in solving certain riddles in nature. Thanks to the alchemists for their ceaseless and tireless efforts in engaging themselves in the sphere of science. But there was a serious defect in their effort. They did not accept the ideal means for their ends.

Conservatism is an aspect of an unscientific mind. In our day-to-day life, we find it difficult to discard conservatism and become a prey to dogmatism. Also, we should throw out all the superstitions and should accept things only after proper reasoning. A scientific mind is always adventurous. Such a mind hankers after truth and tries to overcome the complexity of the universe. To give an insight into the complexity of nature, one must carry on ceaseless search for it, braving all the troubles that come in the way. Personally I believe, man can create his own suitable conditions or circumstances, and circumstances can rule only over a feeble mind. What matters most is the philosophy of life with innovotion and the strength of mind.

In many instances, we have to imagine certain things in science. But what is a scientific imagination ? Is it something different from common imaginaion ? Yes, it is something different. Common imagination is simple in the sense that we can do it quickly and without criticism. But scientific inagination demands certain things which common imagination ignores. We know that 'ether' is a difficult puzzle in science. We are asked to imagine 'ether' in our science course. How to imagine it ? Common sense tells us, this is very simple. But no ! This is very difficult. Because, scientific imagination demands that whatever we imagine must conform to every known facts of nature.

To develop the scientific mind, we must be alert from the very beginning of our childhood. Because, it is not a sudden process, but a gradual one. It is the duty of every generation to create a scientific atmosphere for the development of the next generation. Much harm is done to the society by the misunderstanding between the old and the young. The old generation does not want to give much liberty to the young generation as much as they should give. On the other hand, the grown-up generation becomes wild in most cases in the name of freedom. What is needed is balance. "Too little liberty brings stagnation", to quote Bertrand Russel, "and too much brings chaos" The grown-ups should be given the liberty of free-thinking and the liberty to drive a new worthwhile current in their life if they want. What is more important is to help rather than check them in developing a scientific mind. Of course, aesthetic concept of the world is also important about which I will discuss later.

The most frustrating fact is that our present educational system cannot maintain the enthusiasm of the intelligent and thoughtful pupils. These students feel their youth to be a wastage though not completely. A changing outlook seems to grow among the educationists but the changes they want to make in our country are not admirable. They seem to be busy in contracting or expanding courses and classes but not in making any fundamental change.

Experiment is no doubt essential but it ought to have a sound basis. A method involving trial and error is acceptable only when proper reasoning and thought is introduced into the trial. Our faulty educational system brings forth some crippled products. Something must be done at present ; otherwise history will blame us in the future. At least, our education should try to teach the students 'how to think'.

On the other hand, I see no reason to admire the activities of the young generation. Young people are found to lead a superficial sort of life. Life is unfathomable and it has deeper meanings. We cannot achieve absolute or supreme happiness in a superficial life. The young are not found to criticize their own life and seem to avoid their guilt or failure by assigning it to the society. They seem even not to be adventurous at all. This is some kind of escapism from the world of reality. History is not created by the people as a whole, in the language of Arnold Toyenbee, but by a very few people. So, the young should give emphasis on individuality from the mental point of view. Of course, I am not a pessimist as to lose hope on the young generation. We must endeavour to create a new sun so as to radiate energy to enlighten every aspects of the human society.

There arises one question. Is it—to create a scientific mind—a 'be-all and end-all of life' ? Or to speak in a different way—should we view the world through the spectacles of analysis only? My own view is negative. I agree with the view of John Keats—"Newton has destroyed all the beauty of rainbow by transforming it into prismatic colours." Sometimes, it is necessary to see the world as it is. Aesthetic part of the universe is in no way less important than the scientific one. Is it possible to bring a balance between these two ? I believe, this is not impossible. Only it requires constant practice and perseverance.

In the eternal march of the humanity from imperfection to perfection, from unknown to known lies the depth and reality of life. We should exert our mental as well as physical strength in this noble endeavour. We should never deny the philosophical aspects of life. I agree with Arthur Eddington, "Reality, the unknown something which underlies the world both of sense and of science, is spiritual in nature. It follows that the worlds both of sense and science are phenomenal only ; they are appearances of a noumenal reality whose character they belie".

AS CIVILISATION ADVANCES POETRY DECLINES

Monomohan Das,
3rd Year Arts' 68

[The twentieth century is supposed to reach the highest pinnacle of civilisation and the poetic production of this century is considered by many as to be no poetry at all. But I think otherwise and believe that the assumption is incorrect. Yet, mine is a layman's dissertation. And, therefore it is to be judged on the merit of a layman's faculty.]

Macaulay was uncertain about the future of poetry. This sense of uncertainty, as one apprehends, is mainly due to our inability to conform to new standards of poetry.

To-day we boast of our civilisation. But our civilisation has not yet attained all perfection. Our future generations will look at us as barbarians. Civilisation is not a static force—it is dynamic—it moves forward and would do so for all time to come. By landing on the moon-soil we have not completed the process of civilisation. The stream of literary culture flows along with civilisation. And our literary culture on the other hand is influenced by social environment. Literature is the product of the age. Therefore, we cannot expect the poetical products of all the ages to be even. To-day's poetry gives quite a different taste from the poetry of the preceding ages.

Our failure to appreciate modern poetry is due to the fact that we are used to a set-standard evolved by the past poets. Here for instance, we can refer to Wordsworth. We acknowledge Wordsworth to be a major poet. But when his poetry first appeared—not to say of appreciating his poetry—it was questioned whether he was a poet at all. Same is the case with modern poetry. It is now 'tolerable' tomorrow it will be palatable. But at its earlier stage, it had to search for enthusiastic readers. (By modern-poetry I mean 20th century poetry).

When we are used to a particular taste—we find it difficult to change it. But every original poet (as Wordsworth believed) creates new tastes. The present age is marked by its complexity. It has its stamp on poetry too. It is because a modern man cannot accept things as it is. Another noteworthy aspect of modern poetry is that, it does not conform to any set rules and regulations. To-day's poetry is not shaped by a particular trend. Because, there are plethora of trends. New problems, new ideas, new rhythms—all these give modern-poetry a new look. But it is not alien. A poet can now deal with any subject under the sun. One may very likely refer to the obscurity of modern poetry. If poetry reflects life, then this obscurity reflects our own image. We are adrift in a miasma of uncertainty. There are so many truths that we cannot know which is the final truth. Our vision is thus impaired.

We know it quite well that modern poets do not follow past traditions. But it is not the only reason responsible for making modern poetry look 'strange'. Invariably there are certain factors that influence modern poetry. One may point out that the progress of science—robs poetry of its charm. The whole truth is not said by saying that science hinders the progress of poetry. Science is not a new thing—it is not a newly-found spring suddenly gushing out from the earth. Let us come to a recent feat of science which is yet fresh in our memory: Moon-landing. The moon is always providing us with material for poetry. Now, most of us think that no more poem on the moon is possible hereafter. In this content, we can point out to the Ptolemiac concept of the universe. The sun no more revolves round the earth. But strangely enough, poetry still now revolves round both the sun and the earth.

Science is in fact, not a hindrance. If imagination is the essence of poetry, then, con.

cretisation of this imagination is science. Science explores the outer world, whereas poetry explores the inner world of thought and feeling.

One question may crop up in our mind, and that is—why the poetry of to-day differs from that of Homer or Virgil. It is because society changes with time. Today we have new standards, new values. So no longer can we think in terms of Homer or Virgil or Dante. And poetry accordingly changes. Science is now part and parcel of our life. We are now more rational, our outlook is more realistic. It makes our poetry 'realistic' too.

Superstition was an essential element of the poetry of the preceding ages. To-day we are less prone to superstition. Therefore this element is no more to be found in today's poetry.

One may further point out that in these days of "sick and hurry"—one gets less leisure for recreation. We may not have much time for recreation, but we have enough time to create and read poetry. It is of course true that an epic poem is beyond our imagination in these days. But poetry exists nonetheless.

Poetry can never be extinct. Poetry is the ornament of civilisation. We all have a sensitive feeling. Science cannot make us rude. We have the capacity to feel beyond perception. And anything beyond perception is made perceptible by poetry.

We are dreamers of dreams. There is always a difference between our dreams and the hard reality of our existence. Poetry fills it up. If human nature exists—poetry exists too.

With all the progress of Science, with all achievements and explorations, this universe remains a vast vale of mystery. These secret codes of this universe can only be deciphered by poetry. The aesthetic pleasure that we derive by reading poetry is a source of eternal joy. Even, if nobody cares to read poetry it will exist. It is a poet's 'private document' and the 'poet writes poetry primarily for himself.'

She was the most beautiful girl in the college. Her eyes were lotus-shaped, large, and lustrous, her face made autumn pale with envy, her arms sloped away gracefully from her well-built shoulders, her toes projecting out prominently from the lower folds of her saree were finely moulded and attractive. Rita was, in short, the outcome of the hard labour put in by a divine artist in the finest hours of his imagination. Naturally, she had a host of Romeos, who were all mad after her. They always thought of her, they always talked about her, and they always dreamt of her. Yet, not a single one of them had ever dared to approach her. In the galaxy of those romantic idiots, two boys—Sunder and Jhapsu shone most prominently. Jhapsu had a slight edge over Sunder in as much as he belonged to the same state as her, while Sunder belonged to a different State. However, for some odd reasons unknown to herself, Rita had a rather soft corner for Sunder, and, after a bit of hesitation, she finally yielded to his advances. Thus started their love, which gradually developed into intimacy. They would spend hours together, without getting tired of each other's company. After all, what can be more beautiful for a lover to look at than the smiling and passionate face of his beloved ? What can be more charming for him to hear than her voice? What is more important for him than her company ?

Days passed on, and the secret affair between Rita and Sunder no longer remained a secret. For, like wild fire, the story of their love had spread throughout the campus. Jhapsu had heard it too. He, naturally, could not tolerate it. A girl of his state preferring an outsider to him more than sufficed to drive him mad. Something had to be done about it, he thought, and, the very next day, he did really do something about it.

It was in the early hours of the morning that Sunder, on his way to the cafetaria to meet his adored one, was knifed on the way by someone's rather harsh and insulting words aimed at him. He turned round to find that the agressor was none but his bad old pal Jhapsu. "Hi, you lump of a man ? Why the hell do you have to start off busing me on the public road," thun-

dered Sunder. Jhapsu was equally expert at showing off his temper in that rather nasty language misnamed as English. "You bloomin nut!" he slanged back "You are the very replica of a devil, a son of so and so, a prisoner of your darned silly passions, condemned by every blooming act that you perform." "You bet, you certainly slang damn well Jhapsu," replied Sunder, "I swear if only I had a note book with me right now, I would have jotted down every single word that you have spoken for, each one of them is a masterpiece of the English language," he added sarcastically. His sarcasm however, only added fuel to the fire. "Now keep your impertinent remarks to yourself", Jhapsu shouted off as loud as a Boeing. "And, don't forget that you are an outsider here. If, therefore, you do not stop trying out your chivalrous wooing on a simple dame of this state, by misleading her against her own people, I can jolly well get you kicked out of this state," he added in an authoritative tone, as if that state were his grandfather's property. This was too much for Sunder to keep his temper low. Without trying to look for filthy words to hit back upon Jhapsu, Sunder literally slapped his adversary tight, and, without waiting for him to react, he walked off to the cafetaria least realising the gravity of the situation.

Later in the morning, the office of the spectre (a secret organisation of some violent and extremist students) was activated. Since long, the members of the Executive Committee of the spectre under the able leadership of their General Secretary, Mr. Hulla Gulla, had no opportunity to show off their authority. Here, at last, was their chance to thunder out from the shabby little college platform in their husky tones, and to take yet another step towards their political careers. Jhapsu had reported his brief encounter with Sunder earlier in the morning, to the spectre and the spectre leaders thought that it was a matter of deep concern for every single citizen of Jhapsu's state, for, Jhapsu had been violently attacked by an outsider, while pursuing the noble cause of the safety of a chaste and simple girl of his humble state against that outsider. They, therefore, demanded the immediate expulsion of Sunder from the college. The Principal, however, rightly thought that, that was hardly a justifiable ground for expelling a boy from the college. Reacting to this, the Union decided to go on a strike until their demand was conceded. Pickets were placed at every inlet to the college to see to the success of the strike and inspite of the sincere efforts of the college students' Union, the strike could not be averted.

Now, it just so happened that that very day, a visiting students' delegation from another state of India was to call on the Principal of that college. However, the pickets placed outside the college entrance would not let the delegation in. In fact, some members of the delegation were manhandled by some of the pickets, when they wanted to force their way in. The visiting students, taking this as a great insult, gheraoed Mr. Hulla Gulla in his office, asking him to apologise to them in black and white. Hulla Gulla's pals, however, came to his rescue, and, there ensued a skirmish between the two student groups. As always happens on such occasions, the skirmish was magnified into a big fight by the Press, and the matter was taken up most seriously, by the "Senas" of the respective states of the two student groups. Things took a serious turn. Buses were burnt, public property was razed and people belonging to the other state and living within the state were molested. There was retaliation and counter-retaliation. Finally, the matter was taken to the Central Government for their purview. The Union Home Minister immediately called the two Sena chiefs to New Delhi to talk things out with them. After a lot of time and money had been wasted on these talks, the Sena chiefs agreed to stop all acts of violence in their respective states and to be "goody goody kiddies" in future. In appreciation of their good conduct at the talks and their final surrender to the peace-proposals of the Union Home Minister, the two Sena Chiefs were honoured with the national award of Padma Shri and it was decided that the day they had signed the peace agreement would be celebrated throughout the country as the "National Integration Day" every year.

It is however, sad on my part to report to the readers that the love-tussle between Sunder and Jhapsu for Rita still remains unresolved. Sunder continues to meet Rita everyday in the cafetaria, and Jhapsu continues to play the part of the villain in this world which Shakespeare had so rightly called a stage.

Note : All the characters mentioned here are fixtitious and any resemblance to any real life characters, living or dead, is purely coincidental. ●

DON'T WE NEED A LOT OF STRUGGLES IN LIFE ?

Chiranjit Chaliha,
2nd Year Science' 68

If we have to embrace a defeat, even after great struggles in life and consequently if we weep them, of course, that weeping may have some values and reasons and it may draw sympathetic feelings from others. On the other hand, if we are afraid of the sinister looks of the rude reality and hence without coming into a combat with the curses of reality if we let ourselves to be festooned with many a failure and many a setback and then if we cry loudly from the grave of disaster and ruin, we won't get any sympathy from the society—we cann't claim it. Instead, we will receive many undesired rewards from the society, we will have to digest lots of public scornings and hatred.

Initially every man is provided with the same amount of knowledge, say a 'point mass' of knowledge or wisdom. Along with the rolling of the wheel of age, this 'point mass' begins to expand. Of course the Almighty does not provide every body with the same atmosphere or same circumstances for this expansion of knowledge. Did not Napoleon say "Circumstances ! I make circumstances" ? Yes, the suitable atmosphere or circumstances that we need for the expansion of our knowledge, shall have to be created by ourselves in case, we are not provided with the same by the Almighty. While going to get the recognition of one's talent from the society, one may have to swim across many a broad, foaming river, may have to climb over many a high hill. But there is no need of one being taken aback at the sight of these obstrucles—one should just try, one should just struggle and that will take him to the other side of the obstrucles.

Yes, we want some struggles in our life. Without the same the real taste of life is missed. The 37th. heir of the American Presidential Chair Mr. Richard Milhouse Nixon, in his maiden speech as the President of the U. S. A ., said, **"Once there are no problems in life, once there are no real challenges to life, once a person does not know failure, sadness and defeat, he misses a great dimension in life. He will look back to a life in which there have been no ups or downs and therefore no real beauty is added to it—beauty in the broadest sense."** Then again let's remember the saying of the great poet Mirzha Ghalib, "If there is the song of joy, so far so good. But if it's not, let there be weeping—it's better than utter silence and inactivity. Death is the destination to this life's journey. It's the stop, beyond which there is all silence and all inactivity." Actually, we should have, to some extent, the taste of struggles and the bitters of life ; then only we can get rid of the ominous calm and inactivity in life.

One may have many colourful fancies in one's mind. With his sky-scraper imaginations, he may consider himself to be a handsome prince enjoying his days with a lovely princess in a grand palace. But it shouldn't be forgotten that once he is swept by the whirlwind of rude reality, he may be turned into a beggar. Defacto, there is a high wall placed between the sweet imaginations and their execution in reality. But should one retreat at the sight of this wall ? No, he should get entangled with the struggles, however tremendous they may be, to cross it. Then, surely he will be able to take the cake, he will surely be able to trump all the aces which will be laid by the rude reality in his life's game.

While he keeps himself indulged in the struggles of life, **he should maintain his natural humanity and morality.** One should have reverence for these virtues. One's actions, struggles should have moral obligations. Those who are swimming helplessly in the sea of distress and depression, should be rescued by and their minds should be furnished with new inspiration and courage by others who actually possess the same. **Those who have been depressed by any failure their minds should be warmed off with the**

thought that the game is not yet up and that still they can be galvanized into a better life. Those who have something should give something to those who have nothing. Are not equality, brotherhood etc. and other socialistic principles which determine the fate of today's people, based on these ideas ? If the neglected and mentally depressed class of people are provided with necessary inspiration and courage, won't they struggle to have some light on their dark lives ? These struggles will surely be fruitful.

The long trend of struggles which sometimes exist through a major part of an individual's life, begins from that very moment when he tries to emerge out into this world from his mother's womb. But finally he comes to know about its sweet taste and its boundless practical values in life.

Who is completely free from any trouble in life ? Who is reaching the pinnacle of success without any struggle ? The bitters of life are inevitable. There may be somebody who is spending his days amidst immense happiness and gaiety. But it is sure that to attain such a smooth state of life he must have to struggle vigorously, he must have to fish in the troubled waters at the beginning. Again there may be someone who is tied up with a rope of great fame. But did he attain it by mere luck and without any struggle ? The answer will be a negative one in most of the cases. He had to struggle, he had to work hard with great perseverence and sincerest devotion to attain this fame. Of course there may be some exceptional cases among the hundreds of crores of people in the world.

Poverty is not a vice, but beggary is a vice. If one has to struggle in life, it's not vice or a crime nor it's a weakness of his mind. But if one does not possess the necessary courage to struggle for something, there of course, it's a crime, one will be turned as mentally weak, one will also prove to be guilty by His judgement. No stain or shame is mingled with these struggles. If one succeeds in one's struggles then it is a credit to him and he will be garlanded with due honour. If one loses it, then also it's not a matter of shame or grief—rather with the experience of the lost battle he should jump once again into the sea of struggles, he will be inspired by the lost battle and others will cheer him up to swim across this sea of struggles.

"Without Milton, the river of the English literature has been transformed into a fenn of stagnant water"—thus Wordsworth lamented for Milton. A life without any activity, any struggle is also nothing but such a fenn of stagnant water. The so-called miseries of the life of the mass people may not peep through such a life since it is full of material resources and wealth. But still we cannot say it to be a 'happy life'—in the real sense of the term. The man who possesses such a life may feel boredom with his wealth and with the smooth sailing of his life and he may have great mental conflicts of some sort which lie hidden from the eyes of the common people. His life may be gall and worm-wood inspite of all his physical comforts.

Let us consider the case of an earthen pot. When it's broken, the pot loses its shape and its existence. But the soil with which it was made, never vanishes and hence it is the absolute reality of the pot. Now if one judges the so-called joys and sorrows of his life in the light of the life philosophy based on all the mankind there he may not find them to be as the real joys and sorrows of human life, they may not be true. But the struggle in which one gets indulged in attaining or performing something good, is true—**it is the absolute reality, an absolute** truth of his life. It's a cosmopolitan aspect of human life and is inclusive to the philosophy based on all mankind i.e. **every human being in this earth may have struggles and the aim of the struggles is more or less same in the case of each human being.** It's a truth in that very sense in which it's a truth that the sun rises in the East and sets in the West. Most of us realise these things oft, after committing a lot of blunders in life. This is a common characteristic. But what will be uncommon is this that if still (after committing a lot of blunders) one doesn't understand the need of these struggles or is ashamed of getting entangled with a lot of it in life.

Let there be storm and heavy rainfall. One should just silently wait. After sometime it will stop and again there will be a clear sky with boundless blues in bosom.

So, keeping faith upon the Almighty, facing all sorts of hazards smilingly and bravely one should go ahead in his life's chariot. Whatever betide to in future, one shouldn't bother about that, he should only go at a gallop—at least

he should try to do so. **If half of one's sojourn in this earth is filled with struggles, the other half will be emblazoned with flowers of joy and happiness, in full bloom.** Struggles and happiness may be betwixt and between in our life. But the joy which one attains, on reaching his goal ofter great struggles, will make him forget about the hardships he faced on his way to the goal. This will be the sweetest moment in his life.

"Be not afraid of your life ; believe that," said James Williams, "your life is worth living and **your belief will help create facts."** If a man has moral courage, patience and perseverence, he needs not to be afraid of the problems of life ; his hopes will never cheat him, only he will have to struggle and one day he will surely gain the upper hand in the sruggles of his life and he will be able to climb to the top of the ladder of success.

A Desire

I hoped for it
And I dreamt about it.
Fancy wove a pattern with it,
Ambition nurtured it,
And passion fed it.
Wisdom laughed at me,
But instinct goaded me.
My heart was replete with it,
But my head refuted it
Imagination toyed with it
Till I was infatuated with it
And my bones travailled for it.
But Oh ! the disappointment of it
But Oh ! The Incident ! Reality
Shattered it
And my heart—it wept for it.
It ruined me
It crushed me
It hurt me
And I was nothing.
But like a Phoenix
Rejuvenation occured in it,
A difference clothed it,
But Oh ! the misery of it
Again reality shattered it,
Again it tortured me
Again it saddened me
Myself I shut in from all of it
And felt—God likes not to give me it.

Shyamala N. Swami,
3rd Year Arts

PARLIAMENTARY DEMOCRACY IN INDIA

Dilip Chowdhury, Lecturer.

The Meaning of Parliamentary Democracy :

Majority of the countries of the world are democratic countries and the millions of people of India believe in the democratic way of life. Parliamentary Democracy obviously mean the democracy which begins from the bottom to the top, in which all the people irrespective of caste, creed, language and religion will get the Right to equality, Right to freedom, Right to life, Right of speech etc. and the framing of the Indian constitution by the "Constituent Assembly" was done with this objective in view. Our constitution is the expression of the free will of the people of India. The enumeration of "Directive Principles of State Policy", the procedure for the amendment of the constitution, Fundamental Rights etc. in the constitution are some of the noble features of the Indian constitution.

The constitution, therefore, provided "responsible government both at the centre and the states." Thus, the Parliamentary Democracy means "the Decentralisation of Powers among the various units of Government."

The exponents of Parliamentary Democracy :

The first exponent of Parliamentary Democracy in India is Mahatma Gandhi, 'the father of the nation,' and the second is Jawaharlal Nehru. Nehru, while framing the constitution has given the real shape of Gandhi's ideas and dreams. Nehru was a democrat and he wanted that the basis of the Constituent Assembly should be "the sovereignty of the people" and India should be an "Independent Sovereign Republic" where in all the power and authority of the Republic, its constituent parts and organs of government were derived from the people. He was one of the successful parliamentarians of the world and he strongly believed in the virtues of Parliamentary Democracy, in the value of good precedents and in laying down and carrying out policies with the consent of the people or their representatives elected on the basis of Adult Franchise.

He worked for this through the periods of his long struggle for freedom. He believed that democracy, whatever the forms and the rules, is government by deliberation and it demands the capacity for debate and he taught this lesson ceaselessly. Democracy must ensure good government, it must allow criticism and correction . It means balance and checks. "Parliamentary democracy demands many virtues," he once said. It demands a certain devotion of self-discipline, of restraint. He did not think of 'Party Democracy'. He brought many famous leaders in congress and strengthened his party and also used it as a mighty weapon for the stability of the government.

He also encouraged the opposition party to be powerful but he was highly disappointed to see that parties were breaking up into groups and instead of a party system a group system was devoloping. The democracy which developed under Jawaharlal Nehru was not "Jeffersonian or Jacksonian democracy". It was a twentieth century democracy of Lincoln, based on social and economic eqality trying to develop the temper of peace and prepared to undertake any revolution. The democratic process cannot be free unless it is freed from the grip of vested interests. Parliamentary Democracy in this sense was Nehru's ideal and up to the end of his life he worked for it and the same ideal was followed by our late Prime Minister, Lal Bahadur Sastri who was "an apostle of Peace and

a champion of Indian Democracy". Whatever its failures, whatever the variations that are possible, Sastri, largely fulfilled the dream of Nehru. The same idea is followed by the worthy daughter of Nehru, Mrs. Indira Gandhi, the present Prime Minister of India, who is trying her level best for the successful working of Parliamentary Democracy.

The goal of Parliamentary Democracy:

The goal of Parliamentary Democracy in India is "to establish socialistic pattern of society" as adopted by the Congress of Avade Session in 1965. Nehru, explained 'Socialistic pattern' as "socialistic but not in conformity with dogmatic socialism." In 1957, Congress dropped the words "socialistic pattern" in favour of socialism. The Bhubaneshwar resolution on Democracy and socialism clearly and precisely defines the meaning and content of ideology as "democratic socialism", based on democracy, dignity of the human individual and social justice."

The industrial policy resolutions of 1948 and 1956, initiated the nationalisation of Industries. The set up of Planing Commission, at the centre and various other development councils at states level clearly indicate that India is experimenting the system that we call "Democratic Socialism."

The first, second, third and fourth Five Year Plans aimed at "the reduction of inequalities in income and wealth and a more even distribution of economic power." The election manifesto of Indian National Congress like the Labour party in Britain shows that it seeks socialism, nationalisation in ineqalities of income and social justice through the Parliamentary Democracy. Although India's socialistic principles may slightly differ from the principles of socialism, adopted by the governments of Ceylon, Burma, Israel, Australia, Newzealand, Holland and Sweden, all these countries have chosen their own pattern under socialistic governments.

The dangers of Parliamentary Democracy :

Dr. Michael Brecher writes in his recent book "The New States of Asia"—"There are stable states in Asia that are not democratic such as Communist China. Others are constitutional but democratic, such as Ceylon. India is stable, democratic and constitutional, a rare combination among the new Asian states." Parliamentary democracy under our constitution has functioned under one party rule. That the country has not been able to throw up the two-party system, so essential to make it a complete success is, therefore, a legitimate matter of concern as Benjamin Disraelie aptly said, "No government can be long secure without a formidable opposition."

Shri K. M. Munshi who was one of the members of the Constituent Assembly in his recent article 'Our Parliamentary Democracy in Operation,' has shown that the Parliamentary Democracy in India however has been subjected to terrific pressures, which fall into four categories :

(a) Pressure of external danger, aggression or invasion.
(b) Pressure of subversion by conspiratorial international communism.
(c) Pressure of the ruling class to retain the monopoly of powers.
(d) Pressure of the internal disintegration.

Although the people of India stood united during the Chinese aggression in 1962 and Pakistani aggression in 1965. Again the communism in furtherance of its sinister aim to dominate the world through its well disciplined organisations in every country, never fails to take advantage of the freedom which people enjoy under a Parliamentary Democracy, to secure its destruction. This fact assumes formidable proportions when internal disintegration creates unstable conditions.

The greatest danger to Parliamentary Democracy arises from our habit of substituting for it a democracy by coercion through mass demonstration, through large scale attempt to disrupt law and order, and by hunger strike. One person ready to earn the crown of martyrdom by going on a fast, can frighten our leaders to surrender to the blackmail, however anti-national the cause, the hunger striker advocates.

Another pressure and perhaps the most insidious one which has crippled our democracy has arisen from internal disintegration. It comes from 'tribalism', that is overpowering sectional urges among them of linguism, communalism, and casteism etc. Tribalism at present arises, from linguistic minorities and political

leaders have failed to translate national energy through well regulated democratic process.

The recent happenings in India for example in Kerala, West-Bengal, Punjab and in some other parts of the country have aroused grave doubt about the future of Parliamentary Democracy in India.

Weak Opposition Party :

There are mushroom growth of parties in India, as in France and this multi-party system has weakened the working of our democracy. Most of the opposition parties in India (Communist, P. S. P ., Swatantra etc.) are very weak. To speak humorously, each man, himself or woman herself is one party. There is a sense of frustration, lack of sense of responsibility and lack of strong leadership, etc. which has made the opposition party weak. The aims and objectives of one party differs totally from the ideals of another party. Due to the frequent conflict of opposition parties no party in opposition gains majority of seats either in the state legislatures or in the central legislature. And due to the lack of co-operation among the members of opposition they cannot play a vital role in day to day governmental administration and affairs. These facts inevitably lead us to the conclusion that Parliamentary Democracy cannot function properly and efficiently in India as the basic institutional frame work has not yet developed, so that the issues may be settled within the four walls of the legislatures and not dragged outside. Therefore, a strong and stable opposition with reasonable chance of its coming into power is essential. A strong opposition is possible only where the two party system exists, for example in Britain and America. In India, the possibility is less if some of the parties do not unite themselves together to constitute a strong opposition.

The pendulum of public opinion must swing between the parties so that the party in opposition today may reasonably hope to sit on the treasury bench in future. The reason why the Congress has been able to rule the country uninterrupted for long twenty years, inspite of mounting criticism and popular discontent against it and is very likely to be returned to power in the centre and in most of the states in the next general election is the absence of a strong and well organised opposition party in our country. Thus to keep Parliamentary Democracy alive we must have a strong opposition party which can serve as an alternative to the Congress.

Conclusion :

The one party rule has resulted in considerably twisting Parliamentary Democracy. In course of fifteen years, the constitution has been deprived of its sanctity by being amended nineteen times to suit the policy of the party in power and in most cases the amendments have tended to curtail the freedom of the people. In the name of Parliament the ruling party has steamrolled sweeping legislations often in the teeth of popular opposition, inadequately represented in both the Houses, a thing which would not have been possible had the oposition parties commanded greater cohesion.

Therefore, what is required is a vigorous and live parliament by a firm handling of the difficult situation. A strong Prime Minister able to assert himself or herself and a powerful Head of the state to maintain constitutional powers of the Parliament by a firm handling of the difficult situation. A strong, independent central executive is absolutely necessary particularly in view of the dangers of lingusm which the country faces. To conclude, in the words of K. M. Munshi **"it will be sad for India when linguism deprives the centre of its plenary powers. Let us not forget the lesson of history when there has been no centre of power in the country or the constituent staates have succeeded in weakening the centre, foreign powers have enslaved us."**

WHAT'S THERE IN LAUGHTER ?

Binoo Meraney,

1st Year Arts

One pound of radiance in your face, two pounds of gleam in your eyes mixed with three pounds of smiles and four pounds of perennial good humour—oh, yes, laughter is admittedly the best medicine.

Most experienced playwrights know that one quick way to putting their readers in a receptive mood is by making their plays amusing. The people of England in the nineteenth century had developed erroneous ideas of love and war. They refused to have a genuine thought of their own and displayed a tendency of being swayed easily by custom or convention. George Bernard Shaw, who lived at this time was an econoclast. He sought to rid his people of these conventional ideas by making pleasant fun of them in his plays. Hence, Shaw by using the weapon of satire or wit, was successful in making his plays both amusing and thought-provoking. He indeed had a good sense of humour. An American actress, who was impressed by Shaw's incandescent wit wrote a letter to him saying, "With your brains and my beauty, our offspring would be an ideal child." Shaw retorted—"What if it gets my beauty and your brains ?"

We can thus see that Shaw's fame, wealth and success are the result of one thing—his ability to create laughter. Well-known comedians Bob Hope, Danny Kaye, the Marx brothers, Bing Crosby and Charlie Chaplin stand as the best examples of this fact.

The success of Charlie Chaplin in films is due to his sense of humour and to his self confidence which does not make him mind enacting a scene where he has to look momentarily foolish. The irrepressible Bob Hope said on one of his visits to England, "England is a great place for a comic to work in ; it is an island, and the audience can't run away." From that moment onwards, he was a roaring success.

Laughter relieves many tense situations. Here is an example of this. One morning a man shared a bus seat with a pretty young woman who was wearing a scent that struck to him as particularly appealing. "I beg your pardon," he said, "but would you mind telling me the name of that perfume ? I would like to buy some for my wife." After looking him up and down haughtingly, she told him. Then, rising to leave the bus, she added, "I wouldn't buy it for her, if I were you. If you do, all kinds of strange men will try to talk to her."

A few amusing remarks also tend to delight us. For example, an optimist is a person who starts putting on his shoes when the speaker says, "and in conclusion". Again, an optimist is a person who goes to a hotel to have his lunch without any money in his pockets because he intends paying the bill with the pearl that he expects to find in the oyster that he orders.

Laughter, is of course, not the best medicine at all times and places. It could be simply foolish to laugh in the presence of a dying man. This would still be worse, if a person present there had the stupid insolence to follow the leader. Otherwise, laughter is certainly the **very best** medicine. Discover the funny side of life and—

"Laugh and the world laughs with you,
Weep and you weep alone,
For the sad old earth must borrow its mirth,
But has trouble enough of its own."

(E. Wheeler).

The Cotton IInd. Mess team—the winners of the Inter-Hostel Volley-ball Championship.

(From Left to Right)
Sitting—R. Borah, Prof. J. D. Rajkhowa (Supdt), T. Borah (Captain),
Standing—C. Saikia, A. Biswas, P. Thakur and D. Sekhar.

Miss Ranju Devi, the best singer for three consecutive years. (Left)
Miss Supriya Deka, the best runner (*Girls'*) of the Gauhati University.

Mr. Naren Nath, the best Long Distance Runner for three consecutive years

Miss Runima Dutta and Miss Meghamukti Barua, winners of the Girls' Table Tennis (*Dcubles*) in the Inter-College Sports Festival.

THE COSMOPOLITAN HOSTEL ELEVEN
Winners of the Inter-Hostel Football Championship

From Left to Right :
Ground :—A. Buragohain, M. Goswami, B. Medhi, C. Deuri and U. Sonowal
Standing :—R. Das, A. Brahma (Capt.), Larry, A. Maulik (Games Secy.), I. Nath (Team-manager), P. Das, A. Bhuyan, W. T. Singh, J. Bhuyan.

Our Regular Gymnasts pausing for a Photograph

From Left to Right :
Ground :—G. Sonowal, R. Kalita, H. Roy.
Sitting :—K. Medhi, K. Mech (Secretary), Prof. J. D. Rajkhowa (In-charge), B. Nath and N Hazarika.
Standing First Row :—S. Das, K. Ahmed, B. Gogoi, T. Chakravarty, Mr. Pegu, S. Rajkhowa and D. Hazarika.
Standing Second Row :—M. Das, R. Borah, K. Basumatary, B. Barsaikia, P. Nyieni and G. Barua.

WORSHIP OF APESVARI AND SUVACANI IN ASSAM

Prof. Hemanta Kumar Sarma

Though different from place to place both in names and ritualistic details, there are certain minor deities that have been occupying a position of honour among the credulous village-folk of India. These deities, in fact, ruling as they have been over the destiny of the people, are considered no less important than the Hindu Trinity and other chief deities of the Hindu scriptures. The worship of these deities is based on traditional popular superstitions of the people. Some of them are considered benevolent, while some others are malevolent. *Some are believed to be the* presiding deities of certain diseases, e.g., pox, cholera, etc, and for their appeasement certain rituals are performed, so that, they may offer blessings to the diseased for remedy.Some such deities who are worshipped in Assam are **Apesvari, Suvacani, Sitala** or **Ai Devi, Jagannatha, etc.** The folk-songs that have been composed centering round the worship of the said deities have enriched the Assamese literature. In the succeeding pages we shall deal with the worship of the deities. **Apesvari** and **Suvacani** in Assam.

APESVARI

The Apesvaris or the Apesvaras are the minor deities worshipped by the village women-folk in Assam. From the Sanskrit word **'Apsaras'**, we have the Assamese forms like **Apesvarā, Apecarā, Apesvari** and **Apecari.** In the **Vedas** and other **Puranic** literatures they are vividly mentioned in connection with different episodes. The **Apsaras** are the celestial nymphs and the courtesans of heaven. They can move freely to any place they like.

The **Apsaras** are supposed to be the presiding deities of the child-diseases. All kinds of physical defects of children are attributed to the evil influence of this deity. There is a popular belief that the shadow of a nymph while moving in the sky, falls on the earth and incidentally if a child treads upon that shadow he or she will be victimised by that nymph. As a result, the child is likely to suffer from paralysis, frequent fainting, i.e., epilepsy, deformity of limbs, etc. The unattainment of puberty in due course, sickness of the eyes and suffering from mumps, etc., are also believed to have happened due to the evil-sight of the **Apecarās.** And in order to be cured from such diseases **Apesvaras** should be *appeased by offering* **Puja** *and singing* of songs in praise of them.

The ceremony for offering **puja** and chanting of songs is popularly known as **'Apecarā-Savāh'** in Assamese. This ceremony is held just at the noon of the day in the courtyard of the diseased. For this purpose, an elaborate arrangement is made within three concentric circles drawn up each one with rice-powder, flowers and red-powder or vermilion respectively from inside. Within the circles towards north side, nine or thirteen plantain-leaves are placed for keeping offerings for the deities. The offerings consisting of rice, pulses, fruits, areca-nuts, betel-vines, a comb, a mirror, **Keca-bhog**, etc., are placed there according to the local rites. A jar full of water with mango-foliage is placed on the eastern side of the circles. The seats for the goddesses are also arranged on the plantain leaves. Towards the southern side within the circles one or *two small artificial tanks covering a few square* feet are made and some amount of milk is kept there. These tanks are known as **dugdhar pukhuri**, i.e ., the milk-tanks. By the side of the tanks one or two artificial roads are also built with vermilion for the purpose of walking by the nymphs.

After all the arrangements being made, three or five virgins putting on new clothes and using scented oil and lac-dye given by the votaress,

take their fixed seats on the western side of the circles. To protect them from the sun-shine Arrangement is also made for getting shadow. These virgins, taken as proto-types of Apesvaras, are also worshipped with the goddesses. The folk-songs are sung in praise of the goddesses. In the songs the Apesvaras are regarded as the manifestations of Durga. After the function is over the virgins assuming as Apesvaras offer blessings to the diseased. At the end of the function the offerings are distributed amongst the persons present, and a pair of pegions dedicated to the Apesvaras are set free to fly anywhere they like.

As stated above, the earliest reference to Apesvaras is found in the Vedas. They are depicted as hovering in the sky in early Hindu sculptures as well. But the reference to the procedure of worship of the Apesveras as deities of some diseases is nowhere found. It may be stated in this connection that some of their characteristics as known from the popular belief can be traced out from those of the Vedas. In the Vedas the Apsaras are "nature spirits apparently connected with the powers of fertility."[1] In eastern Assam, as stated above, the Apesvaras are worshipped for the attainment of puberty of the maid in proper age, and puberty is indicative of fertility. According to the **Atharva-Veda** the Apsaras as well as the **Gandharvas** know jugglery and sometimes they illude a human being in such a way that the victimised person runs mad. Then to cure him, an **arghya** (oblation) in honour of Apsaras is offered to the burning fire by a priest.[2] This leads us to support the popular belief that the Apesvaras are the presiding deities of some diseases and are endowed with the power of blessing the diseased, and if worshipped, they cure diseases.

Thus we may come to the conclusion that in course of time the Vedic Apsaras occupy the place of the minor deities. According to one folk-song, **Apecaras** are seven sisters, but to the other they are nine. Like some other minor deities, the Apesvaras have been regarded as the menifestations of the goddess Durga in the folk songs. Moreover, the worship of the virgins numbering three or five in the ceremony also leads us to think that it may be due to the influence of the worship of **Kumari**, the virgin goddess **Tripura**, a menifestation of **Parvati.**[3] The worship of Kumari, as mentioned in the **Yogini-tantra** (1.17), takes place in the **Kamakhya** temple, a famous **Sakti** shrine of Assam, even today. This evidence also indicates the **Sakta** influence on the worship of Apesvaras.

SUVACANI

Suvacani is one of the minor village goddesses worshipped in Assam and Bengal. This deity is also known by other names, viz., **Subhacandi, Subha-sucani, Subhacani, Subhasini,** and **Hubacani.** All these names with the prefix **'Su'** or **'Subha'** indicate the popularity and the benignness of the deity. Moreover, in the **'Suvacani-Puja-Vidhi'**[4] the deity is known by a peculiar name, **Ihata-devi**. Dr. S. N. Sarma has explained the meaning of **Ihata-devi** thus—"The Sanskrit word **'iha'** meaning 'this' or 'here', combined with the feminine suffix 'ta' has produced the formation—**Ihata**. As the deity is supposed to confer benefits and happiness in the world as opposed to the bliss of the other world, she has been probably designated as Ihatadevi[5]". Actually this deity is believed to be kind enough to bestow on her devotees all the blessings for wordly prosperity and happiness, and to remove fear, disease, poverty, barrenness and the evils of the world. And hence, this goddess is rightly named 'Suvacani' or 'Subha-Sucani', i. e., a deity of sweet words and blessings or a deity indicating fortune or happiness.

As in Bengal, in Assam also, **Suvacani** is worshipped mainly by the women-folk. The Brahmin-priest is employed only in the absence of the leading woman who generally conducts the worship. Though there is no fixed date of worshipping this deity, still she is usually worshipped on an auspicious Tuesday and Saturday in the winter season. Sometimes she is also worshipped in connection with the **Manasa—worship** in western Assam. Amongst the Deuri community of eastern Assam **Suvacani** is worshipped on the eve of the Bihu-festival in the month of **Vaisakha** (April-May).[6] In Bengal, people perform **Suvacani**—worship just after the marriage of their son and daughter with a view to getting blessings of the deity for the new couple.[7] This goddess is so popular that she was worshipped even by the Muslims. This is mentioned by the late Haliram Dhekiyal Phookan in his **'Asam-Buranji'** a chronicle of the early part of the ninteenth century A. D.[8]

In some parts of western Assam **Suvacani** is worshipped together with **Suvadani** who is believed to be the younger sister of **Suvacani**.

and **Aditya,** i.e ., the sun-god. So, all the offerings containing rice, dal, three bunches of plantain-fruits and other suitable ingredients of equal quantity are placed on three plantain-leaves in the name of three deities.

Generally the worship of **Suvacani** takes place in an open space, either in the courtyard or in a spacious room of the devotee. A miniature artificial tank comprising a few square feet is filled up with water, and a few living fishes are kept therein. People of some places mix vermilion and milk with water. On the banks of this artificial tank, some pictures of ducks including a lame one are drawn up with rice-flour. On the eastern side of the so-called tank a small plantain-tree, bedecked with flowers, is placed standing, and two fish-hooks are kept reclining on that tree. On the western side of the tank, an earthen-pitcher, full of parched-paddy and enclosed with a piece of red cloth, is kept. By the side of that pitcher, articles for worship including a comb, a mirror, a bundle of coloured thread (ghunuca), one packet of vermilion and a pair of areca-nut and betel-vine are placed on an **asana** (seat) covered with a piece of white cloth. Besides these, other varieties of articles, such as, **Gāji** (rice and sprouting pulses), different kinds of fruits, **keca-bhog** (i. e. powdered rice mixed with milk, banana and raw sugar), a pair of eggs and pegions are offered to the deity. Though it is prescribed in the **Suvacani-Puja-Vidhi** that the number of each article offered should be sixty four,[9] still this procedure is not followed by all devotees. Only the Brahmin-priest following the **puja-bidhi** "conducts the worship with all the paraphernalia and elaborate process of a tantric rituals"[10]. The woman who observes vow in honour of Suvacani listens to a story relating to the glory of the goddess by holding a fruit (either a myrobalam or a banana), which she takes in the evening before having a meal of rice and ghee only. At the end of the ritual, the offerings are distributed amongst all the votaries. In some places, however, offerings are distributed amongst those women whose husbands are alive.

The worship of **Suvacani** is also prevalent among the Ahom, Chutiya, Deuri and other tribal communities of Assam. They worship the goddess by offering pegions, ducks and fowls besides other articles.

The origin of this deity is nowhere found in old religious literature. The procedure of her worship is found in **Suvacani-puja-bidhi** prevalent in Assam and Bengal. In the **Acara-mārtanda,** prevalent in Bengal, she is referred as **Subha-sucani.** But these Brahmanical books are of later day products. In this connection, the remark made by Pandit S. M. Bhattacharya in the foot-note of his **Purahita-Darpana** is also noteworthy. He states that the origin of the worship of **Suvacani** is nowhere found. Further, he has incorporated the **'Vrata-Katha'** of Suvacani in his book as told by the women devotees only for preservation[11]. In **Suvacani-puja-vidhi** prevalent in Bengal, the goddess is described as having four faces and three eyes. Clad in red garment and holding a **Kamandalu** by a hand she is sitting, on a duck.[12] Having found certain similarity in **'dhyana'** of **Suvacani** with that of the Tantric goddess **Vagisvari**, S. N. Sarma is of the opinion that **'Suvacani'** is a modified form of **Vagisvari.**[13]

According to the **Suvacani-Puja-vidhi**, found in Assam, the goddess has been described as the consort of **Trilocana ;** her vehicle (**vahana**) is a cock and she has special liking for blood and raw flesh. In the folk-songs she is regarded as the mother goddess **Kamakhya** who resides on the Nilacala-hills near Gauhati. She is called **Kechaikhati** (eater of raw flesh) of Sadiya, and being the consort of **Burha-Devata** (i.e., Siva) she is called **Budha-huvacani.**

To sum up, no reference to **Suvacani** is found in old religious literature. She is equally popular and is frequently worshipped by the tribal and the backward communities as well as the caste Hindus of Assam. There are differences of procedure in worshipping the goddess by the Brahmin-priest and illiterate women. The priest conducts worship according to the **Sastric-rites,** but the pious women follow the local customs as they do not possess any knowledge of the **Sastra.** There are dissimilarities in physical appearance of the goddess as described in the **'Pujabidhis'** prevalent in Assam and Bengal. (The deity may have assumed a modified form of Vagisvari.

We can presume, therefore, that originally **Suvacani** was not a **puranic** goddess but a popular, benevolent and minor village deity whose worship was prevalent in eastern India like that of the god **Satya-narayana.** In course of time she was accepted as a deity of the Hindu pantheon affiliated to the primitive form of **Vagisvari.** The

deity was, thereby, raised to the status of a popular Hindu deity, worshipped under different names, viz., **Suvacani, Subha-candi, Subha-sucani.** etc. and with different rituals. It may be noted in this connection that in the folk-songs sung to-day in praise of **Suvacani,** the goddess has been regarded as a proto-type of **Durga, Bhavani** or **Candi.** This may be due to the **Sakta** influence on the popular conviction of the devotees.

References :

1. L. D. Barnett : **Antiquities of India,** 1913, p.19
2. N. Bhattacharya : **Atharvavede Bharatiya Sanskriti.** 1370(B.S.), pp. 103-04.
3. B. Kakati : **The Mother Goddess Kamakhya,** pp. 49-56.
4. **Suvacani-puja-vidhi,** ms., on the procedure of the worship of Suvacani. The ms. is preserved in the M. S. Library of the G. U. (No. 1364)
5. **Journal of the Assam Research Society,** XIV, p. 107.
6. D. Deuri : **Deuri Sanskriti,** 1964, p. 158.
7. M. Bhattacharya : **Meyeder Vratakatha,** 1373 (B.S.) p. 205.
8. J. M. Bhattacharya (ed) : **Asam Buranji,** p. 90
9. **Suvacani puja vidhi,** F. 5.
10. **J. A. R. S.** p. 108.
11. S. M. Bhattacharya : **Purohita-darpana,** p. 950.
12. **Ibid,** p. 948.
13. **J. A. R. S.** p. 108.

Bleeding Heart

Oh bleeding heart,
Sweet as you art !
Still why are you alert
Who dared to hurt
Your crimson heart ?

●

So sweet and so lovely
You act so lovely,
You smell so mild
Yet, for whom art thou wild ?

●

My heart is also bleeding
Because I am love lorn
But, why is thine bleeding
Who made your lorn ?

●

Thou art so sweet and fair—
You blossom everywhere
And yet you are so sad
Your sadness makes me mad !

●

Thy heart is always red !
Pray, why do thou shed ?
Tears which are alarming,
Still thou art charming !!!

Navamalati Neog,
Pre-University Arts' 68

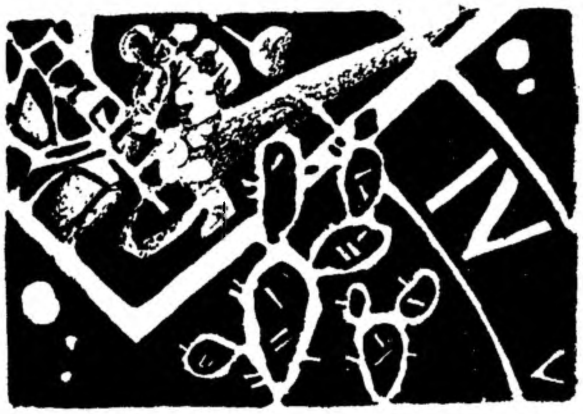

WAS NEHRU SUCCESSFUL AS A STATESMAN ?

Amarendra Kr. Sarma,
2nd Year Arts

No statesman or politician of international renown could draw the attention of the critics and political commentators and journalists as much as Jawaharlal Nehru did. Nehru has been the most important topic of discussion for the political commentators after his sudden demise in May, 1964. But what is most significant about his statesmanship is that he remains some sort of an enigma for all these years. His dynamic personality, profound scholarship and a depth of vision earned him a worthy place as a statesman of an outstanding calibre. It was Nehru who, inspite of numerous challenges in the domestic front, could play an important role in the changing circumstances of the global situation. Nehru's political views differed, from time to time, so widely that it is quite a difficult task to assess his philosophy as a statesman. Nehru's distinctive mark as a political figure was aptly reviewed by a high-power International convention held in New Delhi in 1966. The convention was inaugurated by Dr. S. Radhakrishnan, the then President of India and the chief participants were Vijay Laxmi Pandit, Prof. J. K. Galbraith, K. P. S. Menon, I. A. Benediktov, John Freeman, Dr. P. B. Gajendragadkar, C. D. Desmukh, M. C. Setalvad and the late Mehr Chand Mahajan. The convention came to a decisive conclusion about Nehru as a successful statesman, and now, the object of this paper would be devoted to a review of Nehru's successful role in the context of different situations.

The attainment of freedom in 1947 ushered in a new vigour and enthusiasm to our national life. With his firm faith in the blessings of the people, Nehru came forward with the task of building up a modern India. The task of revitalising a nation steeped under British bondage for more than two hundred years was indeed very tough and he shouldered this great responsibility with determination and in the course of his able leadership for 17 years, India marched ahead in every field—Education, Science and Technology, and Industrial Development etc. Moreover, he earned glory for India in another way, that is by winning a respectable place for India in the international arena.

Critics are prone to attacking Nehru's leadership for a number of failures—such as the Kashmir issue and a number of domestic problems. Critics have, no doubt, got justification to some extent and it must be admitted that Nehru lost his pre-independence spirit and determination to a great extent in the later years of his life. But Nehru must be given due appreciation for his leadership in a country faced with problems of divergences of religion, race, culture, and language. From all these standponts, it was universally accepted that Nehru was the undisputed leader of India until he died in 1964.

The attainment of independence in 1947 placed upon Nehru the responsibility of heading the free government of India. Nehru, as the Minister-in-charge of the External Affairs had to face a lot of troubles regarding the foreign policy. According to Napoleon, the external policy of an empire should be congenial to its geographical position. Nehru, too, had to give a serious thought to this aspect in view of the strategic border situation. The situation of Red China, Pakistan and Burma on India's border posed a puzzling problem. Besides all these, Nehru wanted to evolve a policy for keeping a cordial relation with both the eastern and the western blocks for the broader interest of the country. Accordingly, he chalked out the policy of Non-Alignment which has been hailed as a theory of the promotion of international understanding. India's responsibility towards the

restoration of a balance of power between the eastern and the western blocks for the sake of peace and civilization was considered great in view of India being the largest democracy in the world. And Nehru's policy of Non-alignment has served two purposes with distinction—first, India wins support from both the blocks for her national interest and then this policy has done a lot for lessening tension among nations and bringing about a climate of mutual understanding. In recent years, India's policy of Non-alignment has become the source of inspiration to many a newly-independent Afro-Asian country. "First source of inspiration in the field of politics and freedom"—these words of Malayasian premier Mr. Tunku Abdul Rahman while paying tributes to Nehru, announce Nehru's glory as a statesman. Nehru's statesmanship met with a tremendous success in the affairs of Berlin, Hungary, Malayasia, Korea, Cuba, Vietnam, Suez and others.

Nehru described the movement for Indian freedom as "a struggle for the emancipation of the exploited everywhere". He had a natural aversion to racial injustice and colonialism. In his first speech to the Indian Parliament after taking over as the Prime Minister, he declared his policy against all these evils. Nehru's disregard for the SEATO and the Baghdad pact was complete and he apprehended that the imperialistic elements which were thrown out of Asia after a prolonged struggle might endanger the safety of Asia once again.

In 1949, Nehru convened a conference of nineteen countries in New Delhi to discuss the issue of the Dutch oppression of Indonesia. In the inaugural address, he laid emphasis on the great Asian unity which was achieved in course of time and was ultimately elevated to the Afro-Asian unity.

Nehru exhibited marked vision and tactfulness in the crisis of Korea. During that crisis, India was a member of the U. N. Security Council. At the directive of Nehru, the Indian Permanent Representative called for a direct U. N. intervention and as a matter of fact the resolution was passed by a clear majority of votes.

In April 1955, Nehru participated in the 29 Nation Afro-Asian conference in Bandung and led the Indian delegation with distinction. In that conference, after preliminary discussions with Mr. Chou-en-lie, Nehru announced the doctrines of the historic "Pancha-Sheela". The principles of "Pancha-Sheela" were received with popular acclamation from all circles and particularly from President Nasser of the U. A. R,. Emperor Hailie Selassi of Ethiopia, President Soekorno of Indonesia, Chinese P. M. Chou en lie and Prime Minister U. Nu of Burma. In later years, although many of the signatories betrayed the principles, yet its contribution towards peace and good-will was really very significant. In this context, Nehru's untiring efforts must be given due recognition and Nehru's inevitability in a war-worn world was rightly expressed by late Dwight. D. Eishenhower when he said —"Nehru is an indispensable man in that area. Free world is quite fortunate that he is at the head of the Indian Government."

Nehru's triumph as an outstanding statesman came about in 1954 during the Laotian crisis. Prince Souvana Phouma's reinstatement at the initiative of Nehru and his role in the 17-nation Geneva conference earned him recognition from all circles.

It was Nehru who first warned the United Nations against the gravest consequences that might follow from the use of arms by the U. K. in the Suez canal. He reacted sharply at the planned invasion of Egypt by the Anglo-French-Israeli troops in 1956 and said over the All India Radio "The Israeli aggression and the Anglo-French invasion of Egypt is a flagrant violation of the charters of the U. N." He made a strong plea for the immediate U. N. intervention and asked the Big powers to remain out of these conflicts. Later, in the discussion over the issue at the Autumn session of the Indian Parliament, he declared clearly —"The British and French action in Egypt is a clear and naked aggression. A picture of a war is looming large before our eyes. Asia and Africa will not tolerate such things". In November 1956, he inaugurated in Delhi a conference of the Colombo Power Prime Ministers and was of the opinion that no question of discussion could be considered until complete withdrawal of troops and India's firm stand gave Nasser strength and enthusiasm. In this connection, President Tito of Yugoslavia must be accorded felicitations for his co-operation and help. Later afterwards, these three personalities—Nehru, Nasser, Tito—successfully consti-

tuted a political trio which contributed much to the promotion of peace and good-will.

Nehru figured as a statesman of top rank in 1961 during the Afro-Asian Summit Conference in Belgrade. The conference proposed to hand over 'a charter of peace' to the two leaders of the two blocks—Soviet Union and the United States. Accordingly, Nehru himself handed over the proposal to Mr. Khruschev and apprised him of the deteriorating situation of the world and called for complete disarmament. It was a political triumph of Nehru in the sense that Khruschev and Kennedy—ultimately showed great reverence for the proposal.

Nehru's role was in no way less important in the case of the Nuclear Test Ban Treaty of 1963. For, Nehru first initiated the need by convening the Anti-Nuclear Convention of New Delhi in 1962, and the Convention expressed the hope that all sorts of nuclear experiments be banned and as a matter of fact, the treaty was signed in 1963 by—Britain, Soviet Union and the U. S. A. and was eventually signed by many other countries.

The Cuban crisis of 1962 might have led the world to a catastrophe. The two big powers—Russia and America—were almost on the verge of a war—a war which might have given the green signal for the Third World War. With this impending peril, Nehru, inspite of the grievous circumstances arising out of the Chinese aggression of India, came out to the stage with a mediator's role. Nehru invited Mr. Khruschev and Mr. Kennedy to the discussion table with Mr. U. Thant as the Mediator. Both the parties agreed and the possibility of yet another war was nipped in the bud.

That Nehru was a statesman with the ideology of an impartial judge was brought to light by his stand on the Malayasian issue. President Soekorno was firm or his stand against the formation of Malayasia comprising Malaya, North Borneo and a few other islands. But Nehru, inspite of being a close friend of Soekorno, was the first man to recognise Malayasia. But the result was that all diplomatic relations between Indonesia and India were severed. All these happenings were met with determination and India continued to support Malayasia.

There can be no controversy about Nehru being called the most dynamic personality in the field of politics during the last two decades and this is well amplified by his active concern with every political issue in the international arena. Nehru was, on one hand, the representative of the masses and on the other, a man with a vast range of scholarship supplemented by his vision and sobriety. Mr. S. K. Patil is quite correct when he says—"Nehru is the greatest asset we have, because he is like a banyan tree under whose shade millions take shelter. Nehru was the source of hope for millions and millions of people ; for, it was none other than Nehru who could boldly come forward for the safety of the human race under any kind of disastrous situation." Today the world is bereft of that 'asset' and there is uncertainty and confusion everywhere.

It is quite a difficult task to assess Nehru as a statesman. Here, we are simply concerned with Nehru's role as a statesman and whether he was successful. The instances here are quite formidable to give a clear picture of Nehru's personality and statesmanship as well. Nehru was, beyond dispute, a great statesman of all times. And above all he was a great humanitarian who devoted his strength and energy for the sake of the human race. Mahatma Gandhi tried to establish a relation between spiritualism and politics. Jawaharlal Nehru wanted to have an inter-link between politics and Humanism ; and he was successful in many cases.

A sense of profound humanism, dynamism and great personality—these three elements made a unique combination in Nehru and helped to make him play the role of an ideal statesman of all times.

REGIONAL IMBALANCE IN THE ECONOMY

Bisnu Sarma,
2nd Year Arts

It is beyond question that our national planning aims at even distribution of benefits, reduction of inequalities and more precisely at the establishment of a socialistic pattern of society. But the achievements of the three five year Plans clearly indicate this fact that instead of ensuring even distribution of benefits, reducing disparities in income a wide gulf has been created, thereby leading to social tensions endangering the fabric of the democratic society. In other words, the question of economic inequality has become complex.

The main crux of the problem of economic inequality lies in the fact that regional planning has been the most neglected aspect in our planning. As a result, some regions of the country have so far remained economically backward. However, we should note here that the success of regional planning depends on the massive efforts undertaken in the different sectors of the region. In other words, the strength and coverage of the sectors act as an indicator of economic progress while the variations in the activity of these sectors are responsible for the difference in development between the states.

We have now come to know that the main theme of economic inequality is the difference in development between state and state, arising out of the variations in activity in the sectors. In a region we generally find two sectors—private and public. In the private sector, a region enjoys the services of enthusiastic enterpreneurs and private bodies, provided it has efficacious resources within its command. The industrialists take the initiative by building up industries conducive to the development of the region. Under the public sector we include those activities, the performance of which involve the direct intervention of the state. The state governments provide financial assistance for building up the infrastructure required for the conservation and development of natural resources. In other words, the public sector not only aims at promoting economic development in its undertakings but also makes up the lack of development in the private sector. The importance of public sector can better be expressed in the words of Prime Minister Mrs. Indira Gandhi, "We advocate public sector for three reasons : to gain control of the commanding heights of the economy; to promote critical development in terms of social gains or strategic value rather than primarily on considerations of profit; and to provide commercial surpluses with which to finance further economic development." Besides these two sectors we may include another sector known as the co-operative sector, the arena of which is subject to the strength and coverage of the co-operatives in a region. We should note it here that industrialisation, the dire need of the country can be achieved only when small scale and cottage industries are utilised on a co-operative basis. In other words, more and more application of co-operatives will enable a state to level up the poorer sections of the community economically and socially. The importance of co-operative sector can better be expressed in the words of Mr. G. L. Nanda, "Co-operative institutions must occupy the commanding heights of the economy on behalf of the community. A vast expansion of co-operative institutions must take place in the fields of trade, small industry, large-scale agriculture and construction activities."

So far we have discussed the activities undertaken by a state in different sectors. Now we shall discuss how these activities vary from state to state. We have 17 states in our country but all of them are not of equal status. Some of the states are economically advanced while the condition of some others are very deplorable. Now the question is why they are so ? As stated above, they are so because in accomplish-

ing their activities in respective sectors, a wide gulf has been created, and, in fact the gulf has been due to the non-fulfilment of certain conditions in the sectors. We know that private sector activity depends on the exent of entrpreneurship within the state. But in a less advanced region (economically backward) where capital is shy and scarce, entrepreneurs are less interested in setting up industries and thus the advanced areas can advance a step more. Besides this, they fail to attract entrepreneurs outside the state, since they cannot cater sufficient facilities to them. Again their economic backwardness manifests itself in lower efficiency, illiteracy, poverty, factor immobility and ignorance in economic matters. Similarly, Public sector activities depend on the extent of economic strength, financial resources and their proper utilisation by the state governments and the efficiency shown in the management of its financial affairs. The differences in development between the states in the public sector have arisen due to the uneconomic location of some public undertakings. Though in our plan programmes emphasis has been laid for setting up industries in backward regions of the country, yet for some political pulls, the same have been set up in the advanced regions. Thus the advanced regions have made themselves more advantageous than before. The development of co-operative sectors generally depend on the efforts of government and the people of each state towards building up co-operative organisations. In other words, differences in the activities of this sector are related to the strength and coverage of the co-operatives in the states. The higher the number of co-operatives, the larger is the amount of benefits enjoyed.

In the preceding paragraph we have discussed how the variations in sectoral activities lead to economic inequality. Now we shall discuss how to remove this inequality. In the first place, the concept of regional planning should be given more emphasis since it not only aims at maximum efficiency of production and distribution but also at an optimum distribution of industrial activity based on broader economic, social and strategic considerations. The application of regional planning will also help in just distribution of benefits and in removing wide disparities in per-capita income amongst different regions. The application of regional planning will further help in establishing varied types of industries in the country by utilising diverse resources of different regions. In short, regional planning can very safely be recommended as a remedy for economic inequality.

With a view to achieving even distribution of economic power public sector should be used as a weapon in fighting against the gulf between the rich and the poor and for reducing disparities in income and wealth. Besides this, for financial assistances public undertakings should be set up in every region. In other words, the policy of locating large Central projects in backward areas should be undertaken.

The case for additional private and public sector investment should be considered by changing the policies and procedures of financial institutions.

In order to tackle effectively the problem of inequalities, direct taxes should be made more progressive and there should be more effective tax enforcement. In other words, instrument of taxation must be used as a means for bringing about a re-distribution of income in favour of the poorer sections of the society.

Thus we can conclude that the problem of economic inequality can be removed and in order to do that we are to wipe out the differences by taking a bold step in the initial stage. All that we need is the efforts to satisfy the primary needs of each region or area.

SHAKESPEARE'S TREATMENT OF THE SUPERNATURAL

Prakashjyoti Sharma,
2nd Year Arts

Unsympathetic critics often complain of Shakespeare's stubborn interest in the treatment of the supernatural. Was Shakespeare not really immune from the unfounded traditional beliefs ? Perhaps he was not ; may be, he was. Let us analyse the circumstances under which this fantastic genius wrote dramas peopled with different types of supernatural elements.

The Elizabethan Beliefs.

The Elizabethan age was under a perennial influence of the supernatural. The superstitions, at that time, was not something superimposed from the out-side ; they were at the core of the age, at the corner of everybody's heart of that generation. Down from a positive fool up to a genius like Bacon, believed in the supernatural. Drawing attention to the superstitions of Bacon, Dr. Bertrand Russel observes, "Even Bacon pretended to believe in the witchcraft and made no protest when a parliament of which he was member passed a law increasing the severity of punishment of witches." King James I was also highly interested in the supernatural. He wrote a fine treatise namely 'Demonologic' which saw the light of day in 1597. Nevertheless, fear met an Elizabethan in every turn of life. Shakespeare's treatment of the supernatural has indeed a perennial interest. He deals with four types of supernatural beings,—fairies, ghosts, witches and spirits.

The fairies we love. They are mischievous but with hardly any evil intention. We meet them in "The Midsummer Night's Dream", interesting and playful. Fairy King Oberon is a lovable creature whose intention is good throughout the play though he childishly makes Titania, the fairyqueen fall in love with the Fool with the head of an ass. The fairies are endued with hardly any significance.

The witches are the most dangerous, hideous and foul of Shakespeare's supernatural creation. We cannot help hating them. These ugly creatures hunt not body but souls. In 'Macbeth' the witches (better known as the Weird Sisters) play a pivotal role. They are three in number and represent the Past, Present and Future. Shakespeare endues these supernatural creatures with dirty significance.

Now comes the ghosts, —the ghosts with universal appeals. Shakespeare's ghosts are endued with dark significance, and they come from the other world with some motive.Shakespeare takes them seriously ; they are neither frolicsome like the fairies nor hideous like the witches. These ghosts are the most interesting creatures in the plays of Shakespeare. In 'Hamlet' the ghost comes from the hell with a view to preparing his son for revenge. The ghost is given a pivotal role. And it is the ghost who turns the fate of Claudius upside-down. The ghosts in 'Julius Caesar' is a portent signifying a disaster that is going to rock Rome and Caesar. Banquo's ghost speaks nothing, but it completely upsets Macbeth's equilibrum and results in cancelling the gathering. In 'Richard the III', we meet a ghost which gives utterance to good and bad wishes. The hearts of the ghosts of the Shakespearian plays are endowed with sentiments, sentiments which are to be found in a man. The ghosts in 'Hamlet' has sentiments which is focussed in scene V, act I of the play. Even after the transmigration, the ghost's love for Gertrude is not vanished for which he asks Hamlet to leave her to heaven for punishment. Nevertheless, the ghosts in the plays of Shakespeare appeal more than any other type of supernatural creature.

The Spirits : Shakespeare handles this type of supernatural beings with a masterly proficiency. In 'The Tempest', we meet two antagonistic spirits. They are delicate Ariel and monstrous Caliban. Both of them are elemental beings. Caliban's tendency is downward, while Ariel's is upward. Shakespeare gives the Caliban the capacity to think, but he is debarred from the capacity to reason. Ariel is delicate but without sentiments. What he wants is freedom. 'The Tempest' is a play where a heavy responsibility is given to a spirit.

Shakespeare manipulates the supernatural in such a way that these creatures are alive for all time. Like the venerable Bede or Dante or Milton, Shakespeare's knowledge of the universe is dwarfed by the superstitions of his day. Caesar's death was foretold by comet. He makes Calphurnia say :

'When beggars die, there are no comets seen
The heavens themselves blaze for the death of Princes.'
(II, 2, 'Julias Caeser').

On defending Shakespeare from being called suptersitious : Shakespeare treats the supernatural so profusely in his plays that a bird's eye view will see nothing more than that he was completely overpowered by the current of the contemporary unfounded beliefs. Shakespeare is always an exception. For his profuse treatment of the supernatural, we cannot take him to be superstitious.

Many men failing to account for some natural phenomena, interpret them as supernatural. We cannot take Shakespeare to be such a man because he was not only a genius but also an artist. Perhaps he believed in the fact that the spiritual and the material worlds bordered closely and influences could pass easily from each to the other. Shakespeare's ghosts are creatures which come from the other world. Perhaps Shakespeare was conscious of the incalculable force of the unforeseen world which regulates us. The ghost in 'Hamlet' comes at the dead of night to meet his son Hamlet ; it is a simple affair between a son and his father—a business of handing over responsibilities to a young son by a father. The ghost initiates the tragedy, the fall of Hamlet and the triumph of Fortinbras. The ghosts in Hamlet symbolises the subtle forces which are regulating the material world. It is a symbol of fate,—a mysterious connection between our world and the world unforeseen.

Shakespeare's imagination was so lofty that naturalism could hardly give a scope to it. He thought that there are more things in heaven and earth than are dreamt of in metaphysics. Shakespeare treats the supernatural with some purpose. The supernatural creatures are given a vital role. The 'Weird Sisters' in 'Macbeth' are the force behind the play. Again in 'Hamlet' the play revolves on the revelation of the ghost. And it is the ghost that precipitates the plot of the play.

Though Shakespeare knew that the supernatural is quite unscientific, he might introduce it in his play with a view to flattering his superstitious monarch to popularise his plays among the common readers who were highly interested in the supernatural. 'Macbeth' is sometimes criticised as a government propaganda.

Again, in Shakespeare's plays, superstition makes comet foretell some disaster. This does not prove that Shakespeare had no knowledge of the universe. Perhaps this was a 'poetic licence' on his part. We should remember that hard and precise facts are not to be sought in poetry (though those may be sought in the poetry of Domme or T. S. Eliot).

We should notice another thing ; what will be left in his plays but for the supernatural creatures ? Really they would have been much duller with hardly any appeal.

In time, we may pick up the clear conclusion that Shakespeare was not an artist, carried away by the superstitious beliefs ; his delicate imagination and the contemporary circumstances made him interested in the supernatural.

"SRINIKETAN"

Mitali Purkayastha,
2nd Year Arts

"Sriniketan" ts a branch of the internationally known University at Santiniketan. Though only a branch, yet it is an important institution. But sad to say that some people are hardly aware of the name of the institution. So I've decided to give a very brief account of Sriniketan. These institutions, show the different phases of Tagore's life. Apart from being a poet and a great cultural leader, he was also a sociologist and came into contact with the rural areas which roused in him the desire to reconstruct the villages in their entirety. From then onwards he held the task of rural reconstruction.

Tagore established Sriniketan in 1922 as an institute of rural reconstruction, and an integral part of the internationally known University located at Santiniketan. The programme of rural reconstruction to be started at Sriniketan, was in fact, to act in harmony with the activities Tagore had earlier started at Santiniketan. The institution is situated at a distance of about 99 miles from Calcutta, about 2 miles from Santiniketan and 3 miles from the nearest railway station Bolepur. In the early thirties, the institution together with its counterparts at Santiniketan, provided a base for large scale experimentation on educational and reconstructional ventures. Although a poet, Tagore deeply appreciated the contributions of science and he desired that the efforts of rural reconstruction should be well-planned and systematic. In fact, he got the inspiration from the experiences of scientists working in various fields of social reconstruction of many advanced countries of the western and eastern hemispheres. He went round almost the whole world and got acquainted with people of different countries. He acquired first hand acquaintance with the agricultural extension work of the U. S. A. He invited trained farmers from Japan to come and help him in his work at Sriniketan. He called experienced extension workers from India and abroad to assist him in the agricultural and welfare activities which he was seeking to promote. He brought the skills of craftsmanship of Indian leather workers, Manipuri weavers and artists of Java to help him in his plan of rural development. The plan was thus almost perfect to the minutest details. Tagore first sent Shri Santosh Mazumdar along with his eldest son Shri Rathindra Nath Tagore to Illinois to study Agriculture and Animal Husbandry so that they may help him after returning. However the real opportunity came when Tagore met Leonard Elmhirst, a young Agricultural Scientist at U. S. A. Elmhirst agreed to collaborate with him to build his department of Rural Reconstruction. On November 1921 Elmhirst came to India and started the Institute of Agriculture at Sriniketan on the 6th February 1922. Elmhirst became its first Director. Tagore said that it was he who developed this place into a separate field of work. Within two years the institution was placed on a sound footing, and Elmhirst then returned to U. S. A. again handing the charge over to his Indian colleagues who were trained under him. After Elmhirst, Rathindra Nath Tagore became the head of the institution.

The work of Sriniketan was first started with the students of Santiniketan School, three teachers and Tagore's son himself. The workers would often visit the Santal villages. But the people of the nearby villages disregarded these workers. The boys of the team were often exasperated at the behavour of the villagers. Mutual understanding did not develop, until one day, a mock-fire broke out in a nearby village and the boys, trained in fire fighting saved a major disaster. After this the villagers came to request the "babus" to teach them fire fighting and gradually an understanding developed. The boys had to work very hard visiting the villages and fighting against malaria. Gradually, a small

diary and poultry became an integral part of Sriniketan. This was the beginning of Sriniketan. In no time, however the programme started developing by leaps and bounds. A complete plan of rural reconstruction which included experiments with seeds, manures, rotation of crops, cattle and poultry farming was drawn up in 1928. In fact, the meeting between a social philosopher and an inspired scientist and their collaboration, more than anything else, made the development of Sriniketan into a full fledged Institution of Rural Reconstruction, a possibility.

When Tagore established Sriniketan he had a two—fold purpose in view. The primary objective of the institution was to extend a helping hand to the villagers of the neighbouring areas and to solve their manyfold problems, and the other, the most important objective was to pass on the knowledge, which it had gained while experimenting in the neighbouring local community, to the whole country. To-day the institution is an all-purpose institution. There are various fields of work, viz—Education, Organisation, Research and Recreation. Though the institution of Santiniketan is occupied by students coming from different cities, the institution of Sriniketan is specially meant for the children of the rural areas. The institution offers academic education as well as practical training in craft, manual labour and agriculture. It has been organised as a multilateral type of secondary school, but it is different from any other school of the country. The students are being fashioned in different fields. They are even taught clay-modelling, basket-making, carpentry, weaving, mat—making etc. Different festivals including village fairs, theatres etc are organized. There are many students being educated at this institution, and it has become a splendid all-purpose institution to-day. Gandhiji once remarked that Sriniketan's ideals will attract people even after the passing away of Tagore, and it has been proved true. The nation must however acknowledge that it owes its debt to Sriniketan for the ceaseless efforts it has already made to establish certain basic theories of rural reconstruction, through their practical applications.

My Son

Prof. (Dr.) Parukutty Barua.

Oh love, my darling only son
Death has gathered thee from me.
In the tender days of hope
In the more of life's long day.
Ere the parting petals spread
Thy soul its mortal cage did flit.
Oh sweet, saintly chirping bird
Were you hold too close to fly ?
Did thy soft and tiny wings
Feel the curbing mother's arms ?
Or did thy baby heart bemoan
Thy parting from thy father, God ?

Oh my child thy earthly self
Did spring from life's eternal hope
Thy immortal tomb is set,
In thy mother's mortal breast.
Thy pyre is lit within her soul
And burns with love's eternal flame.
Sweet minstrel of my living dreams
My love shall find thee soon in God.
Does the broken harp recall
The music once within it thrilled ?
The womb thy burden once did bear
And felt the quivering throb of life.
Round thy soft and tender limbs
My earthly hopes and cares I wrapped.

●

The rainbow of thy golden life
Never flashed across my sky.
In the tender dawn of birth
Bitter winds did scorch my child.
Blithely did thou leave my arms
Scarcely knowing what thou didst.
Like the falling firy star
Thy morn and eve did both combine.
Sweet minstrel of sorrow and gloom
Thy dirge in life and death resound.
Through the halls of empty days
Until the end of mortal days.

●

The reaper death has come and gone
And laid my golden harvest low.
Life's fairest bloom he chose
And left my empty soul a waste.
Fairer blossoms yet may bloom
But dearer yet the first sweet gift.
Through life's dark and lonely maze
My soul in quest of thee shall roam.
Thy hallowed shrine wither my heart
Shall gather thee in life's last port.
My garden blooms and yet may fill
Nectar in my empty bowl.
But the anguish and the hope,
And love a first born brings to one
Leaves you forever tremble and dread
Thy scythe in my garden of beauty again.

MÖSSBAUER SPECTROSCOPY AND CHEMICAL SHIFT

Prafulla Sarma,
3rd. Year Science

A new era in absorption spectroscopy was ushered in with the discovery of recoilless emi ssion and resonant absorption of nuclear gamma radiation by R. L. Mossbauer in 1957. Mossbauer effect is, in its essentials, recoilless gamma-ray emission followed by resonant absorption.

To get into the principles, let us consider a gaseous system con isting of a radio-active source of gamma rays and a sample to absorb it. A nucleus, when it emits gamma rays, goes from excited state to ground state after emission. The energy associated with the emited γ-ray is given by,

$$E\gamma = E_r + D - R \ldots\ldots\ldots\ldots(1)$$

where, $E_r = E_2 - E_1 = h\nu$ = difference in energy between the excited state and the ground state ; D, the Doppler shift due to translational motion of the nucleus, and R is the recoil energy of the nucleus. E_r lies between 10 Kev. to 100 Kev.

According to Newton's third law, any nucleus that emits a gamma ray of energy E_r (say), must recoil back in analogy to the firing of a gun and its subesquent recoil ; a measure of the recoil energy being given by,

$$R = \frac{E_r^2}{2mc^2} \ldots\ldots\ldots(2)$$

where 'm' is the rest mass of the emitting or absorbing nucleus and 'c' is the velocity of light.

For resonance to take place, the energy of the emitted nucleus and the absorber must be equal or comparable. To chara terise degree of resonance, we define a new term, line width or half width which is the difference between the two frequencies at which the response is half that at the peak of resonance. From Planck's law, it is seen that $E = h\nu$, i.e. energy and frequency are proportional. It is therefore, convenient to give width of resonance (half width) in energy units. For nuclear transitions, R, recoil energy, comes out to be $\sim 10^{-3}$ ev, a value much larger than the half width. As a result, the energy of the emitted γ-ray is $E - R$ (disregarding for the moment the Doppler shift) and correspondingly an energy of $E + R$ will have to be supplied for a nucleus to absorb it resonantly.

The factor D is due to the translational motion of the nucleus and is given by—

$$D = E_r/c.\ V_x \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots(3)$$

where V_x = initial velocity of the nucleus and the other symbols have usual significance.

In M. B. spectroscopy, the sample and the source nuclei are the same and the energy of the absorbed γ-ray is given by,

$$E\gamma = E_r + D + R.$$

The distribution of energy is given by the following curves :

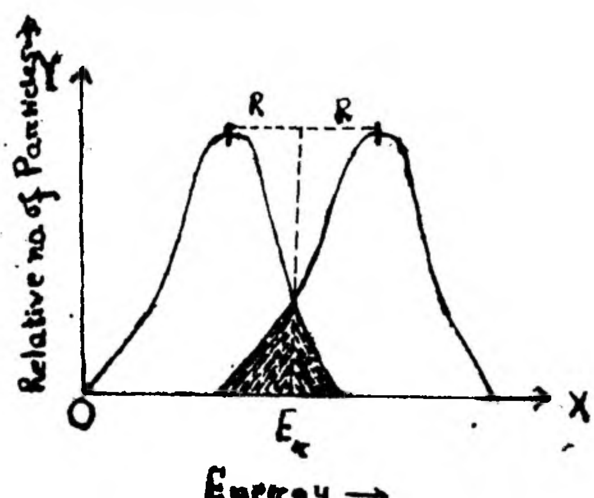

As is indicated by the shaded region, there is only a very slight probability that γ ray energy from the source will match that required for resonant absorption by the sample. To make matters complex, the nuclear energy levels are quantized so that there is only a very slight probability that the γ-ray will be absorbed at all. This is all due to the recoil energy of the nucleus as is evident from the figure. If it could be reduced or conditions for recoilless emission could be found, the probability of absorption by the sample would be higher.

From (2) it is seen that R can be reduced by increasing 'm', the mass. This can be done by placing the source and the sample in a crystal so that mass is effectively of the crystal, the mass of the nucleus being replaced by 'M', the mass of the entire lattice ($\sim 10^{19}$ times heavier). Consequently, recoil energy falls down heavily. This energy is taken up by the entire lattice and the lattice starts vibrating to dissipate the energy. Such lattice vibrations are known as phonons and they can be emitted in quantized units, 0, hν, 2hν,..............units.

By placing our source and sample in solid lattice we have not effected recoilless transitions for all nuclei but increased the probability of recoilless transition. The reason is that the energy associated with the γ-ray causes vibration of the crystal lattice but the experimental condition and crystal properties leave the lattice in its initial vibrational state, i.e. conditions for a recoiless transition will be satisfied. In some ionic and molecular crystals, this condition is not met with at room temperature.

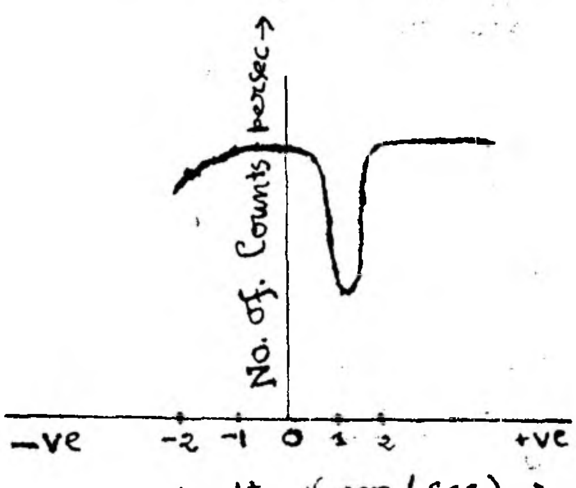

A typical spectrum

A Mossbauer spectrometer consists of a source, an absorber and a detector. But this device is insufficient to give us a spectrum. To get the spectrum, we are to move the source (Doppler effect) by which we can change the energy of the γ-ray. By plotting the counts against velocity, we get a Mossbauer spectrum and since absorption is maximum when counting is least, the least counting rate gives absorption maximum.

Only solid substances, having crystal parameters leading to recoiless transitions in considerable proportions can be used. There should also be arrangements to carry out the experiments at low temperature. Thirty such elements are known which give M. B. effect, a majority being of the rareearths.

The energy of the γ-ray from the source can be varied by moving the source relative to the sample. Obtaining a M. B. spectrum consists in moving the source relative to the sample until the source velocity at which maximum γ-ray absorption occurs has been determined. Let us consider, as an example, the M B. spectrum of Fe^{3+} $[Fe^{III}(CN)_6]^{3-}$. (Fe^{3+}, Fe^{III} designate strong and weak field Fe (III)). This substance contains iron in different chemical environments and two different energy γ-rays are required to effect transitions in the different nuclei. For this, number of counts are plotted against velocity.

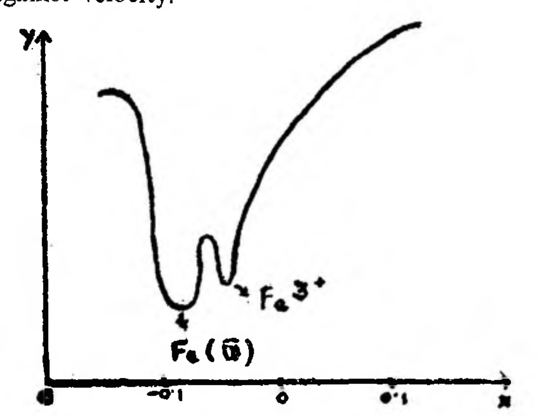

The difference in energy for the two positions is very small, corresponding to about 2×10^{-8} ev. The lower peak in the spectrum at ·003 cm.sec^{-1} is assigned to Fe^{III} and that at ·053 cm-sec^{-1} to Fe^{+} cation by comparison with other iron salts. Different line positions, which result from different chemical environments are indicated by the values of the

source velocity in units of cm-sec^{-1} or mm-sec^{-1} and are referred to as chemical shift or isomer shift. The symbol δ is used to indicate the isomer shift.

The isomer shift arises due to the interaction of the electron densities at the nucleus with the positive nuclear charge in much the same way the energy of the electrons are affected by nuclear charge. From quantum—mechanical considerations, it has been shown that only S-electrons i. e. electron density in the S—orbital has a finite probability in the nulceas and so, p, d, f electrons can affect the isomer shift by shielding the S-electrons from nuclear charge.

Shirley[1] has shown from relativistic calculations that p—electrons also have some finite density at the nucleus and hence affect the isomer shift as S—electrons do.

For Fe^{57}, it is seen that increasing S-electron density at the nucleus produces a negative shift in the values of δ i.e.a smaller positive number and greater negative number corresponds to greater electron density at the nucleus. The isomer shift measured is the difference of S—electron density of the sample and the source. A zero value indicates same electron density whereas a negative value of δ indicates the sample has more S-electron density at the nucleus. All nuclei having $I > \frac{1}{2}$ possesses quadrupole moment and it can align itself with applied electric field. For Fe^{57} the ground state has a value of $I = \frac{1}{2}$ but the first excited state has a value of $I = \frac{3}{2}$. In a symmetric field, the excited levels are degenerate as in Na_4 [Fe $(CN)_6$] because six cyanide ligands are symmetrically placed around iron. A field gradient appears in Na_2 [Fe $(CN)_5$ NO] as a result of which degeneracy is removed leading to quadrupole splitting, and showing as a doublet in the spectrum.

The M. B. spectrum of sodium Nitro-prusside, Na_2 [Fe $(CN)_5$ NO], has been investigated. The substance is diamagnetic. The M. B. spectrum consists of a doublet with a δ value of —0·165 mm/sec^{-1}. The δ—value is far too negative for an Fe^{II} complex as it was assumed to be with the ligand $(NO+)$. Comparison of this value with reported results of other iron complexes suggests that the iron δ value is close to that of Iron (IV). It may therefore be inferred that there is an extensive π-bounding between the odd electron in the t_{2g} (i.e. d_{xy}, d_{yz}, d_{zx}) set of orbitals of iron and the odd electron on Nitrogen.

This tool is finding more and more use with the chemists in solving tricky problems.

Reviews and Books consulted :

1. Wortheim, G. K.—Mossbauer Effect in Chemistry and Solid State Physics, Science, Vol—144, pp 253—259 (1964).

2. Wortheim, G. K.—Mossbauer Effect ; Principles and Applications (Academic Press, New York) 1964.

3. Mossbauer, R. L. Science, 137, 731, (1962).

4. J. F. Duncan and P. W. R. Wigley, Journal of Chemical Society, 1963, 1120.

5. V. Ramshesh, Science Reporter ; July, 1969 Pp. 340—344.

NUCLEAR RADIOACTIVITY

Md. Takiur Rahman

3rd. Year Science

There occur in nature certain elements, which lose their individualities by the act of spontaneous disintegration with the emission of radiations : alpha (α), Beta (β) and Gamma (γ) rays. Such elements are called radio-active elements and the process, radio-activity. For example, ${}_{92}U^{238}$ (an isotope of Uranium with mass no. 238 and atomic no. 92) in such a process, ultimately transforms to ${}_{82}pb^{206}$ (a stable isotope of lead). The individuality of an element resides in the nucleus of its atom. In alpha radiation, in which process one α-particle, with two protons and two neutrons (a Helium nucleus), is emitted whereby the parent 'α-unstable' nucleus changes to a fresh one with two charges and four mass numbers less. For a β—unstable nucleus, β—disintegration leads the parent nucleus to a change in the atomic no. by one and the formation of a new nucleus with one proton more, and actually a β—particle is exclusively identified with an ordinary electron. Therefore, the radio-activity of an element is solely a nuclear property of the element.

The natural nuclear disintegration furnishes isotopes of different elements by the emission of α or β particles in succession. Thus, starting from one radio-active element, we get a radio active series. The four well-known radio-active series are, (i) the Uranium series, (ii) the Thorium series, (iii) the Actinium series, and (iv) the Neptunium series. Except the fourth one, which is artificially produced, the other three series belong to naturally occuring heavy elements. Exceptionally, there are some radio-active isotopes of light elements, viz, ${}_{19}k^{40}$, ${}_{37}Rb^{87}$, ${}_{60}Nd^{150}$, ${}_{62}Sm^{147}$, ${}_{71}Lu^{176}$, ${}_{73}Ta^{180}$. and ${}_{75}Re^{187}$ These can occur for very very long time in comparison to the heavy radio-active isotopes. In all the three natural series, the end products are stable isotopes of lead.

The question naturally arises, how the heavy nuclei are formed to occur in nature only to disrupt spontaneously. For the simplest discussion of this, let us consider the potential energy of a heavy nucleus, X(A,Z) formed by two light nuclei $X_1(A_1, Z_1)$ and $X_2(A_2,Z_2,)$ [denoting mass no. by A and atomic no. by Z]. As we know, the nucleus of an atom contains positive charges, i.e. protons, and also neutrons which are electrically neutral, so, as soon as the two nuclei X_1, and X_2, are brought closer, there will be electrostatic repulsion and as a result, the potential energy of the system will increase. The two nuclei system with an infinite distance of separation and with potential energy P_∞ is a stable system, but as the distance decreases, the coulomb effect becomes more and more prominent, and due to the gradual increase of the potential energy, the stability falls. For any distance X between the nuclei $P_X = \frac{Z_1 Z_2 e^2}{X}$, for $X > R$[$R = R_1 + R_2$, the radii of the two nuclei and e is the charge of a proton]. As soon as $x < R$, i.e. of the order of the range of the attractive nuclear forces, the potential energy of the system undergoes a sharp drop and let us assume that X_1 and X_2 have merged to form the nucleus X. If the energy of the system after assemblage, falls to a point where it is less than P_∞, X will be a stable nucleus. If the energy reaches value higher than P_∞, the nucleus X will be unstable and X_1, and X_2, will be held to-gether temporarily by a potential barrier. On the other hand, if the energy does not fall at all for small values of x, the nucleus X will never be formed. The most common result of the instability of the nucleus X is the emission of an α—particle by the nucleus.

Let us consider the α—decay of an α—unstable radio-active element. The positively charged α—particle must overcome the potential barrier surrounding the nucleus in order to escape. When a positively charged particle like

the α—particle or a proton is projected towards a nucleus, it can never gain access to the attractive nuclear field of the target nucleus if it does not have the sufficient kinetic energy to overcome the coulombic repulsion. A plot of the potential energy of the particle against its distance from the neighbourhood of the target nucleus, reveals a curve of the following type :

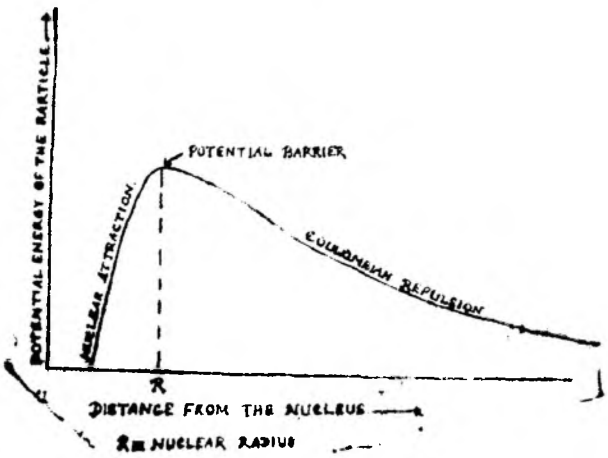

The curve represents a potential barrier which a positively charged particle must go through both for penetration into the nucleus as well as for escape.

Exact determinations of atomic weights have shown that the weight of a nucleus is not equal to the sum of the weights of the constituent particles, but a little smaller. Denoting the mass of a proton by M_p and that of a neutron by M_n, the nuclear mass M_{nu} of a nucleus X (A, Z) can be represented as :

$$M_{nu} = ZM_p + (A - Z)M_n - \delta$$

where δ is the 'mass defect' of the nucleus. The mass-defect has been explained by Einstein's mass-energy relation ($E = mc^2$, c being the velocity of light in vaccum). If we denote the total energy E of the nucleus in the ground state through

$E = M_{nu}c^2$, we get,

$$E = M_{nu}c^2 = ZM_pc^2 + (A - Z)M_nc^2 - \delta c^2$$

$$\text{Or } \delta c^2 = ZM_pc^2 + (A - Z)M_nc^2 - E = B$$

Where B represents the total nuclear binding energy in the ground state. The binding energy per nucleon (nuclear constituent) is called the binding fraction and is denoted by,

$$f = \frac{B}{A}.$$

The value of f is low for elements below A ~ 50 and also for elements above A $\sim$ 150. For the intermediate elements it remains nearly the same. The energy required to supply to a nucleon to make it escape from the nucleus is called the separation energy. Since, the α—unstable nucleus readily emits an α-particle, we shall be quite justified if we assume that these particles are present in the nucleus in some form or other, though not as individual units. The α—radio active nuclei are unstable because the α—particle itself is a tightly bound unit with great mass defect. The energy required to detach two neutrons and two protons in the free state is less than the binding energy of an α—particle itself. Hence it can emit an α—particle more easily than the free particles.

The separation energy ($S\alpha$) of the α—particle is given by :

$$S\alpha = [M\alpha + M(Z - 2, A - 4) - M(Z,A)]C^2$$

where $M\alpha$ is the mass of an α-particle. $S\alpha$ can be split into two parts,

$$S\alpha = S_v - S_c$$

where S_v is the nuclear part of the energy, i.e., the energy necessary to carry an α—particle from inside the nuclear surface to just outside the nuclear surface, and S_c is the coulomb effect.

$S_c = \frac{2(Z-2)e^2}{R'}$, where R' is the radius of the nucleus (Z-2, A-4). If $S\alpha$ is negative, as is in the case of heavy nuclei, the nucleus is unstable against α—emission. For example, in the case of the radio-active isotope of polonium, ${}_{84}Po^{212}$, $S\alpha$ takes value -8.95 Mev. corresponding to α—particles of energy of 8.95 Mev.

The α—particle, when comes out of the nucleus, must overcome the potential of the nucleus. Thus, if the magnitude of the potential barrier be U and the energy of the α—particle be H, from classical point of view, it can escape only when $H \gg U$. But in the case of Uranium nucleus, for example, which have $U = 27$ Mev, the α—particle emitted has been found to possess $H = 4$ Mev. only. The quantum mechanics explains this paradox by considering the out-going particle to be guided by De Broglie waves.

Whenever an α—particle or a β—particle leaves the nucleus, the resultant nucleus is usually left in an excited state and transition occurs from this state to a normal or ground state by the emission of γ—radiation. The γ—rays are

short electromagnetic waves like X—rays and has got a high penetrating power into matter. Exception has been found in case of some nuclei, Radium E ($_{83}Bi^{210}$) for example, in which β—emission takes place without any subsequent γ—radiation. Since due to γ—radiation, no change of charge or mass of the nucleus takes place, the modern tendency is to attribute 'radio-activity' only to α—or β—emission. However, the γ—radiation is always there in majority of the radio-active instances.

Here, we should note that the emission of α—or β—particles does not occur simultaneously, even if it occurs, one particle of each kind is emitted and no more. Since a β—unstable nucleus readily emits an electron, one may think that this electron was initially present in the nucleus. But the modern belief is that electrons cannot be present in the nucleus and it is created just at the moment of emission. β—radio activity is considered to originate from a fundamental property of nucleons, viz. the ability of a proton to change into a neutron and vice versa.

Let us take a nucleus X(Z,N)[N is the no. of neutrons], which transforms itself to Y (Z+1, N-1) by a neutron decay and β—emission. Denoting the total energy of the nuclei by E, we introduce the difference :

$$\Delta = E(Z,N) - E(Z+1, N-1)$$
$$= ZM_pc^2 + NM_nc^2 - B(Z,N) - (Z+1)M_pc^2 - (N-1)M_nc^2 + B(Z+1, N-1).$$
$$= [B(Z+1, N-1) - B(Z, N)] + [M_nc^2 - M_pc^2]$$

For a nucleus to emit electron, the condition to be satisfied is that,

$$\Delta > m_ec^2$$

where me is the rest mass of the electron. The process is spontaneous and requires no outside supply of energy.

Theory requires that for the stability of a heavy nucleus, the neutron should be in excess to the proton, because of the coulombian repulsive forces among the proton i.e., the ratio $\frac{N}{Z}$ is greater than one for stability. On emission of α—particles, the ratio becomes even greater and the neutron is forced to change to a proton by emitting electron, in order to maintain the normal ratio.

In the process of artificial radioactivity, energy is supplied to the nucleus, i.e. the process is induced, while in natural radio-activity the process is spontaneous. The process of fission is also a disintegration process. But natural fission is a very rare process to occur spontaneously, though, on the other hand, the α-emission is fairly frequent. On the wave-mechanics, a particle always possesses a finite chance of passing from one region to another of the same energy even when the two regions are separated by a potential barrier of finite magnitude. This is called the quantum mechanical penetration. Because the probability of the quantum-mechanical penetration through the potential barrier is quite high for the less massive α—particles than the massive fragments in the fission process (which is the breaking of a heavy nucleus into two nearly equal parts), we can easily see why such a process is naturally inhibited.

Books consulted are mainly :

'Theoritical Nuclear Physics'—Blatt-Weisskopf

'Radiation from Radio—active Substances'— Rutherford, Chadwick, E lis

this is Cotton College

(Session 1968-69)

Principal Dr. Kamala Roy's Address At The Freshers' Social

Revered Guest-in-Chief, esteemed colleagues, respected guests, and my dear Cottonians, old and new ;

I feel exceedingly happy to be able to address the Cottonians today on the auspicious occasion of the freshers' social of 1969. On this day, the old Cottonians formally welcome the new Cottonians into the great family of the Cottonians which has been growing year after year since 1901, the year in which this glorious institution was ushered into being, thanks to the insatiable zeal and untiring efforts of men like the late Manik Chandra Barua of Assam who were the architects of modern Assamese life, education and culture.

As officiating Principal of Cotton College, I welcomed each of the Cottonians when I signed on the Admission Form on the strength of which the name of a student is enrolled in the register of the college. The total number of students in the college is just above 1700. Today I get the opportunity of welcoming the freshers of the College again. Dear Freshers, you are doubly welcome to me and to the college simply because of the fact that the day you joined this glorious institution, your duties and responsibilities have redoubled. Cotton College is a house-hold word in Assam. Over the years its reputation has spread far and wide. It occupied a unique position as a first grade College in Calcutta University. Men like Dr. Bani Kanta Kakati, Dr. Hiranya Chandra Bhuyan, Sri Karunananda Dutta, Dr. Sarada Charan Sarma, enhanced the prestige of Cotton College by securing top-most places in various examinations of the Calcutta University. It is a premier educational institution in Assam. Its glory has never diminished. The over-all record of the College under the Gauhati University has remained as bright as ever. Even this year one of the Cottonians,

Sri Sudhangshu Bimal Das has the proud privilege of standing first amongst the 1st class Honours students of the B. Sc. Final Examination.

The other encouraging features, of our examination results are :-

P. U. Science—% of Pass=85.7 as against 50.8 in the University.

Students occupying University positions :—

4th—Nilayananda Dutta
6th—Bhabani Kanta Sarma
10th—Amiya Kumar Deka

Highest marks in University :—

Physics & Chemistry—Bhabani Kanta Sarma

B. Sc. Final—%of Pass=79.7 as against 65.5 in the University.

Passed— 1st class Honours— 21
2nd class Honours—86
Distinction— 14

P.U. Arts—% of Pass=71.8 as against 38.4 in the University.

B. A. Final—%of Pass=75 as against 46.7 of University.

Dear Cottonians, the reputation of the College solely depends on your devotion, discipline and dedication. The College has established unique records of unsurpassed brilliance, academic activities and unparralleled service to national cause. Those who join the College inherit this noble, unbroken tradition. The vitality of the tradition depends on its continuity and progressive enrichment. This is the duty and the responsibility of the present day Cottonians. You are to keep the banner of the College flying higher and and higher. You can look back to the past with pride but you must look forward to the future with hope and faith. Faith moves mountains. "Hope springs enternal in the human breast". I hope and trust that every Cottonian will rise upto the occasion and live up to the glory and the fair name of the institution. With these words I accord my hearty welcome to the freshers and wish the Cottonians every success in their life.

Jai Hind,

Yours Sincerely,
Dr. (Mrs) Kamala Roy,
Offg. Principal, Cotton College

Dated Gauhati,
The 4th Sept., 1969.

Cotton's exploit in the Gauhati University Results

Our Students Securing First Class Honours

Chemistry :

4th— Pannalal Goswami
6th— Shamima Hussain
8th— Krishna Gopal Sarma

Geology :

1st— Nirmali Das
2nd— Ellora Barman
3rd— Arup Kumar Das
4th— Sevadinda Rakshit

Mathematics

1st— Sudhangshu Das

Physics :

1st— Mohsin Ali
3rd— Chakrajit Bhattacherjee
4th— Bhupendra Nath Goswami
7th— Sumit Dutta Majumder
8th— Satyendra Nath Bhuyan
10th— Patanjali Choudhury
11th— Bhupen Chandra Talukdar
14th— Mitrajyoti Deka
18th— Bhaba Ranjan Das
19th— Padmapani Mahanta

Statistics

1st— Bhuban Chandra Borah
2nd— Kanu Kanto Sen

Zoology

Amalesh Dutta

Secretarial Reports

General Secretary

I deem it a great privilege to have the chance to produce before you the annual report of the C. C. U. S. for the session 1968-69 and shall remain ever grateful to my Cottonian friends for giving me this opportunity.

The executive committee for the session 1968-69 took over charge on 2nd Nov. 1969 and after the completion of a full term, now we are handing over charge to the newly elected executive body for the session 1969-70. In the tenure of my office like that of my predecessors the College Week, Freshmen's Social and other indoor and outdoor games and sports, music and debating competitions were held. We had the opportunity to celebrate the birth centenaries of our beloved Bapuji and Sahityarathi Rasaraj Bezbarua, the architect of modern Assamese literature.

The genuine demand of the Cottonians for Post-Graduate classes in various subjects was always justified for Cotton College. Yet it went unheard and the authority gave no response. But due to our persistent and steadfast stand and the generous as well as prompt responds of our Education Minister, Sri J. B. Hagjer the fency has come to be true. P. G. Classes in Physics has been started which will be followed by that of other subjects within a short time.

The C.C.U.S. always offer proper leadership in fighting for the common interest of the students. We objected to the regulation introdued by the Gauhati University, governing the pass marks of the science subjects and we were able to convince the authority to change the rule.

We pressed the authority to save the students from the unhygienic atmosphere of the present hostel buildings and we are assured that construction of hostels as well as College buildings will soon be undertaken. If the present Chemistry laboratory invites any unfortunate accident, the authority will not only be blamed but it will be solely responsible for the unexpected accident.

Though there is a good stock of useful books in our library, I am afraid that the lack of discipline and obedience to the rules of the library by some students deprive many students of the opportunity to utilise the books. We request the authority to take coercive measures to implement the rules of the library so that all students can be benefited.

The oak is gradually falling to the ground, gradually we are staining the fame of our college which was brought by our predecessors in the field of games and sports. Having so much facilities and scope why are we going to be dragged back ? I would like to request the authority to set up an Enquiry Commission which will suggest the remedies.

Inspite of the repeated assurances, the military camp from our college campus is not yet removed. I again humbly request our Chief Minister and the union Home Minister Sri Chawan to take immediate and prompt measures in this regard.

In the tenure of my office Cotton College has played a vital role in two famous movements of Assam. Cottonians played a major role in the movement against the Railway Divisional Scheme and in the second oil refinery issue and we tried our best to redress the genuine and legitimate demand of this backward State. Moreover the movement against the unemployment issue was morally supported by us. We are much aware of the unemployment problem and I am afraid of the fact that it may cause a great revolution in the country if the problem is not nipped in the bud.

Here, now I want to clarify a point to the house for which we have often been blamed. We are always against the repeated and continuous Hartals and Bandhs because we must agree that such strikes can do little harm to those against whom these are observed. On the other hand, these become a disgrace for the working class people and labourers who constitute the major part of our population. Therefore we

always oppose frequent strikes and I would like to appeal to the Cottonians to act more wisely in such issues.

We have had much bitter and obnoxious experience from such strikes which sometimes draw the students to great difficulties. I want to remind the house the sad condition of the candidates for B.A., B.Sc, B. Com. final examinations when the Rly. Divisional Birodhi Karma Parishad suddenly called off their proposed strike on 28th April 1969. So the dignity of the movement and the ability and nobleness of the leaders at back require accurate consideration from th students and those must be examined well ahead

Very often in the name of the movemenet vested interests do their best to mislead the. students and try to make them disintegrated. I humbly request the Cottonians to be aware of such unsocial elements.

Dear friends, as soon as your names are enrolled in this College, you have been summoned to perform certain duties for the students as well as people of Assam. We should not overemphasise the fact that Cottonians will always have to play a major and vital role for all common problems of Assam and must render proper and correct guidance to the students of the state. So our every step will have to be correct and well judged. Time has come to the Cottonians to organise an All Assam Student Organisation, the need of which has been felt for a long time.

Here I would like to point out certain defects in the working of the constitution of the C. C. U. S. which should immediately be rectified by amending the constitution to that effect. In the first place, the election procedure of the C. C. U. S. does not ensure the democratic spirit. The successful candidates should obtain an absolute majority of the votes cast which is not done at present. In case any of the candidates fail to obtain an absolute majority in the first count, there should be provision for the counting of second preference votes. Secondly, to ensure an effective and democratic functioning of the Executive Body, it should face the Cottonians in periodical general meetings, preferably four times in a session.

Dear friends, your co-operation enabled us to serve you without any difficulty. I wholeheartedly congratulate the Cottonians for their senre of unity and obedience to the C. C. U. S.

I must remember and I will always remain grateful to our Ex-Principals Md. Nurul Islam, Dr. (Mrs) Kamala Roy, Md. A. Latif and the officiating Principal T. K. Bhattacharya and other Professors who made my way smooth and facile. I am acknowledging the help and co-operation of my colleagues and friends with deep regard and obligation from my heart.

Once again I offer my hearty thanks to all the Cottonians for electing me to shoulder such a dignified and responsible post and wishing the shining brotherhood and unity of the Cottonians and expecting the in forgiveness for my unintentional acts of omission and commission, I conclude

Long Live Cotton College
Long Live C. C. U. S.
Thanking you all,
Md. Abdul Mannan

Secretary, Debating and Symposium

I do not know how seriously a Secretarial report is taken by the Cottonians. It seems more a ritual than a meaningful retrospective view for future guidance. Anyway, I am obliged by tradition to give one.

To start with my report, the annual college festival was attempted to be made as eventful as possible with debating, extempore speech and quiz competitions. The college Freshmen's Social was also marked by an entertaining Mock Parliament and an ethusiastic Quiz Competition.

In the field of Inter College Debating competitions, held in different institutions like University Law College (J. Baruah Memorial Shield Competion), Gauhati Commerce College (B. K. Baruah Memorial Trophy Competition), Gauhati University (two competitions organised under the auspices of the Co-operation Training wing with cash prizes), the college has earned an unbeaten record of championship. In short, all the inter college debating competitions in which the college team participated are won. We also can take pride in the fact that the college team comprising Sri Amarjyoti Choudhury and Sri L. D. Kanuga was selected to represent the University of Gauhati in the All India Inter University Debating competition held in Borada in which Sri Amarjyoti choudhury has won an individual trophy. With all humility, I can assure that the cotton college stood second to none in the field of debating during the session 1968-69.

Within the conventional report I take the liberty to express my realisation after a year's experience about the management of student activities. The debating and symposium section is the most suitable forum for all round intellectual appreciation of the various disciplines as well as day to day affairs of social and national life by the growing generation. As such, this section should be the most active section for intellectual intercourse of the students. But I am ashamed to say that this section, as all others indeed, is satisfied by merely holding a few competitions in the beginning and in the end of the sessions and participating in inter-college competitions where there is nothing more in view than winning the trophy. Most of our students suffer an intellectual drought owing to lack of proper discussion and intercourse. I do not say students lack ideas or information but what they lack is enthusiasm and effective organisation. We are very lethargic and do not have any gut to go beyond the conventions. Why do we need all the pomp and show in the college festivals ? Cann't we better channelise our resources in constructive lines ? As example, we organise mock parliaments once in a session with much pomp and display at the cost of much energy and resources. Why should not we, instead organise a series of seminars or symposia to learn more about the parliamentary procedure ? In the same way, why cann't we establish a permanent society under the Debating & symposium section which will organise regular and frequent discussions on all contemporary matters of interest and importance (such as, science, religion, politics, economics and social problems etc.) ? The lack of all such organisational activities I must attribute to the lack of enthusiusm on one hand and our slavishness to tradtion on the other. Indeed some radical changes in the students activities and organisation alone can arouse us from such lethargic and slavish attitudes. On my part I confess my failure and am really ashamed of my inability. I wish that my successors will be careful enough to consider these matters seriously and act accordingly. I wish them all success.

Coming to the end, I must congratulate our unbeaten competitors who have done so well inspite of the inefficient management on my part. I also take this opportunity to express my gratefulness to our ex-principal Md. Nurul Islam and Prof Arun Baruah for their encouraging guidance. I am really indebted to Prof, Dilip Kumar Baruah, Prof. Dilip Kakoty, Prof. Deven Dutta, Prof. Nagen Sharma, Prof. Trisna Mahanta, Prof. Probin Gogoi and Prof. Taburam Taid for thier active help and guidance, which I was fortunate to obtain in all the activities. Above all I am really thankful to the Cottonian friends for thier co-operation that I received in discharging my duties.

Pradip Kumar Barthakur

Cultural Secretary

সংস্কৃতি সেৱাৰ সম্পাদকৰ পদলৈ নিৰ্ব্বাচিত কৰাবাবে সমূহ কটনিয়ানকেই মই আন্তৰিক ধন্যবাদ জনাইছো।

অসমৰ সবাতোকৈ পুৰণি চৰকাৰী কলেজ কটন কলেজ, যিখন কলেজে গৌৰবোজ্বল যোৱা সাতটা দশক জুৰি অসমক সংস্কৃতিৰ ক্ষেত্ৰত প্ৰতিনিধিত্ব কৰিছে বুলি ক'লেও বোধহয় অত্যুক্তি কৰা নহ'ব।

কটন কলেজৰ মঞ্চ অসমৰ পৰ্ব্বত ভৈয়ামৰ সংস্কৃতি সেৱীসকলৰ এখন সাৰ্ব্বজনীন মঞ্চ। এই মঞ্চ পৰিচালনাৰ দায়িত্বলৈ কিমানখিনি সেৱা আগবঢ়াব পাৰিছো ক'ব নোৱাৰো। মনত পৰিকল্পনা বহুত আছিল ; কিন্তু সপোন সপোন হৈয়ে ৰ'ল, দিঠকত বহুতখিনিয়েই পৰিণত নহ'ল--নিৰ্দ্ধাৰিত কাৰ্য্যকালৰ আগতে কলেজখন এৰি আহিব লগীয়া হোৱা বাবে কলেজ সপ্তাহ উৎসবত সংস্কৃতিৰ বিভিন্ন প্ৰতিযোগিতাত প্ৰতিযোগীৰ সংখ্যা যথেষ্ট বৃদ্ধি পোৱাটো আৰু মানদণ্ড উচ্চমানৰ হোৱাটো আছিল এইবাৰ কলেজ সপ্তাহৰ এটি বিশেষ তাৎপৰ্য্য।

আমাৰ এই সংস্কৃতি শাখাৰ উদ্যোগতে এইবছৰ এখন ধৰ্ম্মমূলক সভা আহ্বান কৰা হয়। আৰু এই সভাত বৈষ্ণৱাচাৰ্য্য শ্ৰীশ্ৰীকৃষ্ণকান্ত মহাৰাজে বৈষ্ণৱ ধৰ্ম্মৰ এটা নতুন দিশ দেখুৱাই দিলে। আকৌ N. C. Vomague ৰ যাদুবিদ্যাই কটনিয়ান বন্ধু-বান্ধৱীসকলক আমোদৰ খোৰাক যোগায়। এই শাখাৰ উদ্যোগতেই কলাগুৰু ৺বিষ্ণুপ্ৰসাদ ৰাভাদেৱৰ সাহায্যাৰ্থে এখন সাংস্কৃতিক অনুষ্ঠান প া হয় আৰু এই অনুষ্ঠানত আমাৰ কলেজৰ শিল্পীবৃন্দৰ উপৰিও অসমৰ নাম কৰা শিল্পীবৃন্দ মৃদুলা দাস, অপূৰ্ব দাস, মিহিৰ বৰদলৈৰ সঙ্গীতে আৰু মেল'ডিকাৰ সুৰ সমলয়ে সকলোৰে পৰা সমাদৰ লাভ কৰে।

শেষত মোক কাৰ্য্যভাৰ চলোৱাত দেহেকেহে সহায় কৰা বন্ধু ধীৰেন শৰ্মা, দ্বিজেন চৌধুৰী (দিপু), আলোকেশ, তৰুণ, বিনেন, নবীনহঁতলৈ মই কৃতজ্ঞতা জনালো। আকৌ এই ক্ষেত্ৰত মোক উৎসাহ উদ্দীপনা যোগোৱা বাবে ককাইদেউ শ্ৰীসনৎকুমাৰ ভট্টাচাৰ্য্য, শ্ৰীপুলকেশ বৰুৱা, শ্ৰীমোহনকৃষ্ণ মিশ্ৰ আৰু শ্ৰীডিম্বেশ্বৰ দাসলৈ মোৰ ভাতৃত্বপূৰ্ণ প্ৰণাম জনালো।

সদৌশেষত, শ্ৰদ্ধাস্পদ শিক্ষাগুৰু শ্ৰীনবকান্ত বৰুৱাদেৱে বহুমূলীয়া উপদেশ দি মোক সকলো কামতে চলাই নিয়া বাবে তেখেতলৈ মোৰ সশ্ৰদ্ধ প্ৰণাম জনালো।

শ্ৰীদেববাজ দাস।
সাংস্কৃতিক সম্পাদক

Music Secretary

A newly elected secretary having a mind to serve the students through his activities, often brings to the vision of his mind's eye a coloured picture which he hopes to decorate by the lines and colours marked by the newness of his activities as the secretary of a particular portfolio. I, also in the same way, hoped to do something off the beaten track during my session in the cultural field of the college and left no stone unturned for the betterment of my different functions. So, at the very outset, if any short comings were noticed in my activities, I apologise for the same and if anything better I have done towards the society, I offer my heartiest thanks to the students for their kind co-operation.

My first musical function was held on the 9th. Nov., 1968 on the ocassion of Lakshmi Nath Bezbarua's birth centenary. Besides the items rendered by selected a tists of our college, Mr. Jayanta Hazarika, Mr. Khagen Mahanta and Mr Nalini Choudhury graced the ocassion with sweet songs. Orchestration of 'Jyoti Sangeet' by the college Artists added attraction to the night. Mr. Amarjyoti Choudhury recited a poem from Bezbarua.

On the 30th November 1968, a grand Music Social was arranged on the occasion of the annual college week festival. Besides colourful items of our college artists, Mr. Suryya Das, Miss Archana Das took part in the same and Sjt. Mukul Baruah presented his grand orchestration 'Chandadhani'. Mr. Kamal Sarma recited one poem from 'Jyoti Prasad' and Miss Nandita Rongpi gave a dance recital to add attraction.

I arranged one classical musical function on the 15th. December '68. At that evening, the renowned classical musicians Dr. Kabindranath Hujuri, Sri Nabin Borah, Sri Hiren Sarmah and Sri Ramprabir Sing took part. Miss Rekha Devi of our college opened the function with a kheyal.

For the entertainment of our students, I arranged another Musical Evening on the 19th Feb '69. In this show, all good singers of the college took part. Mr. Romen Baruah was a guest artist of that sweet evening.

This year, on the ocassion of the college Freshmen Social, I arranged two cultural shows on the 1st and the 4th. Sept. 1969. On the 1st Sept., Mrs. Nikunjalata Mahanta, Mr. Mihir Bordoloy, and Miss Runumi Bhattacharyya joined with the students. Two grand orchestrations, one 'mum-act', and one group recitation were a few of the night's attractions. On the 4th. Sept., '69,I invited the Song and Drama Division of the Govt. of India to present few cultural items. One drama 'Kaifiat' was presented from the students.

I tried my best to present one dance-drama this year in the college. But, owing to various troubles, I had to give up the idea with deep regret.

This year, we could not win prizes in different chorus competetions. This is mainly due to the lack of sincerity among our artists in the rehearshals. This is indeed my regret.

Our college has many talents in music. But to channelise them properly, regular practices and discussions have to be arranged. But, I found various factors preventing our students from 'joining these sittings. This is my bitter experience.

My gratefulness to the Professors-in-charge Sjt Nagen Goswami and Sjta. Lakshahira Das will always be there.

Thanking all the students for electing me as the Secretary, Music and expecting brighter days of the college, I conclude.

Yours
Tarun Sarmah

Secretary, Boys' Common Room

Before I proceed with the secretarial report I deem it a great privilege to offer my hearty thanks to my Cottonian friends for giving me the opportunity to serve as the Secretary, Boys' Common Room, C. C. U. S. for the session 1968—'69.

During the session, I endeavoured to do all that I can, for the betterment of our Boys' Common Room and to what extent I have succeeded is left for consideration of the Cottonian friends. The Sudmersen Hall which is used as the Boys' Common Room is a building with broken doors and windows and wretched roofs. Moreover, the gross inadequacy of proper furniture and other equipments is also worth mentioning. I am rather surprised at this indifference and callousness of the authority concerned. It is our demand that a new building be constructed as early as possible with all modern amenities to replace the present hall for the Boys' Common Room. Moreover, our college authority should take note of constructing one indoor-stadium in our college in the near future.

At the beginning of the session, an exhibition Table Tennis match was arranged, which was graced by distinguished players from different parts of India. In the Inter College Sports Festival of the Gauhati University, the Girls' Team of our college consisting of Miss Runima Dutta and Miss Meghamukti Baruah won the Table Tennis championship. Again, in the All-Gauhati Inter-College Table Tennis competition held at Jalukbari, our Girls' Team consisting of Miss Meghamukti Baruah and Miss Anjana Baruah won the championship. We are proud for the consecutive triumph of our girls' team.

Before I conclude, I think I would be failing in my duty if I forget to offer thanks to those beloved friends and honourable professors who had rendered me help in very many ways during the successful tenure of my office.

Dipak Kumar Goswami.

Secretary, Girls' Common Room

At the very outset I convey my gratitude and heartiest thanks to all my Cottonian brothers and sisters for giving me the opportunity to serve as the Girls' Common Room Secy. for the session 1968-69.

It was a great pleasure to have in our midst the distingushed visitor Mrs. Susan Cohen of the U. S. I. S. at the begining of the session. She gave us the opportunity to know much about the American ladies and their social life. Sometime later the grand-daughter of Late Mr. Sudmerson Miss Meryl Gover visited us.

On the ocassion of the Freshmen's Social I arranged a literary competition.

This year two girls of our college namely Miss Joyasree Barkakoti and Miss Madhurima Das were sent to Delhi for participating in the Commonwealth youth conference.

Before concluding my report I personally request the Union Society of our college to change the title of the portfolio of 'Ladies' Common Room' into 'Girls' Common Room'. This had been suggested before, but to no avail. It is a fact that the boys' common Room is called Boys' Common Room and not 'Gents' Common Room'.

So long, girls have stood only for the 'Girl's Common Room portfolio. I feel they should come forward to stand for other portfolios as well.

I have tried my best to meet the needs of the girl's ; but it is a matter of deep regret that the college authorities have turned a deaf ear to our various demands.

Last but not the least, I offer my heartiest thanks and gratitude to my professor in-charge Sjta Bhubaneswari Baisya whose advice and guidance helped me in dicharging my duties.

I extend my thanks to my ever green friends Anima Borborua, Dipali Rudra, Lata Phukan, Rinju Sangma and Sunandu Chaudhuri who helped me immensely during the whole Session. Long Live Cotton College.

Thanks,

Hema Lata Das.

Secretary Social Service

At the very outset, I take the privilege of thanking my Cottonian friends for giving me the opportunity to serve them in the capacity of the Secretary Social Service Section, C. C. U. S.

Social Service has a much greater meaning than what we mean and service to the society is not so easy a thing as the word sounds. Before going to claim as a social worker, one has to identify completely with the society in which one lives with the environment and condition in which peasants and workers continue their livelihood and with the need and aspirations of the down-trodden.

In my capacity as the Social Service Secretary, if, I have in any way through various undertakings succeeded in instilling a sense of social responsibility to the young minds, I shall deem myself fortunate.

Formality demands the list of different procedures undertaken by me, so here are they.

To my request to extend voluntary service to one of our ailing friends a large number of students turned out in the Medical College hospital. I am thankful to them.

We had extended our help to the Assam Sahitya Sabha by sending a batch of students for voluntary service in the closing ceremony of the Lakshminath Bezbarua Birth Centenary Celebrations held on 26th March. 69 in the Bhagabati Prasad Barua Bhaban.

The Assam Mahila Relief Society arranged a charity show on 10th November '68 for collection of money in aid of the flood-affected people of Goalpara. We contributed a considerable sum of money to their fund. We gave warm felicitations to the 'Kanoji Angre' expeditioners George Duke and Sri Pinaki Chatterjee on their visit to Gauhati during the first week of April '69.

In connection with the celebration of teacher's day on 5th Sept. '69, we made some donation to the National Foundation for teachers, by way of selling flags.

We had an extensive programme for celebrating the birth centenary of Gandhiji on the 2nd October, 1969. Emblems worth Rs. 50.00 were sold and we did some social service in the Harijan Colony adjacent to our College.

During the tenure of my office a camping was held at Mahari Para, 4 miles away from Goreswar from 6th Sept. '69 with a three day social service programme. Among the Campers were Prof Srijib Chakravarty (Prof in charge of Social Social Service Section) Prof Surendra Mohan Mahanta and Prof Dilip Choudhury. The campers there completed a 1 mile road (18 ft. wide) in Mahari Para village. The students of Uttar Betna High School, the Rangia Anchalic Panchayat and Mahari Para Gaon Panchayat lent their co-operation to us. In a public meeting held at the end of camp. "Cottonian Ali" was unanimously accepted as the name for the new road. Sri Padmadhar Kachari, Sri Ajit Das and Sri Ambika Das were declared the best threeworkers of the camp.

The pricipal of our College was so happy at the laudable service done by us that she granted a half holiday in honour of the Cottonians.

Before coming to a close, I would like to convey me heartiest thanks to Prof. Srijib Chakravarty, Prof-in-charge of this section for his constant guidance and co-operation in each case I endeavoured. Prof. Surendra Mohan Mahanta and Prof. Dilip Choudhury also deserve thanks for their co-operation in the Social Service. Camp. Thanks are also due to those who extended Voluntary service on different occassions during my tenure.

Brihaspati Deka,

Secretary, Minor Games.

To do something new and more is a nature inherent in every man and I was also no exception to it. Accordingly, I tried to serve the Minor Games Section, after being elected as its Secretary. I convey my hearty thanks to all my Cottonian friends for electing me to the office.

During the tenure of my office, I arranged the Annual Badminton Competition where about two hundred Competitors participated. The final matches of different events were held at the Gauhati Indoor Stadium. In the competitions, I was delighted to see the Sportsman spirit and enthusiasm of the Cottonians. I arrange the Inter Hostel Volley ball Championship in the month of February, 1969.

Now I would like to draw the attention of our College authorities to the crying need of an Indoor Badminton Court. It is quite impossible for the Cottonians to play outside for the whole year and without constant practice they can't improve their standard.

Lastly, I convey my hearty thanks to my Prof. in-charge B. N. Bhuyan for his guidance and to all my Cottonian friends for their help and co-operation.

Thanking you all.

Rabin Borah.

Secretary. Football Section.

With all my heart, I would like to thank you my Cottonian friends for giving me the opportunity to serve you as your Football Secretary, C. C. U. S.

Well, as you all know, football has taken a major role in games in modern times. But in India or say in Assam, the required attention has not been paid towards the development of the game. Players are seldom given the necessary coaching and many with bright prospects die out later on. They lose complete interest in the game. Our players come to practise only when they feel like doing it and there are only a few who struggle on and keep it up. However people still enjoy the game.

Now to come to the football of Collon College, as the secretary of this section, I must say the standard is fast falling. I believe, it is due to the lack of interest of the Cottonians for the game and inadequate grant of money. Owing to the shortage of money, we could not provide even the minimum amenities to our players and I could see they lost all their spirit specially when they were in Kokrajhar for the Inter College Football Tournament. Though our College team was not so strong and lost in the quarter final, it was plain enough to see that we could have done better. This year though there was no rise in the amount granted to our section, I managed, unlike the previous years to hold the Inter Class and Inter Hostel Tournament. So I like to draw the attention of the higher authorities to give some thoughts to the appointment of a coach and to take necessary measures for the betterment of the standard of our footballers. Finally, I wish to make it clear that I have tried my level best to serve you all though I might have failed at times in trying to do so.

I thank all my fellow Cottonians, players of our College and our Professor-in-Charge Jiwan Bhatta for helping me in carrying out my duties.

I hope our College will do better in the years to come.

I ever remain grateful,

Your Sincerely,
Agni Kr. Brahma.

Secretary Cricket Section.

I would be doing a tremendous mistake if I start my secetarial report without giving thanks to all the Cottonians whose kindest help enabled me to carry out my duties successfully.

This year also, our college participated in the Inter College Cricket tournament and after a long lull our College team could march to the finals of that Tournament, though our team lisped in mournful numbers in the final match played against the Darrang College at Tezpur. All the same, the brilliant performance of our team against Pragjyotish College, St. Anthony's College and the Assam Engineering College was commendable.

Sometime in December, an exhibition match was played between the Principal's XI Vs General Secy's XI. Our Cottonians would be glad to know that our General Secy's XI had a hands down victory over the Principal's XI.

I feel proud to mention here that during my tenure, four players of our College team(Bimal Bharali, Dwipen Barua, Jaideep Barua and and Preetam Konwar) represented the Gauhati University Cricket tournament held at Bhagal pur. It is also the pride of our College that Sri Bimal Bharali represented the Assam State team in the Ranji Trophy Tournament this year.

The winters carry the spirit of cricket to the goers of our land. The same thing seems to be reflected in our case also. We usally play cricket in our College from the middle of November upto February. During this period. our players ou ht to practise regularly to remain in form. But their practice is thwarted by the College regulation regarding the minimum number of classes one has to attend in a session to be able to sit for final examination. I, therefore, solicit the co-operation of the College authorities in finding a way out for the players in a dilemma. Before concluding my report I offer hearty thanks to Prof. P. L. Pathak, in charge of Cricket Section for his kind help, Prof. Uday Bharali and Khakan Ahmed for their guidance and H. P. Phukan and Probir Das for their kind co-operation in all affairs. Last, yet not the least, I offer my felicitations to Sri P. Konwar, the Cricket Secy elect for the Session '69-70 and hope that the coming year will be far more glorious than the glorious past of Cricket in Cotton College. Long live Cotton College.

Thanking you,

Sailen Kr. Barkataki.

Secy. Tennis Section.

Let me present a brief review of the activities of the Tennis Section of our college during the last academic session (1968-69). Our Tennis performance has always been eulogised, and the year under review is no exception.

Playing with dexterous ease, unimpeachable technique, and consummate skill, our Tennis trio-Bidyut Goswami, Bimal Bharali and Prasanta Das overpowered the otherwise formidable Assam Engineering College to gain a climateric victory in the Inter-College Final, for the third time in succession.

Prasanta Das also won the All Assam Lawn Tennis junior Championship held at Digboi.

Regrattably, the annual college championship could not be held for two reasons ; low availability of Tennis-balls, and wellnigh unplayable Tennis Court. An uncertain quota of a mere one dozen balls per month is insufficient for our hard court—the balls wear off faster ; a minimum of two dozen tennis-balls every month is a dire necessity. And our hard court needs to be refurnished.

The weeds are running rampant over the western court and at present, it remains unused. With proper maintenance, this court could easily be turned into a soft court.

It was gratifying to note that a few girls of our college are playing tennis this session. It is now felt that the College authority should provide a coach and a separate tennis-court for the amateur.

In conclusion, I wish to record my gratitude to fellow Cottonians for their ungrudging co-operation and also to the Professor-in-charge.

To my successors I wish every success.

Prabir Kumar Das.

Secretary, Hockey Section.

This year, the Hockey Section remained quite inactive as there was no such Hockey tournament. However, our boys were keenly interested in the game and they regularly turned up for the daily game and practice. In fact this year many boys, those who were unknown and strangers to hockey, have perfectly grasped and acquired the art, technique of the game and I am sure if they take little more pain and practise harder, they can become perfectly good players. Although this very game is quite unpopular and has very few enthusiastic fans over here, we should do what we can to enrich and stimulate interest in us in it as it is the National game of our motherland.

We endevoured to introduce Basket ball in our college but we regret that owing to certain difficulties we could not succeed in completing the field and bringing the very game in full action. It's a game for which much measurement is to be followed and to raise its field is rather very difficult as it requires much manual labour. However, I am sure, the next secy. would certainly be in a position in fulfilling our keen desire.

Before I go to conclude my report, I must thank Mr. T. Barkataki, professor-in-charge, Hockey section for his wonderful guidance, assistance and co-operation in every step which made my tenure of office grand success.

Thanks.

T. L. Rajkumar,

Secy, Rowing-Swimming and Gymnasium.

At the very outset, I take it, as my duty to offer my thanks to all Cottonians for allowing me the opportunity to serve as Secy. Rowing-Swimming and Gymnasium Section, for the session '68—'69.

This year, like the previous year the annual Rowing, Swimming & Gymnasium Competition was arranged. The performance of the Competitors in the Rowing and Swimming Competition was rather satisfactory. Coming to the Gymnasium Competition, the standard produced by a few of our Cottonians has gone up to a great extent. The results of the Competition prove testemony to the fact. However, I regret that there was no co-operation at all from the girls' side in any of the girl's events.

This year a five members team ably led by Mr. Bipul Barsaikia participated in the Inter College Competitions held at Jalukbari. I am proud to mention that during my tenure of office, Shri Bipul Barsaikia, (Mr Cotton, '68—'69) was adjudged 'Mr. Gauhati University' '68—'69. He also secured a Gold medal in the muscle controlling event and was also declared "Best

Body of the year '68—'69." May he shine more in the future. Another of our Gymnasts Shri Bhabani Nath also secured bronze medals in parallel bar and in the weight lifting events. Our other Gymnasts also fared well in the Competitions.

Before the conclusion of my sceterial report, I would like to expiess my gratitude and heartiest thanks to my Prof.-in-charge Shri J. D. Rajkhowa and other Professors namely K. Paul, P. L. Pathak, Dilip Baruah and Deben Dutta for their kind co-operation and the necessary help they have given for making my tenure of office a grand success.

My expression of gratitude will be incomplete if I fail to acknowledge the helping hands of my dear friends, Paolal Hangsingh, Padma Kachari, D. Hazarika, G. Sonowal, Kunjalal Barman, K. Basumatary, Chawkon Shyam and my dear D. S. Hostel boarders.

Thanking you all,

Long live the glory of Cotton College.

Kanta Ram Mech

RESULTS OF THE ANNUAL COLLEGE COMPETITIONS

DEBATING AND SYMPOSIUM

Debate (*English*) :

1st. Mr. Amarjyoti Choudhury
2nd. Miss Halida Khatoon
3rd. Mr. Dipankar Mukherjee

Debate (*Assamese*) :

1st. Mr. Atul Bora
2nd. Miss Halida Khatoon
3rd. Mr. Ranjit Sharma

Extempore Speech (*English*) :

1st.. Miss Halda Khatoon
2nd. (i) Miss Sanghamitra Biswas
(ii) Mı. Apurba Hazarika
3rd. Mr. Pradip Das.

Extempore Speech (*Assamese*) :

1st. Miss Halida Khatoon
2nd. Mr. Pradip Das
3rd. Mr. Ranjit Sharma

Quiz Competition :

1st (*a*) :
(i) Mr. Sanjib Kumar Baruah
(ii) Mr. Shakrajit Bhattacharyya
(iii) Mr. Naren Bharali
(iv) Mr. Chiranjit Chaliha
(*b*) :
(i) Mr. Bhaben Sharma
(ii) Mr. Pradip Das
(iii) Mr. Nareswar Barua
(iv) Mr. Dinesh Sharma

2nd
(i) Mr. Satyen Bhuyan
(ii) Mr. Ullash Ghosh
(iii) Mr. Prafulla Sharma
(iv) Mr. Ajit Biswas

3rd
(i) Mr. Bisnu Prasad Sharma
(ii) Miss Nandita Bora
(iii) Mr. Prakash Jyoti Sharma
(iv) Mr. Apurba Hazarika

CULTURAL EVENTS

ONE ACT PLAY COMPETITION

Script-Writing :

1st—Kamal Sarma for 'Amanuh'
2nd—Jiban Bhuyan for 'Ejan Darshak Lagey'
3rd— Habibur Rahman for 'Gostafi Maph'

Proficiency in acting for Boys :

1st— Amarjyoti Chaudhury in 'Amanuh'
2nd—Kamal Sarma in 'Amanuh' and Niranjan Sarma in 'Ejan Darshak Lagey'
3rd—Toshen Bora in 'Swapna juddha' and DipakKumar Goswami in 'Dootiya Morar Kena.'

Proficiency in acting for Girls :

1st— Anita Devi in 'Amanuh'
2nd—Gayatri Devi in 'Dootiya Morar Kena'

1st— Lohit Bora in 'Amanuh'.
2nd—Abani Sutradhar in 'Ejan Darshak Lagey.

Best team : 'Amanuh' consisting of :

Amarjoti Choudhury
Kamal Sarma
Ridip Dutta
Lohit Bora
Gagan Barua
Pradip Kakcty
Anita Devi

Best Director : Kamal Sarma in 'Amanuh'

Certificates of merit :

Chiranjit Chaliha
Upen Nath
Robin Bora
Navajyoti Bora
Hem Bora
Prabin Barua
Atul Chandra Bora
Lily Das.

MUSICAL EVENTS :

Chorus :

1st— Miss Mess Party
2nd—Boys' Common Room Party & Cotton Girls' Hostel
3rd—Canteen Party

Special prize to S. C. M. Party.

Bongeet :

1st— Ranju Devi
2nd—Sikha Bordoloi and Nalini Bora
3rd— Anima Choudhury

Jyoti Sangeet :

1st— Sikha Bordoloi
2nd—Anima Chaudhury and Rupjyoti Saikia
3rd—Nalini Bora

Borgeet :

1st— Ranju Devi
2nd— Anima Chaudhury
3rd— Utpala Pathak

Bengali Modern Song :

1st— Shilpi Dutta
2nd—Sikha Bordoloi and Sanjoy Bhattacharjee
3rd—Ranju Devi

Lokageet :

1st— Ranju Devi

Tribal Folk Songs :

1st— Phukan Mikir
2nd— Swarnalata Pegu and Ranju Devi

Tribal Modern Songs :

1st— Anima Choudhury
2nd— Jayanta Boro

Bihugeet :

1st— Ranju Devi
2nd— Niru Devi
3rd— Anima Chaudhury and Rupjyoti Saikia

Bhajan :

1st— Shilpi Dutta
2nd— Rekha Devi
3rd— Anima Choudhury

Gajal :

1st—Rousna Khurshed

Rabindra Sangeet :

1st— Sanjoy Bhattacharjee
2nd— Ranju Devi
3rd— Rekha Devi

Ainam :

1st— Anima Choudhury
2nd— Sikha Bordoloi
3rd— Ranju Devi

Biyanam :

1st— Rupjyoti Saikia
2nd— Sikha Bordoloi
3rd— Rekha Devi

Khayal :

1st— Anima Choudhury
2nd— Ranju Devi
3rd— Rekha Devi

Assamese Modern Song :

1st— Sanjoy Bhattacharjee
2nd— Rupjyoti Saikia
3rd— Ranju Devi

Hindi Modern Song :

1st— Ranju Devi and Anima Chaudhury
2nd— Sanjoy Bhattacherjee
3rd— Rousna Khurshed

Tabla :

1st— Bidip Sinha
2nd— Dwijendra Barkataki
3rd— Surjya Goswami

Khol : Nirmali Das

Guitar :

1st— Loknath Subba
2nd— Bidip Sinha
3rd— Sarat Das)

Certificate of Merit :

Amulya Barua

Violin :

1st— Loknath Subba
2nd— Pradip Gogoi

Flute :

Certificate of Merit :

Bhupen Ch. Rabha.

Huchari :

1st— Cotton 2nd Mess
2nd— Miss Mess Party

Best Singer :

Ranju Devi

RECITATION

English :

1st— Jiban Goswami
2nd— Halida Khatun
3rd— Aswini Dowerah

Assamese :

1st— Anita Devi
2nd— Hemalata Das
3rd— Gitimllika Barua

Bengali :

1st— Sumit Dutta Mazumder
2nd— Gitimallika Barua
3rd— Halida Khatun and Sunanda Choudhury

Hindi :

1st— Surendra Kumar Marda
2nd— Mahananda Yadav
3rd— Amarjit Sarma

Persian :

1st— Syed Imran Rasul

Arabic :

1st— B. Laskar
2nd— A. Ali

Sanskrit :

1st— Sudhangshu Mohan Roy

LITERARY COMPETITIONS

Assamese Poem :

1st— Jonali Rajkhowa
2nd— Kamal Sarma and Bhupendra Nath Sarma
3rd— Hemalata Das and Mohan Mishra

Assamese Short Story :

1st— Gayatri Konwar
2nd— Ulupi Dutta
3rd— L. Kakati

Assamese Essay :

2nd— Hemalata Das and Amarendra Sarma
3rd— Prafulla Deka and Nandita Rongpi

English Poem :

1st— Prabhat Bhatnagar
2nd— Shyamala N. Swami
3rd— Phani Bhusan Saikia and Banti Saikia

English Short Story :

1st— Shyamala N. Swami
2nd— Nita Barpujari
3rd— Arunabha Dutta and Prabhat Bhatnagar

English Essay :

2nd— Amorendra Sarma

Consolation Prize :

Krishna Kanta Patowary

Bengali Short Story :

1st— Subir Bagchi

Bengali Poem :

1st— Abdul Hussain Mazumder
2nd— Biplab Kumar Ghose

Bengali Essay :

2nd— Prasanna Choudhury
3rd— Sudhangshu Mohan Roy

Hindi Poem :

1st— Amarjit Sarma
2nd— Prabhat Bhatnagar
3rd— Bhagawati Seeotia

Hindi Short Story :

1st— Surendra Kumar Marda
2nd— Amarjit Sarma
3rd— Shyam Sundar Barua

Hindi Essay :

1st— Amarjit Sarma
2nd— Krishnakanta Patowary
3rd— Bhagawati Seotia

FINE ARTS EXHIBITION

Black and White :

Phukan Chandra Mikir

Design :

Kamal lochan Das

Pencil Sketch :

Amulya Barua

Composition :

Amulya Barua

Painting :

1st— Chitra Kumari Das
2nd— Amulya Barua

Embroidery :

1st— Ediba Qureshi

Photography :

1st— Khanindra Barua
2nd— Arun Taneja

Philately :

1st— Nandita Rongpi

WIT AND HUMOUR

1st— Dipak Goswami
2nd— Atul Chandra Bora
3rd— Wahibuddin Ahmed

MONO ACT PLAY

1st— Habibur Rahmau
2nd— Ashoke Sarma
3rd— Atul Chandra Bora and Siraj Hussain

GO-AS YOU LIKE

1st— Atul Bora
2nd— Lakhimi Dowerah
3rd— Afzal Hussaoin

GENERAL SPORTS

1500 mts

1st Naren Nath
2nd Imdadul Haque
3rd Manjit Singh

5000 mts

1st Naren Nath
2nd H. Pathak
3rd Kushal Bordoloi

10,000 mts

1st Naren Nath
2nd Kushal Bordoloi
3rd H. Pathak
4th Harish Sonowal
5th S. Islam
6th Rakesh Bahl

4000 mts hurdles

1st Nurul Islam
2nd Atul Buragohain C. Namchoon
3rd Naren Nath

200 mts hurdles

1st Agni Brahma
2nd Dimbeswar Das
3rd C. Namchoon

110 mts hurdles

1st Nural Islam
2nd Agni Brahma

Shot-put

1st Neingathi
2nd Bodan Bora
3rd Bipul Barsaikia

Discuss Throw

1st Bipul Barsaikia
2nd Neinguthu
3rd S. Angami

Javeline Throw

1st K. B. Ao
2nd Bodan Boro
3rd Bipul Barsaikia

Hammer Throw

1st Neithseizhi
2nd Bipul Barsaikia
3rd B ihaspate Deka

Pole Vault

1st Kamala Kalita
2nd T. I. —ati

Triple Jump

1st Livingstone
2nd Neiteizolie
3rd Naren Nath

High Jump

1st Livingstone and Neingeethee
2nd Agni Brahma

Long Jump

1st Livigstone
2nd Kamala Kalita
3rd Agni Brahma

Relay 4x100 mts

1st 3ıd year class :
(1) Kamala Kalita
(2) Nurul Islam
(3) Atul Buragohain
(4) Phatc Chandra Sarma

4x400 mts.

1st 3rd year class :
(1) Kamala Kalita
(2) Nural Islam
(3) Atul Buragohain
(4) Phatic Ch. Saıma

Special Awards Boys'

Best long distance runner—
Naren Nath (15 points)

Best short distance runner—
Nurul Islam (10 points)

Best Thrower
Bipul Barsaikia (12 points)

Best Jumper—
Livingstone (15 points)

Girls :

Best Runner—Supriya Deka
Best Thrower—Mumtaz Begam
Best Jumper— Ila Baruah

GIRLS' EVENTS

1000 mts

1st Sarnalata Pegu
2nd Saroj Neog
3rd Nalini Das

400 mts

1st Supriya Deka
2nd Sarnalata Pegu
3rd Nirupama Saikia

200 mts

1st Supriya Deka
2nd Nirupama Saikia and Chitra Das
3rd Saroj Neog

100 mts

1st Supriya Deka
2nd Nirupama Saikia
3rd Mandira Baruah

80 mts hurdles

1st Supriya Deka
2nd Mumtaz Begam

Shot-Put

1st Mumtaz Begam
2nd Chitra Das
3rd Sarnalata Pegu

Javeline Throw

1st Mumtaz Begam
2nd Sarnalata Pegu
3rd Supriya Deka

Discuss Throw

1st Mumtaz Begam
2nd Mandira Baruah
3rd Nirupama Saikia

Long Jump

1st Ila Baruah
2nd Mumtaz Begam
3rd Saınalata BPegu

Triple Jump

1st Ila Baruah
2nd Saınalata Pegu
3rd Chitra Das

Relay 4x100 mts.

III year class

(1) Ela Baruah
(2) Nazli Begam
(3) Arati Baruah
(4) B. Barthal

INDOOR GAMES

Table Tennis Singles—(Boys')

Champion—Mr. Rocky Khumlo
Runners up—Mr. Ashok Saikia

Table Tennis Doubles—(Boys')

Champion Mr. Ashok Saikia & Mr. Sadeq Hazarika
Runners-up Mr. Rocky Khumlo & Mr. Dhruba Changkakoti.

Table Tennis Mixed Doubles :

Champion—Mr. Dip Boruah & Miss Meghamukti Boruah)
Runners up—Mr. Rocky Khumlo & Miss Anjana Boruah

Table Tennis Singles (Girls')

Champion—Miss Meghamukti Boruah
Runner's up— Miss Mehrokh Mehboobulla

Table Tennis Doubles (Girls')

Champion—Miss Anjana Boruah & Miss Mehrokh Mehboobulla
Runners up—Miss Chitra Das & Miss Meghamukti Boruah

Table Tennis Singles (Professors')

Champion—Prof. Dulal Goswami
Runners up—Prof. T. R. Taid

Table Tennis Doubles (Professors')

Champion—Prof. T. R. Taid and Prof. Dipak Narayan Dutta
Runners up—Prof. Dulal Goswami & Prof. Nripen Sarma

Carrom Singles (Boys')

Champion—Mr. Naren Bharali
Runners up—Mr. Chaitanya Saikia

Carrom Doubles (Boys')

Champion—Mr. Noren Bharali & Mr. Jyoti Borthakur
Runners up—Mr. Shivaji Basu Roy & Mr. Adoity Mazumdar

Carrom Singles (Girls')

Champion— Miss Mahung Mien
Runners up—Miss Sakuntala Basumatari

Carrom Doubles (Girls')

Champion—Miss Cresida R. Marak & Miss Mahung Mien

Runners up—Miss Lata Phukan & Miss Sunanda Choudhury

Carrom Mixed Doubles :

Champion— Mr. Jyoti Borthakur & Miss Mahung Mien
Runners up—Mr. Kanta Ram Mech & Miss Cresida Ram Marak

Chess (Boys')

Champion— Mr. R. Judson
Runners up—Mr. Biman Das

Chess (Girls')

Consolation Prize Miss Anila Buragohain (Only competitor)

Auction Bridge :

Champion— Mr. Mukti Sarma & Mr. Naren Bharali

Runners up—Mr. Rati Das & Mr. Anil Bhuyan

MINOR GAMES

Boys' Singles:—

Winner— Mr. Kumud Das
Runners up—Mr. K. Lalatana

Boys' Doubles—

Winner— Mr. Dip Boruah and Mr. Kumud Das
Runners up—Mr. K. Lalatana and Mr. Lalzarliana

Girls' Singles :

Winner— Miss Nirmalee Da
Runners up—Miss Sabita Borua

Girls' Doubles :

Winner— Miss Sabita Borua & Miss Paru Deka
Runners up—Miss Nirmalee Da and Miss Ulupi Dutt

Mixed Doubles:—

Winners— Mr. Dip Boruah & Miss Nirmalee Da
Runners up—Mr. Robin Borah & Miss Sabita Borual

ROWING, SWIMMING AND GYMNASIUM

Ground Exercise

1st— Bhabani Nath
2nd— Girish Sonowal
3rd— Kanta Ram Mech

Barbell playing

1st— Bipul Barsaikia
2nd— Kanta Ram Mech
3rd— Bhabani Nath

Roman Ring

1st— Naba Hazarika
2nd— Girish Sonowal
3rd— Uttam Sonowal

Chest expander Exercise

1st— Bipul Barsaikia
2nd— Bhabani Nath
3rd— Kanta Ram Mech
Girish Sonowal

Skipping (Boys')

1st— A. Ali
2nd— S. Das
3rd— Girish Sonowal

Asbana

1st— Naba Hazarika
2nd— S. M. Roy
3rd— Girish Sonowal
and S. Das

Consolation —Gogan Baruah
Prize

Weight Lifting (Group A)

1st— Bhabani Nath
2nd— Bipul Barsaikia

Weight Lifting (Group B)

1st— Girish Sonowal
2nd— Kanta Ram Mech

Parallel Bar Playing :

1st— Bhabani Nath
2nd— Girish Sonowal
3rd— Naba Hazarika
and
S. M. Roy

Muscle Controlling :

1st— Girish Sonowal
2nd— Bipul Barsaikia
3rd— Naba Hazarika

BEST BODY FOR THE YEAR—1968-69

Mr. Bipul Barsaikia.

BEST GYMNAST OF THE YEAR

Mr. Girish Sonowal

BEST SWIMMER

Mr. Sudhangsu Mohan Roy

Mr. Cotton for the year 1968-69

Mr. Bipul Barsaikia

SWIMMING COMPETITION

100 metres free style
1st—C. Namchoon
2nd—Dimbeswar Das
3rd—Rajen Bora

100 metres back stroke :

1st— Sudhangsu Mohan Ray
2nd— Balin Kutum
3rd— Suren Sarmah

400 metres free style :

1st— Sudhangsu Mohan Roy
2nd— Suren Sarmah
3rd— Balin Kutum

Rowing

1st (Cosmopolitian Hostel Team)

1. Bhaba Chetia
2. Rajen Bora
3. Kamala Kalita
4. Kamal Hazarika
5. Uttam Sonowal

2nd (Gymnasium party)

1. Bipul Barsaikia
2. Kanta Ram Mech
3. Girish Sonowal
4. Mahidhar Taid
5. R. K. Navies

3rd (D. T. Hostel party)

1. Rajen Kalita
2. Khitesh Hazarika
3. Atul Bora
4. Hara Kanta Kalita
5. Jyotish Kalita

3rd (C. M. Hostel Party)

1. Dilwar Hussain
2. Hazarat Ali
3. Abul Kalam Azad
4. Abdul Basith Shah
5. Abdul Hamid

AS THE PEOPLE LOOK AT TODAYS' 'COTTON'

Photographed above is a part of the Cotton College, Gauhati. It does not house any political party ; yet, not a single political movement in the State has ever been strong without an approval from this house. It does not shelter any literary or cultural organisation ; yet, any cultural or literary meet in the city has hardly been complete without participation by someones from this 'hang-out'. It regulates the life of a miniature Assam—that the Cotton College is in a sense. The extra-academic life of the premier and oldest institution, which throbs here, consists of slogans, poems, paintings, balls, bats and everything else that delights a student. The house is the 'Cotton College Union Hall'.

In spite of the mushroom growth of colleges in the State following independence, the Cotton College still remains a theme to be versified and sung and it still allures the party politicians to have a break-through. And the Cottonian still boasts that what they discuss in their Union Hall today, Assam outside contemplates only tomorrow.

The pre-independence Government took a huge toll of lives and prisoners from the Cotton college—then a hotbed of freedom-fighting for decades. It directed the destiny of Assamese literature, and there is not a single aspect of Assamese national life that did not absorb the enriching contributions of the college, considered then as the soul of the State.

Even today, while walking along the middle road (you have to 'walk' to honour the 'no traffic' signs), you will witness an entire Assam in miniature, though, moving and giggling all around. The drainpipes and dhoties, the 'mekhlas' 'sarees' and miniskirts co-existing with such an ease is a rare scene to be seen. In the field of ralments too, it presents the 'straws' to show which way the wind blows. You will see some present Cottonians of both sexes in such kinds of hair-cuts, blouse patterns, slacks and pipes as any conservative eye can be blinded with.

And the College campus hums with life. With the class-rooms drowned in Socratic trances, the library enveloped in church-yard serenity, the nearby pan shops shrouded by way-side Romeos, the Union Hall buzzing with the budding politicians and its quiet corners schoing sobs and smiles of hearts, the College springs to life at nine O'clock. Its return to slumber at 4 p.m. is dreary.

Yet, this single institution is something we cannot afford to miss. It is frightful to conceive of Gauhati or even Assam without the Cotton College. It is much more than a College now ; is a tradition.

Reproduced from "Gauhati Note book" of the Hindustan Standard

Dear Cottonian,

The hundred and one questions about the progress of the 'Cottonian' that I had to entertain during the last few weeks, all from those who own this magazine, encouraged me a lot. The 'Cottonian' really belongs to them and actually when I came to know that each page on print costs quite a considerable sum of the students' money, I am led to think about guarding against anyone robbing of even a few of these pages. On my part, therefore, while doing the Editorial for the English section, I could not but stop thinking seriously whether or not to keep with the customary two separate editorials for the two sections. At the same time, I do never want that my words should remain Greek to quite a number of my student friends. So this note comes as a compromise, anyway. But incidentally, I should like to say that our students do not have the needed enthusiasm towards writing something in English. Therefore inspite of my efforts to bring both the sections at par, I could not help continuing the past story. Our limitations demand the exclusion of some otherwise suitable writings and so though we were aware not to let merit suffer, quality as such do not always account for the non-publication of an article. I hoped to bring out the issue earlier, but I am sorry that it has proved to be a dream through the ivory gate, even though I opened the ball quite a year back. To all my Cottonian friends, who gave me the opportunity to edit their magazine, I remain grateful. To my friends and co-workers are due the bouquets and to me the brickbats.

Editor, 'Cottonian'
Fourty-fifth issue

The Editors of the previous issues

THE COTTON COLLEGE MAGAZINE

- Prof. R. C. Goffin (December, 1922—December, 1923 : Vol. 1-1 11-2 ., Issues 1-3)
- Prof. Ashutosh Chatterjee (April, 1923—April, 1928 : Vol. 11-3—VI-3 : Issues 4-16)
- Prof. S. K. Bhuyan, (October, 1928—September. 1929 : Vol. VIII-2. Issues 17-20)
- Prof. P. C. Abraham (Dec. 1929 to Dec. 1932 : Vol. VIII-2 to Vol. XI-2 Issues 21 to 30)
- Prof S. K. Bhuyan (March 1933, Volume XI : No. 3, Issue No. 31)
- Prof. Dibakar Goswami (Served as Editor, Assamese Section, From Oct. 1928)

THE COTTONIAN

Suresh Chandra Rajkhowa &
Raihan Shah (Vol. XI : No. 3 : April. 1933)
Satis Chandra Kakati &
Radhanath Dutta (Vol. XIII : September 1934)
Bhupendra Baruah (Vol. XX : April. 1942)
Abdus Sattar (Vol. XXI : Part I ., Feb ., 1944)
Prasanta Baruah (22nd Issue, 1945)
Dhirendra Barthakur (23rd Issue)
Ghanakanta Chetia Phukan (24th Issue, 1948)
Md. Piar (25th Issue 1949)
Syed Merash Hussain (26th Issue, 1950)
Chidananda Barua (27th Issue, 1951)
Chandra Kumar Baruah (28th Issue, 1952)
Md. Taher (29th Issue, 1953)
Basanta Saikia (30th Issue, 1954)
Rohini Kumar Mahanta (31st Issue, 1955)
Gajen Hazarika (32nd Issue, 1956)
Shyam Bhadra Medhi (33rd Issue, 1957)
Sushil Kumar Gogoi (34th Issue, 1958)
Nagen Talukdar (35th Issue, 1959)
Gangapada Choudhury (36th Issue, 1960)
Ranjit Kumar Kakati (37th Issue, 1961)
Shyama Prasad Sarmah (38th Issue, 1962)
Jyoti Prasad Saikia (39th Issue, 1963)
Ad-hoc Committee (40th Issue, 1963-64)
Pradip Saikia (41st Issue, 1964-65)
Diganta Kr. Kharghoriya (41st Issue, 1966-67)
Keshab Baruah (44th Issue, 1967-68)

Editorial Board, 45th Issue.

Prof. Bhupesh Dutta. In-charge.
Prof. Hemanta Kumar Sarma.
Prof. Shyama Prasad Sarma.
Sanjib Kumar Baruah—Editor.

Published by Sanjib Kumar Baruah on behalf of the Editorial Board and printed at the **Tribune Press**, Gauhati 3.